ALIJA

JA IZDATI NE ZNAM

kraj milenija

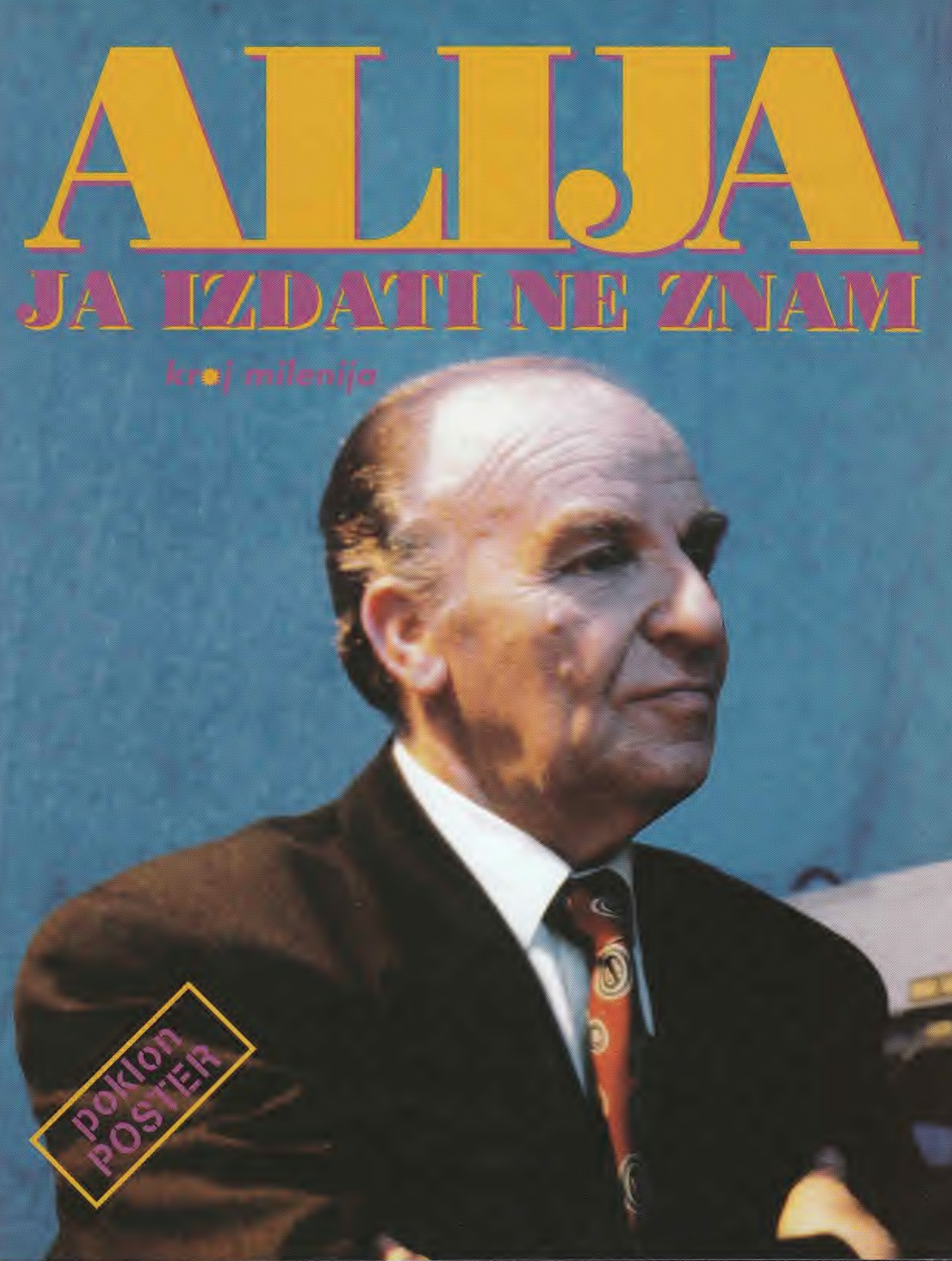

POKLON POSTER

Alija Izetbegović
JA IZDATI NE ZNAM

Izdanje: **NIPP »Ljiljan«**
Za izdavača: **Mensur Brdar**
Biblioteka: **Kraj milenija**

Pripremili: **Fahrudin Đapo i Zehrudin Isaković**
Redakcija: **Fahrudin Đapo, Fahira Fejzić, Hadžem Hajdarević, Zehrudin Isaković, Džemaludin Latić, Nedžad Latić, Mustafa Spahić**
Recenzenti: **Džemaludin Latić i Mustafa Spahić**
Lektor: **Lejla Mešanović**
Korektor: **Almedina Alispahić**

Naslovna strana: **Ismar Mujezinović**
Fotografija na naslovnoj strani: **Alexis Duclos / Gama**
design & computer layout: **IPC, Sarajevo**
Sarajevo, juli/srpanj 1996.

NAPOMENA: u pripremi publikacije korišteni su govori, članci i intervjui objavljeni u domaćim i inozemnim medijima.

Publikacija *Ja izdati ne znam* je lektorirana prema bosanskom jezičkom standardu. Izuzetak su pitanja u intervjuima, gdje je poštovan jezik osobe koja je intervju napravila.

Tisak: Delo-Tisk časopisov in revij d. d., Ljubljana
Direktor: Alojz Zibelnik, oec.

Tiraž prvog izdanja: **10 000**

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo
UDK 323.12:355.45(497.6)(042.5)(081)
IZETBEGOVIĆ, ALIJA
Ja izdati ne znam / Alija Izetbegović; [priredili Fahrudin Đapo i Zehrudin Isaković]. - /1. izd./. - Sarajevo : Ljiljan, 1996. - 116 str. : ilustr. ; 30 cm. - (Biblioteka Kraj milenija)

Alija Izetbegović

PROMIJENIT SE NE MOGU JA IZDATI NE ZNAM

SADRŽAJ:

Portret melanholičnog vojskovođe 6
Predanosti, tvoje ime je islam 8
Slabi muslimani slaba Bosna i Hercegovina slaba Jugoslavija 10
Mi smo ljudi, a ne cvijeće 13
Potpuno sam samouvjeren 18
Građanska republika ili građanski rat! 20
Bosna neće ostati u krnjoj Jugoslaviji 24
Bošnjaci su prekrupan zalogaj 30
Ramazan je, i ja postim 33
Za političare ljudi su samo brojevi 36
Vjerske slobode u građanskoj državi 39
Druga strana slobode 41
Odbio bih ponoviti svoj život 46
Borba duha i materijle 49
Sloboda se ne prodaje 54
Pravedan rat ili nepravedan mir? 56
Eksperiment političke vivisekcije 57
Crni plodovi Tuđmanove ucjene 59
Pobijedit ćemo jer smo drukčiji od njih 62
Ličite na narod iz kojeg potičete 68
Činjenice drukčije govore 73
Rat bez pobjednika 74
Bosna će biti bolja ili gora, ali će biti drukčija 75
Loše i lošije 80
Federacija se "ne pomiče", Bošnjaci za to nisu krivi 82
Tmasti oblaci ne slute na dobro 83
Što je moje, to je moje, a što je tvoje, to je i moje 85
Dodatni elementi za teoriju zavjere 88
Cinizam Zapada 89
Nisam nezamjenjiv 90
Oni što prave historiju ne vole da je pišu 94
Mir u 12 tačaka 99
Gorki okus mira 100
Osnovni principi Ženeve 101
Bosna između istoka i zapada 102
Do cjelovite i suverene Bosne, pregovorima ili ratom! 104
U svijetu kakav je danas postigli smo maksimum 106
Brže će se izgraditi mostovi preko Rijeka nego mostovi u dušama 110
1993. je bila naša najteža godina 112
Ono u Podgorelici kod Fojnice bila je naša krupna greška 113

DRŽAVNIK KOJI LIČI NA NAROD IZ KOJEG POTIČE

"Zamislite se nad kartom Bosne i Hercegovine i recite može li biti dobrog i trajnog rješenja za sve ukoliko jednaka prava ne važe za sve njene stanovnike"

Ovo su riječi Alije Izetbegovića izgovorene u junu 1991. godine. Samo desetak dana kasnije tenkovi tzv. JNA zaparat će slovenačke ceste, čime će započeti krvavi pohod za stvaranje "velike Srbije", a dva mjeseca ranije u Karađorđevu Slobodan Milošević i Franjo Tuđman pružili su jedan drugome ruku složivši se samo u jednom: podijeliti Bosnu i Hercegovinu. Nagnuti "nad kartom Bosne i Hercegovine" srpski i hrvatski predsjednik razmišljali su samo o tome kako uspostaviti novu granicu između zamišljenih etnički čistih država.

Izetbegović je tada uzalud upozoravao: "Nije moguće ponavljanje sporazuma Cvetković - Maček. Poznato je da je odgovor na pitanje kako su riješili problem Muslimana u Bosni i Hercegovini dok su povlačili granice glasio da su na trenutak pretpostavili da Muslimani ne postoje. A Muslimani postoje, danas pogotovo, i historijski kontekst je drukčiji, pa takvi koncepti ne bi mogli imati perspektivu. Danas se golom silom ništa ne može uraditi."

U glavama projektanata drukčijeg geopolitičkog poretka u ovom dijelu Evrope bili su, već tada, drugi planovi. Na putu stvaranja "novog balkanskog poretka", kako su ga zamišljali Miloševićevi i Tuđmanovi crtači karata - "golom silom" - stajala je Bosna i Hercegovina.

Kako "nesnošljivosti nisu trajno ugrađene u psihu ljudi koji žive u Bosni" (Malcolm), valjalo je vještački producirati "argumente za genocid". Temeljnu povelju mržnje osmislili su (veliko)srpski akademici, a posvetili najveći duhovni autoriteti u srpskoj Pravoslavnoj crkvi. Pisci, historičari, političari, intelektualci opće prakse i novinari mobilizirani su u odrede laži i falsificiranja povijesti kako bi se u srpskom narodu stvorio vještački utisak o stoljetnoj ugroženosti "od Turaka", čime bi se opravdao poziv na istrebljenje naroda Bošnjaka.

"Izetbegovićev ekumenski pristup vladanju u Bosni natjerao je srpske nacionaliste da potraže druge argumente kako bi opravdali svoju agresiju. Posegnuli su za starom krilaticom o ugroženosti od muslimanskog razmnožavanja, kojom su se obično služili kad su objašnjavali zašto na Kosovu, u tom srpskom Jeruzalemu, Albanci tvore devedeset posto od ukupnog stanovništva", piše bivši američki ambasador u Beogradu Warren Zimmermann.

U istu ravan spada i optužba Izetbegovića za fundamantalizam. Argument tužiteljima bila je Islamska deklaracija. Noel Malcolm, britanski povjesničar koji je napisao knjigu Bosnia - a short history, suprotstavio se takvim optužbama tvrdeći da ta knjiga teško može ugroziti bilo koga, izuzev njezina autora, koji je zbog te "pomalo sanjarske rasprave o stanju islama u svijetu" osamdeset i treće godine osuđen na četrnaest godina zatvora.

"Imao sam više puta priliku pratiti Izetbegovićeve političke i društvene sklonosti. Ponaša se otmjeno, gotovo smjerno. Ne pije, ali nudi goste vinom - nešto što ne bi učinio čak ni zapadni trezvenjak, a kamoli mula ili ajatolah", piše Warren Zimmermann.

Alija Izetbegović je političar koji liči na svoj narod, sa svim njegovim vrlinama i mahanama, povijesnim traumama, usponima i padovima. Ne uklapa se u suvremenu shemu jugo-balkanskog političara stvaranog u komunističkim laboratorijama, a kasnije, stupanjem na scenu demokracije, preobraženog u šovinističkog satrapa. Po mnogima, uspio je u sebi pomiriti zov vjernika i povijesnu zadaću laičkog državnika. Od suvremenih državnika na njega, možda, ponajviše liči češki predsjednik Vaclav Havel.

Intervjui, govori i državnička korespondencija sakupljeni u ovoj publikaciji predstavljaju svojevrsnu političku hroniku posljednjih sedam godina bosanskohercegovačke povijesti. Iz njih se čita drama jednog naroda osuđenog na tešku borbu za opstanak ali i diskurs državnika čija bi se politička filozofija mogla sažeti u rečenicu: "Velikim Bogom se kunemo da robovi biti nećemo!

Priredivači

PORTRET MELANHOLIČNOG VOJSKOVOĐE

*Muslimanski nacionalizam? SDA, njegova stranka stvarno je »muslimanska stranka«. Ipak, ne vjerujem da možete uopće citirati barem jedan važan tekst te Stranke u kojem se zalažu za čistu muslimansku državu. I kada su o toj ideji progovorili predstavnici naroda, januara 1994., na primjer **Kupusović** i **Muratović**, u Parlamentu BiH odbijena je sa većinom glasova. Predsjednik se slagao sa tom većinom.*

Integrizam? Fundamentalizam o kojem, po mišljenjima nekih, sanja i želi da njegove vrijednosti prevladaju na Balkanu? Taj ekstremist u svojoj vladi ima katolike i pravoslavce. Nikada ne propusti da se pokloni vrlo staroj i uglednoj židovskoj zajednici u Sarajevu. Tip je evropskog muslimana, laičkog muslimana. To je čovjek koji mi je rekao kada sam mu donio svoju Opasnu čistoću da i on misli da je muslimanski ekstremizam, posebno u Alžiru, jedna od prijetnji u narednom stoljeću. I na pamet mi pada, dok ovo pišem da sam cijele dane i ponekada cijele noći preživio pored njega, a da ga nitko nije vidio da je razvukao serdžadu i počeo se moliti...

*Šta je sa razvikanom »muslimanskom deklaracijom«? Naravno da sam je pročitao. I, ne bih rekao da se slažem sa tekstom, koji, usprkos svemu, hvali društva koja se temelje na moralu i pravu Kurana. Ali ako uvažimo činjenice da je taj tekst plod mladosti, da danas na njega čak i autor gleda tako i nikada ga ne spominje, bit će dovoljno da se u njega stvarno uronimo, pa da otkrijemo - s obzirom na multikulturnu tradiciju države - značaj pravoslavne i katoličke zajednice, te prirodu samog bosanskog islama, koji bi zajedno ne samo zaustavili, nego i zabranili aplikaciju kuranskog zakonika da - suprotno od prijedloga za utemeljenje vjerske države - u Bosni zahtijeva upravo suprotno. Istina je stvarno mnogo jednostavnija. **Alija Izetbegović** nije nikakav ekstremist, nego konzervativac.*

*U državi kakva je Francuska on bi bio tradicionalni desničar, prije umjerenog usmjerenja, naslonjen na obiteljske vrijednosti i prošlost. Da kažem i to da je jedini od predsjednika bivše Jugoslavije koji nije bio komunist i možda jedini koji je u to novo razdoblje ušao imun od modernih oblika nacionalizma, kakav je, recimo, nacional-komunizam **Miloševićevog** ili **Tuđmanovog** tipa.*

*Šta će se sa njim desiti nakon rata? Kakvi postanu takvi ljudi u miru? I kako će voditi malu Bosnu - jer će Bosna skoro sigurno biti mala (i to ne po njegovoj volji, nego voljom velikih koji su ga prisilili da popušta)? Ne znam. Znam ipak da se povijest u svojim intenzivnim i dramatičnim trenucima uvijek utjelovi u jednom čovjeku. Poput **De Gaullea** u Parisu, **Dubčeka** u Čehoslovačkoj, nepoznatog mladog Kineza usred pekinškog proljeća. Tako se desilo da se četiri godine trajajuća bosanska drama, taj beskonačni i grozni rat, zapravo utjelovi u jednom čovjeku. I taj čovjek je Izetbegović.*

*Sjećam ga se u Sarajevu kada smo se prvi put sreli. Na Predsjedništvo su padale granate. Fasada je bila probušena mecima. Pometnja vojnika koji su neprestano ulazili i izlazili iz njegove kancelarije. I taj čovjek, jednostavan, unekoliko žalostan, u smeđem prugastom odijelu u kome sam ga kasnije toliko puta vidio, taj čovjek koji je govorio tihim, a odlučnim, vrlo mehkim glasom, skoro šapćući: »Recite predsjedniku **Mitterrandu...** ovdje smo u novom varšavskom getu... » To je bila slavna, potresna poruka koju sam prenio Mitterrandu i radi koga se on usred lisabonskog sastanka na vrhu odlučio za nenajavljeno putovanje u Sarajevo.*

Prisjećam ga se nekoliko mjeseci kasnije u Parisu. Na tom nenajavljenom putovanju koje sam, ne poštujući običaje i protokole, organizirao za njega. »Niste pozvani? Pa šta! Franciois Mitterrrand također nije bio pozvan kada je došao u Sarajevo. Uzvratite mu posjet, to je sve. Primit će Vas kako ste Vi primili njega... »Mitterrand ga je stvarno primio. On je opet u svom hotelu primio naše najuglednije političare, koji su svi, baš svi, tom prilikom izrazili podršku vojnoj intervenciji. Još uvijek nije vidio da su mu lagali. Nije znao da su ga ti Tartuffi došli pogledati kao neku zvjer u cirkusu: »Predsjednik u nevolji... novi Allende... Allende je u Parisu... pogledajmo ga... Nije li to mogućnost koju ni po kakvu cijenu ne smijemo propustiti? Allende je u Parisu... pogledajmo ga... iskoristimo priliku... sudjelujmo u

legendi, osigurajmo sebi naše Verbatim... » Ne, ništa nije znao o tome. Bio je čak dosta zadovoljan da su mu pridali toliku pozornost, ne njegovoj ličnosti, nego njegovoj državi. Ipak, nešto se u njemu opiralo ništavilu. Nešto u njemu je shvatilo podrugujući nivo tog malog pariškog zvjerinjaka, koga sam čak i ja grješkom tretirao kao suho zlato. Izetbegovićeva bistroumnost. Izetbegovićeva tuga, jer je nesumnjivo već znao da je **Haile Selassie** *kraj ovog stoljeća. Sjećam ga se ponovo u Sarajevu, usred najgore zimske ofanzive, uvijek žalosnog, uvijek mračnog, kada je vjerovatno već shvatio da Zapad neće posredovati, iako bi se moglo dogoditi da Bosna sačuva svoju suverenost i svoje granice. Njegovog blijedog i prepredenog osmjeha kada mu je* **Kouchner** *predlagao zamjenu zatvorenika: »To je dobro za gospodina Kouchnera. Da li ste uvjereni da je dobro i za Sarajevo?«*

Onda opet u Parisu, juna 1993., na turneji koja ga je poslije Parisa, Londona, Bonna i Vatikana vodila u Madrid. Označio sam je - tada nisam znao koliko tačno - za »turneju zadnje nade«. Mnogo šta se promijenilo. I ton. Isti političari su ga primali - ali sada manje da bi ga saslušali, ohrabrili, pomagali mu, nego da bi propovijedali i zapravo ga kudili. Morali biste učiniti to... Morali biste prihvatiti ono... Pazite da se, u slučaju da ne prihvatite, međunarodna zajednica ne okrene protiv vas... Čak i **Margaret Thatcher**, *njegova prijateljica, sa njim je postupala kao sa pomoćnikom... Trpio sam radi tih scena. On nije rekao ništa. Zapažao je. Slušao. I kada je Thatcherova završila i sjela kao stara cura bez kostiju, nastavio je istim mehkim glasom koga nije povisivao, svoju ustrajnu i beznadnu odbranu...*

Sjećam ga se jedne noći u Genevi. Upravo je završeno još jedno ponižavajuće pogađanje sa lordom **Owenom**. *Bio je iscrpljen. Želio je napraviti nekoliko koraka. U šetnji mi je priznao da je umoran, žalostan i zgrožen od toga rata, u kome je bio vojskovođa i koji je istovremeno mrzio. Bilo je vrijeme karnevala. Obalu rijeke su na našem putu između hotela President i Richmond preplavile mase ljudi. Najrazličitijih. Gomile razdragane djece koja su trčala, plakala, igrala se.*

Kada su zapazili tog čudnog, sa snažnim ljudima okruženog starog čovjeka, koji je malo šepao i zaustavljao se u razmišljanju ili razgovoru, počeli su plesati oko njega. Najhrabriji su mu počeli prijetiti gumenim puškama ili plastičnim sabljama. To je uznemirilo njegove stražare.

Umirio ih je pokretom ruke. Rekao je da ga scena zabavlja.

Nastavili smo šetnju - djeca su nas još uvijek pratila, on je nastavio govoriti o svojoj mržnji prema ratu koji ubija.

Postoje ljudi koje moć opije. Njega moć čini tužnim.

Da li to znači da je loše vodio rat? Nedovoljno zainteresirano? Ne. Upravo obratno. Jer tom sanjalici, tom melanholiku je, uprkos svemu, skoro samom uspio podvig - pokrenuo je u napad na srpske fašiste i njihove neosvojive položaje vojsku koju je sam okupio. Stvarno je bio tu bitku. Ipak sumnjam da se nije nikada odvojio od uvjerenja da nije stvoren za to: naravno da je trebalo dobro odigrati ulogu koju mu je odredila sudbina i kod koje do određene mjere nije imao mogućnost izbora. Međutim, mislio je da je sudbina pogriješila, što se često desi. Ovaj rat mu se desio onako kako se dogodi nesreća... Jedne večeri u Parisu, januara 1993., na njegovom prvom posjetu, molio me da se prošetam sa njima po

Znam da se povijest u svojim tenzivnim i dramatičnim trenucima uvijek utjelovi u jednom čovjeku. Poput De Gaullea u Parisu, Dubčeka u Čehoslovačkoj, nepoznatog mladog Kineza usred pekinškog proljeća. Tako se desilo da se četiri godine trajajuća bosanska drama, taj beskonačni i grozni rat, zapravo utjelovi u jednom čovjeku. I taj čovjek je Izetbegović.

Elizejskim poljima. Kada smo došli do Slavoluka pobjede, posvetio se popisu **Napoleonovih** *pobjeda. I, onda je nenadano, kao da mu se javila loša savijest, progovorio o* **De Gaulleu**, *o čijoj legendi i liku smo upravo razgovarali: »De Gaulle je bio vojnik, stvoren za tu ulogu. Ja... Tako je! Tako teče povijest! Ne dozvoljava uvijek izbor! I kada nam naredi - najvažnije je da smo što više poslušni njenoj naredbi... »*

Odkad ga poznam, više puta su ga poredili sa Allendeom. Upravo sa tim sam na početku privukao Mitterranda. Ipak se pitam da li prije ne podsjeća na **Bluma**. *Onoga Bluma o kome je* **Roger Caillois** *napisao u nekom malo poznatom, ali poštovanja vrijednom tekstu, da je njegov problem bio, a ujedno i lična drama, u tome da ga vladanje uopće nije promijenilo. To je godina 1938. Odlazeći ministarski predsjednik objavi opis državnih intervencija pod nazivom Vladanje i zbirku literarnih eseja pod naslovom Novi razgovori Goethea sa Eckermannom. I Cailloisov komentar: »Blumu nije uspjelo, jer vladanje nije nimalo promijenilo ovoga profinjenoga čovjeka kakav je bio. Ostao je literarni kritičar, državljanin republike literature, slobodnih nazora i dostojanstvenih manira. Nikada nije potegao oružje kada bi čuo riječ kultura...«. Kao i Blum, i on je do kraja ostao pravnik. Nasuprot mu je stajao ludi psihijatar. Trebalo se boriti sa barabom bez predrasuda. Ostao je čovjek nepisane riječi i pravde. Istrajao je u poštivanju vrijednosti sporazuma, dokumenata, obećanja. Vjerovao je da je Mitterrandova riječ obavezivala Francusku, da iza riječi* **Billa Clintona** *stoji Amerika. Vjerovao je u riječ država. Još uvijek im vjeruje. Nesumnjivo je zato pristao na ovu dejtonsku lakrdiju. Još jedna scena koje se prisjećam, jednostavna, ali tako rječita. Proljeće 1993. Bosanski otpor pokazuje znakove iscrpljenosti. Kao i stanovništvo, također. U gradu je proširena pokvarenost, koja je jedna od cijena rata. Mafije trijumfiraju, vladaju mjestom. Još jučer su se hvalili napadom na policijsku stanicu, prije toga je došlo do prave uличne bitke između sukobljenih grupa* **Cacine** *i* **Ćeline**. *Ćelo je uhapšen.*

Stvar je očigledno dovoljno ozbiljna da ga okružuju gradonačelnik, ministar unutarnjih poslova, neki general, savjetnik **Somun**, *sadašnji ambasador u Ankari,* **Haris Silajdžić** *tada još ministar vanjskih poslova.*

Pitanje je, naravno, šta uraditi sa takvim pojedincima. Većina je za strogost. Neki su mišljenja da je jedino rješenje staviti ih pred zid. Izetbegović sluša. Razmišlja. Usne mu se više puta saviju, što je kod njega uvijek znak velikog kolebanja. I, konačno donese odluku da je Ćelo, uprkos svemu, bio među prvim braniocima grada i da ga ne može kazniti na taj način. Taj čovjek je dijete Sarajeva. On sam je Dedo, djed Sarajeva.

Alija Izetbegović nije, naravno, svetac. Ipak njegove slike su mi se utisnule u sjećanje. Sjećam se - još jedne slike. Prva stvar koju je uradio nakon prvog susreta sa Mitterrandom je posjeta spomeniku prognanicim za Notre Dame. Sjećam se njegovog svijetlo-sivog, vrlo mehkog pogleda koji je toga jutra odmarao na kamenu mrtvih. Sjećam ga se malo prije toga na pločniku u Elizejskoj palači kada je svečano prolazio pored jedinice republikanske garde. Vidim njegov teški, malo šepavi korak. Vidim njegovu vojničku beretku, toliko malo ratobornu, sa onim bijelim ljiljanima koji su simbol Bosne. Otada ima ta beretka u mojoj mašti svoje neotuđivo mjesto pored neprobojnog prsluka Salvadora Allendea i Gandhijevog sarija od bijelog platna. Da, to ima pred očima. I znam, taj čovjek nije bilo ko.

Bernard Henry Levy

PREDANOSTI, TVOJE IME JE ISLAM

Islam kao napor za uređenje svijeta pomoću odgoja i zakona je uži, predanost je širi plan rješenja.

Individualna pravda ne može se nikada potpuno zadovoljiti u uvjetima egzistencije. Mi možemo slijediti sve islamske propise, koji nam, u krajnjem rezultatu, treba da osiguraju sreću »na oba svijeta«; mi, štaviše, možemo slijediti i sve druge norme medicinske, društvene i moralne, pa da, ipak, uslijed stravične isprepletenosti sudbina, svjesnog htijenja i nekontroliranog slučaja, duševno i tjelesno stradamo. Šta može utješiti majku koja je izgubila jedinca sina? Kakvu utjehu možemo naći čovjeku, koji je u nekom nepredvidljivom incidentu ostao bogalj? »Osvjedočimo se u naš ljudski položaj. Mi smo uvijek u situacijama... Ja mogu djelovati da se situacija izmijeni. Ali ima situacija koje su u svojoj suštini nepromjenljive čak kada njihova pojava dobiva drugi vid i kada se njihova pobjedonosna moć skrije valovima: moram umrijeti, moram patiti, moram se boriti, podređen sam slučaju, neizbježno se saplićem u krivicu. Te osnovne situacije našeg postojanja nazivamo »graničnim situacijama« (Karl Jaspers, *Uvod u filozofiju*). »Čovjek treba u stvarnom svijetu popraviti sve što se može popraviti: Poslije toga djeca će i dalje umirati nepravedno, čak i u savršenom društvu. U svome najvećem naporu, čovjek može samom sebi staviti u zadatak da aritmetički smanjuje bol svijeta. Ali nepravda i patnje će ostati i, ma koliko bile ograničene, one neće prestati biti sablazan« (Albert Camus, *L-Homme revolte*). Prednost ili pobuna - to su dva oprečna odgovora na istu dilemu.

U predanosti se nalazi ponešto od svake ljudske mudrosti, osim jedne: plitkog optimizma. Ona je priča o ljudskoj sudbini i stoga neizbježno odiše pesimizmom, jer »svaka sudbina je tragična i dramatična, ako se ide do njezina dna« (Gasset).

Predanost sudbini potresan je odgovor na veliku čovječansku temu o stradanju koje se ne može izbjeći. Ona je spoznaja života kakav jest i svjesna odluka da sve treba izdržati i pretrpjeti. U ovoj tački islam se bitno razlikuje od plitkog optimizma evropske filozofije i njene naivne priče o »Najboljem od svih mogućih svjetova«. Predanost je blaga svjetlost s one strane pesimizma.

Ali, došla kao rezultat osjećanja nemoći i nesigurnosti, predanost sama postaje jedna nova moć, jedna nova sigurnost. Vjera u Boga i Njegovu promisao daje nam takav osjećaj sigurnosti koji se ničim drugim ne bi dao zamijeniti niti nadoknaditi. Sve junačke rase vjerovale su u sudbinu - tvrdi Emerson. Jer, predanost ne znači pasivnost, kao što to mnogi u potpunoj zabludi misle. Ne radi se o tome da se »prepustimo sudbini«, jer naš odnos prema sudbini ima samo moralni značaj. Predanost je čovjekov unutarnji stav prema cjelini svijeta i prema rezultatima svoga vlastitog djelovanja. Predanost volji Božijoj znači nezavisnost i prema volji ljudskoj. Pokoravanje Bogu isključuje pokoravanje čovjeku. To je novi odnos između čovjeka i Boga, pa stoga i novi odnos između čovjeka i čovjeka.

Zbog toga, prihvatiti sudbinu znači osjećati se, u najvećoj mjeri, slobodnim. Ali to je sloboda koja se stiče izvršavanjem svoje sudbine, slaganjem sa tom sudbinom. Ono što naše angažiranje i našu borbu čini ljudskom i razumnom, ono što joj daje pečat odmjerenosti i smirenosti, to je uvjerenje da konačni ishod svega nije u našim rukama. Naše je da nastojimo i djelujemo, rezultat je u Božijim rukama.

Predanost - to je jedini ljudski, dostojanstveni izlaz iz nerješivosti i besmisla života, izlaz bez pobune, očaja, nihilizma, samoubistva. To je herojsko osjećanje, ne heroja, nego običnog čovjeka u neizbježnim životnim nevoljama, ili tragičko osjećanje šehida koji je izvršio svoju dužnost i koji prihvata svoju sudbinu.

Islam nije dobio ime prema svojim zakonima, prema svojim naredbama i zabranama, prema naporu tijela i duše koji zahtijeva, nego prema nečemu što obuhvata i nadmašuje sve to, prema jednom momentu spoznaje, prema snazi duše da se mjeri sa vremenom, prema spremnosti da se podnese sve što uopće može ponuditi jedno postojanje: prema istini predanosti.

Predanosti, tvoje ime je islam!

SLABI MUSLIMANI - SLABA BOSNA I HERCEGOVINA - SLABA JUGOSLAVIJA

Od 18. jula do 20. avgusta 1983. godine u Sarajevu je inscenirano suđenje dvadesetorici muslimanskih intelektualaca, koje će ostati zapisano u istoriji kao arhetip egzemplarnog proganjanja zbog reči i misli. Pravnika Aliju Izetbegovića, prvooptuženog na tom procesu, koji je bio osuđen na 14 godina zatvora, najpre smo upitali da li su mu danas - nakon šest godina - jasni razlozi scenarista procesa i ko je dao inicijativu za to?

Prije svega, moram Vama reći da neradо govorim o suđenju. Ne spadam u ljude koji su okrenuti prošlosti, a i uspomene su neprijatne. Ali zbog javnosti ne mogu odbijati odgovor na takva i slična pitanja.

Ko su inicijatori suđenja? Vi i sami znate da potpuno siguran odgovor nije moguće dati. Ipak, prilično pouzdane indicije ukazuju na tadašnji sam vrh republike: Branka Mikulića i Hamdiju Pozderca. Obojica su se, još u fazi istrage - suprotno i moralu i zakonu - vrlo aktivno uključili u proces. Mikulić je u Mostaru 22. marta 1983. godine u nekom govoru najavio "energičan obračun sa nosiocima muslimanskog nacionalizma", a već sutradan počela su masovna hapšenja i privođenja, da bi nas se zatim, opet u fazi istrage (mjesec dana prije podizanja optužnice i dva mjeseca prije početka suđenja), također u javnom istupanju, optužilo za čitav niz zločina, od neprijateljskog udruživanja, kontrarevolucije, napada na bratstvo i jedinstvo, suradnju sa neprijateljskom emigracijom, pa sve do špijunaže. Tako se ponaša šef države (predsjednik Predsjedništva SR BiH), a njegov partijski kolega, Hamdija Pozderac (tadašnji predsjednik partijskog Predsjedništva), preuzima na sebe da dokaže kako su različiti čisto vjerski tekstovi u stvari neprijateljski napisi. Tako, naprimjer, *Islamska deklaracija*, koja nema ama baš nikakve veze sa rušenjem zemlje. Ovom ocjenom, s obzirom na svoju funkciju, Pozderac praktički daje nalog istražnim i optužnim organima i potpuno vezuje ruke sudu u utvrđivanju stvarnog karaktera ovog teksta, koji je, inače, bio glavna tačka optužbe. Uostalom, mislim da je u svemu ovome sud, nažalost, igrao najsporedniju ulogu.

U nekoj drugoj prilici ova dvojica će grlato govoriti o demokraciji, zakonitosti, ustavnosti, nezavisnom sudstvu, što su sve na tako flagrantan način sami kršili.

Što se tiče razloga za organiziranje procesa, mogu reći da su bili svi drugi samo ne oni koji su u javnosti iznošeni. Niti smo mi bili neprijateljska

grupa, niti smo radili protiv Jugoslavije. Dugo sam mislio da je to bio obračun militantnih komunista sa vjernicima koji nisu krili svoje vjersko opredjeljenje, koji su bili toliko "drski" pa su ga i javno manifestirali. Kada sam, nakon izlaska iz zatvora, to svoje mišljenje iznio jednom poznatom novinaru, rekao mi je da sam naivan i da o inspiratorima procesa imam više mišljenje nego što ga zaslužuju. Priznajem im nekakve idejne motive, a ovi su mnogo prizemniji. U pitanju je čista borba za vlast i ličnu promociju, rekao je, "a do komunizma njima je stalo kao do lanjskoga snijega".

U pripremi i u samom procesu bilo je mnogo nezakonitosti - od zloupotrebe vlasti do nasilja nad svedocima, optuženima i njihovom rodbinom. Da li nam možete ukratko navesti najteže povrede zakona?

- Zbog ograničenog prostora, ja ću ih samo nabrojati, bez mnogo komentara:

Lišavanje slobode, pretresi stana, saslušanja optuženih i svjedoka obavljaju se bez prisustva advokata.

Odbrane (pravne pomoći advokata) uopće nema u fazi istrage.

Optuženi upoznaju svoje branitelje tek kada im je uručena optužnica.

Na optužene i svjedoke, posebno ove posljednje, vrši se pritisak da potpišu izjave koje nisu direktan snimak saslušanja (pitanja i odgovora), nego ih je sastavio isljednik na osnovu razgovora. Mnogi svjedoci drže se danima u nedefiniranom statusu svjedoka-zatvorenika i u panici potpisuju zapisnike kojih će se na sudu odreći (od 60 svjedoka, samo njih 15 ostaje na sudu pri svome iskazu iz istrage). U nekim slučajevima primijenjena je direktna sila, prijetnja i ucjena, o čemu su ti svjedoci govorili na sudu.

Iako je najveći broj svjedoka pred sudom povukao svoje izjave date u istrazi, sud je u svim slučajevima kao mjerodavno uzeo samo njihove izjave date u istrazi. I još mnogo toga.

Grubo je povrijeđen princip javnosti suđenja. Odabiranjem publike koja će biti propuštana u sudnici (sud je za ulaz u salu podijelio ulaznice na ime) stvoren je ekran između sudnice i

javnosti, pa je ovoj - uz svesrdana doprinos štampe - bilo moguće servirati sliku o procesu po volji scenarista. Pomoću ovog nezakonitog "izuma" - ulaznica (!) - javnost je lišena neposrednog uvida u to šta se stvarno događa u sudnici, za šta se optuženi stvarno optužuju, šta iznose u svoju odbranu, šta izjavljuju svjedoci, itd. Najteža i za optužene najsudbonosnija nezakonitost procesa bilo je svakako već spomenuto otvoreno miješanje dva najmoćnija čovjeka u Republici u istragu i samo suđenje.

Općenito se može reći da je nezakonitost suđenja u političkim stvarima uvijek u obrnutoj srazmjeri sa stvarnom krivicom optuženih. U procesu Andriji Artukoviću, na primjer, ni istraga ni sud nisu posezali za sličnim sredstvima i nezakonitostima. Nije im trebalo.

Kao prvooptuženi, sud Vas je osudio na 14 godina zatvora, od čega ste - i nakon svih skraćivanja - izdržali skoro šest godina. Da li ste za vreme izdržavanja kazne bili psihički i fizički zlostavljani. Da li ste, imajući u vidu narušeno zdravlje i Vaše godine, nekada razmišljali o tome da nećete živi izaći iz zatvora?

- Ne bih mogao reći da sam kao pojedinac bio izložen zlostavljanju, mada je robija sama po sebi fizičko i psihičko mučenje. Ovdje treba spomenuti jednu činjenicu, naime, da politički zatvorenici kod nas izdržavaju kaznu zajedno sa ostalim osuđenicima. Javnosti je ovo uglavnom nepoznato, jer su komunisti u staroj Jugoslaviji, kao politički zatvorenici, bili odvojeni i imali povoljniji režim. Međutim, kada su došli na vlast, oni su tu privilegiju svojim političkim protivnicima ukinuli. Štaviše, položaj političkih zatvorenika kod nas je nepovoljniji nego ostalih zatvorenika. Naime, manje-više, sva osuđena lica, osim političkih, imaju pravo na slobodne posjete van zatvora, odsustva i godišnje odmore kod porodice. Za tih šest godina ja nisam izašao iz zatvorskih zidina, a za to vrijeme moje "kolege" osuđene za krađe, privredni kriminal, drumska razbojništva i slično, išli su po više puta kući na odsustvo ili odmor. Valjda stoga što je po uvjerenju vlasti nas trebalo uvjeriti u to. Inače, ja sam imao "sreću" pa sam kaznu izdržavao sa ubicama. Ovo sa "srećom" će Vam zazvučati čudno, ali je tako. Naime, za razliku od ostalih krivaca, ubice su uglavnom korektni ljudi i ja sa njima nisam imao problema.

Što se tiče drugog dijela Vašeg pitanja, neke nade sam imao do odluke Vrhovnog suda BiH. Isprva nisam vjerovao da za jedan tekst - ma šta u njemu pisalo - treba umrijeti u zatvoru. Ali kada je nakon godinu dana Vrhovni sud praktično potvrdio kaznu (tada sam osuđen na 12 godina), shvatio sam da je vrag odnio šalu i da to oni misle ozbiljno. Šta sam mogao? Dobro sam udahnuo i krenuo tom dugom stazom kojoj se nije vidio kraj. Moram priznati da sam se osjećao kao osuđenik na doživotnu robiju. Međutim, nisam pao u očajanje, čak sam ponekad bio i vedar. Nisam nikakav heroj, radilo se o jednoj mjeri dosljednosti. Čitav život govorite nešto, mislite da vjerujete u to, a onda za vas dođe trenutak istine. U islamu ima jedan princip, u stvari, jedno učenje (mnogi ga smatraju najvažnijim), prema kojemu sve što vam se događa treba da prihvatite kao Božiju volju. Iskreno govoreći, nisam ranije mnogo o tome razmišljao, ali kada sam se suočio sa izgledom da ostatak života provedem u zatvoru i umrem među robijašima, podsjetio sam sebe na osnovni red: na nešto malo dosljednosti. I, kao što vidite, ostao sam duševno zdrav, ljekari kažu da sam uglavnom i fizički. To mogu zahvaliti toj vjeri i još jednoj činjenici: odanosti i moralnoj podršci moje djece.

"Skoro šest godina nikada nisam napustio zatvorsku ćeliju, međutim, moje 'kolege' koji su osuđeni za krađe, pronevjeru i slično, u tom periodu više puta su dobijali odmor - dopust. Imao sam 'sreću' da kaznu izdržavam zajedno sa ubicama. Oni su uglavnom korektni ljudi i sa njima nisam imao problema."

Još jedno kratko pitanje o suđenju, pa ćemo preći na druge teme. U završnoj reči, pred izricanje presude, pored ostalog, izjavili ste da volite Jugoslaviju, ali da ne volite vlast. Je li se u međuvremenu u tim osećanjima što promenilo?

- Osjećanja su ostala ista, samo su se malo pojačala: još više volim Jugoslaviju, još manje volim vlast.

Pripadate bosanskohercegovačkom narodu islamske kulturne tradicije. Na koji način shvatate posebnost i samostalnost Muslimana-Bošnjaka?

- Najkraće rečeno: mislim da smo mi jedna od šest autohtonih jugoslavenskih naroda, koji su, ili bi trebalo biti, jednaki i ravnopravni.

Postoje osporavanja etničke posebnosti Muslimana u tom smislu da su oni Srbi, odnosno Hrvati. Drugi, opet, govore o "mladosti", tj. nezrelosti muslimanske nacije i slično.

- Neko je rekao da se osporavati može samo ono što postoji. Navodim ovo kao zanimljivu misao, a sam bih htio reći da iza tih osporavanja u suštini stoji svojatanje Bosne. Pritom i jedni i drugi polažu pravo na čitavu Bosnu i Hercegovinu, sa zadnjom mišlju da je podijele među sobom, kao što su to učinili 1939. godine. Tvrdim da bi prva Jugoslavija, i da nije došlo do rata, propala zbog one sramne i neodržive podjele.

Istina je da i među Muslimanima ima onih koji se izjašnjavaju kao Srbi, odnosno Hrvati, ali to je potpuno zanemarljiv broj, uglavnom intelektualaca. Nacionalnost nije mišljenje, nego osjećanje, a za osjećanje nisu mjerodavni "školci", nego običan narod. Prođite kroz sela i manje gradove i pitajte Muslimane šta su po nacionalnosti. Odgovorit će vam listom da su Muslimani ili Bošnjaci. Neki će reći da su Bosanci ili Hercegovci, ali niko od njih neće odgovoriti da je Srbin ili Hrvat. Možda ne znaju, pa ih treba naučiti šta su? Ali nacionalnost se ne uči, a "naučena" nacionalnost je nametnuta nacionalnost, baš kao kod onog malog broja intelektualaca koji su svoje "srpstvo", odnosno "hrvatstvo" naučili, a ne ponijeli iz svog doma od oca i majke.

Što se tiče "mladosti" moje nacije ("nacija u procesu nastajanja"), to tvrde oni koji misle da se nacionalnost uspostavlja dekretom. Po njihovom mjišljenju, Muslimani postoje otkako se kao takvi pojavljuju u Ustavu 1974. godine, odnosno nešto ranije u ustavnim amandmanima. Treba li objašnjavati da je to bilo samo zakasnjelo (vrlo zakasnjelo) formalno priznanje jedne činjenice koja je odavno postojala u realnosti. Skoro trideset godina Muslimani su sa onim upornim "neopredijeljen" izražavali svoje veliko NE apetitima i sa istočne i sa zapadne strane, i tom upornošću običan narod (ne intelektualci) izvojevao je pravo na nacionalno priznanje.

Nismo, dakle, mlad narod, naprotiv, mislim da smo dosta star narod. Naši korijeni, preko naših bogomilskih predaka, duboko su i od davnina ovdje u Bosni.

Spomenuli ste pogrešnu politiku. Da li biste nam rekli šta pod tim podrazumjevate?

- Umjesto da se odmah poslije oslobođenja prizna činjenica posebnosti muslimanskog naroda, rješenje se razvlači i odlaže skoro trideset godina. Čeka se da se opredijelimo kao Srbi ili Hrvati. Narod to odbija. Ostaje neopredijeljen. Ne znam da li ima sličnog primjera u svijetu: dvomilionski narod bez imena. Konačno, nema se kud pred ovom upornom svenarodnom šutnjom, dobivamo ime, ali ni ono, po mišljenju mnogih, nije sasvim adekvatno. Kroz svu historiju bili smo Bošnjaci, sada to ne možemo biti. Ali osim imena nemamo pravo ništa tražiti. Ostalih pet naroda imaju svoje nacionalne države, mi imamo zajedničku. U BiH drukčije i ne može biti jer je izmiješanost zaista vrlo velika. Ali, treba li zato da nam se događa da ostanemo bez predstavnika u najvišem tijelu zemlje? Sada se u Predsjedništvu

SFRJ nalaze, pored ostalih, tri Srbina i nijedan Musliman. Jedan narod, treći po veličini u zemlji, nije uopće predstavljen. Kažu da je predstavljena republika, što nije objašnjenje. Narod je izvor suverenosti, republika je samo izraz toga. Ako je ovo ravnopravnost, ja ne znam šta ta riječ znači. Zatim, institucije? Odgovaraju - ni Srbi ni Hrvati u Bosni ih nemaju. To je tačno, ali se zaboravlja (da li je u pitanju samo zaborav?) da ih Srbi i Hrvati imaju u svojim matičnim republikama. (Uzgred, nacionalne institucije imaju i narodnosti - Albanci i Mađari). Muslimani su, dakle, ostali bez nacionalnih institucija, a bez njih nije moguće održati identitet, niti razvijati narodnu svijest i kulturu. Ako postavite ovakav, sasvim razuman zahjtev, proglašavaju vas nacionalistom.

Da je to bila pogrešna (i nepravična) politika prema Muslimanima, to je danas očito. Manje je očigledno da je to bila i za Jugoslaviju štetna politika. Naime, "ima neka tajna veza" između Muslimana kao naroda, BiH i Jugoslavije. Ja tu povezanost vidim ovako: slabi Muslimani - slaba BiH - slaba Jugoslavija. Naime, danas se u svijetlu najnovijih događaja jasno vidi da bi eventualna nestabilnost u BiH mogla izravno ugroziti opstanak zemlje kao cjeline. Snažan i osviješten muslimanski narod bio bi jedna od sigurnih stubova BiH kao države, a preko ove i stabilnosti Jugoslavije.

Poslednji popisi stanovništva u Bosni i Hercegovini potvrdili su snažna migraciona kretanja Hrvata pema Hrvatskoj i Srba prema Srbiji. Čime objašnjavate ovu pojavu?

- Posljednji popis stanovništva star je preko osam godina i, koliko se sjećam, on ne potvrđuje neka izrazita kretanja Hrvata prema Hrvatskoj i Srba prema Srbiji. Mislim da o tome govore neke ankete, ali one su za ovakve zaključke nedovoljno pouzdane. Naredni službeni popis je 1991. godine i ja ne očekujem da će on potvrditi takve pretpostavke. Uvjeren sam, međutim, da će podaci popisa pokazati jednu stvar koja bi mogla pružiti objašnjenja migracionih kretanja u Bosni i Hercegovini. To je migracija Muslimana prema Hrvatskoj i, posebno, Sloveniji. Hoću kazati da se ne radi o kretanjima motiviranim nacionalnim razlozima, nego ekonomskim i političkim, ako ih tako mogu nazvati. Niko ne progoni Srbe i Hrvate iz Bosne i Hercegovine. To je apsurd. Ljudi se kreću iz pravca manje u pravcu više razvijene sredine i iz pravca manje u pravcu veće slobode. Posao i sloboda privlače ljude. Vidite ove najnovije migracije u Njemačkoj. Sa obje strane granice su Nijemci. Nacionalni razlozi nisu motiv, pa primarno ni ekonomski. Glavni magnet je veća lična sloboda.

Istina je da je iz BiH u toku jednog perioda otišao veći broj intelektualaca. Srbi su, prirodno, išli u Beograd, Hrvati u Zagreb, ali to nije bio bijeg Srba ili Hrvata od Muslimana, nego bijeg slobodnih ljudi od tada još neograničene i nekontrolirane vlasti jednoga broja bosanskohercegovačkih moćnika, istih onih od kojih su pobjegli Meša Selimović, Esad Ćimić, Nerkez Smailagić i drugi. I ja bih svojevremeno pobjegao od Mikulića da sam imao gdje.

18. 11. 1989.

MI SMO LJUDI, A NE CVIJEĆE

Naše iskustvo suživota mnogo je širi pojam od tolerancije. Tolerirati vi možete i nešto strano, a u Bosni nijedan od ova tri nacionalna elementa nije strano tijelo

Nedavno je u Sarajevu osnovana Stranka demokratske akcije, koja uglavnom okuplja muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine i trebala bi postati glavnom snagom političkog okupljanja i političkih težnji toga višemilijunskog naroda. Za predsjednika Glavnog odbora stranke izabran je dugogodišnji borac za prava Muslimana, pravnik i publicist Alija Izetbegović. Zbog političkog djelovanja u uvjetima famozne jugoslavenske partijske države, Izetbegović je proveo po zatvorima više od osam godina. Još kao mladić, davne 1946., bio je suđen kao Mladi Musliman na tri godine. Prije nekoliko godina, zbog poznate *Islamske deklaracije*, zajedno s grupom istomišljenika, u procesu protiv »islamskog fundamentalizma«, osuđen je na 14 godina (u zatvoru proveo pet). Slovi kao izvanredni poznavalac teorije islama, o čemu je napisao nekoliko knjiga, od kojih je najznačajnija *Islam između Istoka i Zapada*, gdje raspravlja o problemu religije u najširem smislu riječi te o aspketima bipolarnosti islama.

Najnoviji politički angažman u stranci pribavio mu je, uglavnom u beogradskom tisku, novi epitet - muslimanski Tuđman (i potvrdio karakteristiku muslimanskog fundamentaliste). Njegovu stranku na predstojećim izborima u studenom smatraju najvećim favoritom - smatra se da će osvojiti najviše mjesta u bosanskohercegovačkoj skupštini.

ČIJA JE BOSNA

Za Bosnu se govorilo da je i muslimanska, i srpska, i hrvatska, no u ovo doba višestranačja često se čuje da nije bila ni muslimanska, ni srpska, ni hrvatska nego - komunistička.

- Nikada Bosna nije pripadala ovim trima narodima, već je pripadala partijskoj birokraciji i bila njeno vlasništvo. Htjeli su stvoriti anacionalnu Bosnu, bez identiteta. U tome su djelomično i uspjeli, jer mi danas prije možemo odrediti što to Bosna nije, nego što ona jest. Bosna je time izgubila, jer stvaranjem jedne anacionalne sredine dobivate sredinu s onu stranu kulture.

Postoji li jedan, prepoznatljiv identitet Bosne i Hercegovine ili je on još uvijek trostruk?

Musliman doslovno znači čovjek koji je predan Bogu. Muslimanski narod, kako ga ja vidim, jest vjernički narod. Bez obzira na osobna uvjerenja, ne možete ignorirati jednu takvu činjenicu.

- Još uvijek trostruk. Bilo bi poželjno stvoriti jedan prepoznatljiv bosanski identitet, ali to je stvar budućnosti. Put tome vodi preko oslobađanja nacionalnih kultura, a njegov zametak možemo, možda, naći u zbilja razvijenom osjećaju zajedničkog života. Naše iskustvo suživota mnogo je širi pojam od tolerancije. Tolerirati vi možete i nešto strano, a u Bosni nijedan od ova tri nacionalna elementa nije strano tijelo. Mi ovdje nemamo put ka nacionalnoj državi, jedini izlaz je u slobodnoj građanskoj zajednici. To je budućnost.

Namjeravaju li Muslimani formirati Bosnu kao svoju nacionalnu državu, budući da ostala dva naroda imaju svoje matične države?

- Kod nekih, možda, takve želje i postoje, ali nisu realne. Iako su Muslimani najbrojniji narod u republici, nema ih dovoljno za ono što bi se moglo nazvati prerastom »kvaliteta u kvalitetu«. Ta »kritična« masa bila bi negdje oko 70 posto. A Muslimani u BiH čine tek nešto više od polovine stanovništva.

Ponovno je aktualna tema bošnjaštva, tema nacionalnog izjašnjavanja Muslimana pod novim nacionalnim imenom - Bošnjaci.

- Koliko ja poznajem teoriju zagovornika te ideje, Bošnjaci su ono što danas zovemo Muslimani. U pitanju je isti nacionalni entitet, samo su nazivi različiti. Neki smatraju da je to adekvatniji naziv jer dublje zasijeca u historiju ovog naroda i određuje ga historijski, a i po zvuku naziv je nacionalni (a ne vjerski). To nije, kako ga neki krivo tumače, integralno, tj. trokonfesionalno bošnjaštvo. Ono sadrži jasnu muslimansku komponentu.

Da li bi to bilo točnije određenje nego ovo današnje - Muslimani?

- Mislim da je Bošnjak adekvatniji naziv iz razloga koje sam naveo, ali ne treba ga agresivno nametati.

Da li bi se taj naziv odnosio i na Muslimane iz Sandžaka i Crne *Gore*?

- Kako ima Hrvata izvan Hrvatske, tako ima i Bošnjaka izvan Bosne. Naziv bi, po mome mišljenju, pokrivao i znatan dio Muslimana izvan Bosne i Hercegovine. Jer Muslimana slavenskog porijekla ima i u Makedoniji, na Kosovu, u Sandžaku, Crnoj Gori. Inače, priznajem da bih razgovor o ovoj temi najradije odgodio za godinu-dvije. Naime, mislim da bi na ovome predstojećem popisu trebalo da se svi izjašnjavamo kao Muslimani. Ne bi bilo dobro stvarati svega godinu dana pred popis ovom raspravom zabunu među ljudima. Imamo dovoljno dilema, ne treba nam još jedna. Nakon popisa i kada uđemo u demokratsku fazu dijaloga, situacija će za ovaj razgovor biti povoljnija.

Neki bošnjaštvo shvaćaju kao nekakav bosanski integralizam, kao put ka stvaranju jedne nove nacije.

- Mislim da je za tako što historijska mogućnost zauvijek prošla. Formiranje nacionalne svijesti kod Hrvata i Srba u Bosni završen je proces. Hrvati i Srbi nisu spremni biti Bošnjaci. A što se tiče Muslimana, naziv Bošnjaci zatvorio bi, na neki način, krug i otklonio rasprave o tome jesmo li mi Srbi ili Hrvati. Ustvrdila bi se naša pripadnost, jer naziv Muslimani kao da pitanje ostavlja otvorenim. Mi smo po vjeri muslimani, a što smo nacionalno? Tim određenjem konačno bi se stavila tačka na ovu dilemu, ako ta dilema uopće postoji.

MEHMED SPAHO I JMO

Za vašu Stranku demokratske akcije kažu da je nastavak starojugoslavenske Spahine JMO.

- Direktnih veza nema. JMO je prestala funkcionirati pred rat, Spahinim odlaskom. Smrt Mehmeda Spahe 1939. omogućila je sporazum Cvetković - Maček. Dok je Spaho bio živ, takav sporazum bio je nemoguć. Taj sporazum Muslimani spominju s najvećim prezirom. To je za nas bio sraman akt podjele Bosne i negacije muslimanskog bića u Bosni. Može se reći da SDA, po ciljevima koje zastupa, predstavlja izvjestan nastavak JMO-a. Cilj SDA jest, prije svega, sačuvati Bosnu i Hercegovinu i spriječiti još jedan dogovor ili nagodbu na račun Bosne. Budući da je JMO čuvala muslimanski identitet u Bosni i Hercegovini i izvan nje, mi se, u tom smislu, osjećamo nastavljačima te tradicije. Radi se u oba slučaja o historijskom zadatku očuvanja našega nacionalnog identiteta i o nastojanju da se stvori jedna suverena snaga, nezavisno od Srba i Hrvata. Inače, JMO kao organizacija, davno se ugasila, a i okolnosti su se sasvim promijenile, ali je ostalo jedno pozitivno sjećanje na nju u narodu. Spaho je velika nacionalna figura. Mnogi ne znaju da je za JMO na tadašnjim izborima glasalo više od 90 posto Muslimana. Nijedna nacionalna stranka nije se mogla pohvaliti takvom podrškom naroda.

Za razliku od Radića, vođe Hrvata, koji je uglavnom bio u opoziciji, režimu pa i sistemu, Spaho, vođa Muslimana, bio je u mnogim vladama. Kakvi su bili njegovi pogledi i razlozi?

- Prije svega, u jugoslavenskim relacijama to nije bila velika snaga. Uobičajilo se reći da su Muslimani bili jezičak na vagi ondašnjih političkih sila. Mi nismo mogli igrati neku dominantnu ulogu, niti bitno utjecati na suštinske odnose tadašnje jugoslavenske države. Hrvati i Srbi su određivali karakter Jugoslavije, pa će je i ubuduće u velikoj mjeri određivati. Morali smo se prilagođavati i u čitavoj toj situaciji balansirati da tako očuvamo neki svoj nacionalni interes. Spaho se morao određivati od slučaja do slučaja. To je sudbina malih naroda. Spaho je znao šta hoće i u svim tim okolnostima uspijevao se održati. Naravno, ne mogu reći da je Spaho uvijek vukao najbolje poteze, ali jest činjenica da je radio u korist ovog naroda. Iz današnje perspektive, čini se da je napravio najviše što je u postojećim prilikama mogao. On ima zagarantirano mjesto u historiji ovog naroda.

POKOLJ U ŠAHOVIĆIMA

U staroj Jugoslaviji zbio se jedan, do danas ne sasvim povijesno obrađen događaj - pokolj muslimana u Sandžaku, u selu Šahovići. Možete li, možda, nešto više reći o tom događaju?

- To je bio jedan užasan događaj iz kojeg bi, možda, neki izvlačili zaključke da se zajednički uopće ne može živjeti. Čitao sam opis događaja koji je dao Milovan Đilas (u *Besudnoj zemlji*) i ne bih preporučio da ga čitaju ljudi slabih nerava. Događaj se zbio 1924., dakle, šest godina nakon osnivanja stare Jugoslavije. Slučaj je stravičan, ne samo zbog ogromnog broja žrtava, čiji broj nikada nije tačno utvrđen, i zbog popaljenih sela nego, posebno, stoga što na kraju niko nije odgovarao. Činjenica što se to zbilo punih šest godina nakon Prvog svjetskog rata najbolje ilustrira težak položaj muslimana u novostvorenoj državi. Poznato je da je nakon tog događaja velik broj ljudi iselio u Tursku.

Čak ni za vladavine Turske ovim krajevima, Muslimani se nisu osjećali Turcima. To su povijesne činjenice. Međutim, na drugoj strani, tvrdilo se da smo mi Turci. Do pokolja u Šahovićima nije došlo zato što su se Muslimani ondje osjećali Turcima ili se ponašali kao Turci, dogodilo se to zato što su ih ovi, koji su im to napravili, smatrali Turcima.

Taj podatak o iseljavanju muslimana u Tursku neki uzimaju kao dokaz njihove nepripadnosti ovom podneblju, drugi, pak, kao nesigurnost u očitovanju nacionalnog identiteta.

- Dilema pripadnosti ovom tlu nije nikada postojala kod Muslimana. Čak ni za vladavine Turske ovim krajevima, Muslimani se nisu osjećali Turcima. To su povijesne činjenice. Međutim, na drugoj strani, tvrdilo se da smo mi Turci. Do pokolja u Šahovićima nije došlo zato što su se muslimani ondje osjećali Turcima ili se ponašali kao Turci, dogodilo se to zato što su ih ovi koji su im to napravili smatrali Turcima. Pokolj su, inače, izvršile neke crnogorske čete pod komandom demobiliziranih oficira, ustvari, ostaci stare kraljevske crnogorske vojske. Bili su to ljudi koji su se odgajali na tradiciji nacionalnih epova, o borbi krsta i polumjeseca, o borbi Crnogoraca i Turaka. Neposredni povod bila je pogibija jednog Crnogorca, a krivica je stavljena na Muslimane i počela je osveta. Kasnije je utvrđeno da za njegovu smrt Muslimani ne snose odgovornost. Rulja koja je krenula napravila je stravičan pokolj nad nedužnim ljudima.

Neki smatraju da je do pokolja došlo zato što je dio tih sandžačkih muslimana izražavao hrvatsku nacionalnu svijest.

- Ne bih rekao da je to razlog i takvo tumačenje nisam nikad čuo. Mislim da se radilo o gledanju na muslimane kao na strano tijelo koje, jednostavno, treba očistiti. Kao što znate, *Gorski vijenac* je pričao o istrebljenju poturica, a ovo u Šahovićima bio je nastavak toga, te priče, »uživo«. Naravno, Muslimani nisu poturice, za to ima bezbroj dokaza i potvrda historijskih činjenica. Oni su oduvijek bili tu... No, nije dovoljno da se vi tako osjećate, ako vas drugi, bez obzira na to što ste vi tvrdili, shvata i prihvata drukčije.

Spomeneuli ste *Gorski vijenac* i odgojnu tradiciju junačke epike u Srba i Crnogoraca. No, postojala je i jaka muslimanska bosanska epika. Spomenimo samo Muju Hrnjicu... Je li ta tradicija pala u zaborav?

- Razlog je jasan, bio je to sastavni dio potiskivanja Muslimana. Radilo se o sistematskom negiranju kulturno-nacionalnog bića Muslimana u obje Jugoslavije. Neke pjesme proglašavane su nepodobnim, u mnogim pjesmama retuširale su se ili izbacivale pojedine riječi, npr. Bog i beg. Čitave generacije Muslimana odrasle su u potpunom nepoznavanju vlastite prošlosti, identiteta, kulture, historije. Cilj je bio jasan: ako ne znaš odakle dolaziš, nećeš znati ni kamo treba da ideš... Biljka bez korijena lahko se čupa. Sada se situacija mijenja, ali trebat će dosta vremena da stvari dođu na svoje mjesto.

Nije li jedna od strategija te politike o kojoj govorite bila i teza o Muslimanima kao mladoj naciji?

- Mi imamo stoljetnu tradiciju, ali imamo čudnu sudbinu. Za vrijeme rata, kad je trebalo krvariti, bili smo priznati kao narod. U AVNOJ-skim i ZAVNOBiH-skim dokumentima Muslimani se spominju, ali već 1946.-1947. nestajemo iz službenih dokumenata. I negdje sve do početka seda-

mdesetih godina nigdje se ne spominjemo, a ako nema naroda - nema ni njegove kulture.

SAMOSTALNOST U ODNOSU NA HRVATE I SRBE

Mnogi pisci Muslimani »podijeljeni« su između hrvatske i srpske književnosti. Je li to, možda, bilo njihovo stvarno nacionalno opredjeljenje?

- Mislim da je sve to bilo nametnuto. Ustvari, sve je bio rezultat represivne klime u kojoj se zahtjevi jedne diktature više ne pojavljuju kao direktni diktat, nego, što i jest najpogubnije, kao vlastiti izbor. Jer i sloboda i ropstvo, prije svega, unutrašnja su stvar, to je stvar stanja svijesti. Kod Muslimana je to bilo najizraženije. Srbi i Hrvati imali su svoje nacionaolne kulture, bez obzira na to što su i one bile dobro kontrolirane. Kad su Muslimani dobili pravo na ime, vlastodršci su smatrali da su time riješili problem. Svaka težnja za još nečim osim tog imena označavala se kao nacionalizam i ljudi su išli u zatvor. Kad već spominjete slučaj književnosti, spomenuo bih i primjer jednoga ozbiljnog udžbenika književnosti naših naroda gdje nemate spomenutog ni jednoga jedinog muslimanskog književnika, čak ni kao srpskog ili hrvatskog pisca. Muslimana književnika, jednostavno, tamo nema!

U kakvoj je vezi prešućivanje nacionalnog i jugoslavenstvo? Mnogi smatraju da je Bosna i Hercegovina republika u kojoj se najviše drži do jugoslavenstva...

- Ta činjenica - prešućivanje nacionalnog - mogla je utjecati na takvo što. Ali sve to pomalo spada u oblast psihologije.

Kakav je Vaš odnos prema projugoslavenskim strankama u Bosni, posebno prema inicijativi koja se vezuje uz Dom pisaca i Emira Kusturicu?

- Muslimani, prije nego što budu Jugoslaveni, trebaju shvatiti da su Muslimani. Tek onda mogu biti, ako hoće, i Jugoslaveni. Stepenica ove identifikacije ne može se, po mome mišljenju, preskočiti bez štete.

Smatra se da u toj jugoslavenskoj inicijativi izlaz vide Muslimani ateisti, a da se vaš SDA, kao i Forum akademika Filipovića, obraćaju Muslimanima vjernicima.

- To je moguće. Vi znate da je sintagma musliman-ateist neka vrsta *contradictio in adjecto*. Musliman, doslovno, znači čovjek koji je predan Bogu. Muslimanski narod, kako ga ja vidim, a ne znam kako ga vidi Kusturica, jest vjernički narod. Bez obzira na osobna uvjerenja, ne možete ignorirati jednu takvu činjenicu. Mislim da ateistička koncepcija muslimanskog naroda ne može proći. Pogledajte jednu stvar: marksizam nigdje nije uspio uhvatiti korijen među muslimanskim narodima. Islam je toliko prožimao biće muslimana da nikakva ateistička misao kod muslimana ne može imati uspjeha. Ne znam zašto bi jugoslavenstvo imalo neku ateističku komponentu, ali, dok je ima, njegove šanse kod muslimanskog naroda vrlo su male. U tom slučaju, ono bi moglo privući manji broj intelektualca koji nemaju mnogo veze s narodom. Pri tome treba naglasiti da naš SDA nije vjerska, ali ni ateistička stranka.

Da li bi se moglo reći da je SDA nekakav muslimanski pandan demokršćanskim strankama?

- Takva paralela ne bi se mogla povući. Bila je ideja da se stvori jedna takva stranka, ali je ta ideja otklonjena. Mi smo stranka muslimanskog naroda ovdje, a ako sve to skupa ima jedan vjernički prizvuk, onda je to zato što smo mi stranka jednog vjerničkog naroda. Religija u stranci nije program, nego stvar kulture i slobode.

Formiranje nacionalne svijesti kod Hrvata i Srba u Bosni završen je proces. Hrvati i Srbi nisu spremni biti Bošnjaci. A što se tiče Muslimana, naziv Bošnjaci zatvorio bi, na neki način, krug i otklonio rasprave o tome jesmo li mi Srbi ili Hrvati. Ustvrdila bi se naša pripadnost, jer naziv Muslimani kao da pitanje ostavlja otvorenim. Mi smo po vjeri muslimani, a što smo nacionalno? Tim određenjem konačno bi se stavila tačka na ovu dilemu, ako ta dilema uopće postoji.

Ima li u tradiciji Muslimana nešto od bogumilske tradicije? Postoje teorije da su baš bogumili, nalazeći u islamu dodirne točke sa svojim vjerovanjima, u najvećem broju i prihvatali islam.

- Osobno vjerujem da je neka tradicija preuzeta. Nisam historičar da o tome mogu mjerodavno govoriti, ali ponešto znam. Mislim da je većina današnjih bh. Muslimana nastala prelaskom bogomila na islam. Oni su bili progonjena sekta i u islamu su preopoznali nešto što im je bilo vrlo blisko i slično. Uzmimo samo činjenicu da su bogomili bili protiv svakog prikazivanja likova, držali su se - kao i muslimani - one starozavjetne: »Ne prikazuj lika svojega«. Možda je ta vanjska sličnost više presudila nego neke suštinske podudarnosti. Sama činjenica neprikazivanja likova odigrala je očito presudnu ulogu, mada bi danas neko te razloge mogao nazvati formalnima. Znate, muslimani se danas u nekoj adventističkoj crkvi osjećaju sasvim prijatno zbog same činjenice odsustva slika i kipova. Mislim da je grlo današnjim Muslimana bogomilskog porijekla, mada, naravno, ima i drugih - jedan dio doselio se u Bosnu iz Slavonije i Srbije, kada su se odande povukli Turci.

Kada već spominjem taj prelazak na islam, ne možemo reći da to u našoj službenoj historiografiji nije često prikazivano kao nešto nasilno, pa i ružno i nedostojno.

- Postoji kod nas čudna navika da pjesme i legende prihvatamo kao povijest. Uzmimo legendu o Matiji Gupcu. Istina je sasvim drukčija, ali je legenda ljepša za nacionalnu samosvijest, pa se radije prihvata i pamti. Činjenica je da je srpski narod, koji je živio pod Turcima četiri stotine godina, opstao, da su opstali njegovi spomenici, crkva, jezik, pismo. Sve je to Turska, za ta četiri vijeka, mogla uništiti da je bilo onako kako govore da je bilo. Turska je vladala Srbijom i Bugarskom kad je bila u naponu snage i kad je ugrožavala i Beč. U tom trenutku, mogla je potpuno uništiti te narode. S druge strane, vi uopće ne nalazite muslimanske spomenike u Beogradu, u kojem je nekad bilo šezdeset džamija. Danas ima samo jedna, i to u jadnom stanju, a Ravanica, Sopoćani, Studenica itd. postoje. Osobno ne vjerujem da su Turci naturali islam, jer da su htjeli, za tolike godine bi ga i nametnuli. Da je to moguće, svjedoči primjer Španije. Baš u vrijeme kad je Turska osvajala Balkan, rekonkvista je osvajala Španiju u kojoj su Arapi stvorili neprocjenjiva djela kulture i civilizacije. Arapa danas ondje nema, pa ako su Španci mogli potpuno uništiti Arape, koji su u Španiji imali svoju kulturu, biblioteke i slavne građevine kao što je Alhambra, onda su i Turci mogli na Balkanu nametnuti islam. Ali, na spomenutim mitovima, pjesmama, bajkama, stvorena je antimuslimanska svijest koja se i danas očituje.

Ta svijest i antimuslimansko raspoloženje sigurno su prouzročili i krvave sukobe na nacionalano-vjerskom osnovu za vrijeme Drugog svjetskog rata. Čini se da je za Muslimane posebno bolno pitanje Foče, odnosno, četničkog pokolja u tom kraju.

- O tome se malo zna. Ako Muslimani nisu mogli govoriti o svojim aktualnim pravima, onda su još manje mogli govoriti o svojim žrtvama. Nismo, kako kaže profesor Muhamed Filipović, imali pravo na žrtve. Foča je nešto što se ne može zaobići. Ondje je, po najskromnijim podacima, pobijeno više od 2000 ljudi. Takve procjene

daje Čolaković. Taj događaj nije obilježen nikakvim obilježjem, ni spomenikom. No, taj zločin se pamti i zbog toga će to stratište jednog dana biti obilježeno.

Je li taj sukob na liniji pravoslavlje - islam i doveo do opredjeljivanja muslimana, barem jednog dijela, za NDH?

O opredjeljivanju naroda ne može se govoriti. Muslimani su čak izdali nekoliko dokumenata kojima se ograđuju od tadašnje vlasti NDH i osuđuju progone srpskog i vjerskog stanovništva. To su one poznate rezolucije iz 1941. godine, koje je *Književna revija* tek nedavno objavila i koje su široj javnosti uglavnom nepoznate. Očito, komunistima nije odgovaralo da se to zna, jer - Bože moj - historija i sve dobro počinje od njih. Za činjenicu što su neki Muslimani prihvatili NDH, objašnjenje treba tražiti u tadašnjoj političkoj situaciji - zemlja se raspala, narod dezorijentiran i neorganiziran, svugdje haos i nedoumica. Ustaške su se vlasti dodvoravale Muslimanima pričama o »hrvatskom cvijeću«, na što su neki svjesniji ljudi odgovarali: Mi smo ljudi, a ne cvijeće.

Za Muslimane je u Drugom svjetskom ratu vezan i jedan dosad nedovoljno istražen fenomen, autonomnih muslimanskih milicija koje se nisu borile ni na čijoj strani.

- To je fenomen vezan za Bosnu, iznikao iz želje da se ostane po strani sukoba. Bilo je najmanje deset takvih vojnih formacija. Jedna velika formacija bila je u Tuzli - ona će se kasnije, pod vodstvom Muhameda Hadžiefendića, priključiti partizanima - pa Miljkovića u Krajini, pa na području Bjelašnice - Treskavice pod vodstvom nekog Grčića. Sve one lavirale su između partizana i tadašnjih službenih vlasti, a za partizane su bile i izvor oružja. Neke jasne ideološke odrednice nisu imale, a glavni cilj bio im je da zaštite Muslimane od četničkog noža ili odlaska u neku od vojski. To je bio izraz unutrašnje svijesti, koja nije do kraja ideološki definirana, da su Muslimani ipak nešto drugo od svega što im se nudi i nameće.

Danas iz Srbije povremeno stižu optužbe da Bosnom vlada muslimansko-hrvatska koalicija. Postoje li povijesne činjenice na temelju kojih bi se moglo tvrditi da su Muslimani s Hrvatima lakše nalazili zajednički jezik negoli sa Srbima?

- Pametni i svjesni ljudi u Bosni žele zadržati nezavisnu poziciju i prema Hrvatskoj i prema Srbiji. Muslimansko nacionalno osviješćivanje jednak je odgovor na velikodržavne pretenzije s obje strane. Mi nismo ni Srbi ni Hrvati, to mora biti jasno. No, postoje neke činjenice i one se ne mogu prešućivati. Nedavno sam, u intervjuu za *NIN*, rekao da već duže od dvije godine postoji kampanja beogradskih listova protiv islama i Muslimana. Sukobe na Kosovu uporno pokušavaju predstaviti kao sukob Srba s islamom, protura se nekakva teza o islamskom fundamentalizmu... Nas to zabrinjava i pitamo se nije li to, možda, nekakva psihološka priprema za obračun.

SRPSKE PODVALE

Srpski ministrar vanjskih poslova, Prlja, i potpredsjednik Izvršnog veća Srbije, Radmilović, idu u Izrael i tamošnji narod uvjeravaju i uzimaju ga za saveznike, u borbi protiv nekakve islamske zavjere protiv Jugoslavije i Evrope. To je, po meni, nevjerovatno političko sljepilo. Mi to doživljavamo kao traženje saveznika 2000 kilometara daleko protiv vlastitih sugrađana. Ništa slično ne primjećujemo u Zagrebu. Planovi SNO ili Vuka Draškovića izazivaju zebnju kod Muslimana. Nerado govorim o tome, ali konstatiram da u pisanju beogradske štampe ima i previše antimuslimanstva, dok u Zagrebu takvih napisa nema. Ne

Za činjenicu što su neki Muslimani prihvatili NDH, objašnjenje treba tražiti u tadašnjoj političkoj situaciji - zemlja se raspala, narod dezorijentiran i neorganiziran, svugdje haos i nedoumica. Ustaške su se vlasti i dodvoravale Muslimanima pričama o »hrvatskom cvijeću«, na što su neki svjesniji ljudi odgovarali: Mi smo ljudi, a ne cvijeće.

bih iz toga, za sada, izvlačio neke dalekosežne zaključke. Bosna je vrlo složena zemlja i htjeli bismo, radi mira, da ta kampanja prestane. Za nas u Bosni ipak je važno ponašanje naših bosanskih Srba i u tom pogledu nemamo primjedbi.

Vaša stranka, SDA, u Beogradu predstavljena je kao muslimanski HDZ, a Vi, osobno, dobili ste epitet bosanskog Tuđmana.

- Prikazivanje naše osnivačke skupštine primjer je spomenute kampanje. U svim beogradskim listovima na televiziji prikazi su negativni. Neprestano se ponavljala izjava jednog gosta, ona Brozovićeva, o branjenju Hrvatske na Drini, a prešućuju se suštinske i kapitalne izjave o nacionalnom pitanju iz stranačkog programa.

Da li Vas je Brozović zbog te svoje izjave doveo u neugodnu situaciju?

- Pa, osim što je to bilo zloupotrijebljeno, nije.

Kakav je bio Vaš odnos spram izjave HDZ-a u predizbornoj kampanji koja se ticala Bosne i Hercegovine i Muslimana?

- Mi smo u nekoliko mahova izrazili neslaganje s nekim izjavama koje su dolazile iz redova HDZ-a. Bilo je neujednačenih i nekonzistentnih izjava. Izgleda da se to u HDZ-u shvatilo i došlo je do pojašnjavanja i objašnjavanja tih stavova, što smo mi dobro primili. Za nas je bitno priznanje samobitnosti Bosne i Hercegovine i samobitnosti Muslimana.

Zamjeraju Vam i to da spominjete Bosnu, bez onoga »i Hercegovina«, iz čega, onda, izvlače zaključke o Vašem odricanju od Hercegovine.

- To su besmislice! Kad kažem Bosna, svakako mislim i na Hercegovinu. Bože sačuvaj da se odričemo ili da nekome nudimo Hercegovinu! Bosna je historijski pojam koji je oduvijek podrazumijevao i Hercegovinu. U našim dokumentima, svugdje govorimo o Bosni i Hercegovini, dok u govoru često upotrebljavamo kraći oblik - Bosna.

Ima li nekih razlika između Hercegovine i Bosne?

- To je jedna zemlja. Razlika nije veća od one između Slavonije i Dalmacije.

PITANJE JEZIKA

Što možete reći o jeziku kojim govore Muslimani? To pitanje jezika posebno je zanimljivo u Hrvatskoj, gdje je dosta žuči proliveno oko tog pitanja.

- Zasad je to srpsko-hrvatski (ili hrvatsko-srpski) jezik. Ne možemo sve riješiti odjednom. Ali epoha demokracije, koja, nadam se, dolazi, stavit će i to pitanje na dnevni red. Ono će se raspravljati bez strasti, u jednom tolerantnom i argumentiranom dijalogu. Sve treba razmotriti, uključujući i onu opciju da (li) postoji samo jedan jezik. Uostalom, možda i postoji samo jedna jezik, koji mi svi samo različito nazivamo.

Iran, kao Islamska Republika, nalazi se u središtu pažnje zbog svoga karaktera, pozivanja na bratstvo svih muslimana svijeta... Kako ovdašnji Muslimani primaju te događaje i te pozive?

- Iranci su šiiti, a ostali muslimani suniti. Razlika između njih manja je nego u različitim kršćanskim crkvama. Koliko ja znam, iranska revolucija bila je ovdje općenito primljena sa simpatijama, jer je predstavljala spektakularni događaj u muslimanskom svijetu. Bila je to i jedna od rijetkih revolucija realiziranih u mirno vrijeme. Goloruki narod ukinuo je jednu do zuba naoružanu despotsku vlast. Kasnije je došlo do razlika u gledanju na tu revoluciju. Neki su zamjerali iranskoj vlasti na strogim i prijekim metodama koje je primjenjivala, ali ne znam koliko su te zamjerke na mjestu. Valja uzeti u obzir da je Iran

svega dvije godine nakon revolucije uvučen u jedan dugi i iscrpljujući rat. Praktično je jedno vrijeme vodio rat protiv ostatka svijeta, jer Iraku su pomagali i Amerikanci, i Rusi, i Francuzi, a i druge zapadne i arapske zemlje. Ta činjenica ispričava Iran za mnoge učinjene stvari. Postoje i izvjesna pretjerivanja u tvrdnjama kako je Iran postupao ili kako postupa. Iranska revolucija sigurno nije bila krvavija od francuske ili ruske. A što se tiče poziva na jedinstvo, ne znam zašto bi to bili opasni ili loši pozivi. Evropa se ujedinjuje, postojao je Bolivarov pokret u Južnoj Americi, pa pokret za jedinstvo Afrike. Pakistanski pokret jednako je dobar ili loš kao panafrički ili panevropski. A priori ga ne bih odbacio.

-Iranski režim ima dosta totalitarističkih osobina.

- To je jedan revolucionarni i postrevolucionarni režim i, kao takav, vjerojatno ima dosta elemenata diktature. Neposredno poslije revolucije, stvari su u unutrašnjem razvoju bile krenule u pozitivnom pravcu. A onda je taj rat izmijenio situaciju, što se i moglo očekivati, a možda je i jedan od ciljeva nametnutog rata bio da onemogući normalan demokratski proces. Muslimanski svijet nalazi se u fazi izlaska iz dekadencije, koja je vladala vjekovima. I traži svoj put, a to izaziva nerazumijevanje i sumnje. A svako ima pravo živjeti onako kako njemu odgovara. Evropa i Amerika nisu, u tom pogledu, uzor.

Kakav je Vaš odnos prema Hrvatskom islamskom centru Kerima Reisa i njegovim tezama, kao i općenito prema izražavanju hrvatske nacionalne svijesti kod muslimana u Bosni i Hercegovini.

- Iskreno govoreći, ne poznajem te njihove teze. Nismo imali susret niti razgovor s njima. Mi smatramo da Jugoslaviju trebaju urediti njeni suvereni narodi i njihove republike. Što se tiče drugog dijela pitanja, egzaktna ispitivanja o tome ne postoje. Moja je procjena da nema mnogo muslimana koji se izjašnjavaju kao Hrvati. Za to je, možda, najbolji pokazatelj ono vrijeme kada se mi nismo mogli izražavati kao Muslimani. I tada, najveći broj nas izjašnjavao se kao »neopredijeljen«. Mogli smo se opredijeliti kao Hrvati ili Srbi, ali to nismo učinili. Neka i jedni i drugi (izvan BiH) analiziraju ove činjenice i izvuku odgovarajuće zaključke iz njih.

7. 7. 1990.

POTPUNO SAM SAMOUVJEREN

Jako je teško sastaviti HDZ i SDS, otprilike kao držati sastavljenim ulje i sirće, pa morate svaki čas mućkati

Alija Izetbegović, lider Stranke demokratske akcije, medijski je vrlo prisutan na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni. Ovaj 65-godišnji Sarajlija iz Bosanskog Šamca dva puta je u svom životu žešće dolazio u sukob s vlašću. Prvi put kao golobradi mladić osuđen je na 1946. godine na tri godine zatvora. Po kuloarima i danas kola priča da je ta osuda bila utemeljena na saznanju (ili »saznanju«) da je Alija Izetbegović u toku rata sakupljao dobrovljce za SS-divizije (?!?). A drugi, 1983., kada počinje poznati proces islamskim fundamentalistima u Sarajevu. Temelj ove optužbe nalazio se u *Islamskoj deklaraciji*, napisanoj 1970. godine. Odrobijao je zbog toga Alija Izetbegović pet godina i osam mjeseci.

Svoj ulazak u politiku (konačno i formalno) započeo je krajem 1989. godine, kada je inicirao formiranje Jugoslavenske muslimanske stranke (sadašnje SDA), čiji je prvi predsjednik. Alija Izetbegović slovi za prvog opozicionara u Bosni, a mnogi bi ga njegovi obožavaoci najradije vidjeli na čelu same Bosne i Hercegovine.

Smatraju Vas favoritima na izborima. I sami kažete da nije problem u osvajanju vlasti, problem je »što s njom«. Otkuda ta samouvjerenost?

- Da ste sa mnom išli ovih mjesec i nešto više dana Bosnom, i Vi biste bili »samouvjereni«. Naime, bez pretjerivanja, u pitanju je nezaustavljiv talas. Imamo osjećaj ne da kola guramo, već da su nam se ona otrgla i jure nizbrdo, a mi trčimo za njima.

No, dok se do vlasti ne dođe, imate posla i u samoj Stranci. Riječ je o evidentnom mimoilaženju između Vas i Adila Zulfikarpašića. Nije li Zulfikarpašić neumjeren, možda i malo ekstreman?

- Da Vam odmah odgovorim na ovo posljednje pitanje. Mislim da Adil Zulfikarpašić nije ni neumjeren ni ekstreman. On je malo, možda, oštar u svojim izjavama. Ali ekstremnost i oštrina su dvije različite stvari. Adil Zulfikarpašić je za nijansu, možda, tvrđi u nekim pitanjima od mene, a to potiče, vjerojatno, od njegovog »evropeizma« i veće slobode koju je gore imao. Ja sam živio u Bosni i čini mi se da nešto bolje poznajem situaciju ovdje, ili sam više prilagođen ovim našim prilikama. Međutim, nema nekih bitnijih razilaženja. Adil je vrlo razložan čovjek, i ako imate argumente, on je spreman da ih uvaži i da se korigira. Izvjesne razlike su se bile pojavile između nas u dvije stvari. Prva se tiče bošnjaštva-muslimanstva, a druga konfederacije-federacije. Stav stranke u prvoj stvari je jasan: bošnjaštvo je stvar ličnog opredjeljenja, a Stranka ga niti propagira, niti zabranjuje. U tom pogledu ne treba nam ni pozitivna ni negativna agitacija.

Kako se Vi izjašnjavate?

- Ja se izjašnjavam kao Musliman. Vjerujem da ćemo jednog dana to pitanje i sami aktualizirati, ali sada želim »umiriti loptu«. Ne radi se, dakle, o strategiji, nego o taktici.

U pogledu federacije (konfederacije), ja sam u nekoj prilici izjavio da je mome ukusu bliža ideja konfederacije, ali da ona nije realna. Nije vrijeme za lične ukuse i simpatije. Ja pokušavam biti realist koliko god je to moguće, a kao takav ne mogu ovdje u Bosni zastupati bezrezervnu konfederaciju. Jer to izaziva osjećaj tjeskobe kod jednog, za nas, vrlo važnog naroda, naroda koji čini konstitutivni elemenat ove republike i dodatno opterećuje ionako tešku situaciju.

FILIPOVIĆ BLIZAK SDA-u, MUHIĆ NIJE

Tvrde stavove Slovenije i Hrvatske o konfederaciji i isto tako tvrde stavove Srbije o federaciji ja uzimam kao uspostavljanje maksimalističkih zahtjeva da bi se u budućoj federaciji osiguralo što više konfederativnih elemenata, odnosno, u budućoj konfederaciji federativnih. Ali ja vjerujem da je, na koncu, konca rješenje u jednoj racionalnoj federaciji, odnosno, federaciji sa dosta konfederativnih elemenata.

Primjetan je i značajan angažman profesora dr. Muhameda Filipovića u Vašim promotivnim aktivnostima, a u njima nezaobilazno i vrlo značajno mjesto zauzima i prof. dr. Fuad Muhić. On je Vaš savjetnik iz oblasti ustavnog prava. Istodobno, on je pokretač Republikanske stranke. Kakva je, dakle, pozicija dr. Filipovića, a kakva dr. Muhića u Stranci i postoji li mogućnost da se s Republikanskom strankom uđe u koaliciju?

- Što se profesora Filipovića tiče, bilo je od početka jasno da su naši stavovi bliski. Jer, zapažale su se izvjesne male rezerve od strane Filipovića prema političkoj inicijativi, ali i to da čovjek, kao što je on, ne može dugo ostati izvan nje. On je čovjek koji se skoro doslovno borio za ono za šta se Stranka danas zalaže. Mislim, prije svega, na demokraciju i problem Muslimana u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Činjenica da je on jedan lijevo orijentirani intelektualac - jeste ono što ga je malo odvajalo od nas.

U pogledu profesora Muhića, situacija je nešto drukčija. Istina, on je sklon našoj stranci, ali on neće, vjerovatno, postati član Stranke. Naši stavovi nisu tako blizu kao što je to slučaj kod profesora Filipovića. Što se mogućnosti koalicije sa Muhićevom strankom tiče, on tu stranku još nije ni osnovao, ona je tek najavljena. Mi ćemo vidjeti šta je to. Pada u oči za naše prilike naglašena hrvatska nota u njoj, ali mi stojimo više na poziciji jednake bliskosti i jednake udaljenosti prema srpskim i hrvatskim maticama.

Sarajevska podružnica Stranke Jugoslavena nedavno je najavila da će uputiti apel BiH ljevici na zbijanju redova. Lijeva koalicija je, čini se, na pomolu. Istovremeno, vrlo se često spominje i kalkulira u javnosti s mogućnošću i da se vodeće nacionalne stranke u BiH ujedine. Takvo što očekuje dr. Davor Perinović, predsjednik HDZ za BiH, i on je to nekoliko puta iznosio, kao i mr.

Vladimir Srebrov iz Srpske demokratske stranke BiH, koji je ovu mogućnost otvoreno najavio u intervjuu *Politici*. Koliko je moguća takva bh. nacionalna koalicija i koliko je to prihvatljivo rješenje za Bosnu i Hercegovinu?

PIJEMONTSKA ULOGA SDA

- Ja mislim da je to jedino pravo rješenje, a da li će ono biti moguće, to je druga stvar. Jedino pravo rješenje za Bosnu i Hercegovinu bila bi jedna muslimansko-sprsko-hrvatska koalicija i ona bi se mogla sastojati, najvjerovatnije, u tome da se složimo oko nekih temeljnih stvari: to je demokracija i suverena Bosna i Hercegovina. Ako bismo se oko te dvije stvari složili, mislim da druge razlike ne bi bile smetnja. Ne postoji, po mome mišljenju, racionalan razlog da do takve koalcije ne dođe, ali postoje smetnje psihološke i emocionalne naravi. Veoma je teško sastaviti HDZ i SDS, otprilike, kao držati sastavljenim ulje i sirće, pa morate svaki čas mućkati. Ali ako bi se takva koalicija sastavila, bilo bi to vrlo dobro rješenje i veliki dan za Bosnu i Hercegovinu. To bi značilo da je BiH pobijedila, opstala.

Ima li, dakle, Stranka demokratske akcije neku pijemontsku ulogu u BiH?

- Mislim da ima. Naime, činjenica je - a mi iz toga ne mislimo izvlačiti neke zaključke - da mi Muslimani nemamo nekakve druge domovine osim Bosne i Hercegovine. Svi drugi narodi imaju još jednu domovinu, bilo da je smatraju prvom ili drugom domovinom, a mi nemamo, i u tome je naš položaj drukčiji u odnosu na položaj Hrvata i Srba. Za sve nas je pri tome i jedini. Za njih to nije. I to je razlika.

Očito je vrlo tijesna suradnja s Hrvatskom demokratskom zajednicom. Nju, čini se, ne može pomutiti ni ratnički Šime Đodan, koji je još davnih dana podbo barjak na Romaniji, a ovih dana već iscrtao obrambene linije na Drini.

- Za sada nemamo saradnje sa HDZ. Mi za Đodanove riječi ne odgovaramo, odgovaramo za svoje. Mi želimo zadržati nezavisnu poziciju i zadržavamo je i dalje. To nikako ne znači da saradnje neće i ne treba biti, bit će je i treba da je bude, ali je do sada nema.

I sa izjavama Dalibora Brozovića bilo je problema. Najprije o odbrani na Drini, a zatim i njegovo izlaganje na skupu »Bosna i bošnjaštvo«, gdje je Brozović ustvrdio da bosanskohercegovački Hrvati i Muslimani govore istim jezikom!

- Imamo, na žalost, prijetnji o napadu sa Drine, a Brozović tvrdi da će nas braniti na Drini. Ne želimo ni jedno ni drugo. Međutim, povlačimo razliku između toga da nas neko brani, odnosno, napada. Lakše je podnositi da vas neko brani, iako - hvala im - ne treba da nas brane. Nadam se da se možemo odbraniti i sami. A što se tiče Brozovićeve izjave o jeziku, ona se, u izvjesnom smislu, može prihvatiti. Meni se uvijek činilo da je to ipak jedan jezik koji ima različite nazive. Prema tome, može Brozović taj jezik zvati hrvatskim, ja bih ga mogao nazvati bosanskim ili, ako hoćete, muslimanskim, Srbin srpskim, Crnogorac crnogorskim, ali je to, najvjerojatnije, jedan jezik sa više imena. Ja nisam stručnjak za jezike, ali ne bih od jezika pravio veliko političko pitanje. Ipak, mi se i na tim »različitim« jezicima sasvim dobro razumijemo, ako se hoćemo razumjeti.

Kritički ste se osvrnuli na intervju dr. Franje Tuđmana u *Spiegelu*?

- Da, nakon što mi se činilo da su raščišćene neke nejasnoće u stavovima HDZ-a o BiH i muslimanskoj naciji, uslijedio je taj intervju u *Spiegelu*. Dr Tudman govorio je o tome kako će Muslimanima biti data mogućnost da se opredijele. Ta izjava mi se nije baš svidjela pa sam odgovorio prilično suho da se Muslimani rađaju opredijeljeni.

Kako tumačite treći stav izbornog proglasa HDZ-a, u kome se BiH spominje kao nedjeljiva geopolitička cjelina koja je na zajedništvo s Hrvatskom upućena »povijesnom sudbinom«?

- Taj stav može se različito tumačiti. Mogu vam reći šta u njemu ne vidim. Ne vidim u njemu, ako na to cilja vaše pitanje, svojatanje Bosne i Hercegovine. Vidim viziju o zajedničkom životu. Mislim da su pogrešna tumačenja da ovaj stav znači neko svojatanje Bosne. Takvo što ja u tome ne vidim.

VUKOVA PREKRAJANJA

Vuk Drašković ponajviše prekraja Bosnu i Hercegovinu. Vi ste se nekoliko puta izjasnili da ćete je braniti svim sredstvima. Kako BiH obraniti od Draškovića?

- U ovom momentu, niti je Drašković sila koja bi mogla ugroziti Bosnu niti smo mi sila koja bi je mogla odbraniti kada bi joj neka ozbiljna sila zaprijetila. To je sadašnje stanje stvari. Ne znam hoće li Vuk Drašković postati sila kroz nekoliko mjeseci koja može ugroziti Bosnu, ali ćemo mi sasvim sigurno postati sila koja će je moći odbraniti.

Kako gledate na Markovića kao eventualnog konkurenta? Usput, kako ocjenjujete njegov program?

- Dobrodošao Ante Marković na bosansku višestranačku scenu! No, ne vjerujem da može ovdje biti opasan konkurent nacionalnim strankama, ni SDA-u, ni drugima. Ali mislim da bi njegova pozicija bila jača nego ondašnjeg Socijalističkog saveza. Kao partner, takva jedna stranka bi dobrodošla. Sa njom bi se moglo sarađivati, s obzirom na to da ona ne bi bila izrazito nacionalno obojena i da ima jedan evropski pristup problemima.

A što se tiče Markovićevog programa, u našoj Programskoj deklaraciji smo ga već ocijenili kao pozitivan. Za nas je on samo prva etapa u rekonstrukciji narodne privrede. Rekli smo, ako se sjećate, da je on potreban, ali nedovoljan.

Interesira me na kraju i Vaš stav prema Nijazu Durakoviću. Reformirani komunisti su vam glavni takmac?

- Ne mislim da su nam ozbiljan takmac, a o pojedinim ličnostima ne volim davati sudove. Samo mogu reći da je dr. Duraković u jednom trenutku ispustio šansu da bude bosanski lider, koju je imao... Ta mogućnost se ne vraća...

5. 8. 1990.

GRAĐANSKA REPUBLIKA ILI GRAĐANSKI RAT!

Lično ne mislim da su nacionalna organizirana posljednja riječ političke teorije i prakse; naklonjeniji sam nekoj vrsti građanske demokracije

Jste li hrabar čovek, gospodine Izetbegoviću?

- U ličnom smislu, jesam!

Potrebna je ogromna količina hrabrosti da se čovek danas upusti u politiku, zar ne?

- Ovo jesu opasna i teška vremena za bavljenje politikom pa je, za mene, hrabrost kad se čovjek u nju upusti a zadrži razum.

Kad smo već kod razuma, je li usud Bosne i Hercegovine da njome tako dugo vladaju »vezири«, nasilnici i neupitani pred ljudima i sudbinom?

- Pa do sada, uglavnom, nismo imali mnogo sreće s »vezirima«.

Može se ipak dogoditi da ponovite klasični put komunističkih paša: posle devetogodišnjeg zatvora, osvajanje vlasti. Imate li u sebi gorčine ili želje da u zatvor pošaljete one koji su Vas tamo slali?

- Nemam! Ponekad se pitam je li mi to nedostatak? Nema u meni jala, niti želje da vraćam ono čime su me zadužili.

Učtivo moram napomenuti da je Branko Mikulić na ovom mestu odahnuo, ali se tako pomirljivo uvek govori pre dolaska na vlast.

- A ja vama moram reći kako do vlasti naša partija valja prvo da pobijedi na izborima i da ja prelomim odluku hoću li prihvatiti kandidaturu za neko mjesto na vrhu. Nedavno sam izjavio kako se neću kandidirati misleći da je došao red na mlađe ljude. Pored toga, imam u sebi odbojnost prema funkcijama, pa mi je nezamislivo da se danas-sutra nađem u rezidenciji, opkoljenoj čuvarima i mercedesima, nakon četiri decenije odvratnosti koja se kod mene stvarala prema takvim simbolima moći.

Mnogi su se na to navikli, zato bih Vas unapred pitao: jeste li Vi čovek od kojeg bih, sa punim poverenjem, mogao da kupim polovni automobil, ne razmišljajući jeste li me obmanuli?

- Jesam!

Koliko je religioznost, oni koji Vas poznaju, kažu da je duboka i iskrena, spojiva sa politikom kao »drugim najstarijim zanatom na svetu«?

- Ne mora svaka politika tako izgledati, Vidite, recimo, našu rijeku Bosnu. Na vrelu je čista a na njenom kraju, u čamcu, jako prljava. Mi smo na početku politike i ne mora svak završiti kao »drugi najstariji zanat na svijetu«.

Koliko dugo poznajete gospodina Adila Zulfikarpašića?

- Upoznali smo se u Švicarskoj ima nešto više od godinu dana.

Zašto ste ga posetili?

- Gledao sam u njemu čovjeka koji se bori za islam, za Bosnu. Takve sam informacije o njemu imao. Pored toga, htio sam mu i zahvaliti, jer je za vrijeme našeg zatvora objavio knjigu *Sarajevski proces*, koja je u svijetu proširila našu istinu o suđenju. Objavio je zatim knjige pjesnika Džemaludina Latića i Melike Salihbegović, a pomogao je i štampanje moje knjige. Na kraju, finansijski je doprinio da se koliko-toliko otkrije istina o Agrokomercu, koja još do kraja nije otkrivena, pa sam u njemu gledao interesantnog čovjeka, jednog od onih koji su u emigraciji ostali borci za stvar koja je pravična.

Ljudi koji pripadaju islamu, pripadaju mu u cijelosti, jer je islam takva misao da nijedno polje života ne ostavlja netaknutim; ne možete biti musliman a da niste definirani u svakom pitanju.

Jeste li bili prijatelji?

- Radije bih naš odnos nazvao lojalnim drugarstvom, jer smo previše različiti da bismo mogli biti prijatelji. Možda je i na meni krivica.

Međusobni raskid, koji ima političke okvire, obično ostavlja i neku vrstu osećaja ličnog gubitka, a kod Vas?

- Kod mene dominira osjećaj ogromne štete koja je učinjena. Putovao sam Bosnom i vidio kako je naš raskid užasno odjeknuo. Inače, svaki mi rastanak, makar i promjena stana, teško pada. Ovaj je, na žalost, bio neizbježan.

Sada ste jedan od nacionalnih lidera; treba li čovek da oseća strah pred sve većim brojem ljudi koji tvrde kako kroz njih progovara Nacija, Rasa, Istorija, Jezik, Pismo i Vera?

- Mislim da taj strah ne bi bio neosnovan, ali moramo proći kroz fazu straha. Lično ne mislim da su nacionalna organiziranja posljednja riječ političke teorije i pakse; naklonjeniji sam nekoj vrsti građanske demokracije. Ali, faza o kojoj govorimo, posljedica je ne samo historije već i represije nad nacionalnim i vjerskim, pa se ona ne može zaobići. Narodu se konačno mora pružiti prilika da dokuči svoj identitet kroz naciju ili vjeru. Govorim Vam iz iskustva; ako najavite diskusiju o demokraciji, skupit ćete stotinjak racionalnih, recite da ćete govoriti o problemima nacije, doći će desetine hiljada. To je činjenica o kojoj prvaci danas vode računa.

MUJEZIN NA AJFELU

Aleksandar Zinovjev, sovjetski disident, tvrdi kako će za koju deceniju sa vrha Ajfelovog tornja, učiti mujezin. On kaže kako će to biti poraz evropocentričnog hrišćanstva i sukob koji će, nakon umiranja klasnog i smrti boljševizma, obeležiti vek pred nama. Šta kažete na Zinovjeva?

- Što se samog islama tiče, obradovao bih se mujezinu sa Ajfelove kule. Međutim, nisam ubijeđen u tačnost ove teorije i pored priznanja da je islam jedina religija koja doživljava ekspanziju.

Napisali ste i knjigu *Islam između Istoka i Zapada*. Zašto je, po vama, obod islamskog sveta, od Kašmira, preko Azerbejdžana, Bugarske, Kosova, Sandžaka pa do Zapadne Evrope, u vremenima kolapsa boljševizma, potražio Kuran? Jesu li svi ti nemiri deo jedinstvenog talasa?

- Mislim da bi se to moglo posmatrati kao jedinstveni talas, pored ostalog, i zato što islam, kao misao i filozofija, jest u znaku preporoda. Ljudi koji pripadaju islamu, pripadaju mu u cijelosti, jer je islam takva misao da nijedno polje života ne ostavlja netaknutim; ne možete biti musliman a da niste definirani u svakom pitanju. Narodi su po obodu islamskog svijeta bili pod domi-

nacijom stranih sila i kada vode oslobodilačku borbu, oni to redovno čine pod zastavom islama.

Naivno pitanje: Zašto?

- Zato što je islam za muslimane, neću reći, politički sistem, ali, u svakom slučaju, uputstvo u kojemu pravcu valja rješavati političke probleme. Konačno, islam je uvijek pozivao na borbu, na slobodu za sve koji ga slijede. Poznat je stav u Kuranu, gdje se nabrajaju svojstva muslimana, da je musliman »onaj koji, kad mu se kakav zulum dogodi, pruži otpor«. Tu je razlika od kršćanstva i njegova propovijedanja neprotivljenja zlu.

Da Vam, onda, i ja citiram suru iz Kurana: »Postići će šta želi, onaj koji se očisti«. Očistimo se pitanjem da li biste stvaranje društva, u ovom veku, usred Evrope, baziranog na religiji, u konkretnom slučaju reč je o islamu, smatrali društvenim napretkom? Ne govorim, dakle, samo o Bosni.

- Da! Smatram! Svakako, pod uvjetom da je to društvo zaista muslimansko. Istina, islam nije ideologija, već uvjerenje i zato sistem u kojem bi ljudi prihvatili islam kao uvjerenje, kao vjeru, tom društvu bi uspostavljanje islamskih normi i standarda života, za mene predstavljali napredak.

Vredi li to i za Bosnu i Hercegovinu?

- Ne, naša partija zauzima se za stvaranje građanske republike. Ništa nas ne može bolje povezati od građanske republike, jer ne možemo od Bosne praviti nacionalnu državu. Neka Srbija i Hrvatska idu na stvaranje takvih država, mi uvjeta za to nemamo. Imamo samo mogućnost ostvariti ideal građanske republike ili građanski rat!

Kraj Srba i Hrvata, u Bosni, dakle, nije moguć islamski sistem?

- Islamski poredak nije moguć!

Koliko ljudi u Vašoj stranci deli ovakav stav?

- Većina! Na skupovima pažljivo pratim situaciju među ljudima i nisam primijetio da ekstremne islamske izjave doživljavaju burno odobravanje. Kad bi neki, na skupu stotina hiljada Muslimana, rekao da treba uvesti neku vrstu šerijata u Bosni, vidjeli bi da to ne nailazi na eho kod ljudi.

ŠTA MISLI LATIĆ

Ali pesnik Džemaludin Latić, koji je nastradao u onom procesu, nedavno je javno pripretio kako bi izvesna osoba iz ovdašnjih novina mogla uskoro biti suđena, zbog svog pisanja, po šerijatskom pravu?

- Mislim da Latić takvu izjavu nije dao. Rekao je to malo drukčije, spomenuvši islamsku pravdu. Vaša verzija predstavlja tvrdu varijantu izjave. Pravda je širi pojam.

Vaša upornost da odbranite g. Latića je dirljiva, ali bih ipak ostao pri svom tumačenju značenja njegove opomene. Da li biste, inače, zbog građana koji nisu muslimani ili koji jesu, a ne dele takvo ubeđenje, javno raščlanili šta znače ljudi koji na vašim skupovima nose arapsku odeću, kliču Sadamu Huseinu, nose brojne arapske zastave?

- Uvjeravam Vas da bih to učinio da sam čuo skandiranje Sadamu. U Kladuši je bilo 300 hiljada ljudi, masa u kojoj ima različitih usmjerenja. Naravno, postoji i agresivna struja, ali to nije militantna islamska grupacija. Čini mi se da je skandirala grupa iz Sandžaka...

Ipak je, dakle, bilo »Sadama Huseina«?

- Tako sam obaviješten od svojih ljudi. Ali, ne isključujem ni mogućnost ubacivanja provokatora koji bi nas tako uvukli u novine.

Da li ste bili na tom skupu u Kladuši?

Svejedno. Nekorektno je od izvještača da

skup koji sav odiše tolerancijom svodi na izdvojeni incident. Meni je Sadam Husein odvratan i pojam nečeg satanskoga. Ali, među stotinama hiljada ljudi ima i nekih kojima je on »borac protiv američkog imperijalizma«. Tu je zatim bio jedan jedini čovjek sa arapskom nošnjom. Kao što ljudi i na skupove hrvatskih i srpskih stranaka dolaze sa narodnim odijelima, tako je i ovaj valjda htio da se obuče na neobičan, drukčiji, tradicionalniji način kako bi se pokazao da je ovaj dan za njega svečan.

Galabija ipak nije stara bošnjačka nošnja, ali manimo dizajn. Kako vidite vlastitu situaciju: vodite li laičku, građansku političku partiju, ili stojite na čelu verskog pokreta?

- Ni jedno, ni drugo!

Dakle, klasična bosanska »treća varijanta«?

- Ovo je muslimanska partija, koja veoma liči na svoj narod iz kojeg regrutira pristalice. To je vjernički narod. Na njegovoj ljestvici vrijednosti, vjera predstavlja sam vrh. Nemoguće je da to ne ostavi odraz i na opće raspoloženje koje vlada na skupovima SDA. Vjera je za mnoge ljude sinonim za moral, etiku; za druge, način da se razlikujemo od ostalih, da ih malo guramo od sebe. U prvom slučaju govorim o pozitivnoj strani, u drugom, o negativnom predznaku. Ovdje se to dešava na plemenit način. Narod izražava svoja vjerska osjećanja pa i time što će se javno pomoliti na skupu ispod brojnih zelenih zastava. Pravo da Vam kažem, meni to liči na bezazleno izražavanje ljubavi prema nečemu, ti ljudi mi liče na veliku djecu.

OPĆA TUČA U BOSANSKOM DVORIŠTU

Pribojavam se jedino opće tuče u »školskom dvorištu« svih bezazlenih dečaka ispod raznih zastava?

- Što se nas tiče, najviše aplauza na skupovima uvijek su dobijale dvije stvari: kad se govorilo o tome kako je muslimanski narod svoj, da nismo ni Hrvati ni Srbi, i drugo, da ćemo ovdje živjeti zajedno sa Srbima i Hrvatima i oni ravnopravo s nama.

Deli li Vaše mišljenje i g. Omer Behmen i koliko se o njemu može govoriti kao o vođi paramilitarne strukture ekstremista unutar SDA?

- Ne može nikako! Činjenica je da nekim ljudima smeta njegov, možda, malo kritičniji stav prema bivšim članovima komunističke partije koji dolaze kod nas u rukovodstva stranke. Ali Behmen je puno više prepatio od mene, ukupno 17 godina proveo je u zatvoru, pa ima ugrađeno nepovjerenje prema takvim ljudima.

Ipak ga smatraju »islamiziranim Kertesom«, čovekom koji se bavi diferenciranjem nepodobnih, kadrovskih lista, ispitivanjem verske podobnosti i, kažu, planovima o prikupljanju oružja?

- Bez osnove je sve to.

Zašto je Zulfikarpašić, donedavno drugi čovek SDA, optužio Salema Šabića, također, potpredsednika Stranke, za špijunažu u korist neke »savezne obaveštajne službe«?

- Iskreno govoreći, ne mogu dokučiti prave razloge. Čini mi se da su lične prirode.

Ne bih rekao lične, već inozemne prirode. Naime, Šabić je ugledni zagrebački modni kreator, šef Odbora za izgradnju zagrebačke džamije, sva finansijska sredstva za taj objekat išla su preko njega i većina kontakata sa Saudijskom Arabijom, Egiptom, Emiratima, Libijom i Kuvajtom, počivala je na njegovom zbiru poznanstava i veza. Zanimljivo da je u sukobu sa njim, ali po unutrašnjim problemima, dolazi Zulfikarpašić, čije je polje rada također inozemstvo, a cilj napada Šabić, koji je uticajna ličnost u izvesnim zagrebačkim krugovima.

Najviše aplauza na skupovima uvijek su dobijale dvije stvari: kad se govorilo o tome kako je muslimanski narod svoj, da nismo ni Hrvati ni Srbi, i drugo, da ćemo ovdje živjeti zajedno sa Srbima i Hrvatima i oni ravnopravno s nama

- Ne bih rekao da Šabić kod nove hrvatske vlasti uživa neki status, iz prostog razloga što izvjesni krugovi HDZ-a smatraju Muslimane »Hrvatima muslimanske vjere« pa Šabiću, koji je deklarirani Musliman, zamjeraju takvo nacionalno opredjeljenje.

Može li se, onda, govoriti o novom fenomenu, izvesnom zahlađenju odnosa između Muslimana i Hrvata i je li dr. Tuđman, izbacivanjem Muslimana iz sarajevskog odbora HDZ-a zajedno s Perinovićem, doveo u pitanje ono što se obično naziva »srdačnim odnosima«?

- Ne bih rekao da ja mislim, već mislim da je Milošević ovdje stvorio strah kod Muslimana.

Pitao sam direktno za Tuđmana, jer ocene o Miloševiću postoje odranije?

- Ako je i došlo do izvjesnog, prije svega, psihološkog udaljavanja Muslimana i Hrvata onda je to rezultat situacije u kojoj Hrvati rad naše stranke, na izgradnji nezavisne pozicije Muslimana i stava »ni Srbi ni Hrvati«, doživljavaju kao udaljavanje.

Nasuparot ovom »udaljavanju«, imate li ambiciju da postanete panmuslimanska stranka unutar čitave Jugoslavije. Da ujedninite, politički, sve domaće muslimane?

- Samo u onoj mjeri u kojoj srpske stranke osjećaju potrebu za okupljanjem svog naroda.

Ali, jesu li svi domaći muslimani jedan narod, recimo, mogu li se Albanci podvesti pod uslovni termin Bošnjaci?

- Ne, naravno! Kad govorim o Muslimanima, mislim prije svega, na slavenske muslimane. Ali, kod nas, osim civilizacijskog zalaganja za demokraciju na Kosovu, postoji i dodatni osjećaj vjerske solidarnosti, psihološki osjećaj da se radi o narodu koji je, uglavom, muslimanski. Međutim, u našoj Deklaraciji nismo prošli od te činjenice, već smo se prema Kosovu odredili rekavši da se radi o sukobu dva naroda i o problemu demokracije, a ne, kako Milošević voli reći, problemu separatizma.

Uz slaganje kako se na Kosovu, prije svega, radi o problemu demokratije i njenog izostanka za sve koji tamo žive, da li biste podržali ishod kosovskog problema koji se ove sedmice, prvi put od rata naovamo, uobličava u mogućnost, preko izjava nekih albanskih prvaka, da Kosovo uđe u uniju sa Albanijom?

- To će biti jedino pitanje na koje Vam neću odgovoriti.

MUSLIMANI ĆE BRANITI BOSNU

Dobro, Koliko je Vaša religioznost podudarna sa pričom o oružju što ste ga spomenuli u posljednjem govoru?

- Muslimanima oružje nije strana stvar, pa već mjesec dana prežvakujem u sebi tu riječ. Činilo mi se da nekoj gopodi u Zagrebu ili Beogradu treba staviti do znanja da do podjele Bosne neće baš lahko doći, te da će Muslimani braniti oružjem Bosnu, ako bude trebalo. Tada sam, na tom velikom skupu, dodao kako će je braniti »i sa drugim narodima«.

Zbilja mislite da bi Srbi pucali, zajedno sa muslimanima, na došljake iz Srbije ili Hrvati na one koji hrvatski barjak nose na Drinu?

- Rekao sam da mislim da će otpor takvim ambicijama dati svi razumni ljudi u srpskom i hrvatskom narodu kojima nije do avanturizma i da će Bosna opstati uslijed straha od građanskog rata.

Strah, međutim, nije dovoljan razlog za sreću ili opstanak neke države?

- Naravno da nije, ali razumne ljude trenutno samo strah od opće pogibije može motivirati da se odupru komadanjima Bosne i Hercegovi-

ne. Ljudi moraju biti svjesni, mada neki bježe od takve pomisli, da podjela Bosne znači građanski rat.

Ako do njega ne dođe, a mislim da još neće, moguće je da se za koji mjesec nađete za istim stolom sa Tuđmanom, Kučanom, Miloševićem i ostalim liderima, na nekoj vrsti »unutrašnje Jalte«. Kakav ćete stav zauzeti?

- Prije svega, kao politički najmladi, ne najmladi po godinama, više bih slušao, manje govorio i posljednji bih uzeo riječ. Procijenio bih tada kakav je odnos snaga u Jugoslaviji i kakvu je opciju realno zastupati. Apsolutno bih zastupao održanje Bosne i Hercegovine i njen suverenitet, što je i osnovni cilj naše stranke. Nikakvim drugim ciljevima ne dajemo prednost. Ali, kada je riječ o Jugoslaviji, kada su me pitali, davao sam dvosmislenu formu odgovora, jer niko živ danas ne zna što bi to značilo federacija ili konfederacija?

NE VJERUJEMO U DEMOKRATSKU JUGOSLAVIJU

Na takve dileme uvijek kažem: ni federacija ni konfederacija, već Jugoslavija kao široki okvir demokratskih sistema.

- Skoro da bih se sa Vama mogao složiti. Smatram, također, da centalni jugoslavenski problem nije federacija ili konfederacija, već činjenica da ne vjerujemo u Jugoslaviju kao demokratsku zemlju, kakva je, recimo, danas Njemačka, pa svi sa toliko oštrine i isključivosti postavljamo problem federacija ili ono drugo.

Mislite li da biste u pregovorima ravnopravno razgovarali sa Tuđmanom i Miloševićem?

- Bilo bi nemoguće ravnopravno razgovarati ako do susreta dođe polovinom slijedeće godine, pošto Bosna stane na svoje noge. Do tada bismo uradili sve da Bosna konačno postane država, jer do sada to nije bila. Kakva je to država o kojoj se iz dana u dan priča koji njeni dijelovi trebaju pripasti na sve četiri strane. Gospoda ne mogu računati da će je podijeliti u kabinetima, morat će doći ovdje i dijeliti je na licu mjesta.

ZULFIKARPAŠIĆ NEMA ŠANSE

Što bi, za Vas bili »dobri« rezultati izbora?

- Ako izbori budu korektni, bez podvala u biračkim spiskovima, bez dvostrukog glasanja i prelaženja Drine i Une, sa zajedničkim brojanjem glasova, moja je prognoza da bismo bili zadovoljni sa 35 procenata biračkog tijela. Što se glasova Muslimana tiče, zadovoljili bismo se sa 80 njihovih procenata.

Odgovora li tih 35 procenata u delu Muslimana u nacionalnom sastavu Bosne i Hercegovine?

- Niko to ne zna tačno reći. Neke procjene idu i do polovine stanovnika republike.

Za koga će, po Vašem mišljenju, glasati preostali Muslimani?

- Najviše će uzeti reformisti Ante Markovića, zatim, komunisti i veoma malo HDZ.

Novoj stranci Zulfikarpašića ne dajete veće izglede?

Stranka je tačno toliko vjernička koliko je naš narod obojen vjerski

- Dobit će manje od pet posto. Nama preostaje borba da dogorumo do preko 40 procenata, što bismo primili kao odličan rezultat. Ali, svaki procenat preko trećine osvaja se teškom mukom.

Moram Vas pitati odakle analitičarima ubeđenje da unutar vaše stranke postoji »ideološka komisija« za ispitivanje moralno-političke podobnosti, za brojanje obavljenih dnevnih molitvi i pridržavanje propisa Kurana?

- Stranka je tačno toliko vjernička koliko je naš narod obojen vjerski. To je Srbiji nešto drukčije, ali muslimanski narod je vjernički i to ne može a da ne ostavi traga na Stranci. Smatram da u tom pravcu slijedimo narod u svemu što u njemu valja, pa, možda, i u onome što ponekad nije dobro, ali bitno je da naša narod nije sklon ekstremizmu.

Koliko je ljudi iz Vaše grupe, suđeno 1983. zbog »islamskog fundamentalizma«, sada u vrhu SDA?

- Trojica od jedanaest članova centralnoga, Izvršnog odbora.

Sada ste javna ličnost, podložna i javnom procenjivanju. Kako se Vaša religioznost i politička uverenja slažu sa poluglasnim optužbama za bigamiju?

- Znam šta znači bigamija, ali Vas molim da za ljude koji to ne znaju, postavite pitanje na narodnom jeziku.

Bigamija Vam je, gospodine Izetbegoviću, kada čovek ima dve žene.

- Imam samo jednu ženu, zove se Halida i majka je troje naše odrasle djece.

Šerijatsko i građansko bračno pravo interesovalo je Vaše kritičare, mene pak, interesuje sledite li lidersku modu i jeste li okruženi naoružanom telesnom gardom?

- Imam pratioce mimo svoje volje, ali samo kad idem na masovne skupove. To je grupa dobrovoljaca, među njima moj sin, rodak i neki prijatelji, koji su došli i stavili se na raspolaganje. Inače, hodam potpuno slobodno, možete me sresti na pijaci, u gradu i nimalo se ne bojim nikakvog atentata.

Svaki atentat na nacionalnog lidera, bilo kojeg, bio bi kontraproduktivan, ali u slučaju konfederacije, Bosna bi morala imati neku vrstu sopstvene armije, da li bi njene jedinice bile zajedničke i sastavljene od sva tri naroda?

- Morale bi biti zajedničke.

Ako dođete na vlast, hoćete li moći da izmenite tradiconalni stereotip o Bosni, državi čiji je najstabilniji kvalitet stabilna kolebljivost?

- Ima u toj tvrdnji istine! Ali, kako je rečeno, niko nikada nije vladao Bosnom, samo je mislio da njome vlada! Držim da živimo u vremenu u kojem se svijet potresao do samog dna. Zašto se i Bosna ne bi promijenila? Pa ja imam osjećaj da historija i ovdje teče.

Jeste li optimista u pogledu opstanka Jugoslavije?

- Lično vjerujem u postojanje rekonstruirane Jugoslavije. Možda sam utopist, još uvijek vjerujem da će zemlja opstati, ali kao bitno rekonstruirana.

Imate li utisak da sve brži događaji mese Vas ili da ih Vi mesite?

- Obostrano, mada mi se čini istinitije reći kako događaji mijese mene, ali i ja tu nešto činim. Recimo, moj lični izbor bio je da ne idem na funkcije, mada osjećam da me događaji guraju u tom pravcu.

28. 9. 1990.

BOSNA NEĆE OSTATI U KRNJOJ JUGOSLAVIJI

Mislim da prava politika nije nespojiva sa moralnim načelima

Mada ste o razlozima raskola u SDA do sada više puta govorili, neminovno je ipak ovaj razgovor započeti pitanjem: da li je SDA kao jedan općenacionalni muslimanski pokret dovoljno jaka da se može riješiti prisustva ljudi kao što su dr. Muhamed Filipović i Adil Zulfikarpašić?

- Svaki čovjek je u jednom takvom pokretu potreban, ali nekih ljudi morate se lišiti. Mada ja nerado više govorim o ovom raskolu, ipak, pošto se ovo pitanje, na neki način, odnosi na budućnost Stranke, mogu reći da je SDA ovo uspješno prevazišla. Moram kazati jednu činjenicu koju nisam ni ja donedavno znao, a to je da unutar Stranke postoji velik broj mladih, doduše još neafirmiranih intelektualaca i da stasava jedna mlada generacija. Tako, Stranka ima, barem, 1.000 mladih intelektualaca koji mogu zamijeniti one ljude koji su otišli. Konačno, i u Tešnju, gdje je bilo 238 delegata, bilo je 159 mladih ljekara, ekonomista, advokata. Bosna nije neškolovana zemlja i nije zavisna od dva čovjeka. Opet da kažem, ja rastanke ne volim, ali neki rastanici su neminovni.

Priznao sam pravo svom narodu, kojemu i sam pripadam, da nakon 40 godina opće presije, pritiska i nemogućnosti da kaže što i kako se osjeća

Niste li pomalo netaktični neuključivanjem dr. Muhameda Filipovića u Izvršni odbor SDA, jer mislim da bi se njegovih usluga nerado lišila bilo koja partija?

- Vi ste o tom pitanju malo neobaviješteni. Sa rješenjem tog pitanja odugovlačilo se iz jednostavnog razloga - nije postojala statutarna mogućnost za tako nešto prije skupštine. Skupština je bila zakazana za 22., odnosno, 23. (septembar) i sa tim je bio upoznat i dr. Muhamed Filipović. On je tražio da se, s obzirom na njegov veliki ugled, te stvari tzv. formalne prilike preskoče, na šta mnogi ljudi, koji nemaju tako visoko mišljenje o Filipoviću, nisu bili spremni. Pošto nije postojala opća saglasnost, nije bilo moguće praviti nestatutarni potez da bi se on primio u Izvršni odbor SDA. U prilog tome ide i činjenica da smo mi to jedanput iznosili pred Izvršni odbor, ali je taj prijedlog imao dosta jaku opoziciju.

Pošto ste isticali da Vi lično niste zaiteresirani za funkciju predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine, normalno je bilo da to mjesto zauzme Adil Zulfikarpašić, jer trećeg konkurenta ni-

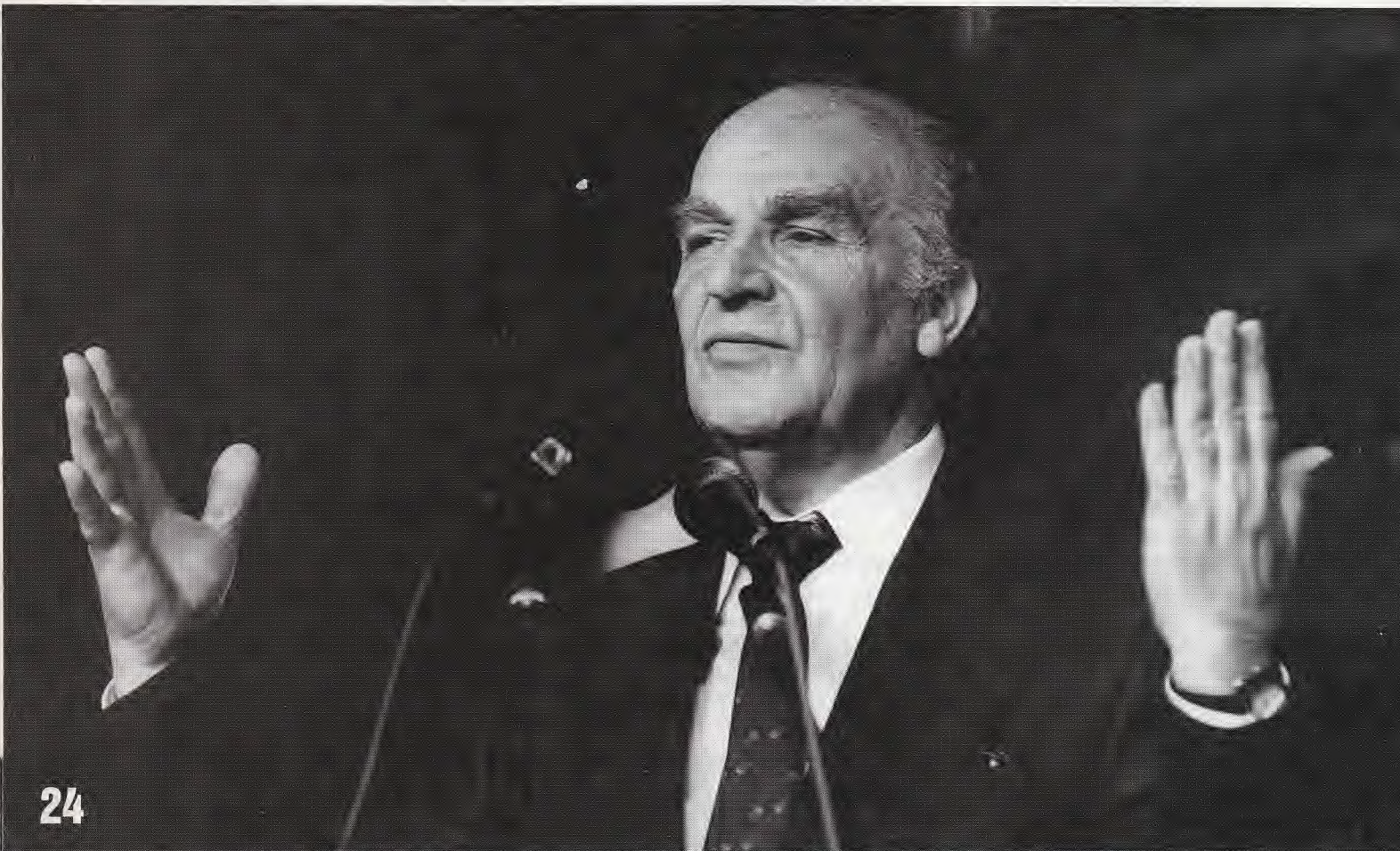

je bilo. Ipak, postoji li dovoljan razlog zbog kojeg biste se Vi odrekli kandidature za šefa bosansko-hercegovačke države?

IZNOŠENJE PRLJAVOG VEŠA

- Prije svega, sada nisu izbori za šefa države, već člana Predsjedništva. Smatram da bi šefa države trebalo izabrati konsenzusom, odnosno, da bude izabran onaj ko dobije najviše glasova od tih koji će činiti Predsjedništvo. Prema sastavu stanovništva, bilo bi normalno da to bude Musliman, mada i ne mora. Doduše i po nekom turnusu redoslijeda vrijeme je da bude Musliman.

U pogledu Adila Zulfikarpašića, u Stranci nije postojala jednodušnost, kako se to Vama čini. Isprva je izazvao izvjesno poštovanje kod članova i kod naroda, ali je njegov rejting snažno opadao kako je vrijeme prolazilo. Zbog svog ponašanja, pomalo arogantnog i prepotentnog, u nekim slučajevima, on nije uživao isti ugled kao u početku. Ja lično, što sam više radio, s njim, imao sam sve niže i niže mišljenje o njemu kao intelektualcu, kao političaru i kao čovjeku. To je nešto što je bilo presudno u mojoj ličnoj opoziciji za njegovo kandidiranje, jer sam se sam pitao da li bih smio, kada bih mogao, takvom čovjeku povjeriti državu. Odgovor je bio negativan. Što se moje lične kandidature tiče, istakao bih da se i dalje ne namjeravam kandidirati te se nadam da ćemo pronaći neku osobu koja će željeti i moći to dobro obavljati.

U iznošenju prljavog veša i međusobnom optuživanju, daleko ispred Vas su čelnici Muslimanske bošnjačke organizacije. Da li je to izbjegavanje verbalnih sukoba rezultat Vaše strategije ili nejednakog tretmana u medijima?

- Možda će zvučati neskromno, ali, za mene, to je stvar lične kulture. Meni je bilo veoma žao što se nismo mogli razići kao ljudi koji različito razmišljaju o politici, tj. bez ličnog vrijeđanja. Moram priznati da sam bio šokiran neodmjerenošću izjava i spremnošću da se zadaju lični udarci. Nisam bio spreman uzvratiti i mislim da nisam ništa izgubio u očima javnosti, pošto ljudi, ipak, znaju da ocijene šta je laž a šta istina. U tom kontekstu napada na mene je i Filipovićeva izjava objavljena u *Asu* u kojoj spominje i automobil »volvo«, kojeg je meni, navodno, kupio Šabić, da bi tom izjavom kompromitirao moju principijelnu podršku tom

Bosna nije samo muslimanska i svi oni koji tako misle i među Muslimanima - podrivaju Bosnu. U Velikoj Kladuši istakao sam da mi nećemo Islamsku Republiku Bosnu i Hercegovinu, već građansku republiku Bosnu i Hercegovinu

čovjeku, mada i on dobro zna da su ta kola vlasništvo Emina Švrakića. Naravno, tu su i Adilove priče o mojim zetovima koji vladaju Strankom, mada se oni u njoj i ne pojavljuju. Tu je samo moj sin koji mi služi kao lični sekretar, ali on nije ni u kakvim organima.

SDA, naročito među nemuslimanima, slovi kao vjernička stranka. Da li Vam smeta takvo mišljenje o vašoj stranci i da li je, možda, taj imidž svjesno izazvan?

- Priznao sam pravo svom narodu, kojemu i sam pripadam, da nakon 40 godina opće presije, pritiska i nemogućnosti dâ se kaže što i kako se osjeća, da oduška svojim vjerskim osjećanjima na javnim skupovima, ali, naravno, na kulturan način. Sve to svodi se na to da neko kaže bismillah ili da ponese zastavu, ali bez ikakvoga primitivizma. Mi, prema tome, nismo našli razloga da to suzbijemo, ali nismo ni ohrabrivali, jer ipak zastupamo načelo o odvojenosti vjere i države. U tom duhu je napravljena i Deklaracija, koja nije sigurno narušena time što će neko na početku svoga govora reći bismillah. Osim toga, polovina govornika se narodu obraćala sa »dame i gospodo« ili »braćo«, pa im to niko nije zamjerio, kao ni Filipoviću koji je na taj način počinjao svoje govore. Jedino bivši čelnici Stranke govore o nekim militantnim grupama, vjerskom karakteru skupova i tome slično pa u tom smislu približavaju se Draškoviću koji iznosi slične optužbe. Inače, svi ostali priznaju nam da se naši skupovi odvijaju dostojanstveno.

IVZ NA STRANI SDA

Zbog čega je IVZ u ovom sukobu na Vašoj strani?

- Nije samo IVZ na našoj strani već i veliki broj intelektualaca koji su okupljeni oko »Preporoda« i koji su ocijenili da su istupanja bivših čelnika i članova SDA neprimjeren način da se riješe stvari. Čak ni formalno, Filipović i Zulfikarpašić nisu bili u pravu, jer su trebali ispoštovati legalne mogućnosti da se stvar raščisti ako su imali prigovora. Načelnih prigovora i nisu imali, prigovori su se ticali njihovih ličnosti.

Na putu između Višegrada i Rogatice, pored natpisa SDA, nakon raskola u stranci, dopisano je

Islamska Republika Bosna i Hercegovina. Šta mislite o tome?

- Ja sam više puta rekao šta mislim o tome, od Osnivačke skupštine, preko niza skupova, pa i na posljednjem u Velikoj Kladuši. Ali reći ću još jedanput da Bosna nije samo muslimanska i da svi oni koji tako misle i među Muslimanima - podrivaju Bosnu. U Velikoj Kladuši istakao sam da mi nećemo Islamsku Republiku Bosnu i Hercegovinu, već građansku republiku Bosnu i Hercegovinu. Ja ne znam kako se jasnije može izraziti taj stav, a što se tiče te parole, ko kaže da to nije mogao i protivnik napisati da bi kompromitirao Stranku. Siguran sam da to nije napisao prijatelj ove stranke.

Vi ste bili među prvima koji su jugoslavenskoj javnosti predočili problem Sandžaka. Koji su bili Vaši motivi za otvaranje tog pitanja?

- Nedavno sam prisustvovao skupu u Sandžaku na kojem su izneseni vrlo žalosni podaci o položaju Muslimana u tom području. O tome su tada govorili dr. Ugljanin i drugi govornici. Vi znate da iseljavanje stanovništva u Sandžaku traje, sa manjim ili većim intenzitetom, već stotinjaka godina. Mi u Sarajevu imamo čitave ulice koje su sandžačke, a ljudi ne bježe uzalud iz tog kraja. Još prije tri-četiri godine u *NIN-u* čitao sam da je bruto proizvod ili nacionalni dohodak u Tutinu, Sjenici, Novom Pazaru, tri-četiri puta manji od prosjeka Srbije. Dakle, Sandžak je bio veliko zapušteno područje i, u neku ruku, pastorče Srbije. I pored toga, Sandžak se predstavlja kao područje u kojem se Srbi iseljavaju pod pritiskom. Mi imamo podatak da Sandžakom nisu vladali Muslimani, doduše, vjerovatno nisu ni Srbi, već Partija, ali su na glavnim mjestima, ipak, preovladavala srpska imena.

U Sandžaku živi narod koji se smatra sastavnim dijelom muslimanskog naroda i kao što Srbi u Srbiji nisu ravnodušni prema problemima Srba u Kninu i Baniji, tako ni mi ne možemo biti ravnodušni prema problemima Muslimana u Sandžaku. Ja sam svoj govor tada počeo izjavom da smo došli odati počast slobodarskome srpskom narodu, ali i da uputimo prezir onima koji pozivaju na rat protiv nas.

Lično mislim da je kulturna autonomija minimum koji treba tražiti a što bi, u stvari, trebalo da se podrazumijeva ako bi se pravilno tumačio zakon, obaveze koje je preuzela Jugoslavija, pa čak i srpski Ustav takav-kakav je. Tada mi ne bismo morali postavljati te zahtjeve, ali očito je da se ono što je napisano, ne poštuje.

U Srbiji se, uglavnom, angažiranje SDA na problemima Muslimana u Sandžaku tumači kao pokušaj destabilizacije te republike. Kako Vi gledate na to?

- U posljednje vrijeme, svaki pokušaj nekog drugog naroda, zvao se, on: albanski, muslimanski ili hrvatski, da ostvari neka prava, u Srbiji se tumači kao podrivanje srpske države. Stiče se utisak da se u nekom centru izmislila ta teza o ugroženosti za kojom se poseza od Đevđelije do Ljubljane. Ja lično ne vidim tu ugroženost, ne vidim je konkrento u Bosni i ako se osvjedočim da je nešto o čemu se priča ili piše u Bosni, konkrento, laž, tada počinjem sumnjati u čitavu propagandu. Bila je priča u jednim beogradskim novinama da Srbi u Sarajevu ne smiju poslije 8 sati šetati gradom, što je apsurdno. Kroz takve iskaze i natpise počinjem promatrati i druge događaje u drugim dijelovima zemlje te počinjem sumnjati da je sve to jedna taktika laži koja teži da srpski narod posvađa sa svima. Zaista ne znam u interesu koje računice, pa mi se ponekad čini da se radi o potpuno iracionalnim razlozima. Zar bi se, inače, dogodilo da srpski narod ima loše odnose sa albanskim, muslimanskim, makedonskim, hrvatskim narodom, pa i sa cijelom Evropom.

Postoji li neki scenario ili rasplet političke situacije u zemlji zbog kojeg bi bosanskohercegovačka SDA »zaboravila« Sandžak?

- Mislim da ne postoji.

Kako ocjenjujete dosadašnju saradnju sa SDA u Sandžaku?

SDA Sandžaka postoji svega mjesec-dva i registrirana je kao nezavisna stranka, prema zakonu Srbije. Što se tiče njihovog rada i politike koju vode, možda bismo mi to malo elastičnije radili. Čini mi se da su neke njihove izjave pretvrde ponekad, ali mi to tumačimo njihovim djelovanjem na licu mjesta, iz čega proizlazi da oni bolje poznaju situaciju, ali isto tako su i više pogođeni problemima nego mi ovdje.

Starije stanovništvo Sandžaka sadašnje ponašanje vlasti, pretrese po kućama u potrazi za oružjem, poredi sa periodom Rankovićevog djelovanja. Koliko je ta priča, koja je, inače, potekla iz Sarajeva, o navodnom naoružavanju Sandžaka - tačna?

-O oružju nema nikakvoga govora, mada je, nažalost, istina da su u toku pretresi kuća. Vlasti dobro znaju šta mi radimo i davno bi nas zabranili kada bi i jednog trenutka vjerovali u te optužbe. Ali, žalosno je da su sve te optužbe proizašle iz izjava bivših čelnika SDA. Njih sada javno pozivam da kažu ko, gdje i kada je tražio oružje, jer bismo mi sa takvim ljudima raščistili, pošto smatramo da se stvari ne rješavaju oružjem. Sandžačke Muslimane nikada ne bismo upućivali tim putem jer, realno gledajući, oni ne bi imali nikakve šanse da na taj način ostvare svoja prava do kojih mogu doći jedino političim sredstvima.

Vaše istupanje u Velikoj Kladuši, na najvećem poslijeratnom skupu Muslimana u Jugoslaviji, izazvalo je različite komentare. Tom prilikom rekli ste da ćete Bosnu i Hercegovinu braniti i oružjem, ako bude trebalo, kao i to da će istupanjem Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije i Bosna i Hercegovina postati suverena država. Možete li još malo pojasniti te stavove?

- To su dva pitanja - prvo pitanje odnosi se na oružanu odbranu Bosne. Moram Vam reći da me veoma iritiraju izjave i ponašanje izvjesnog broja ljudi izvan Bosne i Hercegovine. U Zagrebu, a naročito u Beogradu, koji misle da će moći dijeliti Bosnu, svojatati Bosnu. Htio sam im poručiti da, ako hoće uzeti Bosnu, to neće moći učiniti u kabinetima, već će morati doći po nju, a ovdje ćemo ih dočekati, barem sa motikama ako nema drugog načina. Ovdje je riječ o samoodbrani prava na vlastitu domovinu, jer muslimanski narod nema drugu domovinu osim ove. Naravno, to je preteška izjava koja je sa većom zabrinutošću primljena izvan Bosne nego ovdje gdje se velika većina naroda slaže da Bosnu niko ne može dijeliti u kabinetima Beograda i Zagreba. Sigurno da ja mislim da su politička sredstva i političke snage ono što će odbraniti Bosnu. Ako se uspije konstituirati u jednu snažnu i složnu partiju, sama činjenica da ona tu postoji, odbranit će Bosnu. Ako se SDA uspije konstituirati u jednu snažnu i složnu partiju, sama činjenica da ona tu postoji, mnoge će obeshrabriti da napadaju i svojataju Bosnu.

Što se tiče drugog pitanja, mogu reći da ta moja izjava vrijedi u slučaju secesije Slovenije i Hrvatske. Ja sam tada rekao da Bosna neće ostati u krnjoj Jugoslaviji koja ne bi bila ništa drugo do velika Srbija. Pošto nama to ne odgovara, rekli smo, Jugoslavija - da, velika Srbija - ne. Tom prilikom, u Velikoj Kladuši rekao sam da Bosna i Hercegovina može ostati i u federalnoj i u konfederalnoj Jugoslaviji. Mi Bosnu i Hercegovinu vidimo u Jugoslaviji i želimo da ona opstane, jer bi time sigurnost Bosne i Hercegovine bila veća no u nekakvim novim konstrukcijama, ali mislimo da ima mjesta Bosni i Hercegovini i u konfederalnom odnosu. Za nas bi, možda, ipak najbolje rješenje bila neka racionalna federacija sa minimumom ovlaštenja centralnih organa.

Bilo je dosta komentara u javnosti u vezi sa pristupanjem Fikreta Abdića SDA. Kako Vi gledate na njegovo članstvo?

- Ja sam Fikreta Abdića zvao tek 12 dana nakon raskola u Stranci, namjerno ne ranije, da to on ne bi doživio kao neku vrstu pritiska ili iznuđivanja vjernosti ovoj stranci. On je tom prilikom jasno rekao da je pristupio Stranci jer je njegov, krajiški narod, koji on slijedi, uz ovu stranku. Tada smo se dogovorili da grupa ekonomista razmotri probleme Agrokomerca i inkoporira ih u naš ekonomski program. O njegovoj poziciji u Stranci nema nikakve sumnje. On lično ne reflektira ni na kakvu funkciju u budućoj vlasti i želi ostati generalni direktor Agrokomerca, mada bismo ga mi rado vidjeli kao člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Ovo pitanje je, na neki način, digresija u odnosu na dosadašnji razgovor, ali ipak ću Vas pitati: da li Vi uvijek govorite ono što mislite i koli-

ko je politika za Vas, kao vjernika, spojiva sa nekim moralnim načelima vjere?

- Ja mislim da prava politika nije nespojiva sa moralnim načelima, govorim o politici, a ne o politikanstvu, što je nešto sasvim drugo. Ko laže, nevaljao je čovjek, ali prešutjeti istinu dopušteno je i, u izvjesnom smislu, to je stav vjere. Prema tome, ono što kažem, trebalo bi biti istina, s tim što mogu mnoge stvari ne kazati. Mada se ja odnedavno bavim politikom direktno, neposredno, nisam primijetio da je ona nespojiva sa moralnim načelima.

Mnogi su primijetili da u Vašim govorima nema ni trunke revanšizma. Nije li to pomalo čudno, s obzirom na Vaš tretman u ovom društvu u prošlosti i zatvorsko iskustvo, ali i mogućnost da, dobrim dijelom, učestvujete u vlasti Bosne i Hercegovine?

- Ja vas zaista uvjeravam da to nije glumljena stvar, ali u meni nema ni trunke želje da se bilo kome osvetim. Nemam nikakvoga osjećaja jala i ponekad mi se čini da je to sve neki drugi čovjek doživio, a ne ja.

S jedne strane, o Vama postoji mišljenje kao o čovjeku koji se teško odriče svojih prijatelja, sa kojima ste, između ostalog, i tamnovali, a s druge strane, od bivših članova Stranke dolaze optužbe za nepotizam?

Što se tiče nepotizma, nema ga, barem za mene. Vi znate sastav izvršnih tijela u kojima nema nijednog mog rođaka, dok polovinu ljudi čine oni ljudi koje nisam ni poznavao dok nismo oformili Stranku. Ovo je dobrovoljna organizacija u kojoj je vrlo malo plaćenih ljudi i mi ne možemo braniti ljudima da dobrovoljno rade. Na kraju krajeva, ovo je pomalo i muslimanska stvar i normalno je da nam naši rođaci koji su isto tako muslimanski orijentirani, nude svoje usluge. O tom nepotizmu će se moći govoriti samo onog trenutka kada dobijemo vlast i kada budemo polagali ispit, tada će se vidjeti hoćemo li svoje rođake dovoditi na vlast ili ljude koji su to zaslužili svojom sposobnošću i odanošću ovoj stvari. Za sada je ovo još uvijek davanje, a ne uzimanje. Što se tiče mojih prijatelja, ja se stvarno teško odričem prijateljstva, naročito onih koja se stvaraju u teškim situacijama. Savršeni ljudi ne postoje, ali nisam ipak našao neke krupne greške kod svojih prijatelja u Stranci. Ne kažem da oni najsavršenije vode poslove ili daju najtaktičnije izjave, ali ako bih pravio neku skalu vrijednosti, ipak bih poštenje i odanost jednoj stvari stavio u vrh. Stoga i njihovu neku grešku ne mogu tako teško ocijeniti s obzirom da imam u vidu da dolazi od ljudi koji su stradavali i još uvijek stradaju za ovu stvar. To su idealisti i kao svi idealisti - pomalo naivni.

Na Skupštini u Tešnju diplomatski ste zaobišli usvajanje prijedloga deklaracije o Kosovu. Kakav je Vaš stav o tom pitanju?

- Mi u pogledu Kosova možemo reći šta mislimo, mada ne možemo sve reći pošto ne želimo da još više problematiziramo odnose svojim izjavama i samim Albancima ne otežavamo situaciju. Mi smatramo da se, prvo, na Kosovu ne radi o sukobu države i nekih terorista, već srpskog i albanskog naroda. Zatim, mislim da je na Kosovu na djelu državna represija prema Albancima, izražena kroz prisustvo vojske, policije, kroz suspenziju niza institucija koje je albanski narod posjedovao, tako da je on iz dana u dan sve više lišen građanskih i ljudskih prava. Problem Kosova ne može se riješiti silom, već samo putem dijaloga. Kao prijatelji Srba, onoliko koliko možemo biti prijatelji u ovakvoj situaciji na Kosovu, mi im savjetujemo da stvari pokušaju riješiti na jedan jedini mogući način - a to je kroz dijalog. Ne može se dvomilionski narod prisiliti na nešto, što pokazuje i praksa, i stoga je bolje mirno rješavati probleme. Zahtjevi Albanaca se iz dana u dan radikaliziraju, s tim što tamo još uvijek ima ljudi koji prihvataju jugoslavensku opciju, ali nisam siguran da će ih biti i naredne godine. Dok još ima razumnih ljudi, treba ići na priznavanje legitimnih prava Albanaca na Kosovu. Rekoh, legitimnih prava, jer nisu legitimna prava koja traže cijepanje Jugoslavije i prisajedinjenje Albaniji. Mi nismo za rušenje Jugoslavije i u tome stojimo na strani Jugoslavije, ali smo za to da svaki narod ostvari svoja prava.

Da li pod legitimnim pravima Albanaca podrazumijevate i pravo na republiku?

- Mislim da albanski narod ima pravo na samoodređenje i to je sve što bih u ovom momentu mogao reći o tome.

Na dan kada vodimo ovaj intervju (3. oktobar) Jugoslavija je dovedena na ivicu građanskog rata zbivanjima u Hrvatskoj, u onim djelovima gdje živi srpski narod. Kako Vi doživljavate i komentirate ove događaje?

- Mogu samo dvije stvari kazati. Ponašanje srpskog stanovništva prema legalnoj hrvatskoj vlasti nije u redu, jer niko nema pravo upadati u milicijske stanice i uzimati oružje i to nijedna država ne bi tolerirala. S druge strane, kada se to već dogodilo, mi bismo rado vidjeli veliko strpljenje hrvatskih vlasti koje bi trebale mirnim putem i političkim sredstvima riješiti taj problem.

3. 10. 1990

ŠIROKOGRUDOST NIJE NAŠA SLABOST

Da, vi ste dobro vidjeli, uz našu muslimansku zastavu, mi smo podigli i srpsku i hrvatsku. Odlučujući se za ovu, za naše prilike malo neuobičajenu gestu, mi nismo imali mnogo dilema. Razmišljali smo: moramo živjeti zajedno, pa kada moramo, dajte da živimo kao ljudi. Dajte da đavolu slomimo nogu i da točak zla, koji se vrti sve brže, prijeteći da uništi mir, a sa njim i one nade i vrijednosti koje taj mir znači, zaustavimo. To je naša poruka, danas sa ovoga veličanstvenog skupa. Bez te poruke, koja proističe iz našeg najdubljeg uvjerenja i iskrenosti, ove zastave bile bi samo komadi krpe. A one nisu komad krpe, nego uzvišeni simboli.

Protivimo se upotrebi sile bilo gdje, osim kada je ona neophodna radi zaštite sigurnosti života ljudi, imovine i radi suzbijanja nasilja armije koja nema pravo miješati se u demokratski proces koji je u toku, ali ima pravo suzbijati svaki pokušaj da se silom i pritiscima mijenjaju unutrašnje granice i Jugoslavija prekraja prema nečijim parcijalnim interesima i megalomanskim zamislima. Obrnuto, stranke i partije imaju pravo svim dopuštenim političkim sredstvima učestvovati u demokratskom procesu i uticati na javno mišljenje, ali nemaju pravo oružjem i nasiljem podržavati ostvarivanje svojih ideja i zamisli. Mi kao stranka ograničit ćemo se isključivo na politička sredstva za ostvarivanje naših ciljeva. Oružje i sila tu nemaju mjesta. Zato se energično protivimo stvaranju bilo kakvih oružanih formacija, različitih dinarskih i sličnih odreda, koji bi bili pod kontrolom i komandom stranaka i njihovih vođa. Zar nam tragični primjer Libana nije dovoljna pouka i zar spadamo u onu vrstu luđaka koji će se učiti na vlastitom iskustvu, umjesto da se uče na tuđem.

Činimo i činit ćemo sve da se naša djeca ne stide svoga imena, svoje odjeće, svojih historijskih, epskih i kulturnih ličnosti kojih odavno nema u našim bukvarima, u našim čitankama, niti u univerzitetskim udžbenicima. Želimo vidjeti naše stručnjake i naše umjetnike u akademijama nauka, u nacionalnim institutima, u diplomatskoj službi, u vanjskim jugoslavenskim kulturnim centrima, svuda gdje im je bilo mjesto prema postojećoj nacionalnoj strukturi i svuda gdje ih suprotno toj strukturi nije bilo.

Muslimanski narod krvavo je platio svoju naivnost, svoju lahkovjernost, svoju neobaviještenost i neangažiranost. Muslimanski narod nije proizveo ni ustaše ni četnike, ali ih je, u najvećoj mjeri, osjetio na svojoj koži. Nažalost, jugoslavenska javnost pravi se da sve to ne zna. Mi ćemo upotrebljavati teške riječi, nećemo izricati optužbe, ni suditi, ali ponavljam - ovaj put još jednom: pogriješit će onaj ko našu širokogrudnost shvata kao našu slabost.

STADION »KOŠEVO« - SARAJEVO, 16. 10. 1990.

1991

BOŠNJACI SU PREKRUPAN ZALOGAJ

Što se mene tiče, ne znam ko je to ovdje toliko krupan da bi mogao progutati dvomilionski muslimanski narod, koji je toliko odlučan da ne dopusti da bude progutan. Malo smo prekrupni da bismo bilo progutani

Vaša je ocjena, iznesena u razgovorima delegacije BiH s vodstvima drugih republika, kako Jugoslavija »ne može opstati bez Slovenije i Hrvatske« i kako »niko u BiH nije ovlašten bez njih ulaziti u neku drugu Jugoslaviju«, te kako je »nešto drukčija situacija ako bi iz sadašnje jugoslavenske zajednice istupila samo Slovenija«!

- Izlazak Slovenije svakako bi bio nepoželjan. No, ako bi njezinim odlaskom došlo do novog odnosa snaga, tada valja reći da Jugoslavija bez Hrvatske više uopće ni bi bila u opciji. Bio bi to potpuno nov raspored snaga, sudbonosna prekretnica. Konzultacije s narodom u tom bi slučaju bile neophodne, a za takvu vrstu odmjeravanja narodne volje svijet dosad nije ništa bolje izmislio od referenduma. U njemu bi i građani BiH bili pozvani odgovoriti na nekoliko sudbinskih pitanja. Prije svega - gdje bi Bosanci i Hercegovci htjeli živjeti. Meni se čini da za takvu situaciju postoje tri varijante. Po jednoj, valjalo bi vidjeti da li bi se BiH u tom slučaju priključila »otcijepljenim« republikama. Po drugoj, da li bi se, možda, stvarala četveročlana federacija ili konfederacija, što bi, uvjetno rečeno, bio »istočan tip rješenja« bosanskohercegovačkog pitanja. Konačno, treće, makar teoretski, treba uzeti u obzir da bi BiH živjela i sama, s tim što bi u budućnosti ušla u federalne ili konfederalne odnose. Drugih mogućnosti nema... osim onih koje, po meni, nisu realne. Jer, one uglavnom polaze od mogućnosti cijepanja Bosne i Hercegovine. Ali, mislim da su neostvarive. Premda, postoje snage, ne samo ovdje, nego i vani, koje misle da je to moguće. No, što se mene tiče, ne znam ko je to ovdje toliko krupan da bi mogao progutati dvomilionski muslimanski narod, koji je toliko odlučan da ne dopusti da bude progutan. Malo smo prekrupni da bismo bilo progutani.

Ipak, valja priznati da je podloga za svaku od spomenutih varijanti utvrđen i priznat suverenitet na temelju kojeg se donosi neka odluka - kako s time stoje stvari u Bosni i Hercegovini?

- Utvrđen i priznat - to su dvije različite stva-

ri. Tako je BiH u postojećem Ustavu definirana kao suverena republika, a od Kluba poslanika SDA potekla je Deklaracija o suverenosti i nedjeljivosti naše Republike. Ta je deklaracija bila predmetom rasprave na posljednjem zasjedanju Skupštine SR BiH. I neslaganje s njom pokazuje stavove pojedinih grupa u današnjem BiH društvu. Mi uvijek polazimo od toga da je BiH, u svim pregovorima te vrste, suverena republika. Neki ne uviđaju važnost toga.

SUVERENOST NIJE NA TANJIRU

- Uostalom, svi smo mi u Jugoslaviji došli do pozicija suverenosti. Svaka republika. Bez te činjenice ne bi se ni moglo govoriti o različitim pogledima pojedinih rapublika na vlastito mjesto u ili izvan Jugoslavije, kao što je slovenačko otcjepljenje, hrvatska i makedonska konfederacija itd. Svemu je preduvjet bio da se postigne suverenost republika. I to je činjenica koja se više ne može poreći. Ne može se više natrag. Niko više nije u stanju vratiti u podređenost. Činjenice su to koje moraju prihvatiti i oni koji se s njima teško mire. Suverenost se osigurava, ne donosi se na tanjiru.

Kad je riječ o suverenitetu, BiH je ušla u seriju razgovora s ostalim republičkim, odnosno, državno-republičkim vodstvima, iako ona sama nije izglasala ni novi ustav, niti je deklaracijama ili plebiscitima formalno učvrstila taj suverenitet kao polazište za razgovore?

- U te je razgovore BiH ušla, čak u njima počela imati pozitivnu ulogu katalizatora, a da još uvijek postoji upitnost njezina suvereniteta naspram ostalih strana u Jugoslaviji. Ali, uloga katalizatora je i bila moguća zato što svi, bez obzira kako politički, u sadašnjim okolnostima, gledali na suverenitet BiH, znaju da ogroman broj ljudi u ovoj republici stoji iza njezina suvereniteta. Sve sumnje i rezerve koje se stvaraju zanemarljive su i ne mogu promijeniti tok događanja i položaj Bosne i Hercegovine. A razni disonantni tonovi, tamo gdje ih ima, u vezi su s pozicijom BiH u budućoj federaciji, ipak se ne pojavljuju otvoreno i formalno, jer uza sve malo ko ima hrabrost to otvoreno reći. Suverenost, prije svega, podržava muslimanski narod i spreman je na život i smrt boriti se za tu svoju jedinu državu koju ima. Osim toga, ne treba zanemariti da i priličan broj i Srba i Hrvata dobro zna da bi svaka druga opcija vodila u neizvjesnost.

ZAUSTAVITI AKCIJU VOJSKE

U povodu naredbe Predsjedništva SFRJ o razoružavanju paravojnih formacija, Vi ste bili izričiti i u ocjeni da ste »protiv postojanja ilegalnih grupa na Kosovu i u Kninu«?

- Mi u BiH ne možemo drukčije misliti i govoriti. Kad je došlo do toga da se ta naredba provede, rekli smo da je neophodno tumačenje. Pismeno smo se obratili Predsjedništvu SFRJ, ostajući na našim pozicijama. I Hrvati su se za to izjasnili. I Mesić. Za njega je, vjerovatno, naredba bila dvosmislena i on se plašio njene nepreciznosti. U načelu, nije bio protiv, ali je vjerovatno slutio da neprecizna formulacija omogućuje da Armija tumači naredbu na svoj način. Tad smo mi istupili, tražeći da se zaustavi svaka akcija vojske dok Predsjedništvo odgovorno i jasno ne protumači smisao naredbe i na koga se odnosi. Mi smo u vezi s naredbom išli i korak dalje i apelirali da, bez obzira na to da li postoje stanoviti nedozvoljeni i nezakoniti postupci, sve treba podvesti pod redovnu zakonsku proceduru, pred sudove koji moraju biti samostalni, ali da u obzir ne dolazi nikakva vojna akcija. Bili smo u tom pogledu jasni i pridonijeli smo, uz druge, da se izbjegne sudar oružja, legalnog, ilegalnog, bilo kakvog. Poslije susreta s Kirom Gligorovim u Sarajevu rekao sam da u tom trenutku nije ni bilo važno koja je strana u pravu, a koja nije. Najveća bi krivica, siguran sam, bila učinjena da je došlo do sudara i žrtava. Zametnuti sukob i dovesti se u situaciju u kojoj bi JNA bila izravno konfrontirana s nekim oružanim grupama u Jugoslaviji, u Hrvatskoj... bila bi to nesreća koja bi značila ne samo kraj Jugoslavije već i nešto mnogo gore - građanski rat. A mi moramo biti svjesni da, ako nema nikakva drugog izlaza iz krize, tada je u igri i kraj Jugoslavije, tada treba razmišljati da svako živi sam, za sebe. Ali bez rata. Ne moramo se tući da bismo se rastali. Uostalom, rekli smo prije da se tući možemo. Ako se već moramo razići, onda to uradimo kao civilizirani ljudi, a to, naravno, isključuje oružani sukob. Ne treba nam oružani sukob da bismo se razišli.

Svjedoci smo različitih interpretacija tog, uvjetno rečeno, postignutog primirja. Hrvatska je nakon svega i danas na optuženičkoj klupi, iz tvrdnje da je »kovala zavjeru«, išla na tzv. razbijanje Jugoslavije i inzistirala na sukobu. Na tom se primjeru, čini se, ponavljaju neki već viđeni obrasci.

- Bitno je da nije došlo do sukoba. Lično mislim da više nikad nećemo doživjeti onu noć u kojoj smo očekivali da jutro može osvanuti s vijestima da je došlo do određenog otrježnjenja. Kao poslije svakog velikog potresa - uvijek ga prate manji, popratni. Bit će sada optuživanja ko je kriv, ko je pobjednik, ko je poražan... Ali, ipak će sve to biti dio smirivanja tla. Glavni udar je izbjegnut. Nesreća je što je on uslijedio u najnezgodnije vrijeme. Jer, mene najviše zanima zašto je do svega došlo upravo u vrijeme kad su bili krenuli međurepublički razgovori. Čini mi se čak da je taj udar minirao i, bojim se, možda definitivno učinio bespredmetnim i one dosad obavljene međurepubličke razgovore. Ne znam kako će se stvari odvijati dalje. Poslije svega imamo puno više razloga za pesimizam. Nepovjerenje između naroda je poraslo, u ovom slučaju, između srpskog i hrvatskog naroda. S druge strane, podigao se nivo nepovjerenja između JNA i hrvatske vlasti, pa su i pregovori veoma otežani, mada ionako nisu imali velika izgleda. Žalosno je što je to došlo u ovom trenutku. Možda se istine, u onoj mjeri u kojoj su to i bile, mogle ostaviti za neki drugi trenutak. Ne bi svijet propao. Možda nekim ljudima, a ko zna ko iza svega stoji, ti odgovori i ne odgovaraju.

I na bosanskohercegovačkom tlu ima nekih »trusnih« područja, primjerice na Ozrenu, i u istočnoj Hercegovini, gdje ima raznih pokreta i zahtjeva?

- Riječ je o neobičnim pokušajima neozbiljnih ljudi za koje ne bih rekao da imaju značajniju podršku u Bosni i Hercegovini. To su ekstremisti. Njih ima svugdje. Oni neće dobiti veliku podršku, iako tu i tamo postoji sumnja da ih neko podržava. Držim da ćemo smirenim tonom, idući mirnim tokom, takve ekstremiste preduhitriti. Znate, niz brijeg se može prečicom i serpentinama. Prvo je brže, drugo sporije. No, drugo je i sigurnije. U Bosni se žuriti ne smije. To je ono što se često zove »orijentalna mudrost«, ponekad i s pežorativnim prizvukom. Ali, ta mudrost ovdje nije mahana, već vrlina. U ovom se slučaju pokazuje kao produktivna stvar. Nije moje da dajem sudove, ali mi se čini da je i hrvatsko rukovodstvo u nekim stvarima malo žurilo i samo sebi stvorilo neke nepotrebe teškoće. Moglo se, po mome shvaćanju, ići malo sporije. Nisu se tako hitno trebale rješavati disproporcije kadrova, simbolika, zastave, grbovi, spomenici, nazivi ulica... Kod Ustava se moglo ići odmah na to da se Srbi spomenu. Nikom ne bi pala kruna s glave zbog toga. Što se Bosne i Hercegovine tiče, ne sporim da u BiH postoje ekstremne grupe, ali mi njih svojom mirnoćom, ustvari, demoraliziramo. Da žurimo, i sami bismo zahuktavali taj točak i stvarali velike probleme.

Znači li to da mislite kako su neki potezi u Zagrebu izazivali reakcije obrnute od priželjkivanih?

- Ja imam dojam da su u godini dana htjeli mnogo štošta uraditi. Promjene su mogle ići nešto sporije, razvučenije, da ih javnost može lakše primiti, da se ima vremena objasniti ih. Tako, ako imate potrebu promijeniti jedan neodgovarajući kvalifikacijski sastav, vi to možete uraditi hitnim dekretima, smjenjivanjem, a to ona druga strana doživi kao potiskivanje. No, to se može raditi i mnogo sporije. Tako će i druga strana shvatiti da je ona bila malo predimenzionirana, da su potrebne korekcije i da pritom imate razumne ljude na svojoj strani. Jer, ovako i razumne i nerazu-

mne pogurate u istom pravcu. To je ono što mi u BiH nazivamo istočnjačkom mudrošću, koje je ovdje još nešto malo ostalo.

Koja je, dakle, politička srž te »treće opcije« o kojoj se govori u posljednje doba kao o bosanskohercegovačkoj formuli?

- Neki bi zlonamjerni ljudi to mogli nazvati hibridom. Ali, Bože moj, i hibridi žive. Čistih kategorija ionako nema, osim u knjigama. Zato mi predlažemo jedan hibridni model koji bi u sebi imao dosta konfederalnih elemenata. Reakcije na njega zasad ovise uglavnom o tome odakle se gleda, o tome da li ste čvrsti zagovornik jednog modela ili drugog, da li ste pesimist ili optimist. Ali, želimo biti u prilici da svoj model državnog ustrojstva iznesemo na jednom sastanku u Sarajevu, a ne u Zagrebu i Beogradu. Premda se cjelina naše ideje do kraja tek razrađuje, moguće je govoriti o sržи. Radni joj je naslov »Jugoslavija«. To može ostati u konačnom tekstu, ali bi to bila jedna potpuno nova Jugoslavija. Taj je naslov stoga da bismo našu koncepciju, u dobroj mjeri, odvojili od svega što pojam Jugoslavija vuče za sobom, s obzirom na jedan ogroman povijesni talog i neke konotacije. Jer, Jugoslavija je jedno vrijeme bila unitaristička, potom federativna i zatim - zemlja u rasulu. Nikad, izgleda, nije bila slobodna demokratska država slobodnih naroda.

TREĆA OPCIJA

- Mi, stoga, radije upotrebljavamo drugi termin. Taj se sasvim ne sviđa istočnom dijelu zemlje, a u izvjesnoj mjeri, čini nam se, ni zapadnom. Istočnom se ne sviđa što nije Jugoslavija, a zapadnom što ipak uključuje jedan element zajedničke državnosti. Po shvaćanju »zapadnjaka«, to ne bi trebala biti država, nego savez država. Ali, po nama, problem je u tome što savez država nema međunarodnopravni subjektivitet. Eto, to je već element kojim niko nije sasvim zadovoljan. Najbitnije je od čega polazimo, da su sve republike suverene. To je, da se odmah razumijemo, konfederalni pristup. A dosadašnji federalni je polazio od toga da je nosilac suverenitita federacija, a republike ga imaju toliko koliko im federacija daje. Međutim, mi danas imamo činjenično stanje konfederacije, jer imamo suverene republike. Sada je, dakle, riječ o tome da se ujedinimo u jednu zajednicu kojoj bi dali izvjesne državne kvalitete. Zbog stotinu razloga: na primjer, ta bi Jugoslavija mogla postati pravni sljednik sadašnje koja nestaje, nasljednik onih oko dvije tisuće ugovora i konvencija, pa i dugova koje neko mora ponijeti. Međunarodna javnost od nas traži da pred sobom ima jednu državu, a ne šest, koje ne znaju koja za što odgovara. Ni okorjeli federalisti, a ni okorjeli konfederalisti ne bi do kraja i u potpunosti bili zadovoljni takvom koncepcijom, ali ona u velikoj mjeri zadovoljava i jedne i druge interese. Naravno, ostaje ustavno-pravni problem kako su to suverene republike, a istodobno je suverena i zajednička država. Ali, to mogu riješiti pravnici.

Međutim, iz ovog modela, o kojem govorite, proizlazi neka vrsta »paralelnog« suvereniteta pojedinačnih država-republika i njihove zajedničke države?

- Rješenje je da republike prenesu dio suvereniteta na tu buduću zajednicu nekakvim svojim ustavnim aktom, i to postaje obaveza...

...Pa zar to nije neki spoj između Ustava iz 1974. godine i koncepta kotizacije?

- Ja vjerujem da ono što je dobrovoljno i ugovorno urađeno, i što nije iznuđeno, ne krnji suverenitet. Stvorila bi se jedna zajednica u kojoj bi, precizno, u svim oblastima, bilo definirano što bi suverene republike prenijele na zajedničku. Mislim, naravno, na neki parlament koji bi bio zasnovan na paritetnom i nikako većinskom sistemu... dakle, nikako savezno vijeće koje bi većinski odlučivalo. Mislim, zatim, na neko predsjedništvo, također na paritetnom sistemu. Zatim, na disperziju institucija po republikama..

Kakav predviđate položaj armije u takvom modelu?

- U odnosu na sadašnje stanje, funkcije JNA bile bi ograničene. Eto, sada Armija ima pravo braniti ustavni poredak zemlje. Što to znači? Pravo na interveniranje u demokratskom procesu zemlje. Ona to, po našem mišljenju, ne može. Armija će imat obavezu odbrane od vanjskog neprijatelja. Što se nas u BiH tiče, mi bismo dodali - i od unutrašnjeg. Ali, to će biti stvar nekih daljih dogovora. Mi bismo joj dali tu funkciju pod uvjetom da je to nova armija, depolitizirana, stvarno i pravno. Ona je to sada samo pravno i nije stvarno. Treba biti i racionalizirana, svedena u okvire ekonomskih mogućnosti zemlje i potreba. I, konačno, komandni bi vrh bio izbalansiran u nacionalnom smislu.

Kako gledate na provedivost tog modela u vrijeme kad se, preko pitanja oko Bogića Bogićevića, Deklaracije SDS u parlamentu, iseljavanja u Hercegovini... sporadično testira sama sposobnost konstituiranja BiH u suverenu republiku?

- Što se toga tiče, moguća su još radikalnija tumačenja. Na primjer, neko će tvrditi da je sve to dio scenarija za destabilizaciju Bosne i Hercegovine. Takva bi tumačenja mogla naći pristaše, čak bi neko mogao sastaviti mozaik koji bi vrlo logično djelovao. Ali, ako se radi o nečijoj ugroženosti u BiH, treba reći da smo pozvali muslimanski narod da štiti druge, njihova imanja i čast kao svoje vlastite, posebice Srba i Hrvata. Ja sam šokiran, koliko su ljudi, uključujući i mnoge vodeće političare, neobaviješteni i čak dezinformirani o stanju u Bosni i Hercegovini. Ima ih i u Zagrebu i u Beogradu, koji drže da je problem samo u tome kako BiH podijeliti i dogovoriti kako bi ta linija išla. Uopće ne shvaćaju da je to apsurd i nemoguće. Govorim o onima koji misle da je samo problem nagodbe kako bi bila povučena »demarkaciona« linija i kako bi se postigla pogodba oko »plijena«. Moglo se tako razmišljati 1939. godine. Ali, od tada je prošlo pola stoljeća. Nije ovo više ista ona Bosna. Niti je to ista ona Jugoslavija. Pa ni Evropa. Bosna se ne može dijeliti. Ona je svoja i na svome.

TROKUT STRANAKA

Imate li dojam da »trokut stranaka« u BiH na neki način postaje vlasnik države i ometa njezino funkcioniranje, odnosno da i to može utjecati na položaj Bosne i Hercegovine?

- Taj dojam nije bez osnove. Ali, to je posljedica izborne i pobjedničke euforije. Čim se mi posvetimo stvarnim problemima, sve će doći na svoje mjesto. Mi državu de facto tek sada stvaramo. Dosad smo se mogli izgovarati da imamo staru vlast. Sada je na nama puna odgovornost. Istina, dogovori o stvaranju nove vlade obavljali su se u stranačkim kabinetima. Ali, i ne znam gdje bi drugdje.

Kakvi su danas odnosi BiH spram Hrvatske?

- Optuživani smo za neku vrstu koalicije s Hrvatskom, uz tvrdnje da gajimo posebnu naklonost prema njoj. Ja sam objašnjavao kako se radi o simpatiji bosanskohercegovačke javnosti za jedan tip demokracije, koji je uspostavljen i razvija se u Hrvatskoj danas. On, možda, nije savršen, ali se pokušava unaprijediti. Taj nam je tip demokracije bliži i imamo više poštovanja za njega nego za onaj drugi. Prema tome, nije riječ o političkoj koaliciji. Što se, pak, toga tiče, mi smo u BiH država triju naroda, pa moramo voditi računa o tome da, metaforično rečeno, te naše simpatije-antipatije, ljubavi i rezerve svima podjednako podijelimo, inače ćemo imati probleme.

U hrvatskoj i slovenskoj javnosti nerijetko se danas vjeruje kako je BiH previše popustljiva prema onom istočnom tipu političkog ponašanja i pogleda na uređenje Jugoslavije.

- Ako je riječ o demokraciji, to ne stoji. Međutim, ako je posrijedi odnos prema Jugoslaviji, mi ovdje ne možemo ići na čisti konfederalni prestup, jer bismo bili suočeni s destabilizacijom, možda i s pobunama. Bosna i Hercegovina je u posebnoj situaciji. A što se jugoslavenskih razgovora o novom dogovoru tiče, bojim se da bi se pregovarači mogli početi ponavljati. Mislim da se neću prevariti. Ne očekujem da će neko napraviti nekakav prodor. Možda je u tome šansa za nas, Bosance i Hercegovce.

3. 2. 1991.

RAMAZAN JE, I JA POSTIM

Naši pregovori, koji traju već tri mjeseca, neodoljivo mi sliče na onaj narodni sport natezanja konopa

U kasnim popodnevnim satima razgovaramo u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine. I pored vrlo nabijene dnevne satnice i napornog dana, djeluje svježe i odmoreno.

Gospodine Izetbegoviću, poznato je da ste vjernik, a vrijeme je Ramazana i posta. Odakle Vam snage da po cio dan bez hrane i vode izdržavate velike napore?

- Da, sada je Ramazan i ja postim. I mnogo puta prije sam se uvjerio da se za Ramazana bitno ne smanjuju radne sposobnosti. Istina, to je individualno, a neki ljudi u Ramazanu nalaze, štaviše, nove inspiracije i motive za koristan rad.

FEDERALNO, KONFEDERALNO, FEDERALNO...

Upravo ste se vratili iz Beograda sa razgovora u Predsjedništvu SFRJ i pregovora između čelnika naših republika. Kakvi su Vaši dojmovi nakon dvodnevne sesije?

- Naši pregovori, koji traju već tri mjeseca, neodoljivo mi liče na onaj narodni sport natezanja konopa. To ne znači da se stvari neće riješiti, ali je sadašnji utisak da se snage izjednačene i da spomenuto uže gotovo miruje. Ipak, prije ili kasnije, neko će morati popustiti. I to, vjerujem, prije svega, pod pritiskom unutrašnjih prilika koje, čini mi se, neki učesnici pregovoro ne shvataju dovoljno ozbiljno. Određeni učinak će vjerovatno imati i mnogobrojni apeli međunarodne zajednice i relevantnih spoljnopolitičkih faktora. Mada, moram reći, ti inozemni apeli, za sada, nailaze uglavnom na gluhe uši. Ustvari, imaju puno manji efekat nego što bih mogao i pretpostaviti prije nego sam počeo raditi ovaj posao.

Znači li to da dio jugoslavenskih pregovarača, praktički, ne uvažava stavove međunarodne zajednice o načinu rješavanja jugoslavenske krize?

- Moglo bi se i tako reći. Ali, ne bih mogao tvrditi da ljudi koji pregovaraju, u nekom dijelu svoga mozga to nisu memorirali. Ipak, što se tiče konkretnog ponašanja, ima se utisak ravnodušnog odnosa prema tim apelima. Istina, ti apeli izvana ni za mene nisu najvažnija stvar u našim pregovorima. Domaće prilike su najvažnije i više

Duhovno opredjeljenje stvar je izbora i, kao takvo, na ljestvici vrijednosti svakako stoji visočije od nacionalnog

upozoravajuće. Zato i očekujem da će se pregovarači trgnuti ponajprije ponukani unutrašnjim teškoćama i nadolazećim talasom socijalnih nemira, čiji se tutanj izdaleka već čuje. No, trenutno se ponašamo kao da toga nema i kao da je sve u tom pogledu u najboljem redu. Ponekad se pitam da li je potrebno slijedeći put uopće ići na sastanak ili bi bilo dovoljno obaviti telefonski razgovor da bismo ustanovili kako je svako ostao na svojoj poziciji. Sve u svemu, bit će potrebno i nama i narodu još mnogo strpljenja.

U Beogradu ste iznijeli nekoliko prijedloga o nadležnosti budućih saveznih vlasti. Oni su imali prizvuk federalne opcije, a s druge se strane zalažete za konfederalni koncept?

- Naizgled ja i zastupam jedan protivrječan koncept. Ipak, u svome ste pitanju upotrijebili pogrešan izraz. Nije riječ o nekakvim saveznim organima, nego o kompetencijama buduće jugoslavenske integracije, koja neće biti savezna država, svakako ne onakva za kakvu se zalažu Milošević i Bulatović. Neće to, dakle, biti savezni, nego zajednički organi buduće jugo-integracije. Ako uopće dođe do nekog rješenja, buduća zajednica neća biti ni čista konfederacija, niti čista federacija. Ona će morati sadržavati elemente i jedne i druge i to je ta naša dvojna formula. Iz konfederalnog koncepta treba preuzeti princip suverenih republika, a iz federalnog princip državnosti buduće integracije. Drugim riječima, suverene republike gradit će jednu zajednicu koja će imati karakter države, ali sa minimalnim konpetencijama u oblasti obrane i vanjskih poslova, dok bi te kompetencije i »zajedništvo« u oblasti ekonomije bili mnogo širi. Da smo racionalan svijet - što, nažalost, nismo - mi bismo počeli od privrednih pitanja i ekonomije, kako su to učinili Evropljani. Znamo da je stvaranje današnje Evropske zajednice počelo od Moneove *Zajednice uglja i čelika.* To je bio nukleus koji se kasnije razvijao i širio u koncentričnim krugovima prvo na privrednom planu, da bi se kasnije nad tim, kao nadgradnja, stvorila politička struktura. Mi, međutim, hoćemo graditi najprije tu političku strukturu i odmah kao najvažnija postavljamo politička pitanja. Tako je to na Balkanu. No, da bi se uopće stiglo do kakvog-takvog dogovora, pregovarači bi morali makar na trenutak pokušati da se zamisle u koži onoga drugoga i da sagledaju argumente iz njegova ugla. Ja sam pokušao upravo to: da za momenat budem Hrvat i Srbin i da što objektivnije sagledam njihove situacije.

Imate li povjerenja u pregovaračku iskrenost Miloševića i Tuđmana, nakon Karađorđeva?

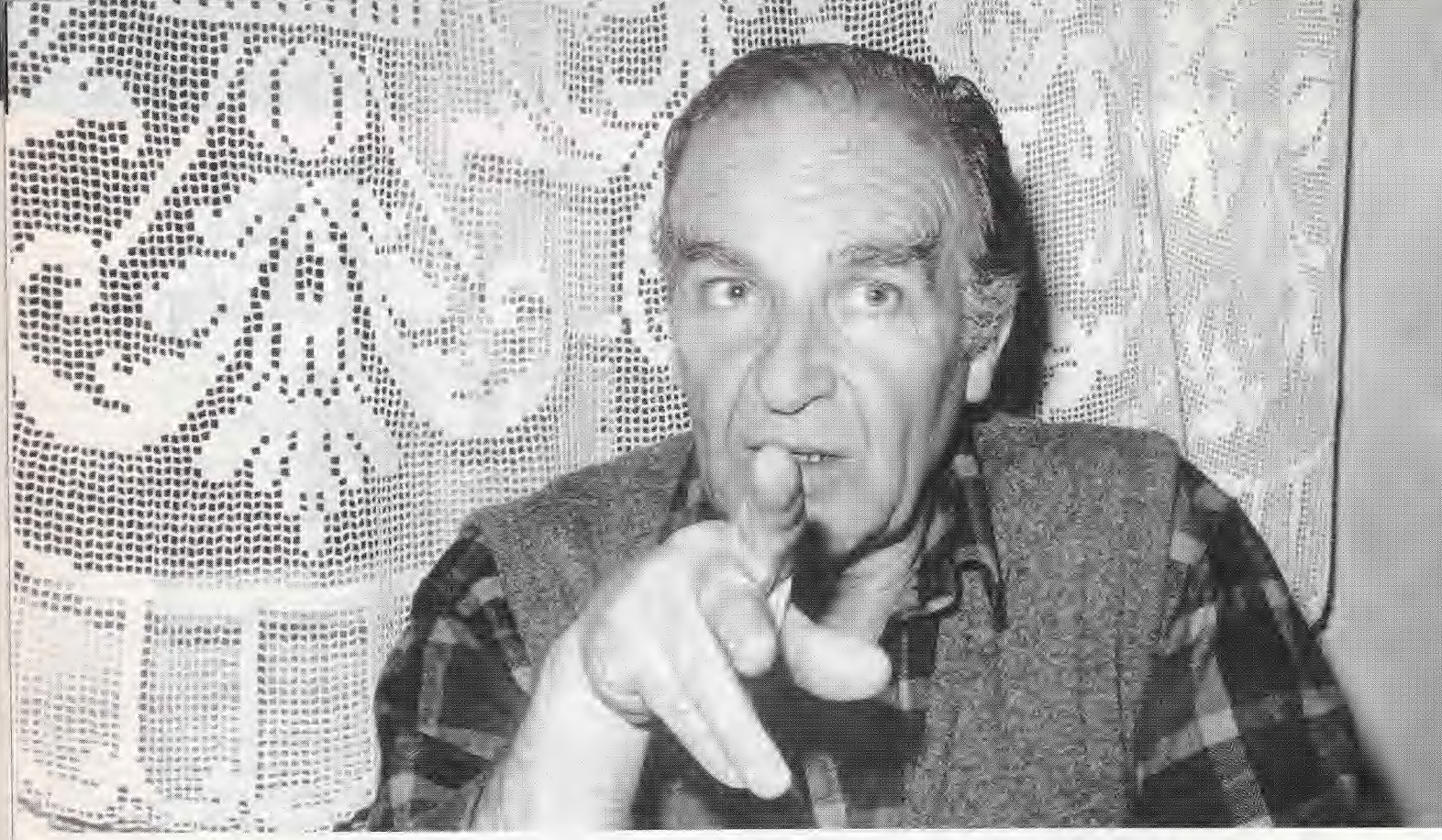

- U politici ta vrsta povjerenja ne postoji. Riječ je o nizu prostih činjenica koje realni političari ne mogu zanemariti. Spomenut ću onu najjednostavniju: ni Srbija ni Hrvatska nisu dovoljno velike da bi mogle progutati tri miliona ljudi. Niko, valjda, ne bi htio, kao smrtne neprijatelje u nekakvoj nemetnutoj državnoj tvorevini, ima, tri miliona Muslimana.

Mislite da Bosna i Hercegovna ne može postati žrtvom srpskog i hrvatskog integralizma?

- Ne, apsolutno. Takva opcija postoji samo u glavama nekih ekstremista u koje, i pored nekog svoga radikalizma, ne spadaju ni Milošević ni Tuđman, ovaj posljednji svakako ne. Istina je da su obojica u svojim stavovima priličano tvrdokorni i beskompromisni. Možda im je ovo posljednje, u mojim očima, najveća mahana. Ni jedan ni drugi u ovima jugoslavenskim pregovorima ne da ne žele kompromis, nego su nesposobni do njega doći. Nije to stvar znanja ili obrazovanja, naprosto radi se o takvoj duhovnoj konstituciji. To ih, možda, čini uspješnim vođama, ali neuspješnim pregovaračima. Iako, da ponovim, vjerujem da bi uslijed brojnih razloga, unutrašnjeg i vanjskog karaktera, kompromis bio i jeste jedino logično rješenje u situaciji kakva jest. Za ljude drukčijeg mentalnog sklopa to bi bilo potpuno razumljivo i sve bi se dalo relativno brzo dogovoriti.

Nije li to odveć optimistički u situaciji kada se projekt »velike Srbije« i njene ambicije prema Bosni i Hercegovini, da se ne govori o drugima, naveliko ekoponiraju a, primjerice, Radovan Karadžić, liderski, ističe spremnost bosanskih Srba za pripajanje savezu srpskih država?

- Nažalost, takve se izjave čuju. Ali, one ne predstavljaju ozbiljnu i realnu politiku. To je samo verbalna, radikalnija strana jedne druge politike čiji su ciljevi mnogo skromniji. Te izjave spadaju u maksimalističke zahtjeve u periodu koji se može nazvati vremenom političkog pogađanja. Ovo je vrijeme velikih pogađanja, u kojim se plasiraju teze i utopije samo radi toga da bi se pritisnula druga strana i na kraju postiglo nešto mnogo manje i skromnije. Ne mislim da neko danas može voditi ozbiljnu politiku koja se sastoji u razbijanju Bosne i Hercegovine, jer bi time sigurno na svoju štetu započeo dugotrajni građanski rat. A to narod neće.

Ipak, te su verbalne uvertire prethodile pokušajima teritorijalnog razbijanja Hrvatske. Hoće li se sve ponoviti i u Bosni i Hercegovini?

- Ne mogu reći da takva opasnost apsolutno ne postoji, jer jedan broj ekstremista sigurno djeluje. Ali, kao što sam rekao, mislim da takva politika nema realnog izgleda. Siguran sam da srpsko stanovništvo u BiH, od kojeg bi to ovisilo, nije spremno, i neće ući, u razbijanje države koja je i njihova država. Oni koji su pokušali srpski narod vući za nos, dobili su lekciju u Beogradu. Pokazalo se da su slobodarski potencijali u onom narodu i živi i snažni. Vjerujem da bi sličnu lekciju dobili i oni koji bi u ime nekih mitova pokušali srpski narod uvući u avanturu građanskog rata. Ovdje u Bosni ne može se igrati na kartu ugroženosti srpskog naroda, jer je to očita laž. U takvoj situaciji dolazi do razdvajanja razumnih ljudi, u koje spada velika većina naroda, i ekstremista. Ovi posljednji su u manjini i ne mogu realno ništa učiniti.

Pripadnici srpske nacionalnosti strahuju da se od Bosne i Hercegovine želi stvoriti islamska republika?

- Da, i tako se pokušava isprepadati i izmanipulirati srpski narod za ideju »velike Srbije«. Ja tvrdim da niko ovdje nema namjeru stvarati islamsku Bosnu. Naš cilj je, i želim u tome dobiti saglasnost srpskog i hrvatskog naroda, da od BiH postepeno stvaramo građansku državu.

Uz Crnu Goru, Bosna i Hercegovina je jedina republika koja nema novousvojeni strateški dokument o svojoj suverenosti. Što je s Deklaracijom o suverenosti koju je inicirala SDA?

Po postojećem Ustavu, BiH je suverena republika. Međutim, taj Ustav vrvi od socijalističkih stereotipija, na koje se, kao i na druge pravne regule u socijalizmu, nije ozbiljno gledalo, niti su one nekoga, a najmanje vlast, istinski obavezivale. Otuda potreba za jednim jasnim dokumentom kojim bi se nedvosmisleno potvrdila ta suverenost. Deklaracijom se ne uspostavlja suverenitet BiH, suverena BiH postoji, Deklaracija to samo proklamira.

Na konferenciji za štampu u Splitu najavili ste da će Deklaracija biti usvojena na idućem zasjedanju parlamenta?

- Ta interpretacija nije sasvim tačna. Nisam rekao da će to biti na narednom zasjedanju, jer Deklaracija je u uobičajenoj proceduri. Tom prilikom sam samo kazao da će Deklaracija biti donesena sa ili bez SDS-a. Nisam to vezao ni za kakav

konkretan rok.

U muslimanskim krugovima radikalnije krilo zahtijeva da se Deklaracija usvoji odmah, »dok ne bude kasno«, a sa druge strane suočavate se s ultimativnim ponašanjem SDS-a, koja prijeti srpskim otcjepljenjem od BiH. Nalazite se između čekića i nakovnja?

- Ako se SDS odluči na takav politički potez, ona bi ga mogla povući ne čekajući usvajanje Deklaracije. Takav korak, u koji ne vjerujem, bio bi neustavan akt prema važećem, i republičkom i saveznom ustavu. Ako bi u SDS bili u stanju pogaziti ta dva ustava, na kojima su položili zakletvu, neće ih zaustaviti ni Deklaracija. Inače, kao što je poznato, Deklaracija je upućena Savjetu za nacionalnu ravnopravnost, koji još nije konstituiran i sve ide propisanom procedurom. Znate, u Bosni su opasne »olahko obećane brzine«.

Kao i drugdje u zemlji, i u Bosni i Hercegovini postoji neka vrsta politizacije popisa stanovništva. Vaša je stranka tim povodom štampala plakat kojim sugerira Muslimanima da svoj maternji jezik nazivaju »bosanskim«. Ne krije li se u toj terminološkoj odrednici državotvorni karakter jezika?

- Nisam stručnjak za jezik i nerado govorim o tim pitanjima. Rekao bih samo da imam utisak da mi svi na ovim prostorima govorimo, praktično, istim jezikom, a da ga samo različito nazivamo. Ako ga Srbi mogu nazivati srpskim, Hrvati hrvatskim, mogu i Muslimani bosanskim ili, ako hoće, Crnogorci crnogorskim.

A šta je sa državotvornom dimenzijom »bosanskog jezika«?

- Mislim da su motivi bili sasvim druge naravi. Kao Muslimani, mi smo postavili pitanje: zašto moramo govoriti srpski ili hrvatski? Bliže nam je bilo da govorimo bosanskim jezikom. Mislim da to pitanje još nije dovoljno izučeno, ali sigurno je da naziv jezika, o kojem je riječ, ne sadrži neku zadnju misao i namjeru koja mu se pripisuje.

Pojedini muslimanski intelektualci Vam spočitavaju da je kod Vas osobno prioritetno vjersko, a ne nacionalno osjećanje. U tim se prilikama spominju i izjave pojedinih članova SDA da će po novom popisu biti šest miliona muslimana u Jugoslaviji?

- Počeo bih s kraja. Ocjena o tih šest miliona je prilično realna, ali samo ako je riječ o muslimanima u vjerskom smislu. Inače, jeste istina da sam najprije bio musliman vjernik i moram kazati da je u mome ličnom razvoju muslimansko nacionalno osjećanje došlo mnogo kasnije. Vjersko osjećanje je u meni starije i primarnije, a prema mome ubjeđenju, duhovno opredjeljenje je uvijek i vrjednije. U konkurenciji ta dva osjećaja za mene je nacionalno opredjeljenje niže, jer je, da tako kažem, biološkog karaktera. Bez ikakvog svog udjela neko je Nijemac, Srbin ili Hrvat, itd. i to ne bi trebalo da bude ni prednost ni hendikep. Duhovno opredjeljenje stvar je izbora i, kao takvo, na ljestvici vrijednosti svakako stoji više.

Prigovara Vam se da biste zbog vjerskih uvjerenja mogli zaboraviti muslimanski nacionalni interes?

- Ne znam zašto bi to na takav način uvjetovalo jedno drugo. Naprotiv, kod velike većine ljudi muslimansko vjersko uvjerenje rezultiralo je muslimanskim nacionalnim opredjeljenjem. Možda u svemu tome za nekoga postoji skriveno pitanje: da li bih ja mogao zaboraviti muslimanske nacionalne interese na račun onih vjerskih? To nije moguće, jer bi to odmah došlo u koliziju s interesima drugih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini. Mislim da se iz mojih izjava i političkog ponašanja nikada nije moglo zaključiti tako nešto. Kao uvjerenom demokrati, meni je strana bilo kakva deskriminacija među ljudima, narodima ili konfesijama.

U dosadašnjim pregovorima o budućnosti Jugoslavije bili ste tolerantan i strpljiv pregovarač. Međutim, što će se dogoditi ako, recimo, Skupština Srbije uskoro prihvati da joj se priključi tzv. SAO Krajina? Može li potom i Bosna prihvatiti sličnu ponudu Sandžaka?

- Ako bi bio učinjen takav presedan - u što ja ne vjerujem - i kad bismo se zaista našli u Krležinoj balkanskoj krčmi s pogašenim svjetlima, onda bi tako nešto sa Sandžakom bilo apsolutno moguće i logično. Znate, igrati korektnu igru sa nekorektnim partnerima bilo bi odveć glupo i nedopustivo. Međutim, i dalje inzistiramo na nepromjenjivosti republičkih granica. Miloševićevoj tezi o kvalitetu granica mi suprotstavljamo tezu kvaliteta odnosa. Bitan je kvalitet života s obje strane tih granica, odnosno, dometi nacionalnih, vjerskih i ličnih sloboda i normalan ekonomski život. Kad bi se to ostvarilo, granice bi izgubile značaj koji im mi sada pridajemo.

Za kraj, Jugoslavija se očito raspada. Mislite li da Bosna i Hercegovina, kao njen etno-blizanac, u takvom raspletu može opstati?

- Kad je riječ o BiH, ja sam optimist, a u odnosu na Jugoslaviju - mnogo manje. Pri tome, moram reći da u tom odnosu Jugoslavija više ovisi o Bosni i Hercegovini, nego BiH od Jugoslavije.

9. 4. 1991.

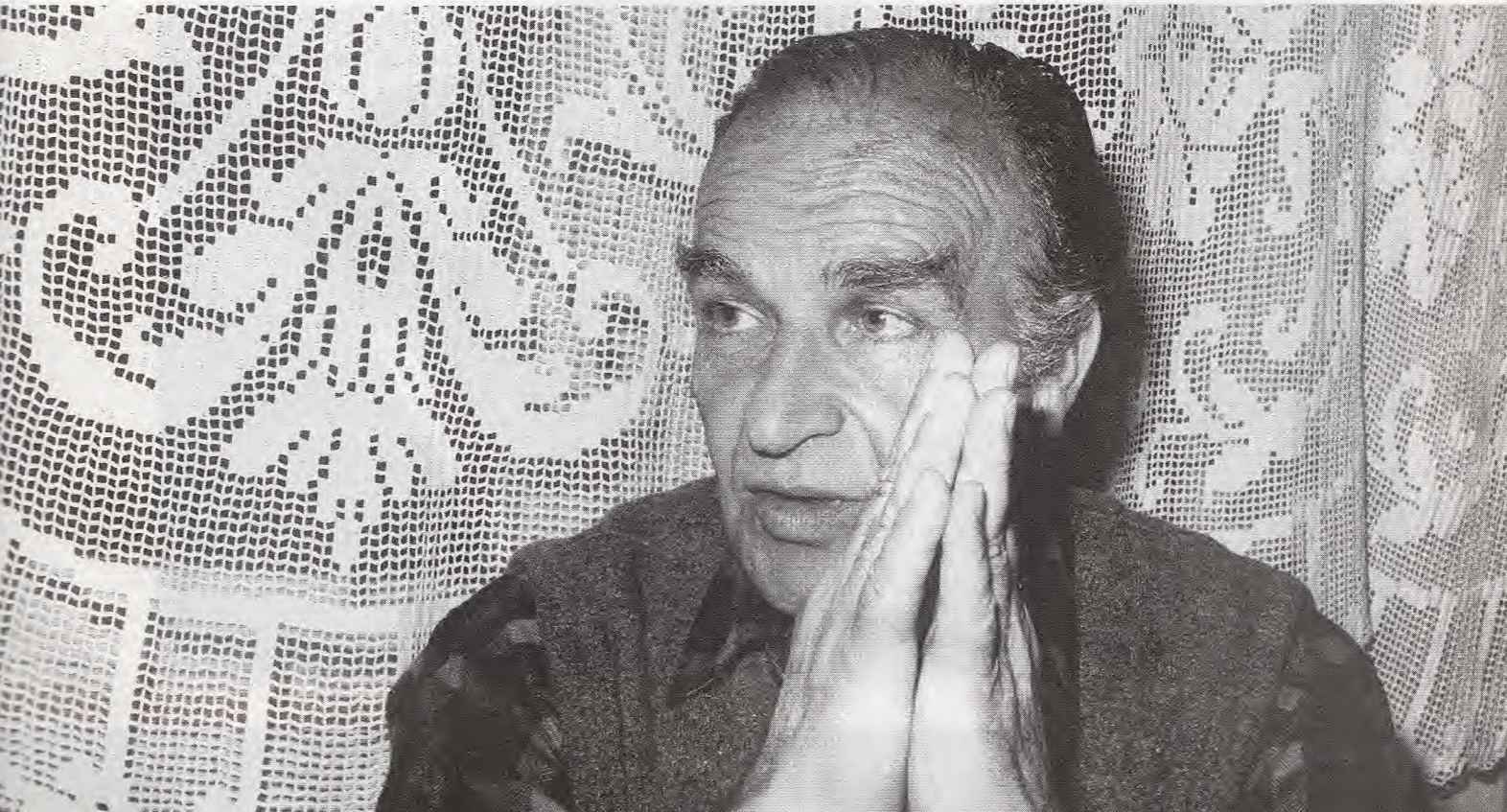

ZA POLITIČARE LJUDI SU SAMO BROJEVI

Na rasplet u vidu sukoba sam, naravno, kao i svaki realan čovjek, računao

Gospodine Izetbegoviću, za ovaj razgovor nismo unaprijed pripremili pitanja, jer su u ovoj zemlji obrti tako česti da svako pitanje danas može izgledati drukčije nego što je bilo jučer ili što će biti sutra. Sticajem okolnosti ovaj razgovor vodimo 4. jula, na Dan borca, na pedesetogodišnjicu ustanka. Ovih dana u Jugoslaviji pale su nove žrtve, neki novi borci za neku novu Jugoslaviju. Kako Vi, iz ove perspektive, posmatrate borbu za novu Jugoslaviju?

- Pada mi na um onaj poznati problem strasti i razuma u pokretanju historijskih zbivanja. Najvažniji događaji u Jugoslaviji očito to potvrđuju, samo su kontrasti u tom pogledu, možda, malo više izraženi: suviše malo razuma, suviše mnogo strasti. Valjda je to u prirodi historijskih događaja. Da bi se pokrenula masa ljudi u nešto gdje su ulozi ljudski životi, drukčije, izgleda, ne može biti. Neko će pri tome, možda, kao suprotan primjer navesti današnju Evropu i da zaista u tom pogledu predstavlja slučaj bez presedana. Ali, nama se nije posrećilo da to bude tako i na Balkanu su na sceni upravo strasti. Pitanje je, dakle, šta će se iz tih događaja izroditi. Uprkos svemu, držim da nećemo krenuti natrag. Ovako ili onako, ići ćemo jednom demokratskijem svijetu. Možda ne jednom pravom linijom, već nekakvom cik-cak putanjom, ali ići ćemo ka jednom takvom svijetu. A u Sloveniji, gdje se sada vode borbe, očigledno su dva sukoba prava: pravo naroda na samoopredjeljenje, s jedne strane, i pravo jedne države da brani svoj integritet, s druge strane. Sukob dva prava, nažalost, rješava se silom.

Da li ste Vi očekivali ovakav rasplet. U prethodnim izjavama ste ga, na neki način, naslućivali.

- Da, na rasplet u vidu sukoba sam, naravno, kao i svaki realan čovjek, računao. Znao sam da je to jedna od varijanti. Ali, ne u Sloveniji. Iskreno sam začuđen da se to dogodilo baš tamo.

Jeste li na takav rasplet, recimo, računali onog trenutka kada ste poslije razgovora sa Kirom Gligorovim u Sarajevu pred novinarnima kazali da Jugoslavija može postojati bez Slovenije? Ne bez Hrvatske, ali bez Slovenije - da.

- Mislio sam da će se problem Slovenije riješiti na racionalan način, odnosno, da ono što se mora dogoditi, da će se dogoditi dogovorno. Uvijek smo, naime, računali da situaciju kod nas komplicira nacionalna izmiješanost. Ta komponenta problema u Hrvatskoj je izražena u izvjesnoj mjeri, u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri, a u Sloveniji je nikako nema. Otuda i očekivanja da u Sloveniji nasilje ne mora biti pa, prema tome, i neće biti. Mi smo uvijek govorili o opasnosti od građanskog rata. U Sloveniji nije u pitanju građanski rat. To je, na neki način, klasičan rat, recimo, između Slovenije i JNA, ali to nije građanski rat. Građanski rat bi, možda, mogli imati ili već imamo, djelimično u Hrvatskoj, ali bi ga u njego-

vu najgorem izdanju mogli vidjeti - ne daj Bože - ovdje u Bosni i Hercegovini. Zato sam uvijek vjerovao da većih sukoba u Sloveniji neće biti, posebno ne u vezi sa razdruživanjem. Takav se utisak stekao posebno poslije razgovora slovenačke i srpske delegacije, mislim na onaj prije tri mjeseca. Međutim, tu postoji jedna treća sila - jugoslavenska opcija - u vidu JNA - koja se u to umiješala. Hoću kazati da bi se, možda, Srbi i Slovenci sporazumjeli, ali se »Jugoslaveni« nisu složili sa ovakvim razvojem stvari.

Recimo, da je g. Mesić 15. maja izabran za predsjednika Predsjedništva, da li bi došlo do ovakvog razvoja situacije u Jugoslaviji, odnosno, do rata?

- Teško je reći posigurno, ali je vrlo moguće da ne bi došlo do ovakvog razvoja situacije. Nije riječ o odsustvu najvišega državnog organa, on je postojao, ali on nije normalno funkcionirao. Bolje rečeno, blokada tog organa učinila je da su povučeni neki potezi koji, vidjeli ste, ranije nisu bili mogući. Armija je imala pokriće da sama djeluje po vlastitoj inicijativi i odlučila je kao što je odlučila.

Javnost je zbunjena ovim pokretom jedinica iz Beograda. Pravog objašnjenja nema. Da li Vi, kao šef republike, imate neke podrobnije informacije?

- Informacija, nažalost, nemam, ako mislite na ove najnovije vojne pokrete koji su se dogodili prethodne noći. Pretpostavljam da se ipak radi samo o psihološkom pritisku, da bi se uticalo na slovenačko rukovodstvo da ne napravi nikakav nepromišljeni korak. I da se, možda, popravi utisak, odnosno, podigne moral kod komandnog kadra JNA, koji je, očigledno, bio snažno poljuljan.

Zapravo, različito se gleda na intervenciju Jugoslavenske narodne armije. Neki je nazivaju okupatorskom vojskom, drugi da ona radi u okvirima ovlaštenja. Kako Vi gledate na intervenciju Armije?

- To je problem suštine i forme, odnosno, onoga šta i kako čini, moglo bi se reći da ona vrši svoj ustavni zadatak u okviru ustavne nadležnosti. S druge strane, sa stanovišta forme, njeno istupanje očigledno nije bilo ustavno. Jer ovakvu aktivnost i ovih razmjera Armija je mogla preduzeti samo uz odobrenje Vrhovne komande. Takvog odobrenja očigledno nije bilo. Rekao sam vam na početku da se radilo o sukobu dva prava. Ne o sukobu prava i neprava, nego o sukobu dva prava i, naravno, zbog toga dolazi do različitih reakcija u svjetskoj javnosti i do različitih opredjeljenja kod nas. Ako je riječ o samoopredjeljenju naroda, onda je akcija Slovenaca bila legitimna. Isto tako, legitimna je akcija Armije ako je riječ o odbrani integreteta Jugoslavije. U sukobu su se našla ta dva principa. Otuda ćemo još zadugo, možda zauvijek, imati dva različita tumačenja ovoga što se ovih dana dogodilo u Sloveniji.

MOĆNO-NEMOĆNA AMERIKA

Razgovarajući sa majkama i očevima dječaka koji su u JNA zarobljeni, sugerirali ste, koliko znamo, da se svi dječaci vrate. Iz drugih republika, isto tako, stižu zahtjevi da se vojnici priradnici JNA koji su zarobljeni vrate u svoje republike i tamo dosluže vojni rok. U dogovoru o novoj Jugoslaviji, postojala je opcija o republičkim armijama. Da li ovo što se sad čini, vodi upravo ka stvaranju republičkih armija?

- Prije nego što odgovorim na Vaše pitanje, iznio bih jedno svoje razmišljanje u vezi sa pokretom majki koje je na sceni u Jugoslaviji. Kao što vidite, protesti o kojima je riječ - nisu izoliran slučaj. Oni nisu ni nacionalni ni politički podijeljeni. Majke širom zemlje protestuju protiv rata i traže da im se sinovi vrate. Tu sam bezrezervno na strani majki. Zašto? Zato što je to reakcija na nerazumno ponašanje odgovornih ljudi u Jugoslaviji. Stoga bih iskoristio priliku pozvati majke neka vrše pritisak. Možda će njihova osjećanja unijeti nešto više svjetla i ljudskosti u našu mračnu svakodnevicu. Neka nas upozoravaju da ljudi ginu jer, ponekad, političari to zaborave. Za one čiji je sin poginuo, borba i za Sloveniju i za Jugoslaviju je završena. Za njih je to sudnji dan. Možda nam majke mogu pomoći da iz jednoga drugog ugla vidimo stvari, jer za političare ljudi su obično brojevi, pa se čitava stvar završava na tome da se utvrdi da je, eto, na svu sreću, poginulo svega pet, a nije pedeset ljudi. Konačno, potreban nam je jedan ženski, majčinski princip u posmatranju stvari. Drugi dio Vašeg pitanja odnosio se na to da li je ovo stvaranje republičke vojske. Majke, naravno, na to misle, a efekti njihovih zahtjeva objektivno vode u tom pravcu. Majkama je najmanje stalo do toga da li će biti to republičke armije. Ali, kada se to prevede na politički jezik i u kontekstu naših političkih zbivanja, onda je prilično jasno da bi njihovi protesti mogli biti upravo upotrijebljeni u tom smjeru.

A u Sloveniji, gdje se sada vode borbe, očigledno su dva sukoba prava: pravo naroda na sapoopredjeljenje, s jedne strane, i pravo jedne države da brani svoj integritet, s druge strane. Sukob dva prava, na žalost, rješava se silom

U predvečerje ove posljednje eskalacije u Jugoslaviji, dolazio je Backer. Šta je Backer Vas pitao i šta ste Vi njemu rekli? Kako ste doživjeli taj susret?

- Da prvo počnem o tome kako sam ga doživio. Kad smo završili razgovor, ja sam ga upitao da li je nešto postignuto kod prethodnih sagovornika, pošto sam ja bio posljednji u tom nizu. On je rekao da mu se čini da nije ništa ili vrlo malo. Ja sam odgovorio da je to jedna vrlo ružna vijest, ali, u izvjesnom smislu, za mene lično, u nekom smislu utješna, jer - zalažući se za slične stvari - ja nisam u toku pet mjeseci ništa postigao. Mislio sam da je stvar do mene. Ali, ako tako jedan snažan čovjek, iza kojega stoji bogata i moćna Amerika, ne može uraditi baš ništa, onda očito nije stvar do mene, nego do njih ili do objektivnih okolnosti. To sam mu i rekao. Ostalo što sam ja s njim razgovarao manje-više je poznato, osim ovog detalja koji navodim jer i nije bio političke prirode, nego se tiče dvojice ljudi - jednoga moćnog državnika i jednog predstavnika male državice sa Balkana. Obojica njih suočeni sa našom nevoljom ili zagonetkom, bili su, dakle, podjednako nemoćni.

U zadnjih nekoliko dana, prema pisanju svjetske štampe, iskrsla je pukotina u Evropskoj zajednici. Na jednoj strani je stav romanskih, a na drugoj germanskih zemalja, kako se to u štampi interpretira, jer Njemačka i Austrija sada uvjetuju priznavanje suvereniteta Hrvatske i Slovenije. Kako Vi tumačite taj događaj?

- Događaji su, očito, povezani, pitanje je samo šta je ovdje uzrok, a šta posljedica. Neko je spreman tvrditi da postoje neki scenariji, planovi itd. Naravno, planovi i scenariji uvijek postoje, postoje rezervne varijante i još mnogo štošta drugog. Ponekad se jedna varijanta od druge ne vidi. Jedna je u prvom planu, a iz nekih razloga biva potisnuta u pozadinu, a do izražaja dolazi druga. Na sceni je, svakako, sukob različitih interesa. Dakle, šta je ovdje uzrok, a šta je posljedica? Naravno da Nijemcima može odgovarati izvjesno olabavljenje Jugoslavije radi eventualnog ostvarenja sna o izlasku na Jadransko more preko Austrije i Slovenije, itd. Riječ o tome da li je, kao što to neki hoće tumačiti, Njemačka u tom pravcu inicirala slovenačke događaje ili ih hoće samo iskoristiti kada su se oni već dogodili. Ja lično sklon sam ovome drugom tumačenju. Naravno, ako takvi planovi uopće postoje. Dodao bih još nešto. Evropa je razvijeno intelektualno, kulturno i političko središte, sa razvijenim javnim mišljenjem. Upotreba sile u vlastitoj zemlji tamo se teško prihvata. Za mnoge u Evropi sukob u Sloveniji je neočekivana stvar. Možda je Armija to mogla izvesti na jedan drugi način, na šaljući tenkove. Znate, one čelične grdosije ostavljaju težak utisak. Tada

bi reakcija bila puno manja. Javno mišljenje u svijetu postoji. Mi Jugoslaveni u to mnogo ne vjerujemo, jer nemamo razvijeno javno mišljenje.

Jutros je u štampi objavljena jedna kratka vijest da ste se 1. jula sreli sa Genšerom na večeri.

- Da. To je objavljeno sa zakašnjenjem. Jučer su me ovdje neki kritizirali kako u posljednje vrijeme nisam dovoljno prisutan na političkoj sceni. Potvrdilo se ono što kažu: što ne piše u novinama, nije se ni dogodilo. Ali ja sam bio na toj večeri od pola deset do oko dvanaest sati, u ponedjeljak 1. jula.

GENCHER JE, IPAK, NIJEMAC

Ima li nešto što jugoslavenskoj javnosti iz tog razgovora nije poznato, a što bi sad bila važna politička činjenica?

- Dakle, moj je utisak da Gencher zaista nije prekinuo sa naglašavanjem potrebe za jedinstvom Jugoslavije. Pitao me je da li je, ipak, ovo gore u Sloveniji legitimno, jer se zasniva na principu samoopredjeljenja naroda koji je utvrđen međunarodnim konvencijama i dokumentima UN, KEBS-a, itd. Akcenat mu je bio na ovome, iz čega sam ja mogao zaključiti da on ne inzistira mnogo na cjelovitosti Jugoslavije, za razliku od nekih drugih iz Evropske zajednice. Mogla se ta nijansa osjetiti. Možda sam ja malo i bio pripremljen na to, jer sam imao izvesne predodžbe o njemačkom ponašanju, iako Gencher nije bio ovdje u svojstvu ministra inozemnih poslova Njemačke, nego u svojstvu predsjedavajućeg KEBS-a. Ali, naravno, ljudi smo. On je i dalje ostao Nijemac. Ja sam mu rekao da će Jugoslavija ili opstati kao šestočlana zajednica, ili će se raspasti. Sredine tu nema, i što više razmišljam, to je sve više moje čvrsto ubjeđenje. Nije komentirao ovu moju izjavu.

Zapravo, ako postoji volja za dijalog o budućnosti Jugoslavije, a vjerovatno bi trebala, postojati, i s obzirom kako su neki analitičari rekli - katastrofalan učinak šesterice do sada - šta mislite, gdje i ko treba dalje voditi dijalog o budućnosti Jugoslavije?

- Naime, mislim da vam je pretpostavka pogrešna. Vi govorite o volji, a po svoj prilici, upravo ne postoji volja - nije postojala volja. Ja sam, naime, sa tom istom iluzijom počeo u januaru da razgovaram i jedva sam je se oslobodio. Poslije izvjesnog vremena sam shvatio da je upravo to problem. Ne postoji volja da dođe do dogovora o nekakvoj jugoslavenskoj zajednici. Naime, Slovenci i Hrvati uvijek imali su vrlo jasnu rezervnu varijantu - potpuna samostalnost. Milošević i drugi su imali rezervnu varijantu u jednoj maloj Jugoslaviji ili velikoj Srbiji, kako hoćete. Jedino nama, Bosancima, u obje varijante bilo je vrlo teško. Hoću kazati da su to objektivne teškoće Bosne. Situacija Bosne i Hercegovine je objektivno teška i bila bi teška da se ovdje nalaze ljudi kapaciteta De Gaullea ili Bismarka. Beskrajno je teško u današnjim prilikama voditi Bosnu.

Ko bi, dakle, trebao sad voditi dijalog o Jugoslaviji?

- Postoje prijedlozi da to vode nekakve skupštinske ekipe, skupštinske komisije. Ja mislim da će njihov rezultat biti još manji. Ali, naravno, sve treba isprobati. Ono što ne mogu šesterica, još manje mogu veća tijela. Problem se time, da upotrijebim jedan mrzak glagol, usložnjava. Svi znamo da bi deset ljudi iz srpske Skupštine govorili ono što govori Milošević, odnosno, Milošević govori ono što oni misle, ili obrnuto, kako vam se više sviđa. Učešće većeg broja ljudi samo smanjuje efikasnost, usporava rad. Sjetite se nekih ružnih scena iz naše BiH Skupštine. Problem je što su u sukobu potpuno različite koncepcije, a naročito što postoje neke rezervne varijante koje se intimno priželjkuju. Govori se o jednoj varijanti koja je tu javno na stolu, a ispod stola se kriju druge karte, itd. Mi govorimo o Jugoslaviji, a dvije republike sa zapada imaju jasne želje da se osamostale. U Srbiji to ne kažu, ali svakom čovjeku koji imalo politički misli, jasna je ideja: ako one odu, imat ćemo jednu malu Jugoslaviju i u njoj nam ništa ne fali. Samo nama Bosancima to ne odgovara. Otuda naše stalno nastojanje da se na neki način ta pukotina zalijepi i da se dođe do nekog rješenja.

Danas postoje snage u Bosni koje mogu garantirati njen opstanak. Ona može doživjeti vrlo teške dane, ali se više nikad ne može dogoditi ono od prije 50 godina. Bez pristanka Muslimana, Bosnom se vladati ne može. Znate kako su govorili stari Grci: sa mačem sve možete, osim jedne stvari - ne možete sjediti na njemu.

U igri je mnogo opcija. Definitivna je, maltene, stvar da će se Slovenija otcijepiti. Postavlja se pitanje ostatka. Spominje se varijanta da bi, u tom slučaju, recimo, krajine dobile status autonomije. Koliko je to realno?

- Ako je riječ o nekim autonomijama u Hrvatskoj, koliko znam hrvatska razmišljanja, oni na to i ne pomišljaju. I mislim da se uopće neće složiti s tim. Njihova je koncepcija jedinstvena Hrvatska. A kad je BiH u pitanju, postoji samo jedan diplomatsko-politički odgovor na to pitanje - mi ćemo u tom slučaju pozvati građane Bosne i Hercegovine da odrede kojim će putem ići. Naša prva opcija je jugoslavenska zajednica. Rezervna je: Bosna i Hercegovina jednako udaljena od njih. To je ona teorija ekvidistance koja je jedino primjerena realnom stanju u našoj Republici. Sve drugo vodi u sukob i neizvjesnost.

HISTORIJA SE NE PONAVLJA

U romanu *Hodža strah* glavni junak govori: »Bosna je bila sitan krvav kusur između Beča i Stambola«. Jer su Bosanci ratovali za tuđi račun. Da li je moguće da se historija ponovi pa da Bosna bude taj neki krvavi kusur u srpsko-hrvatskim odnosima koji su ipak ključ razrješenja jugoslavenskog pitanja.

- Svakako ne. Mislim da se suviše eksploatira to ponavljanje historije. Historija se ne ponavlja. Nikada, Bosna nije bila ono što je danas. Ni svijet nije isti, ni historijski kontekst. Danas postoje snage u Bosni koje mogu garantirati njen opstanak. Ona može doživjeti vrlo teške dane, ali se više nikad ne može dogoditi, ono od prije 50 godina. Bez pristanka Muslimana, Bosnom se vladati ne može. Može, ako ćete stalno držati pušku na gotovs. A možete li to? Znate kako su govorili stari Grci: sa mačem sve možete, osim jedne stvari - ne možete sjediti na njemu. Bosna i Hercegovina je ključ mira u Jugoslaviji, a preko toga ključ mira u Evropi i svijetu. Znat ćemo iskoristiti tu činjenicu. A evo, vidite, na čuđenje mnogih Bosna je, hvala Bogu, mirna.

Vaš lični cilj je mirna Bosna. Da li je i politički prioritet mirna Bosna?

To je ona poznata dilema između mira i slobode. Možete razmišljati i ovako: cijela Bosna, makar i porobljena, vratit će jednog dana slobodu. Razbijena Bosna neće nikada više dobiti ni slobodu ni mir. Ako dozvolimo da se ona razbije, tu parčad nikad više ne bismo sakupili u jedno. To je jedan način razmišljanja, uostalom, dosta logičan. Pitanje je samo koliko je logika dobar savjetnik kada se radi o sudbini naroda, što se mene tiče, ja bih ovoj logici dodao i jedan moralni zahtjev, a to je odanost slobodi, bez obzira na cijenu, jer sloboda cijene nema. Lahko je, naime »pobjeći« od slobode, predati se. Isto tako, nije teško uvaliti narod u sukob i nesreću. Za oboje ne treba mnogo pameti. Mudrost je sačuvati i mir i slobodu, ili, realnije, dovoljno mira uz dovoljno slobode. Tako glasi protivrječni zadatak koji valja riješiti i u odgovoru na to sudbonosno pitanje sabijana je sva mudrost trenutka kroz koji prolazimo.

7. 7. 1991.

VJERSKE SLOBODE U GRAĐANSKOJ DRŽAVI

Umjesto islamske republike, tražimo potpune vjerske slobode za sve, jednako za muslimane, kršćane i druge

Nedavno ste izjavili: Ako pukne Bosna, puknut će i Evropa?

U pitanju je čitav uzročno-posljedični lanac. Naime, pokušaj podjele BiH bi, sasvim sigurno, vodio u građanski rat u koji bi, vrlo vjerovatno, bili uvučeni Jugoslaveni i Balkan, a moguće i Evropa. Spomenuo sam, dakle, samo prvu i posljednju kariku u lancu.

Kad je posrijedi Vaša sugestija predsjedniku Republike Turske Ozalu da se i BiH uključi u Konferenciju islamskih zemalja, dr. Karadžić navodi kako nemate ovlaštenja svih članova Predsjedništva BiH i srpskog naroda da govorite u njihovo ime.

- Ili gospodin Karadžić ne zna o kakvoj se organizaciji radi, ili zna, a vjeruje da javnost ne zna. Nije riječ ni o kakvoj vjerskoj organizaciji već o značajnoj regionalnoj organizaciji, koja okuplja muslimanske zemlje. To je vladina organizcija i ona je u tom pogledu potpuno jednaka onima kakve su Organizacija afričkog jedinstva ili Evropska zajednica. Naravno, nije tako bogata i utjecajna kao potonja. No, jeste iste vrste. Ona je istodobno, što gospodinu Karadžiću vjerovatno nije poznato, kao cjelina i članica UN. Sve njezine članice prijateljski su naklonjene Ju-

goslaviji. Nadalje, naša namjera nije učlanjenje, nego obraćanje toj organizaciji. Hoćemo upoznati ne samo zapadnu javnost s problemima u Jugoslaviji. I istočni dio svijeta jednako treba znati što se kod nas radi. Ta univerzalna obaviještenost mora pridonijeti da se očuva mir u ovom dijelu svijeta. To je motiv našega eventualnog obraćanja Konferenciji islamskih zemalja.

Na Vašu adresu upućuju se optužbe da želite formirati islamsku državu.

- Optužbe je lahko iznositi. Niko, međutim, ne nudi nikakve dokaze za njih. Postoje suprotni. Mi smo vrlo jasno, u svim našim dokumentima, izjavili da želimo građansku republiku Bosnu i Hercegovinu. Tako se i ponašamo. Prvi smo svezali one tri zastave. Nažalost, jednu od njih su odvezali, ali ne s naše, već s njihove strane. I u najnovijem dokumentu što smo ga nedavno donijeli na velikom skupu muslimanskih intelektualaca u Sarajevu, vrlo su jasno izražena naša opredjeljenja za građansku republiku. Vidite, oni nas guraju da stvaramo muslimansku republiku. Zar posljednje ideje o podjeli BiH ne uključuju mogućnost da se od njezina ostatka stvori takva republika? Da nam je to cilj, mi bismo tu ponudu i prihvatili kao gotovu stvar. Mi to odbijamo i dalje inzistiramo na građanskoj republici i znamo zašto to činimo. Umjesto islamske republike, tražimo potpune vjerske slobode za sve, jednako za muslimane, kršćane i druge.

Držite li da je prekasno internacionalizrati muslimanskobošnjački problem?

- Sada je pravo vrijeme. Prije bi to bila neka vrsta dramatizacije problema, jer se još vjerovalo da Jugoslavija svoje probleme može sama rješavati. Ali sutra bi moglo biti kasno. Mislim da je sada pravi trenutak, jer kao što znate, sada se počelo otvoreno govoriti o podjeli Bosne i Hercegovine. Šuškalo se i prije, bilo je priča, ali i demantija. Što se tiče angažiranja pameti i dobre volje izvana - u čemu mi očigledno oskudijevamo - podsjećam Vas da sam još u januaru iznio tu ideju na jednom od onih predsjedničkih sastanaka. Prijedlog je bio dočekan »na nož«.

Govori se da je srpski narod u BiH naoružan, hrvatski djelomično, a muslimanski prepušten - verbalnom ratu.

- To je jedan ugao gledanja. U obračunu u BiH u nepovoljnom položaju su naoružani i nenaoružani. Svi će jednako platiti cijenu ludosti. Ipak, ako dođe do sukoba, siguran sam da će najlošije proći oni koji ga i započnu, a to su upravo naoružani. Oni mogu dobiti bitku, ali ne mogu rat. Na kraju krajeva, demokracija ne može izgubiti. To je zakon mjesta i vremena u kome se sve to zbiva.

Srbi u BiH protive se suverentitetu i njihove republike?!

- Protive se, zapravo, neki ljudi u SDS. Za ogroman broj građana suverenost je garancija mira u BiH, ali mir je trenutačno roba na najvećoj cijeni na ovim prostorima. Držim da se najveći dio srpskog naroda ne protivi integritetu i cjelovitosti Bosne i Hercegovine. Zašto to ipak nekim ljudima smeta, prilično je jasno. Ovakva BiH s njezinim granicama u izravnom je i prirodnom sukobu s nekim planovima. Naime, ili će postojati »velika Srbija«, ili Bosna i Hercegovina. Obje ne mogu istodobno. Da bi Srbija bila »velika«, Bosna mora biti »mala« - ta računica veoma je jednostavna i logična. I veoma opasna, jer za sobom povlači gubitak vitalnih prava velikog broja ljudi ovdje. Sada je BiH država Muslimana, Srba i Hrvata. Ukoliko bi se stvarali planovi o »velikoj Srbiji«, Srbi ne bi suštinski dobili ništa, a Muslimani bi izgubili sve. Srbi bi, opet, imali državu kao što je i dan-danas imaju. Muslimani bi, međutim, izgubili državu i postali nacionalna manjina. Stoga držim da je u pitanju nerazumna i nepravična ideja koja se neće moći realizirati. Zato je ona praćena čitavim nizom mistifikacija i maskiranih poteza, a njena realizacija ide nekakvim zaobilaznim putevima, stvaranjem nekih nedefiniranih regija, krajina ili izmišljanjem ugroženosti srpskog naroda. A srpski narod u BiH nije ugrožen, niti to može biti u državi koja je i njegova. Jer pripadnik srpskog naroda je predsjednik Skupštine BiH, otprilike, trećina skupštinskog sastava je iz redova Srba, više nego trećina ministara je srpske narodnosti, u 35 do 40 posto općina predsjednici su Srbi, itd. Zašto bi neko rušio vlastitu državu?

Sada je pravo vrijeme za internacionaliziranje bošnjačkog problema, jer, kao što znate, sada se počelo otvoreno govoriti o podjeli Bosne i Hercegovine
U svakom odnosu Armija - narod, narod je u pravu

NEDOPUSTIVA SPREGA SDS-a I ARMIJE

Naglašena je prisutnost vojske na sjeveroistočnim granicama BiH, s njezine druge strane?

- To je za mene nova informacija. Znao sam za koncentraciju vojske na zapadnim granicama BiH. Jedno je sigurno, niko iz BiH ne ugrožava zapadne granice Srbije. S tog stajališta, koncentracija vojske o kojoj govorite, ako je informacija tačna, potpuno je nepotrebna.

Kako komentirate naredbu »centrale« SDS BiH o stavljanju efektiva milicije i teritorijalne obrane »pod kapu« JNA?

- Blago je reći da je ona neuobičajena. Ako je autentična, ona govori o nedopustivoj sprezi stranke i Armije. Armija tu spregu demantira. Mi, naravno, te činjenice provjeravamo i unosimo u našu »memoriju« račune i proračune.

Posljednjih dana bilo je odbijanja poslušnosti u nekim rezervnim sastavima JNA, najvećim dijelom, pripadnika muslimanskog naroda, te pokretanja krivične odgovornosti protiv njih.

- To su loše vijesti i iz njih treba izvući neke pouke. Nikako nije dobro za samu Armiju da bude više voljena od jednog i manje od drugog naroda. Ako je to slučaj, onda se Armija treba upitati zašto je tako. U svakom odnosu Armija - narod, narod je u pravu. Tako je svugdje u civiliziranom svijetu. Armija se treba ravnati prema narodu, a ne obratno. Inače, učešće nekih jugoslavenskih naroda pa i muslimanskog, u komandnom sastavu JNA je nedopustivo nisko. Na primjer, sva tri komandanta korpusa i komandant teritorijalne odbrane u BiH su visoki oficiri srpske narodnosti. Tražili smo da Armija o tome povede računa. Jer, narod to vidi iz toga izvlači zaključke prema svojim aršinima, na što ima pravo.

Mnogo je uznemirenosti oko navoda izjave dr. Franje Tuđmana o diobi BiH između Hrvatske i Srbije?

- Da, ima ta izjava, ali i njen demanti. U svakom slučaju, ona djeluje otrježnjujuće i navodi na razmišljanja o razgovoru sa Srbima. Jer, ako će se neko dogovarati o Bosni, onda ćemo to biti mi. Imamo za to više manevarskog prostora od drugih. Sa stanovišta hrvatskog interesa, to je bila politički štetna izjava.

Kako komentirate brijunske (ne)sporazume?

- Kad već ništa drugo nije moglo i Brionska je deklaracija predstavljala izvjestan rezultat. Ali, izgleda, vrlo ograničen. To kod nas ide vrlo teško. Može se lahko dogoditi da sve ostane mrtvo slovo na papiru. Ovdje postoji neka navika još od komunističkog doba, da se ne morate baš mnogo držati onoga što ste napisali i potpisali. Ako ništa drugo, možete ga na svoj način tumačiti. Sjetite se naših ustava i nekih međunarodno potpisanih konvencija o ljudskim pravima. Piše, ali samo naivni misle da je to i obaveza.

21. 7. 1991.

DRUGA STRANA SLOBODE

Mnogo ranije, u jednom članku napisao sam da prihvatam slobodu »sa svim njenim strahotama«. Kao da sam slutio ovu njenu strašnu stranu

Od poslovično mirne Bosne u posljednjih nekoliko decenija, odnedavno imamo zemlju individualnih i kolektivnih strahova, prije svega, od toga hoće li takva Bosna uspjeti izbjeći nacionalno-vjersko krvoproliće. Kako to objašnjavate?

- Prije svega, Bosna je, hvala Bogu, još uvijek mirna, i to predstvlja ugodno iznenađenje, ne samo za nas već i za javnost vani. Svi su očekivali da će redoslijed sukoba, ako do njega dođe, ići obrnutim redom, naprije u Bosni, pa u Hrvatskoj i, eventualno, u Sloveniji. Kao što vidite, dogodilo se drukčije. Strah koji spominjete, isto je jedno negativno osjećanje, može se upotrijebiti i na drugi način, može biti korisno. Na strahu je 40 godina počivao mir u svijetu, uglavnom na strahu, a ne i na nekim pozitivnim osjećanjima, nažalost. Možda za mir u BiH možemo djelimično zahvaliti i strahu, i ako je tako, treba ga u tom pogledu i koristiti. Bila bi to produktivna upotreba straha. Hoću da vjerujem da u očuvanju mira u Bosni učestvuju i neke pozitivne sile, recimo, nešto malo razuma i mudrosti kod političara, i nešto tradicionalnog osjećanja kod običnih ljudi da se može živjeti zajedno. To se u nekim našim sredinama snažno osjeća. U Sarajevu, na primjer, vidim - pomiješan svijet, koji je veseo i koji živi kao da se baš ništa ne događa, kao u nekoj vrsti blaženog neznanja. Međutim, stanje napetosti i u nekim dijelovima Bosne postoji. Ali, mislim da ono nije - ako ste na to aludirali - proizvod nacionalnih stranaka, kako se to danas pokušava prikazati. Za svega nekoliko mjeseci nije bilo moguće stvoriti ovakvo stanje podijeljenosti, da ono već nije postojalo. Ono je, najvjerovatnije, bilo zapreteno, nalazilo se pod nekim komunističkim poklopcem, i kad je poklopac konačno skinut, došlo je do izražaja ono što je bilo prigušeno represijom - na djelu je, ispostavilo se, bio komunistički nesmisao za naciju i religiju.

Sloboda je otkrila i onu svoju drugu stranu. Mnogo ranije, u jednom članku napisao sam da prihvatam slobodu »sa svim njenim strahotama«. Kao da sam slutio ovu njenu strašnu stranu. Ne povlačim tu izjavu, i sad bih to isto rekao. U izboru izmedu kasarne u kojoj vlada prisilni mir i red i slobodne zajednice sa rizikom sukoba - uvijek bih izabrao slobodnu zajednicu.

Za Bosnu je bitno i to što je Muslimanima negirana nacionalnost, očekivalo se da se »vrate« sprskom i hrvatskom »korijenu«. Šta će biti u trećoj Jugoslaviji, za koju se sve vrijeme zalažete? Naravno, ako je bude?

- Ono što će karakterizirati treću Jugoslaviju - ako se ona ostvari - to je snažan uticaj Muslimana u njoj. To je jedan novi faktor, ne i jedini, koji će je razlikovati od ove Jugoslavije koja silazi sa historijske scene. Muslimani postaju politički narod. U pitanju je fenomen ubrzanog ili nasilnog sazrijevanja, što je praćeno krupnim problemima. Jer, to nije jedno postepeno, prirodno historijsko sazrijevanje. Muslimani moraju ubrzano proći historijski put koji su drugi narodi prelazili 30 do 50 godina. U drugoj Jugoslaviji Crnogorci i Makedonci već su bili prisutni, to se snažno osjećalo, nije bilo nikad sporno. Kod Muslimana je drugi slučaj. Oni su se pokušavali probiti u drugoj Jugoslaviji, ali u tome nisu uspjeli. A kad je riječ o korijenima, tragovi ne vode ni do Hrvata ni do Srba, osim, možda, ako se ide u vrlo daleku prošlost.

Mir u Bosni, stiče se utisak, mnogo više zavisi od srpsko-muslimanskih nego od srpsko-hrvatskih odnosa, što je paradoksalno, pošto su u »za-

vadi« matice bosanskih Hrvata i Srba. Kako to tumačite, i na čemu se zasniva očigledno strpljenje Muslimana bez koga bi, čini se, već bilo gužve u Bosni?

- Strpljivost muslimanskog naroda djelimično potiče iz mentaliteta, ustvari, bogomilsko-islamske tradicije, a dijelom i iz realne poltičke pozicije. Za razliku od nekih drugih, oni nemaju velikodržavnih ambicija koje su u osnovi trenutnog sukoba u Jugoslaviji. Pošto takvih ambicija Muslimani nemaju, niti ih mogu imati, i pošto se sve njihove težnje nužno svode na normalan i prirodan zahtjev za očuvanje identiteta, oni ne mogu biti faktor sukoba, a mogli bi biti faktor posredništva, medijator - i naravno, bili bi sretni ako bi u tome uspjeli. Podsjetio bih ovdje da sam u prvom intervjuu po izlasku iz zatvora (objavljen je u ljubljanskom *Delu*, jer ga niko drugi nije htio štampati) rekao da će biti značajna uloga muslimanskog naroda u stvaranju jedne nove ravnoteže, jednog novog balansa u budućoj jugoslavenskoj zajednici. Taj intervju dao sam tačno prije dvije godine, i vjerujem da će vrijeme potvrditi da je ta procjena bila tačna.

MUSLIMANSKA STRPLJIVOST

Koje su glavne poluge unutar muslimanskog naroda pomoću kojih će odskočiti na poziciju o kojoj govorite?

- Postoji jedna elementarna činjenica: nas je u BiH oko dva miliona, što je za jugoslavenske proporcije velika snaga. Ako tome dodamo okolnost da se uglavnom nalazimo u centralnom dijelu Jugoslavije, da imamo određen pogled na način rješavanja krize - to snažno utiče na stanje u BiH i Jugoslaviji i najvjerovatnije osujećuje izvjesne planove, odnosno, nalazi se kao preprека i velikohrvatskim i velikosprskim ambicijama te tako djeluje kao faktor koji djelimično smanjuje napetost. Otuda i uporna nastojanja u posljednje vrijeme da se taj muslimanski faktor na neki način neutralizira. Naša snaga nije, dakle, u nekoj visokoj političkoj svijesti i organiziranosti, jer je to narod koji tek izlazi na scenu, ali je naš broj snažan adut i nešto preko čega se lahko ne može. Tu je i spomenuta politička filozofija u kojoj se, istina, više zna šta se neće nego šta se hoće, ali to »veliko odbijanje« sasvim je dobra i zdrava orijentacija. Kod Srba i Hrvata uvijek primjećujem dva programa: jedni su demokratski, a drugi velikodržavni, koji već po definiciji nisu demokratski, a u nekim elementima su i fašistički, da bi u svojim ekstremnim oblicima dobili otvoreno fašistički i zavojevački vid.

Na izborima u Bosni (kad je o Muslimanima riječ, to važi i za druge), veliki značaj u njihovom opredjeljivanju odigrala je i Islamska zajednica. S druge strane, reis kritikuje - između ostalih - političko rukovodstvo Muslimana u BiH (SDA, MBO) zato što ne postoji program koji bi obuhvatio strateške interese Muslimana na nivou Jugoslavije, iako postoji jedinstvo u narodu.

- Muslimanski narod, njegov najveći dio, živi u BiH i identificira se s očuvanjem BiH, kao suverene države - suverene koliko jesu ili budu i Hrvatska i Srbija - preko koje bi se mogao brinuti i za Muslimane izvan nje. Ne bih mogao reći da ne postoji politički program. Djelimično je definiran u Programskoj deklaraciji SDA, s kojim se dobar dio muslimanskog naroda u Jugoslaviji identificirao.

Šta se dobija kad se toliko suverena Bosna smjesti u kontekst teritorije koju danas obuhvata Jugoslavija?

- Kažu da je ponekad i nečinjenje - politika. Naša je pozicija takva da nam odgovara skoro svako rješenje koje istovremeno odgovara i Srbiji i Hrvatskoj uz, naravno, suverenu Bosnu i Hercegovinu.

Andrić mi se veoma sviđao kao stilist, ali se nisam slagao sa njegovim porukama. Odličan književnik, vrlo loš historičar

Kako su Milošević i Tuđman reagirali na Vaše odbijanje islamske državice?

- Ja ne znam njihove reakcije, ali znam da su se neki krugovi našli pomalo uhvaćeni na djelu, naime, uhvaćeni u laži. Jer, sve vrijeme su nam to spočitavali, a kada smo mi to odbili, ostali su bez teksta i bez svoje omiljene teme.

NOBELOVA ZA DUHOVITOST

Međutim, procvat kartografskih aktivnosti ukazuje na destilisani ekstrem nacionalističih srpske i hrvatske politike, pri čemu nema jasnih simptoma da će se od toga dobrovoljno odustati. U čemu vidite izlaz?

- Neko je duhovito rekao da bi onaj ko bi našao izlaz - zaslužio Nobelovu nagradu. Hrvatska i srpska strana su se u svojim isključivostima toliko zaplele da se izlaz skoro ne vidi. Ipak, ključ rata ili mira drži Milošević. Rat se vodi na hrvatskom teritoriju, a osim jednog, pasivnog rješenja koje se zove obustava vatre, za sada, izgleda, nešto više nije moguće. U ovom momentu ne vidi se koji bi bio naredni korak. Takva apsurdna situacija rezultat je ekstreminih nacionalnih politika, miloševićevskih ili tuđmanovskih, svejedno. U minulim razgovorima upozoravao sam zapadnu stranu, prvenstveno Tuđmana, da svojim potezima objektivno otežava i hrvatsku i bh. poziciju. Povlačenjem slovenačkih i hrvatskih oficira i vojnika pomažu da se JNA ubrzano pretvara u srpsku armiju. Ova okolnost potpuno remeti odnos snaga i stvara opasan debalans koji će onemogućiti bilo kakvo racionalno i demokratsko rješenje. Osjećaj moći potiskuje osjećaj za pravdu, prava i demokraciju.

U jugoslavenskim prilikama prvi put se danas pojavljuje i islamski svijet kao faktor zainteresiran za očuvanje Jugoslavije, što prate i bojazni, pa i dnevno-političke rezerve sadržane u sintagmama »homeinijevska Bosna«, »islamski fundamentalisti«... Bez sumnje, zasluga pripada Vama i Islamskoj zajednici Jugoslavije. Šta to znači za razrješenje jugoslavenske krize?

- Ono što stvarno postoji jest prisutna težnja muslimanskog naroda da očuva svoj identitet i državu zajedničku sa druga dva naroda. Sve drugo se izmišlja. Uostalom, nama je nuđena nekakva muslimanska država i mi smo to odbili.

Ko vam je nudio?

Bili su to djelioci Bosne i Hercegovine, a djelioci su - zna se - Milošević i Tuđman. Istina, nisu to bile direktne ponude, nego prešutne. Mi smo tada jasno i nedvosmisleno odgovorili: hoćemo građansku republiku BiH, jer, da se razumijemo, to je jedino realno i moguće. Možda bismo mi pristali na takvu jednu ponudu, uostalom, ako Hrvati imaju svoju državu, Srbi isto, zašto je ne bi imali i Muslimani, ali - to ovdje nije realno. A politika je, kažu, vještina mogućih stvari. Muslimanska država u BiH ne čini mi se realnom, jer ne postoje kompaktne muslimanske oblasti, tako da bismo, u stvari, dobili samo jednu umanjenu Bosnu sa svim njenim problemima. Izmiješanost stanovništva je skoro opća, za šta je Sarajevo dobar primjer.

Sad je, međutim, tronacionalni koncept vlasti u BiH.

- Treba naglasiti da ne zagovaramo građansku republiku u smislu republike građana u kojoj bi moglo doći do majorizacije najjačeg naroda, već u tom smislu da nećemo ideološku državu, pa ni strogo nacionalnu državu.

JUGOSLAVIJA JE NAPUŠTENA

U toku je internacionalizacija Ju-pitanja, prije svega, na evropskom planu, uključuju se institucije EZ ili KEBS, ne samo zbog nas nego i zbog sebe. Svaki jugoslavenski problem je evropski. Amerika je, prije svega preko Evrope, uključena, dakle, ne direktno, što nije za pozdravljanje, ona će morati biti aktivnija. U tom kontekstu pitamo se: zašto ne i muslimanski svijet?

- To je prijateljski svijet sa kojim je Jugoslavi-

ja bila povezana u pokretu nesvrstanosti kroz duge godine, a postoje i snažne političke i ekonomske veze i interesi. Ako Srbija hoće da bude velika, Bosna mora biti mala, pa neki beogradski krugovi imaju jasan interes da evropskom svijetu pokazuje na Bosnu i tvrde kako se tu stvara nukleus jedne islamske republike i da to treba što prije ugasiti. Naravno, to se izmišlja, kao što je izmišljeno da je na Kosovu na djelu islamski fundamentalistički bastion i slične besmislice u koje niko razuman ne vjeruje.

Slovenija je bezmalo »otcijepljena«, u Hrvatskoj se forsira »razdruživanje«, Srbija se »pomirila« s »krnjom Jugoslavijom«, u Makedoniji se priprema referendum-razdruživanje, Bosna je u institucionalnoj blokadi... U čemu je uporište Vaše javne (samo?) uvjerenosti da nijedna od jugoslavenskih republika, u stvari, ne namjerava otići iz Jugoslavije?

- Sugerirate mi uvjerenje koje, zapravo, nemamo. Ako je riječ o namjerama, vjerujem, naprotiv, da onu raniju Jugoslaviju svi žele napustiti kao da je već nisu napustili. Ali sam isto tako uvjeren da izvjesne, ne male, šanse ima jedna jugoslavenska zajednica, zasnovana na potpuno novim načelima. Motivi bi mogli biti potpuno različiti. Slovenija ima očigledan ekonomski interes, za Hrvatsku bi ta zajednica mogla značiti racionalno političko rješenje srpskog pitanja, a za Makedoniju izlaz iz neprijatnog osjećanja potpune usamljenosti usred ne baš naročito naklonjena okruženja. Motivi BiH su višestruki, a Srbija i Crna Gora ponudu takve zajednice, jednostavno, ne bi mogle odbiti. Ponekad mi se čini da bi Bosna i Hercegovina trebala definirati principe te buduće jugoslavenske zajednice i pozvati, prije svega, Srbiju i Hrvatsku, a zatim i sve ostale, da joj se pridruže. Činjenica da ne spada u »jake« republike, bila bi u ovom slučaju njezina prednost.

Kad se govori o Muslimanima, ima razlika pa i među njima. Recimo, Midhat Ajanović piše - da jedino još Muslimani kliču Titu, »jer je on jedini balkanski diktator koji je svoju ljubav i mržnju ravnomjerno raspoređivao«. Tvrdi da su Muslimani »bez političkog programa i nacionalne samosvijesti«, ponašaju se beslovesno u političkom jugohaosu«... Koliko su Muslimani u Bosni privrženi islamu?

- To što piše Ajanović je lijepo napisano, ali nije tačno i to nije prvi slučaj da su lijepa pisanja istovremeno i netačna. Andrić mi se veoma svidao kao stilist, ali se nisam slagao sa njegovim porukama. Odličan književnik, vrlo loš historičar. I potpune neistine znao je »đavolski lijepo kazati«. Muslimanski narod se ne ponaša *beslovesno*, naprotiv, ponaša se vrlo razumno, osim ako je razumno ponašanje u trenutku kad se svi drugi nerazumno ponašaju - *beslovesno*. Kad uđete u jednu pivnicu u kojoj su se svi napili, trijezan čovjek osjeća se neprijatno i - glupo. Mislim da je muslimanski narod relativno religiozan narod u jugoslavenskim relacijama, religiozniji je, recimo, od pravoslavnog i katoličkog. To je moj utisak, a neka sociološka istraživanja to potvrđuju. A vjera je posigurno uticala na formiranje nacionalne svijesti kod muslimanskog naroda, barem u istoj mjeri u kojoj je pravoslavlje uticalo na stvaranje srpske i katoličanstvo na stvaranje hrvatske nacionalne svijesti. Prije sto-dvjesta godina ovdje nije bilo Srba i Hrvata, već su bili pravoslavci i katolici... Muslimanski narod je kasnio zbog jednog fenomena bez presedana: masovnog iseljavanja najkvalitetnijeg elementa muslimanskog naroda. Talasi iseljavanja su bili 1878., 1908., 1918., između dva rata i poslije rata, i ja se ponekad pitam, kako smo nakon svega toga opstali. Jer, otišlo je sve što je valjalo, što je imalo neke snage.

Sporazum Zulfikarpašić-Karadžić-Milošević, na koji ste izjavili da će Bosna biti tamo gdje su i Srbija i Hrvatska, doveo je do lavine koja najavljuje pokušaj Vaše eliminacije, i kao Predsjednika Predsjedništva BiH, i kao muslimanskog lidera. Da li je uz Vas stranka koju vodite i muslimanski narod?

- Što se tiče mog uklanjanja s političke scene, znate, mogu jedino umrijeti ili da me narod ukloni. S ozbirom na moje godine - smrt nije daleko, a što se tiče drugoga - nikad se nisam osjećao jači.

Dakle, nema ni govora da odustanete od tog stava?

- Mislim da je to jedna od konstanti i jasna je poput matematike. Ne mogu sad zamisliti okolnosti pod kojim bismo se priklonili samo jednoj strani, jer bismo automatski doveli u pitanje naš najviši interes, a to je Bosna i Hercegovina. Čudno je da to kreatorima sporazuma nije jasno. Oni, valjda, procjenjuju da je Milošević pobjednik i da mu se treba prikloniti, ja, lično, ne vidim stvari tako. Mislim da je u politici Miloševića snažan element sile, na čemu se ne može graditi jedna trajna politika. Na koncu, pobijedit će volja naroda i u tom pogledu sam fanatik: vjerujem da demokracija izgubiti ne može.

Da li koncept organizacije BiH, s politikama kakve stranke na vlasti vode, može sačuvati unutrašnji mir u Bosni?

- Nemam izbora, stranke, šta god mislili o njima, ne možemo promijeniti. One uživaju povjerenje najvećeg dijela »svoga« naroda. Izgledi za mirnu BiH postoje u mjeri u kojoj dvije stranke koje imaju centre van BiH - budu vodile nezavisnu politiku. Radi se o nekoj obrnutoj proporciji. Izgledi za mir u BiH su utoliko veći što je uticaj tih centara izvan BiH manji. Sa druge strane, jedan od simptoma otriježnjenja je i trajanje mirovnih pokreta, čija je domovina uglavnom Bosna. Ni u Hrvatskoj ni u Srbiji ljudi nisu oduševljeni odlaskom na frontove. Jedino za šta vrijedi život dati - to je sloboda, a o njoj se ovdje ne radi, barem je to jasno. Uvjeren sam da ovo što se dogodilo u Hrvatskoj nije ničiji uspjeh, iako to neki prikazuju kao pobjedu. U prljavom ratu nema pobjednika. U pitanju je poraz ljudstva i čojstva, a taj poraz apsolutno otrežnjujuće djeluje i u Hrvatskoj, i u Srbiji, i u Bosni.

16. 8. 1991

1992.

ODBIO BIH PONOVITI SVOJ ŽIVOT

Čovjek može i na robiji biti vrlo sretan a na vlasti vrlo nesretan

Gospodine Predsjedniče, politikom se bavite bezmalo cijeli život, a bavila se i politika Vama. Jednom ste kazali da stari ljudi bolje razumiju politiku i da je to posao za njih. Šta to bitno bolje stari znaju, a mladi ne u ovome zanatu?

- Većina državnika kojima sam se divio bili su ljudi u poodmaklim godinama. Ja iz toga izvlačim zaključak, da li pogrešan, ne znam, da je to ipak vještina koja se stiče iskustvom. Naime, ne postoji neki fakultet na kojem se ta vještina uči. To je, vjerojatno, neki rezultat, neki zbir životnih pritisaka, tegoba i radosti, više tegoba. A iskustva su, obično i, nažalost, neprijatna. Nadalje, potrebna je smirenost, koja dolazi sa godinama, a da bi se uspješno rješavali politički poslovi, da se ne bi ulijetalo u sumnjive situacije. Stariji ljudi postaju, inače, relativisti u svemu, ponekad i cinici, ali to pomaže da se realnije gledaju stvari. Samo najbolji među njima postaju realisti, a to je već visok domet i, možda, najvažniji kvalitet u politici.

BOSNA JE VELIKA TAJNA

Mislite li da je to posebno važno u Bosni i posebno u ovoj situaciji?

- Svakako. Bosna je jedna vrlo kompliciranа zemlja. Ako malo bolje promislim, zaključio bih da njome nikad niko nije uspio vladati; uvijek mu se to samo činilo. Turci su ovdje bili 400 godina. Mislim da su samo živjeli u iluziji da vladaju Bosnom.

Preko Bosne se šetala ona linija dodira ili trenja dvije kulture, dvije religije, dva svijeta. Ovaj narod ovdje ima posebno historijsko iskustvo i danas je pred velikim ispitom: rat ili mir! Taj ispit traje i zasad se polaže s uspjehom. Takav utisak imaju i stranci. Neki dan sam se susreo sa ovim evropskim posmatračima, koji su ovih dana bili na božićnim proslavama po crkvama. Vele da je to za njih bio izvanredan doživljaj, jer, kako kažu, uprkos tome što se okolo puca, ovdje se osjeća jedna smirenost i oni u tome nalaze neki tračak nade za Bosnu i Hercegovinu.

Držite li da je to dio fenomena bosanskog duha i životnog iskustva koji još kako-tako spašavaju mir?

- Vjerujem da je tako, mada se, iskreno da vam kažem, osjećam preslab da odgovorim na jedno takvo složeno pitanje. Mislim da ću i umrijeti, a da neću moći objasniti sebi tu tajnu koja se

Turci su ovdje bili 400 godina. Mislim da su samo živjeli u iluziji da vladaju Bosnom

zove Bosna! To je pitanje za sociologe, historičare, psihologe. Mislim da je moj život prekratak da to spoznam, osim da konstatiram da ta tajna postoji i da sa poštovanjem odšutimo pred tom tajnom. Pogotovu, ako uprkos svim ovim iskušenjima Bosna sačuva mir.

Onda smo sačuvali sve?

- Da, tada smo sačuvali sve i tada ćemo, najvjerovatnije, sve drugo relativno brzo popraviti i postići. Siguran sam da bi tada ova zemlja, ohrabrena ovom borbom za mir i prekaljena u toj borbi, pošto bi sa duše skinula taj teret, mnoge druge teškoće vrlo brzo savladala. Mislim, naravno na ove ekonomske probleme. Mi smo individualci. Ne volimo biti vojnici i činovnici, privatna inicijativa i slobodno tržište nam odgovara.

Za nepune dvije godine otkako ste aktivno na političkoj sceni, osnovali ste nacionalnu stranku, dobili izbore, formirali vlast, stali na njeno čelo, obnovili mandat i u Stranci i u vlasti. Prisustvovali ste slomu komunizma, prisustvujete raspadu Jugoslavije i stvaranju nezavisne države BiH. Bojite li se, možda, ove gustine sticaja historijskih okolnosti u Vašu korist?

- Ne bojim se, jer se ne osjećam osobitno sretan. Više to sve osjećam kao veliki i teški teret. U trenucima velike radosti čovjek ima neki spontani strah da mu sreća ne pobjegne, da se ne raspline, negdje ili da se ne probudi iz nekog lijepa sna. Ne volim mnogo razmišljati o vlastitom životu, i ne bavim se time, ali pošto ste mi postavili to pitanje, reći ću vam: čovjek može i na robiji biti vrlo sretan, a na vlasti vrlo nesretan. Na primjer, sjećam se svoje radosti u zatvoru kad bi mi uručili pismo moje djece. Sve je unutra, u duši, a ne vani, u prilikama. Kada bih mogao birati, ne bih izabrao svoj život. Ali ne možemo birati, ni vi ni ja. Ja sam, naravno, zahvalan Bogu za svoj život,

ali kada bi mi bilo ponuđeno da ga ponovim, odbio bih ponudu.

Da li u stranačkim razgovorima, koji se nastavljaju, postoji tačka gdje postoji neka saglasnost oko statusa Bosne?

- Postoji samo saglasnost da se neće primijeniti sila, da niko neće nikome nametati rješenje.

To je velika saglasnost?

- Da, važna saglasnost, ako nije samo verbalna i ako svi pod tim podrazumijevamo istu stvar. Jer ja pod rečenim podrazumijevam ne samo odricanje od upotrebe sile nego i uzdržavanje od jednostranih akata.

Druge vrste sile?

- Jednostrani akti su, svakako, jedna vrsta prisiljavanja. Inače, svi drugi stavovi su očigledno različiti: oni vide BiH kao federalnu jedinicu u saveznoj jedinicu u saveznoj državi Jugoslaviji, a mi hoćemo samostalnu i integralnu BiH, koja bi bila u jednakom odnosu prema Srbiji i prema Hrvatskoj. Jednako daleko i jednako blizu. Bosni odgovara čak i federativna država u kojoj bi bila i Srbija i Hrvatska. Dakle, svako rješenje na koje bi stavili potpis i Hrvati i Srbi, odgovaralo bi i Bošnjacima u BiH. Ta teorija ekvidistancije je za BiH neka vrsta prinudnog zakona.

Inače, rekli smo da se pregovarati može o svemu, pod uvjetom da se poštuju dvije stvari - integritet i suverenitet Bosne i Hercegovine.

DEMOKRACIJA POČIVA NA NEPOVJERENJU

U kontekstu Vašeg odgovora, šta znači prijava Bosne na natječaj o priznavanju nezavisnosti?

- To je, prije svega, odgovor da mi nećemo ostati u krnjoj Jugoslaviji. Bili smo se našli u dilemi: ili nezavisna BiH ili ostanak u velikoj Srbiji. Ovo je više naš odgovor da nešto nećemo, nego da nešto hoćemo. Jednostavno, morali smo učiniti izbor; za trenutak nas niko nije pitao.

Jedna od Vaših omiljenih rečenica na raznim nastupima je - kad bi došlo do referenduma građana, do čega, možda, može doći, da bi 80 do 90 posto građana glasalo »za«, prvo je bilo oko suverenosti, a sada i oko nezavisnosti. Na osnovu čega izvodite tu računicu, pored činjenice da su svi Srbi izašli na svoj plebiscit?

- Ja ne znam koliko je Srba izašlo na plebiscit. Ja sam se naučio u toku mučnog perioda - ne samo u Jugoslaviji nego posmatrajući slične slučajeve u Albaniji, Poljskoj, Rusiji itd. - da nikakvim jednostranačkim izborima ne vjerujem. Njihov rezultat je obično 99,9 posto. Ove stvari tako se ne rade. Jednom demokratskom svijetu i shvatanju, ta praksa je potpuno strana. Demokracija počiva na nepovjerenju, kao knjigovodstvo. Prema tome, izbori ili referendumi moraju biti povjerljivi, tj. provoditi se pod kontrolom. Ne mogu isti ljudi zakazivati izbore i brojati glasove. Čemu to vodi. To je suština, a ni formalna strana spomenutog plebiscita nije u redu. Plebiscit ili referendum zakazuje samo skupština BiH i ne može se odnositi na samo jednu etničku skupinu. Naravno, ako se hoćemo držati Ustava. A hoćemo li?

Procjene o tome da bi većina građana BiH na jednom hipotetičkom referendumu glasala za suverenu, kako sam rekao, zasnovana na procjeni ovdašnjih prilika, odnosno na procjeni interesa građana BiH. Prije svega, vjerujem da Srbi shvataju da bi u BiH imali bolji položaj nego u »velikoj Srbiji«. Ako interes u politici nešto znači, a znači veoma mnogo, onda sam, također, siguran da se jedan veliki broj Srba ne bi odlučio za opciju koja vodi u neku dugotrajnu konfrontaciju. Vidite, danas nema nikakva načina da se na zadovoljavajući način za sva tri naroda podijeli Bosnu i Hercegovinu. U bilo kojoj varijanti dva druga naroda, zavisno od kombinacije, ostala bi u položaju nacionalne manjine. Tako bi se veliki broj Srba, Hrvata i Muslimana preko noći našli u položaju nacionalne manjine. Na primjer, Srbi u Sarajevu, Zenici, Doboju, postali bi nacionalna manjina, a sada su ravnopravan narod. Što će im ta »sreća«?

Imali ste susret s armijskim vrhom. Koja je sadržina riječi iz saopćenja »da Armija silom ne-

će nametati politička rješenja i da će spriječiti širenje eventualnih međunacionalnih sukoba«? Rečenica zvuči optimistički, ali šta je njena stvarna sadržina i koja garancija iza toga stoji?

U istoj, garanciji nema. Svako sam sebi treba nešto garantirati. Ipak, mislim da to odricanje od upotrebe sile nije gola fraza bez sadržaja. Jednostavno, vjerujem da je Armija procijenila da se silom ništa ne može učiniti. Mislim da je iz iskustva u Hrvatskoj izvukla te pouke. Svi smo mi izvukli pouke iz ove tragedije: i sprski narod, i hrvatski narod, i oba vodstva, i ekstremni elementi i oni umjereniji, svako za sebe. I Armija je izvukla zaključke. Jedan od tih zaključaka je da se protiv volje naroda ništa ne može učiniti. Koliko se Armiji može vjerovati? - U politici se nikome ne vjeruje na riječ, niti to od vas neko očekuje. Dakle, treba čekati i vidjeti.

Vi ste u kongresnom referatu garantirali Armiji očuvanje stečenih prava - plaće, penzije, stanove itd. Da li je uslijedio neki armijski komentar i da li iza Vaših riječi stoji neki konkretan plan, odnosno, konkretna para ili neki program koji bi to potkrijepio. Priča se da je EZ spremna odriješiti kesu zbog pacifikacije Armije u BiH. Da li je to tačno?

- Čuo sam za te ideje. To su, međutim, priče bez osnova, što nikako ne znači da jednog dana EZ ne bi za rješavanje problema, pred kojima bi se našli, išla sa nekom finansijskom pomoći. A kada spominjemo stečena prava, hoćemo kazati da nemamo namjeru ići u konfrontaciju s Armijom. Nećemo im dati dodatni motiv da se ovdje bore. Ako je riječ o egzistencijalnim pitanjima, a jeste riječ o tome, bez obzira na to što to Armija ne prihvata, potrebno je dati im jasan odgovor. U Armiji kažu da se oni ne bore ovdje za sebe. Međutim, ja lično mislim da je ljudski da se bore i za sebe jer, na koncu, i oni...

ARMIJA TRAŽI SVOJU DRŽAVU

Traže državu...

- Naravno. Oni imaju egzistencijalne probleme, ti problemi su realnost. Što se tiče BiH, ona će prema svojim vojnicima iz BiH postupiti na isti način kao prema svim ostalim drugim radnicima koji su tu radili i odradili neki posao.

Koliko je realno provodljiv zaključak o razoružanju paravojnih formacija? Taj se zaključak ponavlja u nekoliko navrata.

- Da, ponavlja se od februara ove godine. Kao što znate, razoružanje paravojnih jedinica nigdje nije uspjelo. Možda bi bilo bolje da jeste.

Ono podrazumijeva rat, na neki način.

- Armija je tražila da se ta rečenica stavi u saopćenje. Mi je, naravno, nismo mogli odbiti bez obzira što očigledno pod tim nazivom svi ne podrazumijevamo iste stvari.

Možete li nešto reći o čemu se još razgovaralo a da nije u saopštenju naznačeno ni između redaka?

- Da, saopćenje je bilo dosta šturo. Nije spomenuto to da je Armija pokrenula pitanje regruta i rezervista. Kazali smo da nema problema pod uvjetom da rat prestane. Dok rat traje, mi ostajemo čvrsto na stanovištu da nema slanja momaka u vojsku, niti kao regruta niti kao rezervista. To sam vrlo jasno rekao. Također sam rekao da mi ne poznajemo odluke krnjeg Kostićeva predsjedništva. Naravno, tu je svako ostao pri svome. To nije spomenuto iako, razumije se, ta se tema nije mogla izbjeći. Bilo je još govora o namjenskoj industriji. Zaključeno je da će se rješenja za taj problem tražiti putem zajedničkih mješovitih komisija, čime je Armija priznala kompetencije Vlade o tom pitanju... Sve u svemu, jedna remi pozicija.

Vjerujete li u dogovor sa Armijom? Da li će, na neki način, ostati neutralni posmatrač rasplета krize u Bosni? Ili da će, na neki način, biti pacifizirana i ostati u Bosni?

Danas nema nikakva načina da se na zadovoljavajući način za sva tri naroda podijeli Bosna i Hercegovina

- Teško je sa sigurnošću predvidjeti ponašanje Armije, jer je u njoj samoj u toku proces preispitivanja i promjena. Među vojnicima ima radikalnih ljudi i realista, pa zatim dogmata, što je prirodno. Jer, Armija je prošla sad kroz ovo, za nju, bolno iskustvo raspada Jugoslavije. To nisu svi podjednako doživjeli - neko je to privhatio sa više ralizma, neko sa manje. Uvijek ostaju posljednji Mohikanci koji brane nešto. U svakom slučaju, ovo što se dogodilo i što je doživjela Armija, posebno u posljednjih godinu dana, imalo je snažnog uticaja na stavove ljudi u Armiji i na njeno ponašanje. Armija je prošla kroz vrlo tešku dramu.

Neočekivanu?

- Naravno. Za tu dramu ona nije, niti je mogla biti pripremljena. Kako je bilo donijeti odluku o povlačenju iz Slovenije, nakon 40 godina učenja da se treba braniti Jugoslavija. To je dramatično iskustvo za Armiju. Zatim, građanski rat. Ona se spremala zemlju braniti od nekih vanjskih neprijatelja. Ispostavilo se da treba pucati u vlastiti narod... i to je učinila. Učinilo se i mnogo nerazumnih postupaka. Oni to znaju. Nisu, npr. svi su bili saglasni sa bombardiranjem Dubrovnika - to sam siguran. Ja sam uvjeren da Kadijević nije naredio bombardiranje Dubrovnika. Nisam ga pitao, ali skoro sam siguran da je to odluka nekih lokalnih ljudi. Ali, upravo u tome leži opasnost i to objašnjava zašto se dogovoreni prekidi vatre ne poštuju. Slična autonomnost vojnih komandanata postoji na drugoj strani.

BOSNA ĆE BITI NEZAVISNA

Za Vas kažu, naravno ne svi, da ste političar neobične lucidnosti i gipke pameti. Znate osjetiti odakle dolazi opasnost, znate se nageti pred tom opasnošću na onu stranu koja spašava glavu. I opet se vratiti u prvobitni položaj. Kažu još da ste miljenik Evropske zajednice i da Vam Evropa, koja upravlja sudbinom Jugoslavije, unaprijed saopćava svoje poteze. Često od Vas prvo čujemo što će nam se dogoditi. Recimo, Vi ste jedini i prvi od svih naših lidera kazali da je u Evropi odlučeno da se nad Jugoslavijom provede proces disolucije a ne sukcesije, dakle da niko nema pravo da pojedinačno ili s nekim u tandemu naslijedi prava i suverenitet avnojske Jugoslavije, već svih šest njenih država imaju pravo na njenu ostavštinu.

- Volio bih da je tako kako kažete, ali nisam siguran. O čovjeku koji radi posao koji ja sada radim - prerano je suditi, naročito ako je riječ o pohvalama i komplimentima. Treba pričekati dok umremo, jer dok je čovjek živ, uvijek može zabrljati i upropastiti sve što je uradio.

A što se tiče drugog dijela Vašeg pitanja, sve procjene - i one tačne i one pogrešne - jesu moje. Nemam nikakve posebne izvore informacija. Niko mi ništa unaprijed ne kaže. Naravno, imam mnogo kontakata i razgovora i to pomaže da prognoza bude tačnija. A što god su akteri, čije ponašanje procjenjuješ, veći i ozbiljniji, prognoza je sigurnija, jer u njihovom ponašanju ima više racionalnosti, a manje proizvoljnosti i hira.

Očekujete li da će Bosna proći na natječaju za nezavisnost?

- Mislim da hoće.

Hoće li Bosna biti mirna poslije toga?

- Odgovor je isti: dakle, mislim da hoće.

Hoćete li prokomentirati Čengićevu izjavu u Turskoj, koji je, prema agencijskoj interpretaciji, tražio pomoć u slučaju izbijanja sukoba u Bosni, jer se radi o »istom entičkom porijeklu Muslimana i Turaka«?

- Ne vjerujem da je takvu izjavu dao, a ako jest, izjava nije neoprezna nego netačna. Mi i Turci dijelimo istu vjeru, ali ne i isto etničko porijeklo.

Citiramo prema agencijskim navodima.

- Uzmite to sa rezervom. Čengić mi je govorio da su mnoge njegove izjave u Turskoj ovamo stigle u »prerađenom stanju«.

12. 1. 1992.

BORBA DUHA I MATERIJE

Mi smo gotovo eksperimentalno dokazali da se rat u Bosni i Hercegovini nije mogao izbjeći. Uspijevali smo ga samo odgoditi za određeno vrijeme. Pokazalo se da je rat pomno isplaniran za slučaj da se mi odlučimo za slobodu

Predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović već dva tjedna boravi u Mostaru, gradu za koji se ne samo zbog te činjenice može reći da je privremeni glavni grad Republike BiH. Predsjednik Izetbegović iz Mostara svakodnevno poduzima duga putovanja po slobodnom i oslobođenom teritoriju BiH. U nekoliko navrata putovao je do Zenice, Travnika, Tuzle, Bugojna, čak i do Gradačca, gdje je često bio - kako se to kaže - na prvim borbenim linijama, unatoč podmaklim godinama. Sudeći po kilometraži koja se mjeri tisućama kilometara, slobodni teritoriji BiH po kojima se gaze četničke čizme i nije tako mali kao što se čini ili je bar svakim danom sve veći. Između molbi i ponuda velikog broja listova, TV i radijskih postaja iz inozemstva, gospodin Izetbegović je pristao da, kako je rekao s velikim zadovoljstvom, dade intervju *Slobodnoj Dalmaciji*.

Da Vas najprije pitam za Vaše mišljenje o najvažnijem: kakva je trenutačna situacija na ratištu; može li uopće doći u pitanje BiH kao država, na način da doživi totalni vojni poraz?

- Oni su - znate ko su »oni« - vjerovali u jednu vrstu *blizkriega* u BiH. Nadali su se pokoriti zemlju u roku od osam do deset dana. Ispočetka je tako i išlo, ali se naša odbrana sve više konsolidirala, a njihov tempo u istoj mjeri usporavao. Sada vlada neka vrsta balansa, uspjeli su okupirati oko 55 posto, a ne 70 posto teritorija. Ali, na našoj, manjoj polovici, živi više od polovice stanovništva BiH, a to je njezin razvijeniji dio. To su doline Bosne i Neretve. Sve veći gradovi, osim Banje Luke, u našim su rukama. Istina, neki su u opsadi, ali četnici ne mogu ući. Na Gradačac kidišu već sedam mjeseci kombinirano - artiljerijom, tenkovima, avijacijom i pješadijom, i postepeno - lome zube. Teško jest, ide zima, ali i njima je teško, ide zima. Sve u svemu, ovo je teško odmjeravanje snaga - psihičkih i fizičkih, moralnih i tehničkih. Neki više filozofski ili pjesnički raspoloženi, vole kazati da je ovo sukob duha i materije, i to je istina. Pobijedit će duh. Mi smo još uvijek slabi, oni su još uvijek jaki. Ali mi smo svaki dan sve jači, a oni svaki dan sve slabiji. Pa računajte.

Vi često govorite da je BiH dobila političku bitku i da će dobiti i vojnu bitku protiv agresora. Koliko je BiH daleko od toga, a koliko su četnici blizu da već doživljeni politički poraz zapečate i vojnim slomom?

Računao sam na rat, na genocid ne. Najkraće, zaprepašten sam, zaprepašten je i svijet, a znam da su zaprepašteni i mnogi Srbi zločinima koje čine njihovi sunarodnjaci

- Mislim da sam djelomično odgovorio na to pitanje, uzdržavajući se od čvrste prognoze. Ipak, obratio bih pažnju na taj odnos, neki bi to nazvali dijalektičnim odnosom između političke i vojne pobjede. Ako imate političku pobjedu, vi ćete vjerovatno imati i vojnu. Obrnuti odnos je također moguć, iako manje vjerovatan, a i gotovo je nemoguće politički poraz spasiti ili nadoknaditi vojnom nadmoći. Sjetite se Amerikanaca u Vijetnamu: nikakvi novi vojni efekti nisu mogli spasiti stvar koja je politički već od početka bila izgubljena. Velikosrpska ideologija, zasnovana na genocidu i etničkom čišćenju, politički je poražena i globalno osuđena. Ne vjerujem da se može spasiti topovima.

TO NIJE NAŠ RAT

Da se vratimo na početak rata: da li se rat uopće mogao izbjeći i jeste li očekivali ovakvu brutalnost, posebno prema civilima?

- Činećи sve, doslovno baš sve, a Vi ćete se sjetiti naših najrazličitijih inicijativa, spremnost na razgovor i kompromise, mi smo gotovo eksperimentalno dokazali da se rat u BiH nije mogao izbjeći. Uspijevali smo ga samo odgoditi za određeno vrijeme. Pokazalo se da je rat pomno isplaniran za slučaj da se mi odlučimo za slobodu. Pa i da smo se odlučili za kapitulaciju, vjerujem da nas rat ne bi mimoišao. Mobilizirali bi nas i uputili na frontove da ginemo za »veliku Srbiju«. Ovako se bar borimo i stradamo za svoju domovinu.

Često Vam se prigovara, naročito u Hrvatskoj, na izjavi: »Ovo nije naš rat.« Tvrdi se da ste tada distancirali od Hrvata na koje je nasrnula JNA i da ste Bošnjake i sve ljude u BiH pozvali da »okrenu glavu«. Što ste, zapravo, tada rekli i mislili?

- Da, to je tipičan primjer manipulacije izjavom istrgnutom iz konteksta. Ustvari, negdje prošlog ljeta, u jeku rata u Hrvatskoj, izašao sam na Sarajevsku televiziju i pozvao bosanske momke da odbiju ići na regrutaciju i u rezervu. To nije naš rat, rekao sam, i od vas niko ne može tražiti da uzimate oružje i i ubijate nevine građane u Hrvatskoj. Tada su mi u hrvatskoj aplaudirali, a u JNA - to se danas zna - razmatrali su plan moga uklanjanja i hapšenja. Između 40 i 50 hiljada ljudi iz BiH nije otišlo na hrvatska ratišta. Što bi bilo da su otišli? Danas, kad im zatreba, navode sa-

mo jedan dio izjave i daju joj izvrnuti smisao. Neko je rekao da se metodom istrgnutih citata može dokazati da je *Biblija*, zapravo, ateistička knjiga.

Bili ste svjedokom tih dana: jesu li mjesecima pred rat predstavnici Slovenije, Hrvatske, BiH, Makedonije i Kosova uopće razgovarali o nekim modalitetima zajedničke obrane od velikosrpskog ekspanizionizma ili se svatko brinuo da sačuva svoju glavu?

- Bilo je takvih ideja, ali do razgovora te vrste, koliko znam, nikad nije došlo.

U svijetu su često, što se odnosa prema BiH tiče, izjednačavaju, i u krivnji i u namjerama, Hrvatska sa Srbijom, Hrvati sa Srbima. Koliko su te ocjene i mišljenja utemeljeni, je li uopće moguće takvo izjednačavanje?

- Nema potrebe da se laže: i u Hrvatskoj postoje ljudi koji bi rado uzeli jedan komad Bosne, ali tu počinje i prestaje svaka sličnost sa Srbijom i Srbima. Srbija i jedan dio Srba u Bosni negiraju BiH kao državu, vode protiv nje istrebljivački rat, vrše etničko čišćenje nesrpskog stanovništva, ruše gradove i uništavaju kulturna dobra itd. Hrvatska priznaje BiH, prima naše izbjeglice i u granicama mogućnosti podržava našu borbu protiv agresora. To su činjenice. Zaključak se nameće sam po sebi.

Da li se zajednička obrana BiH, Muslimana i Hrvata mogla stvoriti i prije kako bi se izbjeglo da se to radi u jeku najžešćih bitaka, kao, na primjer, za Bosanski Brod i Jajce?

Ako imate političku pobjedu, vi ćete vjerovatno imati i vojnu

- Svakako da je mogla. Moram ponoviti: vojnici su to tražili, političari pametovali i odugovlačili. Ovih dana nešto radimo na tome, prvi put s više izgleda na uspjeh.

Kako uopće urediti ratnu vlast, civilnu i vojnu u BiH, primjerenu realnim potrebama? Smatrate li da to predstavnici Hrvata i Bošnjaka, odnosno vodeće stranke tih naroda, mogu tu vlast zajednički konstruirati i podijeliti odgovornost, bez obzira na stavove opozicije koja se tome dosad protivila?

- Mislim da mogu i trebaju. Ne bi mi u toj vlasti smetali ni predstavnici Srba koji su lojalni ideji Bosne i Hercegovine. Bosnu trebaju uređivati oni koji se za nju bore. U bošnjačko-hrvatskim općinama treba formirati ratna predsjedništva. Ona nigdje ne trebaju biti ni samo muslimanska ni samo hrvatska.

Što je u tom slučaju s učešćem Srba? Da li je rješenje »prazna stolica« dok se ne stvori demokratska alternativa terorističkom SDS-u?

- Sada se čini da će se za prvi odgovor morati pričekati kraj rata. Možda to bude i prije, ali to zavisi od ponašanja Srba. U svakom slučaju, dobar dio odgovoran je na njima.

Nakon velikosrpske agresije na BiH i masovnih zločina što su ih Srbi ili četnici, ovisno od kuta promatranja, počinili, kakav je Vaš odnos,

emotivni i politički, prema srpskom narodu?

- Ne spadam u ljude koji za sebe mogu reći da su ovo očekivali. Računao sam na rat, na genocid ne. Neka mi se to uračuna u naivnost, pogrešku ili grijeh. Nisam vjerovao u mogućnost zločina ove vrste i ovog opsega. Najkraće, zaprepašten sam, zaprepašten je i svijet, a znam da su zaprepašteni i mnogi Srbi zločinima koje čine njihovi sunarodnjaci. Dok me ovaj osjećaj drži, nije dobro da dajem prognoze za budućnost.

Iako se činilo da je za Europu multikulturni i multinacionalni život ideal, ona ništa nije učinila da pomogne BiH da se obrani od, u suštini, barbarske agresije. Da li ste razočarani »starom damom«?

- Da, ponudili smo tipično evropski model uređenja Bosne i Hercegovine. Imali smo političku podršku i danas uživamo snažne simpatije svugdje u Evropi, pa i u svijetu. Ali, na tome se sve završava. Zašto? Objašnjenja bi mogla biti više. Meni je najbliže: daviti se, bodre vas s obale, ali niko nije spreman skočiti u hladnu vodu da vas spašava. Dakle, u pitanju je moralna slabost. Evropa odveć dugo živi u miru i izobilju, a odanost principima je obično u obrnutoj proporciji s komforom. Ja sam zahvalan Bogu da ovakva generacija nije živjela u Evropi uoči Drugoga svjetskog rata. I tada se Evropa kolebala, sjetite se

Milošević bi produžio rat, Panić bi produžio konfuziju, a vanjska intervencija mi se čini malo vjerovatnom.

Anschlusa i Münchena, ali se na vrijeme trgla. U protivnom bi danas nacisti vladali svijetom.

ANGAŽIRANJE AMERIKE

Sumnjate li u snagu europskog morala nakon svega što je Europa mirno »odgledala« u Bosni? Da li se sve može objašnjavati sukobom interesa velikih sila?

- Sukob interesa ili morala slabosti? I jedno i drugo, ali je, po mome mišljenju, odlučilo ovo drugo.

Da li je sada red na Americi da pokuša spasiti Bosnu. Što ste razgovarali s novim potpredsjednikom Goreom, a da to već nije objavljeno u javnosti?

- Još prije 15 mjeseci, prilikom moga službenog posjeta SAD, izrazio sam sumnju u sposobnost Evrope da se uhvati ukoštac s problemima koje stvara raspad Jugoslavije i zahtijevao veće angažiranje Amerike. I senatoru Goreu, budućem potpredsjedniku SAD, to sam sada ponovio. Iako je uključivanje Amerike očito općeprihvaćen stav, gospodin Gore nije komentirao moj zahtjev. Odgovorio je da će to i neke moje druge poruke prenijeti gospodinu Clintonu, po čijem nalogu je obavio razgovor.

Mogu li na Ameriku snažnije utjecati najmoćnije islamske zemlje? Što je za BiH donijela nedavna konferencija u Džedi? Ima li, možda, nešto što nije objavljeno?

- Sve iz Džede je uglavnom objavljeno i poznato. Mislim da najmoćnije muslimanske ze-

mlje, ubrajam tu, prije svega, njih pet - Saudijsku Arabiju, Iran, Tursku, Pakistan i Egipat - mogu bitno utjecati na ponašanje svjetske zajednice, pa i SAD. Taj povećani utjecaj se već osjeća. U homogenizaciji muslimanskog svijeta koji je veoma raširen i raznorodan, tragedija Bosne odigrala je važnu ulogu.

Odnosi Bošnjaka s Hrvatskom i Hrvatima u BiH prošli su kroz razne faze. Nisu bili sjajni sve vrijeme rata. Kakvi su danas i mogu li sutra biti bolji?

- Stalno su bili lošiji ili su bili manje dobri nego što bi objektivno mogli biti. Tu je običan narod pametniji od političara i ako ima kakvih problema, oni ne potječu od naroda. Obični ljudi, koji žive uglavnom izmiješano, posebno u centralnoj Bosni, ponekad se iščuđavaju izjavama i postupcima svojih malih »vođa«. Nažalost, u ratu narod teško dolazi do riječi, pa umjesto svećenika i učitelja, kaplari, a ponekad i ratni profiteri, upravljaju stvarima na terenu. Oni obično nametljivo proturaju onu parolu kako nema demokracije dok je rat. To što nema demokracije znači da oni trebaju da vladaju. Ja, opet, mislim da ako i nema demokracije, treba da ima barem pameti. Bilo kako, objektivni razlozi upućuju na usku sadašnju i buduću suradnju BiH i Hrvatske, a objektivni činioci će se u konačnom rezultatu prevagnuti. Taj obrat se već osjeća.

Bošnjaci bi željeli BiH kao državu s 10-13 regija, a Hrvati s tri etničke konstitutivne jedinice. Da li hrvatski prijedlog držite uopće mogućim i kako ga približiti bošnjačkom prijedlogu?

- Reći ću to nepravničkim, običnim jezikom: mi želimo jednu normalnu, evropsku državu na ovom prostoru. Posljednja Vance-Owenova ponuda, mislim na onaj »draft« iz Ženeve, liči nam na taj model i mi smo ga načelno prihvatili. I Boban ga je prihvatio. Iskreno, ne razumijem u čemu je sada nesporazum. Koliko znam, taj »draft« ne predviđa podjelu Bosne na tri konstitutivne jedinice i u toj tački je tako jasan da ne dopušta različita tumačenja. Mislim da je kamen spoticanja u Hrvatskoj zajednici »Herceg-Bosni«, čiji se projekat pokušava nametnuti potpuno neovisno od pregovora u Ženevi. Rekao sam Bobanu da nema problema da se jedna jedinica BiH naziva Herceg-Bosna, ali kao administrativno-teritorijalna jednica, a ne hrvatska zajednica. Kako objasniti Bošnjacima, na primjer, u Jablanici i Gornjem Vakufu da se trebaju nalaziti u hrvatskoj zajednici iako su njihove općine izrazito muslimanske? Svi znaju da ta »objašnjenja« mogu biti samo sila, a sila neće ići. Zato sam rekao da nam treba razuma i pameti, inače će Karadžić iz svega izvući korist za sebe, a na našu zajedničku štetu.

Iz HZ Herceg-Bosna službeno se zamjera da se ne poštuju dogovori o učešću Hrvata u Vladi BiH i drugim državnim organima, da se jako kasni s formiranjem nove vlade, izborom gospodina Lasića i drugih predstavnika hrvatskoga naroda.

- Nisam čuo za te zamjerke, ali, evo, da odgovorim na njih. Predsjednik vlade je Hrvat, Hrvati imaju još šest resora, među kojima su odbrana i financije, Hrvat je guverner narodne banke. U istoj toj vladi Bošnjaci imaju samo jedan resor više. Ponudili smo podjelu ambasadorskih mjesta skoro na paritetnoj osnovi. Istina je da se s odlukom u vezi s gospodinom Lasićem kasni, ali razlozi su objektivne prirode. Jednostavno, Predsjedništvo u Sarajevu uslijed odsustva nekih članova nema trenutno kvoruma.

KONTRAVERZNI SEFER HALILOVIĆ

Naravno da ne možete biti protiv volje hrvatskih organa da izvrše promjenu gospodina Ključića s Mirom Lasićem. Da li ste zbog toga osobno nesretni? Da Vas podsjetim da se Ključću, inače, zamjera da je bio Vaša produžena ruka, maltene pijun u Vašim rukama. Ima li u tome barem zrnce istine?

Bosanskohercegovački muslimani su ljudi s »velike granice«, s razmeđa svjetova: po vjeri i osjećanju pripadaju Istoku, po misli i obrazovanju Zapadu

- Ne želim ni na koji način sudjelovati, još manje presudivati, u hrvatskim nesuglasicama. Kad je riječ o hrvatskim interesima i kadrovima, bit će onako kako Hrvati žele. Ključić nije moj čovjek, a i zašto bi bio? Nisam ga ja postavio, bio je neposredno izabran. Koliko znam, on je samo svoj čovjek. Izgubio je političku bitku zbog jedne osobine koja je kod čovjeka vrlina, a kod političara mahana. Veoma ga cijenim kao čovjeka i kao intelektualca.

Da li Bošnjaci žele islamsku državu u »srcu Europe« ili barem da li je tačno da je Vaš cilj unitarna država? Često ste to negirali. Imate li potrebu da to učinite ponovo?

- Kažu da u politici nikad nije suvišno ponavljati stvari. Dakle, ne zalažem se ni za islamsku ni za unitarnu državu. Procijenite sami: isti ljudi me optužuju da hoću islamsku i građansku državu u BiH, kako im kada zatreba. A kad je riječ o unitarnoj državi, podsjetit ću Vas da smo u Ženevi predložili državu s dvanaest decentraliziranih regija.

Kad se može očekivati stvaranje zajedničke vrhovne komande? Da li je tome glavna prepreka Sefer Halilović, kojega HVO optužuje kao pučistu i dio subverzivnog plana u vrhu Armije BiH? Da li je gospodin Halilović toliko bitan da može biti nepremostiva prepreka?

- Stvaranje zajedničkih komandi neposredno predstoji i Sefer Halilović tu nije nikakva smetnja. Koliko znam, on sam je to HVO-u i ranije pismeno ponudio. Nikakvi osobni razlozi i obziri neće spriječiti ono što je u vitalnom interesu efikasne odbrane BiH od zajedničkog agresora. Za svakog patriotu naći će se mjesta u zajedničkim oružanim snagama, pa i zajedničkim komandama.

Za mnoge je 20. prosinca postao dan *D*. Tada, kao što je poznato, Vama istječe mandat. Da li će doći do smjene?

- Prema amandmanu 51. Ustava Republike BiH, mandat članova i predsjednika Predsjedništva u slučaju rata i ratnog stanja podržava se dok to stanje traje, odnosno dok se ne stvore uvjeti za njihov normalan izbor. Inače, nakon slobodnih izbora tri pobjedničke stranke napravile su dogovor o raspodjeli triju najvažnijih državnih funkcija. Prema ovom dogovoru, predsjednik Predsjedništva BiH će biti Bošnjak, predsjednik Vlade Hrvat, a predsjednik Skupštine Srbin.

U intervjuu BBC-u prije tri dana rekli ste da ćete i nakon 20. prosinca biti predsjednik Predsjedništva.

- Da, tako sam rekao.

Kao što Vam je poznato, u Mostaru se priprema međunarodna konferencija o BiH (ICO-BiH), na kojoj će osnovna tema biti »Bosanski Muslimani - europski narod«. Može li taj skup pomoći da se razbije predrasuda da Bošnjaci to nisu i po kulturi i po porijeklu?

- Bosanskohercegovački muslimani su ljudi s »velike granice«, s razmeđa svjetova: po vjeri i osjećanju pripadaju Istoku, po misli i obrazovanju Zapadu. Mi nismo Evropejci na način na koji su to Nijemci ili Francuzi. Pozrdravio bih neku naučnu konferenciju koja bi se pozabavila ovim sprecifičnim karakterom bosanskih muslimana, ne natežući na silu neke činjenice.

Koga biste željeli: Miloševića, Panića ili intervenciju protiv srpskog agresora?

- Milošević bi produžio rat, Panić bi produžio konfuziju, a vanjska intervencija mi se čini malo vjerovatnom.

Što biste željeli poručiti građanima BiH za Božić i Novu godinu?

- Neka usprkos svoj ovoj pustoši i mraku ne gube nadu. I neka vjeruju da će sile svjetlosti i dobra koje simboliziraju ovi veliki praznici konačno pobijediti.

17. 12. 1992.

1993.

SLOBODA SE NE PRODAJE

Ima vrlo jasnih dokaza o tome da je u toku rata u Hrvatskoj Abdić snabdijevao Jugoslavensku armiju prehrambenim proizvodima iz »Agrokomerca«, o čemu postoje pismeni dokazi, ugovori o plaćanju računa itd...

Šta svojim činom Abdić može uraditi u Cazinskoj krajini?-

Bošnjaci su uspjeli postati jedan državotvorni i politički narod, mislim da je to pokušaj da nas vrate 50 godina natrag, da se ponovo razbijemo u neka plemena pa će postojati neko tuzlansko pleme, i, naravno, sarajevsko, nakon toga. To je pokušaj da se taj narod izrazbija, nakon što su se Muslimani uspjeli konačno uzdignuti na nivo jednog naroda. Ovo je jedan vrlo opasan pokušaj, jer ako pažljivije pročitate ono što Abdić traži, a bojim se da to Krajišnici nisu uradili i da jednostavno nasjedaju njegovim izjavama, to nije nešto što bi eventualno bilo u sastavu bosanske republike. To je neka čvrsta republika u Bosni i Hercegovini. Ionako je tog cijepanja BiH, koje su izveli Beograd i Zagreb silom mnogo. Sama podjela BiH zamišljena prema ženevskom paketu koji smo mi osporili na posljednjem zasjedanju skupštine i Bošnjačkog sabora, i tako je jedna nametnuta, iznuđena stvar - jedno loše rješenje. Ta tendencija daljeg cijepanja otežava situaciju u BiH i čini je manje izdržljivom, nego što bi to trebalo biti. A šta Abdić u tome za sebe može dobiti? Pa, mogao bi, recimo, biti poglavica tog plemena i, najvjerovatnije, radi na tome.

Što bi Krajišnici dobili ovim Abdićevim potezom?

- Ja mislim da ne bi dobili ništa što sada nemaju. Oni sada imaju visok stepen samouprave, ne samo zato što je to, inače, regija koja po postojećem Ustavu BiH ima velike i široke kompetencije i prilično samostalnost od centralne vlasti, nego zato što je uslijed ove saobraćajne blokade Krajine manje ili više upućena na sebe. Prema tome, otpada bilo kakav argument da se na taj način postiže jedan stepen samostalnosti, koji je, kao, neophodan. Krajina bi, i silom geopolitičkih prilika u kojima se nalazi, imala visok stepen samostalnosti.

U svojim istupima u hrvatskim medijima, i gdje god to stigne, Abdić govori da centralna vlast nije ništa uradila za ovu Krajinu, a da je sve, maltene, on uradio.

- To, jednostavno, nije istina. Abdić je, kao što je poznato, otišao odavde početkom septembra prošle godine. U prvih pet mjeseci rata on nije bio u Krajini, a u prvih pet mjeseci rata je Cazinska krajina odbranjena. Njegovim dolaskom nije dobijena baš nijedna stopa zemlje. Mi smo gore organizirali otpor u prvih pet mjeseci, formirali korpus, formirali prvo neke manje jedinice, snabdjeli ih oružjem. Krajina je bila potpuno izolirana, kao što je i danas izolirana. Mi smo improvizirali jedan aerodrom, mi smo našli male avione koji su gore to prebacivali, mi smo to oružje, konačno, našli i uspjeli odbraniti to što je odbranjeno. Abdić je došao kasnije. U tom poslu je, možda, bila zanemarena ekonomska komponenta, ali smo imali velike teškoće. Abdić je, dolazeći gore, zahvaljujući i ovome što je u međuvremenu organizirao UNPROFOR, što smo, također, mi učinili, uspio uvesti nešto hrane. Cijene su poslije toga nešto pale. Međutim, čini se da je za to Abdić platio visoku cijenu.

Naime, Krajina je platila visoku cijenu, jer sad je hrane nešto više, a i po svoj prilici, »cijena« je bila ovo što se sada čini. A to je - Krajina će se jednog dana otcijepiti od BiH, na kraju će Krajina postati jedna mala vazalska pokrajina unutar srpske oblasti. Odreći će se Abdić, kao što je to činio na ovim pregovorima, ostatka Krajine. Odreći će se borbe za Prijedor, za Kozarac, za Ključ... i dobit će jednu, nekakvu regiju pod patronatom »srpske republike«. Mislim da on to na ovaj način krčmi.

ABDIĆ PRIHVATA IGRU MILOŠEVIĆA

Kako se ponašao gospodin Abdić na pregovorima u Ženevi?

- Nažalost, ja sam u Ženevi bio praktički potpuno sam. To sam mu i rekao. Ustvari, on je bio sa mnom i šutio je, u pravilu. Kad je došlo pitanje Krajine, ja sam rekao: »Evo, Abdiću, da se ja malo odmorim, ti preuzmi Krajinu. On je prihvatio igru Karadžića, pa i Tuđmana, i Bobana, i Miloševića, da se razgovara o Kulen-Vakufu, i dalje na jug o Martin-Brodu.

To je mjesto gdje ima dosta vikendica i gdje ima dosta vila?

- Ja u prvi mah nisam znao o čemu se radi. O tome se pola sata raspravljalo. Njima je odgovaralo da se razgovara o Martin-Brodu, da se ne razgovara o Sanskom Mostu, Kozarcu, gdje je izvršen genocid. Ja sam, na koncu, poslije pola sata, upitao: »Dobro, a šta taj Martin-Brod znači«? U prvi mah sam mislio da se tu radi o nekakvom rudniku, ili o nekoj velikoj tvornici. Ispalo je da

tamo nema ništa osim vikendica uglednih ljudi iz Bihaća. Naravno, intervenirao sam i zahtijevao da se razgovor povede o pravom pitanju, da li će četnici vratiti tu Krajinu ili je neće vratiti. Abdić ne samo da se nije zauzimao za to rješenje nego je, kada je bilo govora o centralnoj Bosni, zahtijevao da ja prihvatim mapu koju je Mate Boban postavio, a po toj mapi bi čitava centralna Bosna, uključujući i Travnik, Bugojno, Gornji Vakuf, otišla u takozvanu »Herceg-Bosnu«. Karadžić je vidio da ima pristanak Fikreta i rekao je kategorički da on to ništa ne da i da možemo jedino, ako hoćemo, vojskom oslobađati te krajeve. Na koncu je ispalo, kako je ispalo. Ja sam uspio u centralnoj Bosni riješiti nešto od toga, naime da potisnem »Herceg Bosnu«, da vratim Travnik, Bugojno, Gornji Vakuf, itd., ali gore u Krajini se zbog njegove opstrukcije ništa nije moglo uraditi. Imam utisak da je to sve ranije utanačeno. Sad kad me pitate za tu stvar, sjetio sam se još jedne, one dramatične noći do 14. na 15. oktobar prošle godine, kada se govorilo o suverenosti Bosne.

To je bila jedna diskusija koja se vodila čitavu noć. Abdić je šutio kao što je šutio u čitavom nizu drugih slučajeva kada se radilo o Bosni i Hercegovini. Tada je neko komentirao da je te večeri svaka nena nešto rekla o suverenosti Bosne i Hercegovine, osim Fikreta Abdića.

Šutio je da se ne bi zamjerao?

- Imamo još jedan primjer. Svi znamo šta se dešavalo u Bijeljini, i genocid i istjerivanje kompletnoga muslimanskog stanovništva, a Abdić je tad bio u Bijeljini, zajedno sa gospodom Plavšić, i čak prisustvovao i onom teatralnom ljubljenju sa zločincem Arkanom. Ni tad se nije javio. I tada je nastala ona karakterisična Abdićeva šutnja. Kad se god radilo o tome da bi se, jednom riječju, mogao zamjeriti Beogradu ili Zagrebu, uvijek je šutio. On je tada vidio šta je urađeno u Bijeljini. Svi naši pokušaji da ga ubijedimo da konačno kaže šta je bilo, jer on je bio očevidac stvari, bili su uzaludni. On je to odbijao u ime nekakva kompromisa, sloge, odnosno da se stvari ne podjaruju, a stvari su išle sve dalje i dalje.

Ključ za rješenje tih njegovih šutnji je, možda, ovaj slučaj, kada ide direktno na razbijanje, radi, valjda, osiguranja njegove lične pozicije u Krajini.

Ima li kod bosanskih službi dokaza za to šta je Abdić radio, o saradnji sa okupatorom? Vi ste spomenuli nekoliko stvari, a mi možemo ovdje spomenuti mnogo tih stvari, na kraju krajeva, i snabdijevanje agresorske armije, sa svim onom što je njoj trebalo u borbama u Hrvatskoj i u Posavini?

- Da, naravno, službe prate rad svakog čovjeka u onoj mjeri koliko je to moguće. Ovo u Krajini je dosta daleko. Mislim, ima vrlo jasnih dokaza o tome da je u toku rata u Hrvatskoj Abdić snabdijevao Jugoslavensku armiju prehrambenim proizvodima iz »Agrokomerca«, o čemu postoje pismeni dokazi, ugovori o plaćanju računa itd. Zatim, vidite, svi imaju problema da pređu preko četničkog teritorija od velike Kladuše ka Rijeci, osim Abdića. Naravno, i kada ide za Zagreb, nema nikakvih problema. On, jednostavno, nema problema ni sa Zagrebom ni sa Beogradom. Mi svi drugi imamo. Dakako. To su indicije koje ukazuju na izvjesne čudne stvari. Službe o tome imaju neke podatke koji će jednog dana, vjerovatno, biti objelodanjeni. Od naroda se ništa ne može sakriti.

Bili smo u studiju televizije Bosne i Hercegovine kada ste Vi bili zatočeni u Lukavici, 2. maja prošle godine. Iznenada se pojavio gospodin Fikret Abdić sa gopsodinom Dokom. Sjedio je baš kada je išao Dnevnik. Da li je on tada nešto znao, je li on čekao da se nešto dogodi ili da on preuzme vlast u Republici?

- Da, jedan od vaših urednika, koji je tu večer vodio TV dnevnik, kasnije mi je pričao da je Abdić bio spremio saopćenje kojim on preuzima položaj predsjednika, jer je tadašnji predsjednik Alija Izetbegović ubijen ili zatočen negdje. Međutim, dok su ovi drugi, moje kolege iz Predsjedništva, činili sve da me oslobode, odatle i intervenirali na sve strane i po svijetu, on je čekao ishod stvari na Televiziji Sarajevo sa ciljem da to objavi. Međutim, stvari su krenule drugim tokom. Kao što znate, ja sam se tu pojavio prije tog Dnevnika, 2. maja oko pet-šest sati poslije podne i, naravno, ta je stvar otpala. Meni su tražili da se to objavi. Znate, ja sam smatrao da trebam da nastavim raditi svoj posao. Ne bi dobro bilo da se narod uzbuđuje ovakvim stvarima. Ja sam, vidite, i do sada nastojao da o Abdiću što manje govorim. Mislio sam narod, na koncu konca, vidi što se radi, ali nije dobra stvar da se mi članovi Predsjedništva uzajamno napadamo, da stvaramo sumnje. Ova, međutim, situacija, koja je, bez sumnje, čin izdaje, prisiljava me da neke stvari otvoreno kažem.

Kad sve ovo sagledamo, i šta biste poručili Krajišnicima?

- Abdić se u duhu onoga o čemu je odgojen služi totalitarističkim metodama i gdje god je mogao, uspostavljao je jednu vrstu policijske totalitarne vlasti. On je očigledno imao uza se Beograd i Zagreb. Čudna je stvar, znate, očigledno bi ta, njegova republika, ili pokrajina, bila u sastavu te »srpske krajine«. Ali, evo vidite, on je uvijek jako hvaljen i otvorena su mu vrata na HTV-u.

Sad je čudna ta sprega između Zagreba i Beograda. Radi se o tome da neki krugovi u Beogradu i Zagrebu vrlo lahko nalaze zajednički jezik kad se radi o BiH. Naša glavna nevolja je što ponekad nalaze saveznike u našim redovima, jer, u krajnjoj liniji, šta bi se i moglo očekivati od tih ljudi. Drugo, problem je ponašanje naših ljudi. Dakle, tu je sad Abdićeva uloga, on ima saveznike i u Beogradu i Zagrebu, a onda ima neke ljude koje on plaća, prije svega ima jedan broj radnika »Agrokomerca« koji su egzistencijalno ovisni od njega. Inače, građani Krajine koji su slobodni, koji nisu u nekakvome najamnom odnosu prema Abdiću, neće, sasvim, sigurno nikada podržati ovakvu aktivnost protiv Bosne i Hercegovihne, direktno protiv bošnjačkog naroda. Ja bih im poručio da čuvaju slobodu i da je ne prodaju za konzerve i za grašak.

1. 10. 1993.

PRAVEDAN RAT ILI NEPRAVEDAN MIR?

Razlozi za prihvatanje:

1. *Nastavak rata počinje da ugrožava i samu biološku supstancu bošnjačkog naroda, veliki broj ubijenih, osakaćenih, protjeranih.*
   Odbijanje znači nastavak rata, mada potpis ne znači siguran mir.
2. *Kroz ovakvu logističku blokadu opskrbe, Armija BiH upućena je na defanzivu, što nosi opasnost daljeg gubitka teritorija i još slabiju pregovaračku poziciju u budućnosti.*
3. *Evropa i svijet neće vojnu intervenciju. Ukidanje embarga na oružje, iako nije isključeno, nije ni mnogo vjerovatno.*
4. *Napadom HVO na Armiju otvoren je novi front. Prekinute su sve linije snabdijevanja, a rat i agresija Srbije u očima svijeta je pretvorena je u građanski rat, sukob triju strana u Bosni i Hercegovini.*
5. *Broj izbjeglica se povećava, a ne smanjuje. Njihov opći položaj je mnogo loš. Naš narod se polagahno lomi. Vrijeme u ovom pogledu ne radi za nas.*
6. *Stižu sve ozbiljnija upozorenja o obustavi humanitarne pomoći ako se uslijed ratnih djelovanja nastavi ugrožavanje sigurnosti osoblja UNHCR-a. Definitnivno je sigurno da bez uredne dostave hrane i lijekova iz inozemstva naš narod ne bi mogao preživjeti.*
7. *Dolazi zima. Naš narod je većinom u gradovima, nema rezerve hrane i ogrjeva. Četnici i HVO drže sela i komunikacije i imaju kakvu-takvu pomoć Srbije i Hrvatske. Njima će zima biti teška i neprijatna, nama neizdrživa.*
8. *Međunarodne garancije su veoma vjerovatne, iako u ovom trenutku ne i sasvim sigurne. U svakom slučaju, one bi trebale biti uvjet našeg budućeg potpisa.*
9. *Stanje u Rusiji se komplicira. U slučaju da se takav razvoj nastavi, pažnja svijeta bi se mogla potpuno okrenuti od Bosne.*

Razlozi za odbijanje su slijedeći:

1. *Etnička podjela BiH je faktički završena ratom i agresijom. Ona se ne stvara ovim potpisom, nego je ona činjenica na terenu. Ovim dokumentom se, međutim, legalizira. To se vidi iz definitivnog cijepanja Bosne i Hercegovine.*
2. *Oblast nastanjene većinskim muslimanskim stanovništvom, u ratu etnički očišćene, ostaju u posjedu napadača; suprotna strana ne pristaje na vraćanje, već samo na razmjenu teritorija.*
3. *Ponuđene teritorije, komunikacije, puteve, pruge su ispresijecane, a poljoprivrednog zemljišta ima samo 20%.*
4. *Snaga napadača vojno i ekonomski je ozbiljno načeta, moral njihove vojske uglavnom slab, motivacija naših vojnika snažna i naša vojna industrija može proizvesti oružje u količinama koje nisu zanemarive.*
5. *Takozvane realnosti su protiv nas, ali mnogi narodi su upornom borobom pobijedili. Pravda je na našoj strani. Ako pogledate razloge »za« i »protiv«, ostao nam je izbor između pravednog rata i nepravednog mira.*

1. 10. 1993.

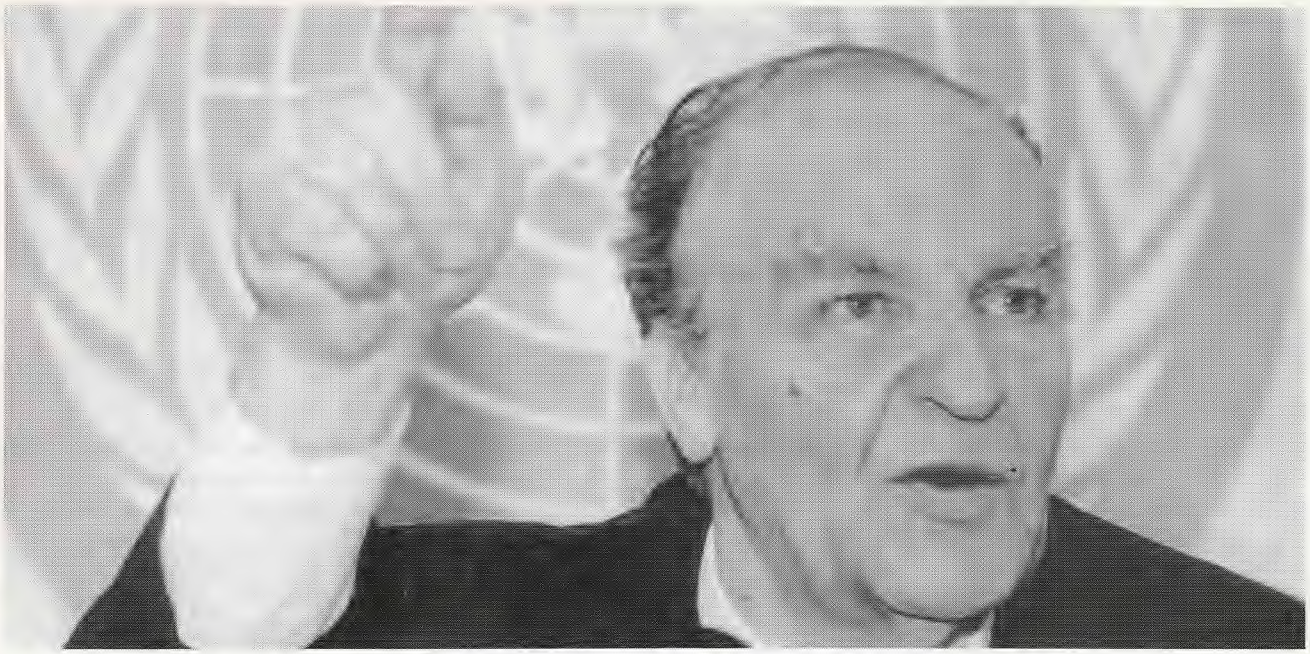

mogao značiti smrt hiljada ljudi. Nepravedni mir je neprihvatljiv jer je zasnovan na odbojnom i historijski neuspješnom konceptu etničke podjele i aparthejda. To je pojačano i činjenicom da je čak i podjela nepoštena, jer ide za tim da zadovolji apetite agresora za daleko većim prostorima, na račun žrtve.

No, ipak, te neprihvatljivosti, u tzv. mirovnom planu koji nam se nameće, nisu tek filozofske. Kao prvo: svaki plan koji legitimizira genocid i promovira etničku podjelu, mnogo će prije posijati sjeme agresije, te potaknuti plamen osveta. Kao drugo, svaki mir koji se ne obraća uzrocima rata će, u najboljem slučaju, ponuditi tek privremenu pomoć, ali ne i stvarno rješenje, koje je sada temeljno. Konačno, mirovni plan koji ne osigurava živuću bosansku državu, ne uvažava čak ni najosnovnije potrebe žrtve, ne osigurava nužne mjere za provođenje i stabilnost mira, u stvari i nije mirovni plan.

Prošlonedjeljno provizorno prihvaćanje mirovnih prijedloga od strane bosanskog Parlamenta ovisno je o istim minimalnim dopunama koje smo, konzistentno, smatrali nužnim za održavanje trajnog mira.

Te su dopune slijedeće:

1.) Unutar predložene Unije, Republika Bosna i Hercegovina mora biti geografski, ekonomski, politički, te odbrambeno sposobna za život.

2.) Agresorske snage moraju predati kontrolu nad teritorijima s kojih su protjerali i pobili civilno stanovništvo, tako da se može osigurati povratak ljudi na njihova ognjišta. Za više od 500.000 izbjeglica, u protivnom, bit će nemoguće vratiti se u svoja sela i gradove iz kojih su protjerani ako srpske snage, koje su izvršile ubistva, silovanja i zlostavljanja, nastave kontrolirati ova područja. Postoji i mogućnost da neka od ovih područja budu pod privremenom administracijom međunarodnih mirovnih snaga.

3.) Zaključni sporazum mora sadržavati jasna i posebna jamstva koja se tiču primjene sporazuma od strane onih država i međunarodnih organizacija, koja će dovesti do uspostvljanja mira. Takva jamstva moraju biti sastavnim dijelom mirovnih sporazuma i ne smiju se odgađati. U protivnom, izlažemo se riziku primjene novog sporazuma, koji će, poput mnogih ranijih, postati bezvrijedan za uspostavljanje mira i tek voditi daljem, legitimiziranju agresora.

4.) U slučaju da međunarodna zajednica ne bude uspješna u provođenju mirovnog plana, tada nam mora biti dozvoljeno pravo na samoodbranu.

U skladu sa svojim autoritetom i neizbježnom odgovornošću, Savjet sigurnosti UN trebalo bi ocijeniti plan pripremljen od strane lorda Owena i gospodina Stoltenberga, kako bi odredilo njegovu konzistentnost sa Poveljom Ujedinjenih nacija i brojnim rezolucijama ranije prihvaćenim od Savjeta.

Savjet ne može pobjeći od svoje odgovornosti i inherentne nedosljednosti, skrivajući se iza često ponavljane isprike: »... Mi ćemo prihvatiti sve ono za što se dogovore tri strane...«, kada je jedna strana žrtva, pod pritiskom stvarne prijetnje masovnog gladovanja i genocida.

Kako su nastavljeni daljni dogovori o ovim pitanjima, bilo bi korisno kada bi se pregovarački tim proširio predstavnicima NATO-a, koji bi najvjerovatnije služili kao posrednici u provođenju. To bi dodalo određen stupanj jasnoće, usmjerenja i povjerenja koji je do sada nedostajao u pregovorima.

A sada bih želio skrenuti pažnju na predstojeću humanitarnu tragediju koja se širi mojom zemljom. U ime svih stanovnika Bosne i Hercegovine, zahvaljujem se Ujedinjenim nacijama, svim vladama prijateljskih zemalja, privatnim institucijama i hrabrim pojedincima koji su pomogli osiguravanje humanitarne pomoći za Bosnu. Mi duboko cijenimo napore koji su do sada spalili mnoge živote. No, s nadolazećom zimom, bit će potrebno više pomoći, ako ne želimo da naše ranjeno i slabo ishranjeno stanovništvo podlegne posljedicama gladovanja, bolesti i hladnoće. U tom smislu, nužno je da međunarodna zajednica i njene najmoćnije članice i relevantne regionalne organizacije preduzmu:

1. korake za uspostavljanje i provođenje već dogovorenog prekida vatre;

2. korake za prekid blokade dotoka humanitarne pomoći i ostalih potrebnih sredstava: vode, struje, plina... kao što je to već predviđeno u nekoliko rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija;

3. ponovo otvaranje aerodroma u Tuzli, kako bi se omogućio dotok humanitarne pomoći za više miliona ljudi;

4. utemeljiti jasne zahtjeve za prekidom opsade Sarajeva, kao prvi korak prekidanja opsade i ostalih opkoljenih bosanskih gradova, uključujući ovdje i sigurnosne zone, određene rezolucijom 824. i 836.

Naša bosanska manjina u Srbiji, muslimani Bošnjaci Sandžaka, uskraćena je u svojim pravima. Mnogi su ljudi, koji su branili prava svojih sunarodnjaka, bili uhapšeni ili protjerani. Dok srpski režim, navodno, brani prava etničkih Srba u Hrvatskoj, on nije, s druge strane, voljan priznati ta ista prava manjinama koje žive u Srbiji. Mi tražimo poštivanje onih istih prava za muslimane Bošnjake Sandžaka, koja Srbi za sebe traže u Hrvatskoj. Daljnji pregovori ne mogu zanemarivati ovu vrlo važnu političku i humano-pravnu pretpostavku.

7.10.1993.

CRNI PLODOVI TUĐMANOVE UCJENE

Miješanje gospodina Tuđmana je prevršilo mjeru, miješanje u naše unutrašnje odnose, pod izgovorom zaštite interesa hrvatskog naroda. A kao što se vidi, ta politika je najštetnija upravo za hrvatski narod

Zbivanja u Varešu podigla su dosta prašine. Možete li pojasniti tamošnju situaciju?

Naša akcija kod Vareša imala je jednu preventivnu mjeru - da nam se ne bi ponovo dogodio Stupni Do. Kao što znate, tamo smo imali jedan podmukao napad od strane HVO, izvršen je genocid, i nismo mogli dozvoliti da nam se to ponovi. Postojala je realna prijetnja da se to napravi i u selu Daštansko. To je bila zajednička akcija Drugog i Trećeg korpusa i u grad se ušlo sa tri strane. U Varešu je postojala jedna umjerena jedinica HVO-a koja nije pravila neke probleme do dolaska jedinica iz Kiseljaka, na čelu sa zločincem Rajićem. On je smijenio mjesno rukovodstvo HVO-a i desilo se da nekoliko bojovnika napravi haos i u gradu i u okolini. Tome se moralo stati ukraj. Mi smo na to upozoravali, a i dalje provodimo sve aktivnosti da se osigura zakonito postupanje. Naša armija neće ruštiti bogomolje, niti će ubijati stanovništvo, ali postoje takve manipulacije. Stanovništvo ne zna

Opća strategija Hrvatske, jedna pogešna politika Hrvatske u Bosni i Hercegovini rezultirala je promocijom Bobana i njegove »Herceg-Bosne«

kome da vjeruje - da li vojsci, da li prijetnjama HVO-a i upozorenjima da će biti izloženi represalijama itd.

Da li je to vezano i sa posljednjim istupanjem predsjednika Hrvatske dr. Franje Tuđmana i onome što je on predočio kao rješenje bosansko-hercegovačke krize?

- Ne znam da li to baš ima uske veze, više ima veze sa jednom općom strategijom Hrvatske, jednom pogrešnom politikom Hrvatske u Bosni i Hercegovini koja je rezultirala promocijom Bobana i njegove »Herceg-Bosne« koju Hrvatska zdušno podržava. Dakle, to je jedna politika nesaradnje sa Bosnom i Hercegovinom, jedna politika rascijepa između hrvatskog i bošnjačkog naroda koju Hrvatska ovdje vodi. To je jedna dugoročnija politika koja je porodila crne plodove u Bosni i Hercegovini.

Može li se to nazvati nekakvim pokroviteljskim stavom Hrvatske prema Bosni i Hercegovini? Naime, tako se mogu shvatiti posljednja razmišljanja gospodina Tuđmana o nekoj budućoj Bosni i Hercegovini?

- Da, miješanje gospodina Tuđmana prevršila su mjeru. Miješanje u naše unutrašnje odnose, pod izgovorom zaštite interesa hrvatskog naroda. A kao što se vidi, ta politika je najštetnija upravo za hrvatski narod, jer hrvatski narod prije tog direktnog i brutalnog miješanja nije imao nikakvih problema u BiH. Problemi su nastali nakon toga. Došlo je do radikalizacije u HVO-u, do otvorene saradnje sa četnicima na planu razbijanja Bosne i Hercegovine, za što se gospodin Tuđman zdušno zalaže već odavno.

Posljednje odluke Predsjedništva Republike su, jednostavno rečeno, učvrstile povjerenja građana u državu, u red, u zakon. Najprije su uklonjena dvojica lokalnih komandanata koji su najviše ogrezli u bezakonju i kriminalu, a onda je uhapšeno 36 prestupnika nešto manjeg »kalibra«. Akcija se, dakle, dalje nastavlja. Da li je sve to vezano i sa popunom Predsjedništva RBiH i sa izborom dr. Harisa Silajdžića za predsjednika Vlade?

- To nema mnogo veze. Kao što znate, odluka o borbi protiv kriminala donesena je znatno ranije, a u sklopu te borbe vršene su i pripreme za tu akciju. Doduše, odluka o konkretnom početku, donesena nekoliko sati prije akcije, 25. oktobra kasno uvečer, a akcija je uslijedila 26. oktobra rano ujutro. Pripreme su, naravno, obavljene ranije, a mi smo čak jednu jedinicu morali dovesti u Sarajevo radi toga. Popuna Predsjedništva tekla je paralelno, a nova Vlada, kao što znate, formirana je nakon što je akcija bila završena. Naravno, predsjednik Vlade učestvovao je u provođenju odluke. Ono što je bitno naglasiti je to da akcija nije bila usmjerena protiv dviju brigada, kako se to često spominje. Akcija je bila usmjerena protiv jednog dijela komandnog kadra u tim brigadama. Te brigade liče na jednu veliku jabuku koja ima jedan truhli dio koji je trebalo iskružiti. Mi smo taj dio iskružili. Sve ostalo je zdravo. I nastavlja da se bori. Četnici su probali jedan test, dva testa, na-

Nismo tražili sankcije Hrvatskoj, jer u njoj postoji jedan proces, postoje demokratske, ali postoje i radikalne snage koje su negdje na ivici fašizma ili boljševičkog fašizma. Mi smo željeli da ne učinimo korak koji bi ojačavao te snage koje su negativne

padom na linije Desete brigade, ali je u toj brigadi borbena sposobnost ostala netaknuta, mislimo da je čak i pojačana. Četnici su izveli dva vrlo jaka napada dva-tri dana nakon ove akcije, međutim, naišli su na potpuno čvrste linije i s te strane nije bilo problema. Sada je istraga u toku. Javnost će biti upoznata s rezultatima. Međutim, građani će se sjetiti, mi smo pokušali jednu sličnu akciju početkom jula, tad je došlo do blokade i mi smo imali velike probleme. Nismo ni znali da je to toliko maha uzelo i da će se komandanti brigada odlučivati da se odupru legalnim vlastima. Pokušali smo čitavu akciju odgoditi u nadi da će, možda, rat prestati i da onda poslije rata vodimo ta nekakva naša unutarnja raščišćavanja. Međutim, stvari su krenule drugim tokom, kriminal je sve više rastao i više se to nije dalo trpjeti posebno bezakonje i nasilje nad stanovništvom.

Hoće li se akcija na iskorjenjivanju kriminala nastaviti?

- Mi smo dali nalog da se slične akcije poduzmu u cijeloj Armiji. Naime, kriminal nije karakteristika, ali, nažalost, uzeo je maha kod vojnika. Naoružani svijet ponekad ne upotrebljava na najbolji način to oružje koje ima, tako da će akcija biti nastavljena. Na sreću, osim u nekim dijelovima Šestog korpusa i nekim dijelovima Trećeg korpusa tu i tamo, ova pojava kriminala nije masovna, ali je prilično izražena u rejonu Konjica. I u Zenici imamo sličnih stvari; na sreću, ne tako intenzivno kao što je to bilo ovdje.

Umnogome je promijenjen i personalni vrh Armije BiH, promijenjeni su komandanti tri korpusa, postavljen novi načelnik Glavnog štaba. Kako i zašto je to urađeno, budući da se iz zvaničnog saopćenja može malo saznati?

- Glavna promjena, ona koja je izazvala najviše komentara, jest promjena načelnika štaba. To više nije Sefer Halilović, to je dosadašnji komandant Trećeg korpusa, Enver Hadžihasanović. Istraga je pokazala i neke stvari koje Sefera Halilovića čine nepodobnim da nastavi vršiti dužnost načelnika Glavnog štaba, a rezultati istrage će biti objavljeni uskoro. Što se tiče komandanta korpusa, treba reći da je promjena u Trećem korpusu uslijedila uslijed odlaska Envera Hadžihasanovića sa komandnog mjesta. Promjene u Četvrtom i Petom korpusu došle su na osnovu prijedloga samih komandanata. Ramiz Dreković je već u nekoliko mahova inzistirao na tome da dođe do promjene i lično je predlagao da ide sa tog mjesta, jer on je procijenio da borba protiv Abdića pomalo trpi uslijed činjenice da on nije Krajišnik. Krajišnici su osjetljivi ljudi u tom pogledu, i Abdić je već pomalo počeo koristiti tu činjenicu da Dreković nije Krajišnik. Mi smo se malo kolebali oko te stvari, ali smo na njegov ponovni zahtjev to prihvatili. Ta promjena je već izvršena. Dreković je predao dužnost novom čovjeku, Atifu Dudakoviću, vrlo efikasnom komandantu jedne od brigada u Krajini, inače rodom iz Dubice. Što se tiče komandanta Četvrtog korpusa Arifa Pašalića, on je kandidiran (to imenovanje nije izvršeno, procedura je u toku) za pomoćnika, drugog čovjeka u Ministarstvu odbrane. Imamo namjeru da Ministarstvo odbrane ojačamo. Koncept je takav da na čelo dolazi civil, tako je u većini civiliziranih zemalja svijeta. Manje-više su to poslovi takve vrste, logistika, mobilizacija i slično, ali treba da tu bude zastupljen snažno i vojni faktor zbog niza sličnih poslova koji se tu pojavljuju. Predviđeno je da Pašalić ide na to mjesto. Pašalić je sam izrazio želju da ide na to mjesto. Ima tu malo i njegova zamora. Dugo vre-

»VRUĆI« I »HLADNI« PRIJATELJI

Postoje veoma oprečna mišljenja o tome da li Bosna i Hercegovina, pored simpatija koje su na njenoj strani, uopće ima prijatelja u svijetu?

- Prijatelja ima, ali nikada dva dobra sastaviti. Muslimanski svijet je vruć prijatelj, ali nedovoljno snažan. Amerika je snažan, ali ne i vruć prijatelj. Evropa se zbog svoje moralne slabosti priklanja jačem. Čini joj se da će tako problem biti lakše riješen. Za Rusiju se uglavnom zna na kojoj je strani, ostali se manje-više ne pitaju.

mena prisutna je konfrontacija sa HVO, daleko duže nego što je javnosti poznato. Ona je stara najmanje godinu dana. Počela je prošle godine u oktobru. Mi smo pokušavali odložiti taj sukob i uspjeli smo u tome do maja, kada je uslijedio mučki napad. Pašalić je malo umoran čovjek od sukoba koji je trajao danonoćno na mostarskom ratištu. Na njegovo mjesto dolazi njegov zamjenik.

Da li je s ovim u vezi i postavljanje novog glavnog tužioca vojnog sudstva?

- Sve je to, naravno, bio dio jednog sustavnog projekta ojačavanja zakonitosti i reda u državi. Bile su primijećene izvjesne slabosti u radu Vojnog tužilaštva i Vojnog suda. Uz sve pozitivne rezultate, primijećen je niz slabosti koje su tražile da tu dođu sigurniji ljudi.

Agresija na RBiH je evidentna, sad možemo kazati, i sa jedne i sa druge strane. Kakve su, po Vama, mogućnosti da međunarodnim sankcijama bude podvrgnuta i Republika Hrvatska?

- Već duže vremena proučavamo sve reperkusije i implikacije takve jedne odluke. To nije jednostrana odluka. To je odluka koja može imati negativna djelovanja i za BiH. Mi proučavamo šta bismo mi takvim jednim zahtjevom dobili, a šta izgubili, jer postoji političko-moralno opravdanje za takvu jednu mjeru. Riječ je o tome da li je ona u ovom mementu i politički oportuna. To je vrlo komplicirano pitanje. U Hrvatskoj postoji jedan proces, postoje demokratske, ali postoje i radikalne snage koje su negdje na ivici fašizma ili boljševičkog fašizma. Mi smo željeli da ne učinimo korak koji bi ojačavao te snage koje su negativne, jer su demokratske snage u Hrvatskoj vrlo snažne. Ne bi im trebalo otežati posao u Hrvatskoj. Nismo htjeli pozivom na sankcije pomagati tim snagama koje su protiv Bosne i Hercegovine. Hrvatski narod bi to osjetio kao napad na njega. Međutim, stvari su došle do te tačke kada se mi moramo hrvatskom narodu izviniti, ali i povući taj potez, pogotovo ako se potvrde vijesti da su u akciji u Vareš sudjelovale i jedinice Hrvatske vojske. Ako se tako nešto potvrdi, mi nećemo imati drugog izbora nego inzistirati na sankcijama i protiv Hrvatske.

Ali, u svakom slučaju treba inzistirati na onom dogovoru između Vas i gospodina Tuđmana, naročito na one prve tri tačke koje su najvažnije za cijelokupne odnose između dvije republike?

- Naravno, treba inzistirati na tome, ali tu nije dovoljna volja jedne strane. Mi ne nailazimo na spremnost druge strane da to provede. Stvari su se zaplele kada je bilo govora o razmjeni zarobljenika koja nije uspjela u Mostaru. Zašto? Jednostavno, 700 do 800 naših mladića nije se pojavilo ni na kakvim spiskovima, ni živih ni mrtvih, kao da ih nema. Mi nismo mogli preći preko te činjenice. Sedam, osam stotina bilo je zarobljeno i uhvaćeno na spavanju one kritične noći, 9. maja, kada su nas mučki napali i ljude digli iz njihovih postelja, zarobili i odveli. Upravo najveći broj

Arif Pašalić je malo umoran čovjek od sukoba koji je trajao danonoćno na mostarskom ratištu

tih ljudi, mladih ljudi između 20 i 30 godina, nisu se pojavili na spiskovima. Oni nam nisu mogli položiti račun gdje su ti ljudi. U jednoj fazi razgovora tražili smo barem da se kaže gdje su ti ljudi. Nisu morali istog momenta biti i oslobođeni, iako je ta formula glasila - svi za sve. Međutim, ni to nije prošlo. Naravno, to je izazvalo revolt naših građana, rodbine tih ljudi. Razmjena je morala biti zaustavljena. Oni su kasnije zarobili naše helikoptere u Međugorju. To je apsolutno nedopušten postupak, jer smo mi oslobodili njihove ranjenike iz Bile. Međutim, kada su naši helikopteri došli po ranjenike u Međugorje, oni su bili zaustavljeni i još su ti helikopteri tamo. U pitanju je, dakle, jedan odnos koji je potpuno suprotan onoj deklaraciji koju smo potpisali Tuđman i ja, da bismo otvorili puteve obustave vatre, razmjene zarobljenika i prolasku konvoja. To su one tri tačke koje su bile od osobite važnosti za nas. Njihovom krivicom zaustavljeno je to. Sad se pregovori ponovo vode da se to prevaziđe, jer je, jednostavno, došlo do blokade čitavog procesa koji treba dovesti do oslobađanja hiljadu ljudi koji u stravičnim uvjetima žive u logorima.

Radi se na inoviranju Platforme Predsjedništva BiH? Kada će to biti i šta je to, u stvari?

- Razmišljamo o tome da se u situaciji kakva jeste još jednom preispita Platforma. Važeća Platforma Predsjedništva BiH postoji, ona je usvojena na postulatima jedinstvene, cjelovite BiH. Pod pritiskom događaja, političke i vojne situacije, i pregovora koji su trajali, do izvjesnog odstupanja od te Platforme. Na svu sreću, taj dogovor nije potpisan, ali pojavila se jedna platforma koja predviđa drukčiji ustavni koncept BiH. To je onaj koncept unije. Mi se sada moramo konačno opredijeliti između to dvoje. Treba reći narodu zašto se bori, za kakvu se on to BiH bori i koji su naši ratni ciljevi. To je nešto što će biti predmet daljnjih razgovora u Predsjedništvu ovih dana. Nakon toga bismo prišli raspravi koja bi trebala biti jedna općenarodna rasprava. Vjerovatno ćemo raspravu organizirati u parlamentu, sa poslanicima u Sarajevu, Zenici, Bihaću, Tuzli, Mostaru... pa ćemo pokušati sabrati razultate tih rasprava kao i onih u političkim strankama. To ćemo onda sve prenijeti u Predsjedništvo i donijeti odluke koje će trasirati dalji put Bosne i Hercegovine i definirati naše političke i ratne ciljeve, za koje se borimo. Ne mogu vam trenutno reći kako će ta platforma izgledati, ali radit će se, vjerovatno, o izboru između dvije moguće opcije. Koliko sada mogu procijeniti, većina ljudi će se zalagati za cjelovitu BiH. Ja ću ovih dana ići po Bosni i Hercegovini, pa ću vidjeti i oslušnuti šta će reći ljudi u Tuzli, Zenici, Mostaru. Vjerujem da ću obići i Krajinu.

Vaš odgovor na Karadžićev prijedlog novog koridora otvaranjem luke Bar?

- Ne sviđa nam se, naravno, ona ucjena naftom. Međutim, u principu mislim da nećemo biti protiv otvaranja još jednog koridora. Na taj način bismo otklonili hrvatsku ucjenu nad Bosnom i Hercegovinom. Oni, jednostavno, žive u ubjeđenju da mi bez njih ne možemo i mislim da vrlo često zloupotrebljavaju tu situaciju.

12. 11. 1993.

DIPLOMACIJA JE REFLEKS VOJNE MOĆI

Smatrate li da je bosanska strana učinila neku ozbiljnu grešku u toku pregovaračkih procesa?

- Ne može biti da u ovakvoj kompliciranoj situaciji nije bilo grešaka. Ogroman broj faktora je u igri. Ponekad se čini da je naša diplomacija pokleknula, a to je samo privid. U pitanju je poznata međuzavisnost političke i vojne situacije. Mi smo u tehničkom pogledu vojno inferiorniji pa i naši politički pozivi ne mogu biti jaki, jer stara je stvar da je diplomacija samo refleks vojne moći, šminkanje vojne situacije, kako je to neko duhovito rekao. Ali, da se vratimo na pitanje moguće greške. Očito je sporno da li smo trebali prihvatiti razgovore o trajnoj podjeli BiH i mogućnosti referenduma. Tu nisu lijepe stvari, ali ne mislim da se radi o greški. Kad je nad Bosnom visila opasnost dvojne podjele, prihvatili smo razgovor o trajnoj podjeli. Vojnici su rekli: Pošto je vanjska linija odbrane pukla, povukli smo se na drugu odbrambenu liniju odbrane. Ne radi se dakle, o greški, nego o odnosu snaga. Nema cjelovite Bosne bez Srba i Hrvata, a ja ih ne vidim dovoljno. Njihovo odsustvo ili nedovoljno prisustvo stvara probleme.

POBIJEDIT ĆEMO JER SMO DRUKČIJI OD NJIH

Naš narod je hrabar - jer se bez oružja bori; pametan - uspijeva ni iz čega nešto stvoriti i napraviti; i dobar - jer na rušenje džamija ne odgovara rušenjem crkava

Gospodine Predsjedniče, molimo vas da iznesete svoje osnovne dojmove s Vašeg puta po slobodnim teritorijima BiH?

Osnovni utisak sa tog dosta dugoga puta jest da je slobodni teritorij daleko veći nego što nam se to ponekad čini. Treba ga preći na način kako sam ga ja sada prelazio, pa se uvjerite koliko je dug i širok taj teritorij. Dalje utiske mogao bih, recimo, podijeliti na pozitivne i negativne, odnosno, nepovoljne. Srećom, pozitivnih je više. Susreo sam se sa vojskom i mogu vas uvjeriti - to, uostalom, vide ljudi i u Sarajevu, da je to postala prava vojska. Posljednji put bio sam na slobodnim teritorijima negdje u januaru. Nakon toga, nije više bilo moguće doći tamo, jer se sa zapadne strane, odakle sam i došao prošli put, preko Splita, više ne može. Sada sam ovamo došao - hoću naglasiti - ne u pratnji UNPROFOR-a, nego u pratnji naših vojnika. Kako sam izašao iz Sarajeva, to ostaje mala tajna! Svugdje je moral - i vojnika i naroda - veoma visok. Pomalo sam se plašio tog optimizna koji mi ulijevaju. Ne valja biti odveć euforičan i optimističan, kad donosite odluke, ali moram priznati da me je ugodno iznanadio moral vojske i naroda. Recimo, gore na sjeveru, nedaleko od linije na Gradačcu, na Brčkom, na Čeliću, svugdje ista poruka: da ne popuštamo, da se ne damo, da mi možemo izdržati - uprkos svemu! Vojska je uglavnom obučena prilično dobro, i naoružana, naravno, iako je to najčešće lahko naoružanje. Dalje, Bosna nije srušena kao što se to misli. Industrija je, dobrim dijelom, očuvana. Ima mnogo slučajeva gdje je oštećenje samo 5 do 10 procenata. Posjetio sam i naše fabrike vojne industrije. Stanje pokazuje da mi možemo izdržati uprkos blokadi, uprkos embargu, toj nerazumnoj i nerazumljivoj mjeri međunarodne zajednice, nad kojom će se vjerovatno iščuđavati buduće generacije. A iščuđavat će se jer je neosporno da je Bosna i Hercegovina bila žrtva agresije, da je bila brutalno napadnuta, a ipak su došli pa nam vezali ruke i onemogućili našu samoodbranu. Ostat će, naravno, da se objasni zašto su to učinili, i ostali uporni u tome. Postoji samo jedno objašnjenje: da nije bilo embarga na oružje, mi bismo pobijedili. Rat bi već bio iza leđa. Bosna i Hercegovina bi izašla kao pobjednik u ovom ratu, to oni znaju, i ovi ovdje, i oni tamo; hoću kazati, ovi ovdje na Balkanu, i oni tamo u Evropi, a ta pobjeda im nije odgovarala. Zašto, to je malo duža priča i ostavio bih je za drugu priliku. Mogao bih reći da sam na ovom putovanju nastavio da za sebe otkrivam naš narod. Znao sam da je naš narod dobar narod. Otkako su borbe počele, znam da je to i hrabar narod. A ovo što sam vidio, pokazuje da je to i pametan narod. On uspijeva ni iz čega nešto stvoriti i napraviti. Tako mi tu blokadu praktički probijamo. Rekoh, dobar narod koji na rušenje džamija ne odgovara rušenjem crkava, koji na genocid ne odgovara genocidom, koji pokazuje veliku mjeru strpljenja i ljudskosti.

Bosna nije srušena kao što se to misli. Industrija je dobrim dijelom očuvana

To smo oduvijek znali o našem narodu. Međutim, rat je iznova otkrio njegovu hrabrost i nevjerovatnu snalažljivost.

NAROD NIJE POBIJEN

Posjetili ste Gradačac. Kakvo je, zapravo, stanje na sjevernom frontu, koji je, svih 20 mjeseci, pod snažnim udarima oklopa i svekolike agresorske mašinerije?

- Da, glavni udar bio je usmjeren upravo gore, na Brčko, Gradačac, Teočak. Gradačac neki vojnici smatraju vratima Bosne, strateškim vratima. Protivnik je tu udario svom snagom i bilo je nekoliko takvih bitaka koje, naravno, u jednom kratkom izlaganju čovjek ne može opisati. Ali, ipak recimo, bila je jedna velika tenkovska bitka krajem prošle godine koja je trajala 12 dana. Bilo je to između 12. i 25. novembra, kada smo uspjeli uništiti oko 60 tenkova. Uslijedio je, zatim, čitav niz novih nasrtaja, ali linije su ostale nepromijenjene. Gradačac, jednostavno, ne može bit zauzet, kao što ne može ni Čelić na kome sam našao sad jednu novoformiranu općinu i novoformirane vojne jedinice, vrlo dobro uvježbane, disciplinirane, obučene i odjevene. Vi znate da je sva sila neprijateljske vojske i oklopa bila bačena na Brčko, na proširenje ovog koridora. Imali smo tu vrlo težak napad u julu, i tu smo se morali povući sa one slavne Omerbegovače; ali pomjeranja su bila minimalna u poređenju sa silinom napada. Dakle, to je jedan slavni front i možemo se ponositi tim narodom i našom vojskom. Kada govorim o utiscima, ima, možda, još jedna pozitivna stvar koja će se moći i egzaktno utvrditi. Naime, nisu nas uspjeli pobiti i rastjerati kako su to mislili. Ja sam na sve strane viđao gomile ljudi, pa i buljuke djece koja idu i u škole, itd. i to me ponukalo da se upitam: Koliko nas nakon svega ima? Jednostavno sam imao utisak da nisu uspjeli ni da nas pobiju ni da nas rastjeraju. To narod traba znati, i iz toga crpiti snagu za ovo što nas sada čeka. A čeka nas još jedna teška zima i može biti nastavak borbi, ko zna? Iako mi nastojimo to izbjeći na svaki način. Ako mognemo naše ciljeve postići mirnim sredstvima, političkim putem, to ćemo učiniti. Međutim, lahko se može dogoditi da to ne bude moguće i da će trebati učiniti neke nove vojne napore. Naš narod je, dakle, uglavnom ostao na okupu. Potražio sam podatke u tuzlanskom i zeničkom okrugu i ustanovio da samo u ta dva okruga živi milion ljudi. Tome treba pridodati preko četiristo hiljada iz sarajevskog okruga, pa Krajina koja broji između 250 i 280 hiljada ljudi i, naravno, čitavu Hercegovinu, travnički okrug, gdje živi oko 100 hiljada ljudi i, konačno, Goražde, Srebrenicu, Žepu itd. Dakle, kad se to sabere, onda proizlazi da im je trud bio uzaludan. Oni nisu uspjeli uništiti naš narod, niti će ga uništiti. A od negativnih dojmova ili bolje rečeno, nepovoljnih okolnosti koje su me stalno zaokupljale iz mjesta u mjesto, rekao bih da je to glad. Problem hrane postaje prvorazredno pitanje i bojim se da ta nevolja može biti opasnija i od četnika i od ustaša. Dakle, to je jedna stvar koja me pritiskivala sve vrijeme. Međutim, narod ni-

je demoraliziran! Ali, evo, dok mi razgovaramo, u Ženevi je o tom pitanju u toku konferencija, kojoj prisustvuje i naša delegacija.

PITANJE POVRATKA HRVATA

U režiji Sadako Ogate...

- Da, u režiji Sadako Ogate. Ja sam bio pozvan da odem tamo, međutim, zbog ovog putovanja i dugog izbivanja od 12 dana, nije bilo moguće da idem na neki novi put. A imao sam i mnogo obaveza na slobodnom teritoriju. Otišla je naša delegacija ne čelu sa Silajdžićem. Ona ima zadatak uraditi sve što je moguće da se ova blokada probije, odnosno da se nađe način da se hrana uvozi. Naš je stav da je sasvim svejedno uvozila se ona iz pravca Srbije ili iz pravca Hrvatske. Dakle, mi se slažemo i sa koridorom od Bara do Sarajeva. Naravno, to je i hrana koja bi eventualno došla iz Makedonije za koju, evo, sa zebnjom očekujemo hoće li proći ili neće. Hrana je jučer krenula iz Skoplja. To je jedan komercijalni konvoj. Jednom riječju, hrana ostaje pitanje s kojim smo mi suočeni i koje ćemo nastaviti rješavati sa svom upornošću koja zaslužuje jedan tako važan problem.

Neke etape ove Vaše turneje po slobodnim teritorijima trebalo bi posebno osvijetliti. Prije svega, Vareš. Vi ste bili u Varešu neposredno nakon što su ga jedinice Drugog i Trećeg korpusa oslobodile. Vi ste tada dali jedan apel, koji je u domaćoj i u međunarodnoj javnosti, naišao na izuzetan prijem, a to je da Hrvati koji nisu iseljeni, ostanu, a oni koji su otišli - da se vrate.

Da, taj poziv i sada vrijedi, mada je teško uspostaviti kontakt sa tim narodom. Vi znate da smo mi organizirali odlazak jedne delegacije odavde, koja je, nažalost, bila zaustavljena na Kobiljači. U toj delegaciji bili su monsinjor Puljić i fra Petar Anđelović. Izbjegli hrvatski narod našao se, na neki način, razapet između bojovnika HVO, koji ga uvjeravaju da se ne treba vratiti u Vareš, i nas koji ga pozivamo da se vrati svojim kućama. Ovo iseljavanje hrvatskog življa je očigledno bilo sasvim dio jednog plana, to je takozvani Bobanov plan, da se dolje stvori nekakva hrvatska državica u kojoj bi okupio sve Hrvate iz Bosne i Hercegovine. On je, naime, konstatirao da, ja sam čitao taj materijal, 700 hiljada Hrvata jednostavno je razasuto od Neuma na jugu do Save na sjeveru, i kako bi ih trebalo zbiti, teritorijalizirati, stvoriti jednu kompaktnu cjelinu, itd. Nama naša šarolikost u Bosni ne smeta, naprotiv, ona predstavlja bogatstvo Bosne. Pitali su me, moram biti iskren: »Zašto, gospodine predsjedniče, da mi vraćamo Hrvate ako Boban nas tjera iz Hercegovne?« Nama nisu svojstvene Bobanove metode, jer mi smo država, oni su paravojska, ili banda, najčešće. Mogu slobodno kazati da su ljudi koji su izvršili etnička čišćenja u Mostaru i Stocu i koji su neki dan srušili Stari most - banda! A ima i druga, praktičnija strana pitanja. Jedan od tih ljudi bijaše iz Hercegovine, pa ga ja pitam: »Je li ti želiš da se ljudi vrate u Stolac, da se vratimo u Stolac?« On, naravno, kaže da želi. Jedini način, kažem mu, da se mi vratimo u Stolac jest da Hrvati ostanu u Varešu. Jer Bobanov prljavi plan išao je u dvije faze: prvo je trebalo očistiti taj teren, isprazniti od Bošnjaka Mostar, Stolac, Čapljinu, Ljubuški, Livno i tako dalje, a zatim u taj prazni prostor, kao stoku natjerati narod odozgo, sa sjevera Bosne, dolje u taj bobanistan, kako taj teritorij zovu naši. Ako mi hoćemo da se taj plan ne ostvari, mi moramo ubijediti naše sugrađane, Hrvate, da ostanu na svojim ognjištima. Ne trebamo pomagati Bobanu time što bi Hrvate tjerali iz Vareša. Dakle, to je praktična strana problema, ako ostavimo na trenutak po strani ovu čisto moralnu, principijelnu stranu pitanja. Bosanskohercegovačka država mora biti pravna država. Treba znati da su bojovnici HVO-a neposredno pred bijeg iz Vareša megafonima pozivali narod da ide, da imaju sahat-dva vremena da napuste teren, jer dolazi bosanska vojska koja, navodno, sve pred sobom pali i ubija. Narod je u nedoumici šta se događa, ne može rizikovati. U svakom slučaju, mi nikada nećemo biti oni koji progone narod. Ja bih ovdje možda napravio jednu malu digresiju. Vidite kako se na čudan način historija ponavlja. Sad ponovo imamo u Bosni neku sliku iz Drugoga svjetskog rata. Taj rat dobro pamtim. Kada je počeo rat, bilo mi je 20 godina. I tada su bili četnici i ustaše. I sad ih, evo, ponovno na sceni. Samo gori četnici od onih četnika, gore ustaše od onih ustaša, to sasvim sigurno mogu kazati, jer one ustaše ipak nisu srušile ni most, ni džamije po Mostaru, a ove to jesu. Sad se postavlja pitanje: ko je ta treća strana? Onda su treća strana bili partizani. I sad ima treća strana. To je naša narodna bosanska vojska, koja nema onaj ideološki, komunistički predznak, koja je demokratska. Mi ne spadamo u ljude koji smatraju da historija počinje sa nama. Historija Bosne počinje prije hiljadu i kusur godina. I sve što je dobro iz prošlosti treba naučiti i pamtiti. I onda sam kao mlad čovjek išao po Bosni, baš sam bio u Gradačcu koncem 1944. godine, gdje mi je brat živio. Dolazile su razne vojske. Kad dolaze četnici i ustaše, narod bježi. Jer to su bile vojske koje ubijaju građane. A kad dolaze partizani, narod ne bježi. Narod nije znao za komunizam, niti ga se to puno ticalo. Partizani nisu puno o njemu govorili, neće ni govoriti sve do '45., '46. godine, dok nisu učvrstili vlast, nego su govorili o oslobodilačkom ratu i pratio ih je glas vojske koja ne ubija nejač. Partizani jesu bili i grubi, i ponekad surovi, prema protivnicima, ali je činjenica da nisu ubijali žene i djecu. I zato su pobijedili. Mi to trebamo dobro upamtiti i trebamo izvući pouku: Mi ćemo pobijediti ako nas bude pratio glas vojske koja ne ubija žene i djecu. Ako to ne bude slučaj, onda će se sve pretvoriti u jedan krvavi koloplet triju vojski koja jedna drugu goni, gdje su svi isti. Mi se moramo izdvojiti i biti drukčiji. Tako ćemo pobijediti? Usprkos svemu!

A od negativnih dojmova ili, bolje rečeno, nepovoljnih okolnosti koje su me stalno zaokupljale iz mjesta u mjesto, rekao bih da je to glad. Problem hrane postaje prvorazredno pitanje, i bojim se da ta nevolja može biti opasnija i od četnika i od ustaša

UBISTVO FRANJEVACA

Ubistvo dvojice fratara, gvardijana Miličevića i njegovog vikara Mihića u Fojnici, imalo je zlokobne rezonancije. Vi ste bili u Fojnici, šta nam o tome možete kazati?

- Prije svega, ne znam u ovom momentu ko je izvršio ovo nedjelo, prerano je da o tome govorim, ali nije rano kazati da osuđujem zločin bez obzira ko ga je uradio. Tamo je bila naša vojska. Daj Bože, da se prikaže da to nisu naši uradili. Jer ima naznaka da je to učinila jedna ustaška grupa, da bi se most i diskusija o mostu u svijetu potisla u sjenku i da bi se umjesto o Mostaru počelo govoriti o ubistvu ovih svećenika. Ja sam jučer bio kod fra Petra Anđelovića i kod monsinjora Puljića i izrazio svoje saučešće povodom ovoga slučaja. Ja bih podsjetio da je prije 500 godina sultan Fatih izdao ovome fojničkom samostanu čuvenu Ahdnamu. To je bio jedan pametan i velik čovjek. Prije 500 godina on dolazi i susreće se tu sa franjevcima i daje im povelju koja im garantira sigurnost. Ahdnama je sačuvala franjevački red i samostane i crkve u Bosni i Hercegovini tokom svih burnih 500 godina. Sada dolaze neki i misle da treba ubijati svećenike. Ako su to učinili naši, ja im poručujem da se u blizini nalazi mnogo i ustaša i četnika pa neka svoje junaštvo tamo pokazuju, a ne na nenaoružanim svećenicima. To zabranjuje i Božiji i ljudski zakon. A to apsolutno nije u našem interesu. U interesu je onih koji mogu zadovoljno trljati ruke. Mi ćemo ispitati ovaj slučaj. Ja sam u Fojnici naredio da se povede najstrožija istraga oko ovog slučaja, a izvršioci tre-

ba da budu biti primjereno kažnjeni. Moramo održati hladnu glavu i vidjeti što nam je činiti. Mi Bosnu možemo održati jedino kao civiliziranu zemlju. Našavši se u ovakvim kliještima dva mraka koji pokušavaju osvojiti Bosnu, moramo biti oni koji nose luč svjetlosti. Naši vojnici i svi naoružani ljudi treba da štite zakon ako hoće da izađemo na zelenu granu.

Podsjećam Vas da je jučer predsjednik Republike Hrvatske gospodin Tuđman rekao, što bi se kazalo: »Urbi et orbi«, da će Hrvatska vojska u BiH braniti hrvatski interes. Kako Vi to komentirate?

- Da, to je jedna vrlo tužna i ružna izjava. Ona najavljuje neku invaziju na Bosnu, ako je dobro razumijem. Na žalost, ta invazija, možda ne u jednom masovnom vidu, već je prisutna, jer mi znamo da se dijelovi Hrvatske vojske već bore kod Gornjeg Vakufa. Naredio sam jučer da se tačno utvrde podaci. Nakon toga ćemo tražiti sjednicu Savjeta sigurnosti, odnosno zaštitu. Izgleda da je gospodin Tuđman pokušao preko HVO-a osvojiti dio Bosne, pa kad mu to nije uspjelo, jer je HVO ovdje poražen, mislim na onaj pobunjenički dio HVO-a, onda se odlučio direktnim uplitanjem osvojiti ono što nije mogao HVO. Ali Tuđman je dao još neke izjave. On je pozvao na neku vrstu krstaškog rata protiv, kako je rekao, stvaranja ovdje islamske republike, kako on to kaže. Naš narod dobro zna da li se ovdje stvara islamska republika. Mi, naravno, hoćemo da ovdje i islam i muslimani budu slobodni, ali mi nemamo namjeru stvarati ovdje nikakvu islamsku republiku. Tuđman ide Miloševićevim putem, samo sa nekoliko godina zakašnjenja. Slobodan Milošević je 1990. najavio krstaški rat u svome govoru na Kosovu. Pošto je Milošević najavio krstaški rat, i Tuđman je to učinio, i sada, pošto je Milošević naredio »etničko čišćenje«, i Tuđman je naredio takvo »etničko čišćenje«.

HVO U ARMIJU BiH

Kakva je budućnost odnosa bosanske vlasti sa Hrvatima ovdje u Sarajevu nakon ovoga dosta kontroverznog preimenovanja HVO brigade »Kralj Tvrtko« u brigadu Armije BiH?

- U Bosni i Hercegovini može postojati samo jedna vojska. Mi ćemo svugdje ponuditi lojalnom HVO-u da se transformira i uključi u Armiju BiH. Može nastaviti da egzistira eventualno kao hrvatska brigada, ali ne može više primati komande iz Gruda. U tome je čitava promjena i u tom smislu je u pripremi odgovarajući zakon.

Da za kraj ovog razgovora ostavimo ono što je bila informativna, a dijelom i politička poslastica. Naime, Vi ste se za vrijeme ove dvanaestodnevne turneje sastali sa 32 ratna predsjedništva, imali ste pedesetak sastanaka. Jedan je pobudio naročitu pozornost u domaćoj i inozemnoj javnosti. To je onaj razgovor sa zeničkim privrednicima, na kome ste govorili o svojoj viziji političke budućnosti Bosne i Hercegovine. Vi znate koji je Vaš sud naišao na ljubopitljivost, naklonost ali i neraspoloženje i komentare koji su htjeli da cijeli koncept naše borbe dovedu u pitanje?

To su bili razgovori o privrednim pitanjima, ali s obzirom na stanje, ti razgovori neizbježno predu na politički teren viđenja Bosne, njene budućnosti. Iznio sam jedno svoje razmišljanje ili jednu moju viziju koja, naravno, nije zvanična. Ona će se, možda, razmatrati na Predjedništvu, možda ćemo Platformu u tom pravcu nešto mijenjati. Radi se više o taktici borbe za cjelovitu Bosnu. Izričito sam rekao da mi ne odustajemo od cjelovite Bosne i Hercegovine, ali - kako doći do nje? Rekao sam da moramo postići ono što je na posljednjoj Skupštini rečeno, sa onim čuvenim »ali«, tj. da prihvatimo ponuđeni koncept pod uvjetom da se teritoriji nastanjene većinskim bošnjačkim narodom vrate pod kontrolu BiH vlasti.

Ahdanama je sačuvala franjevački red i samostane i crkve u Bosni i Hercegovini tokom svih burnih 500 godina. Sada dolaze neki i misle da treba ubijati svećenike

Na tome ćemo istrajavati prvenstveno političkim sredstvima, ali ako to ne bude moguće, moramo učiniti sve da to postignemo vojnim putem. To je ona tačka na kojoj bi, možda, mogli zaustaviti rat. Da li bismo trebali produžiti dalje sa borbom dok, recimo, ne oslobodimo Trebinje, Drvar, Banju Luku, itd. ili bi to trebalo raditi političkim putem. Kako? Pa na ovom slobodnom teritoriju pod kontrolom bosanske vlasti i Armije treba stvoriti jedan prostor na kojemu vladaju zakoni, na kojem je spašena civilizacija, na kojem će vladati demokracija i na kojem će vladati ovaj osnovni zakon koji kaže da niko na tom teritoriju neće biti progonjen, zbog vjere, nacije ili nekog političkog uvjerenja. Dakle, trebalo bi taj model uspostaviti ovdje u bosanskoj državi. Trebalo bi ga kombinirati sa slobodnim tržištem, trebalo bi vratiti narod koji je izbjegao van, trebalo bi prići rekonstrukciji, izgradnji tog dijela Bosne i Hercegovine koja ima sve uvjete da se brzo uzdigne iz pepela. Ako jednog dana imadnemo mir, ako otvorimo puteve, ja sam siguran da ćemo mi, zahvaljujući činjenici da je to ipak najrazvijeniji dio Bosne i Hercegovine, uspjeti taj dio Bosne brzo podići. E, onda bismo snagom političkog modela postepeno pobijedili ovaj mrak na jednoj i na drugoj strani, u kojem živi i u kojem će živjeti još dugo dijelovi Bosne i Hercegovine. Mislim da integraciju, o kojoj je riječ, ne bismo mogli vojnim putem rješavati, mislim da to nije pravi lijek, jer tu vlada jedna vrsta opijenosti, nacionalne, šovinističke, fašističke, nazovite je kako hoćete. Treba da prođe vrijeme pijanstva, vrijeme mahmurluka, da se svijet otrijezni, i tek će tada biti otvoren put da se Bosna ponovo integrira. Dakle, cjelovita BiH ostaje naš cilj. Ali, moram naglasiti da ovdje stoji jedan princip u mojim očima, važniji od svih drugih. Na pitanje kakva buduća Bosna treba biti, na kojim temeljima da se gradi, odgovorio bih: bez obzira šta će i kakva će buduća Bosna biti, ona mora biti takva da se u njoj više nikada ne može ponoviti genocid nad bošnjačkim narodom. Za mene, to će biti i treba da bude najviši zakon ove zemlje, i tom zakonu će biti sve podređeno.

BOSNA OD RAZUMNIH LJUDI

Ovo Vaše viđenje neko tumači tako da Bosna ne može da bude onakva kakva je bila prije, i muslimanska, i srpska, i hrvatska. Po onoj formuli, recimo, ZAVNOBiH-ovskoj?

- Očigledno je da je etničko čišćenje učinilo svoje, bar za jedno vrijeme. Možda će se jednog dana stvari početi vraćati na ranije stanje, možda ćemo početi polahko uspostavljati ranije stanje. Demografska slika Bosne je potpuno promijenjena, ali ta činjenica nije beznadežna. Zašto? Treba se sjetiti da, recimo, u Višegradu, ili u Foči nije bilo uopće muslimana 1944. godine. Kasnije, vidite, bili smo čak i većinsko stanovništvo u Višegradu, a u Foči bilo nas je polovina. Vratit će se i ovdje ljudi, ali će trebati, bojim se, jedan duži period da Bosna ponovo dođe sebi. Treba jedan faktor - vrijeme, dvadeset - trideset godina. U historiji pojedinca to je jedan relativno dug period, u historiji naroda nije. Dakle, najvjerovatnije predstoji jedno vrijeme odvojenog života. Ne vidim da integraciju možemo učiniti neposredno, kako to neki idealisti misle. Ali i za idealiste ima mjesta u ovom planu. A to je da se onaj san o Bosni i Hercegovini integriranoj postepeno ostvari. Ima mjesta i za realiste, a to je da realiziramo prvi dio tog plana, osloboditi sve krajeve i na njemu uspostaviti stanje ili odnose koji će se snagom civilizacije, snagom razvoja, nametnuti ostalim dijelovima Bosne, reintegrirati Bosnu na način kako je to učinila Zapadna Njemačka u odnosu na Istočnu Njemačku. Kako se Njemačka ujedinila? Pa nije Zapadna Njemačka ušla vojskom tamo, nego je snagom političkog modela pobijedila. Ljudi su shvatili da je ono tamo bolje pa je došlo do integracije Njemačke bez metka.

Možda i mi možemo tako nešto slično ostvariti, ali to zavisi od nas, šta mi hoćemo i šta mi možemo. Ne može se Bosna i Hercegovina graditi od četnika u ustaša. Bosna i Hercegovina može se graditi od razumnih ljudi, ona je bila primjer razuma i razbora na ovom dijelu svijeta, bila je i sad je ostala takva i ne može se graditi od nacionalno ostrašćenog svijeta. Mora ponovo oživjeti neka svijest o tome da je uzajamna komunikacija između ljudi moguća, da ljudi mogu zajedno da žive, mora se ta svijest ponovno uspostaviti, a ona je srušena. Nije trebalo mnogo da se sruši, ali treba mnogo da se ponovno izgradi i uspostavi. Bila su to, otprilike, moja izlaganja u Zenici. Ona, možda, nisu odgovarala vizijama nekih idealista koji jednostavno hoće preskočiti realnosti koje tu postoje. Vi sada nakon mosta ne možete u Hercegovini govoriti o suživotu, neposredno, možete govoriti o nekom dalekom idealu, ali pokušajte to u Mostaru, otiđite među te ljude. Kad je riječ o Mostaru, taj grad je danas tačka najveće patnje u svijetu, ne u Bosni i Hercegovini, nego u svijetu. Stravična je stvar u kakve su uvjete te ljude doveli. Za Mostarce je danas svako s one strane Neretve kriv. Naravno, da nije svako kriv. I najveća greška koju bismo mogli uraditi jest da kažemo da su svi Hrvati ustaše i svi Srbi četnici. Moramo uprkos svemu nastojati da razlikujemo Hrvate i Srbe od četnika i ustaša. Ali u onim patnjama kada ljudi nemaju više šta jesti i ložiti i kada su gađani svaki dan granatama s one strane Neretve, vi tu o suživotu ne možete govoriti i bojim se da to još jedan dug period vremena nećete moći. Na ovom putovanju imao sam namjeru posjetiti Hercegovinu, vidjeti Konjic, Jablanicu, Mostar, da bih zaokružio i provjerio neka svoja gledanja u neposrednom kontaktu sa ljudima, jednom riječju, da vidim šta je to Bosna danas, nakon ovoga što je preživjela i doživjela. Jer ovo što je Bosna doživjela, to neki narodi nikad nisu zapamtili. Narodi koji su stari dvije hiljade godina teško će naći jednu epizodu u svojoj historiji koja bi mogla biti u poređenju sa ovim što smo mi doživjeli ovdje u Bosni. Ovo su iznimno teška iskustva kroz koja su naši ljudi u Bosni i Hercegovini prošli. Ja sam htio vidjeti šta je ostalo od Bosne nakon svega, koja uvjerenja još žive, šta je ostalo od naših vjera, ideala i nada. Mogu reći da ljudi i dalje vjeruju u Bosnu i Hercegovinu, i to nije fraza, ali nama je potreban predah. U međunarodnim razmjerama, u političkoj budućnosti Bosne i Hercegovine, u posljednje vrijeme iskrsle su dvije inicijative - francusko-njemačka, koju nose ministri inozemnih poslova Juppe i Kinkel, predviđa se da do mira dođe postepenim ukidanjem sankcija Srbiji u ritmu u kojemu bude Bosni i Hercegovini limitiran mir. Šef talijanske diplomacije Anderatta predviđa izmjenu teritorijalnih razgraničenja kao model uspostavljanja mira.

Treba da prođe vrijeme pijanstva, vrijeme mahmurluka, da se svijet otrijezni, i tek će tada biti otvoren put da se Bosna ponovno integrira. Dakle, cjelovita BiH ostaje naš cilj. Bez obzira šta će i kakva će buduća Bosna biti, ona mora biti takva da se u njoj više nikada ne može ponoviti genocid nad bošnjačkim narodom

Da završimo onim čime smo i počeli. Vi ste, naime, kazali na početku da se plašite tog nerealnog optimizma. Da li Vas plaši realni pesimizam ili pesimizam našeg realiteta, naše svagdašnjice?

- Pesimizma je, na svu sreću, veoma malo. Prošetajte Bosnom pa ćete se uvjeriti. Moram reći da je optimizam začuđujući s obzirom na prilike u kojima živimo. Mislim tu na zimu koja nas čeka. Optimizam može nekada biti loš savjetnik, ali ja nastojim da te svoje utiske, ako je moguće, kombiniram sa realnim podacima. Pesimizma, dakle, nema, osim tu i tamo. Preovlađujuće osjećanje je vjera u budućnost, dostojna jednog mladog naroda kao što je naš.

24. 11. 1993.

1994.

LIČITE NA NAROD IZ KOJEG POTIČETE

Govor na Konstituirajujućoj sjednici Gradske konferencije Stranke Demokratske Akcije u Sarajevu

Draga braćo i sestre,
Dragi prijatelji, Esselamu alejkum
Bismillahirrahmanirrahim!
Ja sam spremio jedno usmeno i neposredno izlaganje, ne dugačko, jer nemamo puno vremena, bit će još govornika, čujem njih desetak, koji su došli da vas pozdrave. Vrijeme je ograničeno od strane organizatora, ali ja ću, možda, uzeti nešto više vremena nego što je dato, jer poodavno nisam imao prilike da vam govorim. Koliko se sjećam, nisam na ovakvom skupu prisustvovao još od našeg Kongresa prije dvije godine. Ovo je od tada prva prilika da vam se obratim i veoma sam zadovoljan da mi se ta mogućnost pruža.

Ja sam imao namjeru da vas malo izružim, međutim, s obzirom na doček koji ste mi priredili, moram promijeniti cilj, šta da vam radim. Ipak ću zadržati pravo izreći neke kritike. Naravno, kad kažem izružim, mislio sam na naše članove, na nas - ne na goste. Njih nemaju pravo ružiti.

Naša stranka je uradila mnogo i mi se nemamo čega stidjeti. Ali mi smo učinili i izvjesne propuste u ratu i to trebamo priznati sebi i da te propuste otklonimo. Propusti su se ticali, prije svega, naše neopreznosti, pa su se u Stranku, kao što se to često događa, kao što to pogađa sve stranke koje dođu na vlast, uvukli ljudi koji tamo ne pripadaju.

Ovdje je Mehmedalija Hadžić malo prije govorio o otvaranju Stranke. To je jako lijepa stvar i mi to trebamo uraditi. Zašto? Zato što je ovo što se dogodilo u Bosni i Hercegovini nešto što se jednom narodu događa jedanput u hiljadu godina. Mi nismo, možda, ni svjesni šta se stvarno dogodilo. Trebat će neka, što je neko rekao, historijska distanca, jedna historijska udaljenost, pa da se zaista prosudi sva strahota tragedije, a ja bih rekao i veličina tragike koja nam se zbila. Neki narodi prožive svoj vijek, rode se, uđu u historiju i izađu iz nje, a ne dožive ovo što je bosanski muslimanski narod doživio. Ovo je stravična stvar. Ni kamen na kamenu nije ostao! Pa ako je to tako, ako se već Bosna promijenila, ako se u Bosni sve promijenilo, zašto da mi mislimo da se i ljudi nisu promijenili? Zašto da na ljude gledamo drukčije, odnosno, da pitamo šta je neko bio prije deset, petnaest godina. Mi trebamo pitati: šta je on danas? I pošto je prošlo ovih dvadeset mjeseci teške borbe, trebamo se pitati, prije svega, šta je on u toj borbi, u tih dvadeset mjeseci, dao, učinio, kako se u toj borbi ponašao?

A ponašali su se ljudi na dva različita načina. Znate, neki su mislili da mogu živjeti držeći govore, gurajući se na položaje, pozivajući se na to da su nekad nešto činili, a ne pitajući se šta su uradili danas za Bosnu i Hercegovinu i ovaj narod; izbjegavajući pitanje šta su uradili ovdje i sada. To je to pitanje o otvaranju Stranke. Stranka treba zaista otvoriti svoja vrata svima onima koji se hoće sa nama zajedno boriti za Bosnu i Hercegovinu i za svoj narod. Poslije dvadeset mjeseci ovako teških iskušenja, vi imate na raspolaganju jedan siguran kriterij, jedno mjerilo, a to je: ko je ostao uz ovaj narod, ko nije. Ne može se više praštati greška. Mi smo mogli izabrati u one predratne odbore, pa i na onom Kongresu pred rat, ljude, i da pogriješimo. I da se pravdamo da, eto, nismo znali kakav je ko. Mi danas nemamo takvog opravdanja. Iza nas stoji dvadeset mjeseci teških iskušenja. U tim iskušenjima je neko položio ispit, a neko nije. Molim vas, one koji nisu položili ispit, udaljite iz Stranke. Učinit ćete joj veliku uslugu. Stoga bih ja, uz ono otvaranje Stranke, stavio u upotrebu još jedan termin: a to je čišćenje Stranke od ljudi koji joj ne pripadaju. E, sad, kod čišćenja, svaka stranka u svijetu (nije to samo naš slučaj) ima stalni problem između poštenih a manje sposobnih, i vrlo sposobnih, a očito nepoštenih ljudi, pa se često lomi šta da uradi.

Ako se opredijeli za prve, ima velike probleme, jer država je država; ona je jedan složen mehanizam. Ima jedna čudna stvar: vi morate polagati ispit da biste vozili neka kola; ne daju vam na cestu ako niste taj ispit položili; možete, međutim, postati ministar i voditi jedan resor u vladi, a da od vas nikakav ispit ne traže; nikakvu provjeru znate li vi to raditi. E, sad, u toj dilemi: pošten, a manje sposoban, ili vrlo sposoban, a skoro sigurno nepošten i »premazan«, preporučio bih vam: opredijelite se za poštene ljude.

Naravno da bi idealno bilo, kada bi to bilo moguće, ali to je dosta rijetka kombinacija, skoro lutrijski slučaj, da imate vrlo poštena čovjeka i vrlo sposobna čovjeka u jednoj ličnosti. Obično je tu nekakva kombinacija na štetu jednog ili drugog. Opredijelite se za pošten svijet i nećete se, sasvim sigurno, prevariti. Ljudi će, možda, griješiti tu i tamo, i narod će to da oprosti. I naći će se put, naći će ga ako je on pošten. Naročito se čuvajte onih koji su »premazani u sedamnaest boja«, kako to naš narod kaže. Naročito se čuvajte onih koji su sada, kada je bio došao vakat, podijelili poslovne prostorije, stanove, poslali djecu na diplomatska mjesta ili se gurali da idu tamo. Ili, na neki način, pod ovim ili onim okolnostima, našli se tamo. I onih kojima se dolar ili marka zalijepila za ruku, jer su je premetali preko ruke.

Bosna je bila dugo vremena tema u svijetu i vi ste u ime takve Bosne mogli bilo šta dobiti u svijetu. Ponekad hvale mene ili Silajdžića kako uspijevamo vani. I uistinu, svijet je prema nama uslužan. Vrata nam se svugdje otvaraju. Pruža se pomoć Bosni i tako dalje. Nije to zasluga ni moja ni Silajdžićeva. To je zasluga Bosne; bolje rečeno, dvije stvari vezane za ime Bosne: njena patnja i njen otpor. Ta patnja i taj otpor stvorili su poštovanje za Bosnu u svijetu, pa onda, kad neko od nas i ode tamo, onda mu ukazuju to poštovanje. Ne kao Aliji ili Harisu, nego toj Bosni, odakle mi potičemo.

E sad, na račun toga, pojavljuje se jedan veliki broj mešetara, koji u ime Bosne i radi Bosne, nešto rade i kojima se, kao što sam maloprije rekao, lijepe dolari za ruke. Obratite pažnju na te ljude. Obratite pažnju na njih, a obratite pažnju i na ljude unutra.

Ja ponekad imam i neke vrlo teške saradnike; mislim, teške naravi. I pitaju me - kako mogu s njima. A ja kažem: »Mogu, zato što su pošteni ljudi«. Vidite, imate ponekad ljude sa kojima je vrlo teško sarađivati. Tvrdi su, ali znate da su to pošteni ljudi. Ja ih trpim oko sebe. Izgalamim se ponekad na njih, i oni na mene. Eto, ja sam predsjednik; nije me sramota to kazati. Izvikat ćemo se jedni na druge. Budemo dva dana ljuti, a onda život ide dalje. Jednostavno, ja te ljude volim kao što volim svoju ženu, sa kojom sam se toliko puta posvadio - kao i svako od vas. Poštenje je danas rijetka vrlina i zbog nje se mnogo šta može otrpje-

ti. Dakle, mislim da trebamo ići u tom pravcu.

Bilo je grešaka, pa nas neki opravdano i dobronamjerno kritiziraju, a drugi pokušavaju dobiti političke poene. Kažu, eto vidite, taj i taj čovjek je u SDA. Meni je neki dan došao do ruke jedan dokument iz općine Stari Grad, u kojem se navodi kako se tamo poslovne prostorije daju zaslužnim ljudima. Ja sam pokušavao tu naći kriterije, ko je zaslužan; kako se utvrđuje da je zaslužan? Ispalo je, ipak, da dva-tri čovjeka, ali, hoću vam kazati: dokument, o kojem je riječ, pokazuje da nešto nije u redu. Zaslužni ljudi dobivaju prostorije?! Zaslužni ljudi trebaju se sada boriti za Bosnu i Hercegovinu, a ne da dobivaju poslovne prostorije.

I, dalje, ponekad čovjek ne zna gdje bi prije, jer na mnogim stranama se prave greške. Moramo imati u vidu da nismo (mislim na niz iz SDA) nikad ranije bili u vlasti; pa ponekad ne znamo kako se to radi. Tehnologiju vlasti ne znamo. Bilo je grešaka uslijed toga, uslijed nepoznavanja te tehnologije. Ali, ima i onih drugih stvari. Evo, recimo, da vam spomenem još jedan dokument: zatražio sam Pravilnik o plaćama naših diplomatskih predstaavnika i osoblja tamo. Vidim, svijet se jako gura da ide vani, svako tvrdi da bi spasio Bosnu i Hercegovinu ako izađe. Mislio sam da se radi, jednostavno, o bijegu ispod ovih granata. Međutim, vidite, ima i neki drugi motiv: plaće nisu niske za ovu siromašnu Bosnu. One su, po mome mišljenju, dosta visoke. Poslije toga sam napisao pismo MIP-u (mislim da će to biti prihvaćeno), u kojem sam rekao da niko ne smije, nakon što se ovaj rat završi, imati neke dobiti iz ovog rata. A po onim plaćama, koje sam vidio tamo, Boga mi, bilo bi dosta na toj knjižici para i, eto, formalno - pošteno zarađenih. Jer je to bila plaća. Pa mjesec - po mjesec, on bi se vratio sa sto-dvjesto hiljada maraka uštede nakon, recimo, tri ili četiri godine rada.

Mislim da ne smije niko uknjižiti jednog jedinog dolara viška. Treba priznati neophodne i nužne troškove. Ništa preko toga. I tako sam napisao MIP-u, i ne sumnjam da će to MIP provesti. Bit će u tom slučaju nejednake plaće ambasadora samca i ambasadora sa troje djece, na primjer. Nije, možda, normalno da bude nejednaka, ambasadori bi trebali imati iste plaće. Ali, predložio sam da to bude troškovni princip, da se kaže: tebi u Beču još treba sedam-osam hiljada šilinga za život. Evo ti tih osam hiljada šilinga. Ne više. Jer niko ni ovdje ne dobiva ništa. Mi radimo ovdje, svi koji ovdje ostajemo, za ono hrane za sebe i porodicu. Ne znam, pravo da vam kažem, da li neko ima cigareta dovoljno, a ministar je ovdje. Ako je pošten, onda se i hrani vojničkom hranom. Ne bi se smjelo dogoditi da ima drukčiju hranu. U Predsjedništvu se i ja hranim vojničkom hranom, sa onog kazana tamo. Nemam nikakvu plaću i ne trebam imati nikakvu plaću. Iz ovoga, iz ove nevolje, niko ne bi smio ostvariti ni dolar viška. A koliko su troškovi, to, naravno, trebamo priznati i vi ćete ustanoviti, danas-sutra, da je, možda, čovjek koji radi u Parizu imao plaću pedeset puta veću nego mi ovdje, jer on, da bi pokrio svoje troškove, mora to imati. Ali ne smije zaraditi iz toga.

Spominjem samo neke deformacije koje bi se mogle pojaviti i o kojima treba SDA voditi računa. Vi ste zato politička snaga i treba o tome da vodite računa. To je vaš zadatak.

Rekoh: politička snaga. Mi jesmo politička snaga. Eto, vidite ovaj skup ovdje. Pa i neki općinski sastanak SDA ove vrste, sakupi više nego kongres nekih stranaka. Vi to znate. Skoro je bio kongres jedne stranke koja je prilično glasna, koja se puno ističe (a o tome ću kasnije reći nešto, i kako, i zašto). Na tom kongresu bilo je tridesetak-četrdeset ljudi. U nas jedna općinska organizacija ili čak jedna mjesna organizacija sakupi stotine ljudi.

Mi smo jedna velika politička stranka. Mi smo velika stranka, međutim, mi ne znamo tehnologiju vlasti. Vi znate onu mudrost koja kaže: nije se dogodilo ono što ne piše u novinama, i obrnuto: dogodilo se ono što piše u novinama. Pa se tako, na primjer, događa, da ispada, nakon svega (pošto mi to ne znamo, pošto mi nismo znali medijima posvetiti više pažnje, i televiziji, i radiju, i štampi, nego su to držali drugi) ispalo je to da su oni organizirali otpor, a mi nismo. Međutim, činjenice su sasvim drukčije: mi smo taj otpor organizirali. Ali, realnost je jedno, a novine stvaraju drugu realnost. Novine koje se često nalaze u rukama desetine ljudi. Jedni ljudi se bore i rade, ali novine stvaraju veličine u Sarajevu, veličine u Bosni. One znaju ko je šta uradio, koja stranka je šta uradila i tako dalje.

Ja sam neki dan u našoj centrali zatražio da pripreme monografiju o proteklih dvadeset mjeseci rata, da to prikažu realno, bez ikakva uljepšavanja. Naravno, ako je to ikako moguće, jer historije su obično lažne priče. Jer historiju pišu, kažu, pobjednici, pa je pišu kako im se sviđa. Ali, ja sam apelirao na svoje kolege da tu historiju našeg učešća, našeg doprinosa, našu ulogu u odbrani i spašavanju Bosne i Hercegovine i muslimanskog naroda, prikažu što objektivnije. Da poredaju samo činjenice. Ta monografija će biti izrađena za dva do tri mjeseca. Na njoj se radi. Prikuplja se obiman materijal o tome šta smo učinili u Sarajevu, Goraždu, Brčkom, Orašju, Kaknju, Mostaru i tako dalje.

Pa ćemo tada pozvati i ove druge stranke, neka i one kažu šta su učinile. Ne šta su rekle. Ne pozive. Ne apele. Ne stalne priče: Mi smo za cjelovitu Bosnu; mi se borimo; mi to ne damo! Nego šta su stvarno uradili da se ta Bosna očuva. Tada ćemo vidjeti kako stoje stvari. Malo prije spomenuti Hadžić Safet, to je jedan od prvih heroja, šehid, koji je poginuo u borbi kad smo pokušali zauzeti Vogošću. Svjesno je čovjek otišao u smrt. Ja znam da mu je govoreno prije toga da ima 20 posto vjerovatnosti da živu glavu izvuče. On je krenuo. I on, i ovdje među nama ima ljudi, koje ne bih želio spomenuti, jer ne valja spominjati zasluge živih, mogu uvijek pogriješiti pa da padnu. Ali spominjem one koji ne mogu više napraviti grešku, a to su naši poginuli šehidi, heroji! Pa Safet Zajko, pa Hujka, koji je pao u jurišu na Sjeverni logor; pa Ramiz Salčin... To su sve ugledni članovi Stranke. Sve su to heroji. Mi ćemo pobrojati naše heroje. Nek se vidi šta je SDA dala u toj borbi.

A podsjetio bih ovdje vas, mnogi od vas su bili prisutni na jednom sastanku koji je održan 10. juna 1991. godine, u Domu milicije, kada je bilo prisutno tri stotine i osamdeset ljudi iz čitave bivše Jugoslavije, na Proglasu koji smo tada dali. Bilo je to deset mjeseci prije početka rata, a mnogi od vas, ovdje prisutnih, bili su na tom sastanku. U tom proglasu mi smo najavili početak odbrane, oružane odbrane Bosne i Hercegovine. Najavili smo to u tački sedam toga Proglasa. Ali u prethodnim tačkama rekli smo da mi hoćemo da se nađe miran izlaz iz te situacije, da činimo to i to, i tako dalje. Jer smo znali da bi rat, svaki rat u Bosni i Hercegovini, s obzirom na situaciju, bio veoma krvav. I posebno tragičan za muslimanski narod. I činili smo sve da taj rat izbjegnemo. Bili smo izložili naše poglede, na koji način bi, možda, mogli doći do jednoga civiliziranog razvoda, jer Jugoslavija je očigledno stajala pred raspadom.

Vi znate da sam ja lično podnosio čitav niz prijedloga, učestvovao na onim javnim konferencijama, u pokušaju da se nađe miran izlaz. Mi smo u junu mjesecu to vidjeli, ali to je bilo predvečerje rata u bivšoj Jugoslaviji, jer će rat početi, mislim, 25. juna 1991. godine agresijom JNA u Sloveniji, a zatim u Hrvatskoj i tako dalje. Petnaest dana prije toga, 10. juna 1991. godine mi smo održali taj veliki skup.

U tački sedam Proglasa, mi konstatiramo, citiram po sjećanju, da se ti naši napori da se nađe miran izlaz, očigledno sukobljavaju sa politikom velikodržavlja i hegemonije i da mi to trpjeti nećemo, i da, s obzirom na to, danas formiramo Vijeće nacionalne odbrane bosanskog naroda. Mnogi će se toga ovdje sjetiti. Ja sam taj Proglas neki dan ponovo pročitao, i sjetio se tih dana. Odmah smo pristupili; stvorili smo to Vijeće nacionalne odbrane i formirali njegovo vojno krilo PL - Patriotsku ligu. To je bilo, dakle, 10. juna.

I ja sam u oktobru mjesecu te godine, to sad više nije tajna, jer je neki dan jedna žena na televiziji govorila o tom događaju, u Hrasnici, primio prvi izvještaj o organizaciji Patriotske lige. Ja sam prvi izvještaj primio tajno, naravno, jer nas je tada KOS pratio više nego ikada. Taj izvještaj mi je podnio, među ostalima, Sefer Halilović. Mi nećemo biti od ljudi koji retuširaju historiju. Ono što je bilo, treba da bude prikazano da je bilo. Ne trebamo sada kazati, pa dobro, Sefer je kao u maloj nemilosti, ne treba ga spomenuti. Treba ga spomenuti. On se borio tada. Kasnije je napravio neke greške, pa je sad malo udaljen. Ali, jedan broj oficira i jedan broj naših političkih radnika, među kojima je bio i Hasan Čengić, organizirali su tu Patriotsku ligu; organizirali su nabavku oružja. Mi smo u mnogim mjestima Bosne stvorili mrežu, nabavili oružje, organizirali grupe, i tako dalje.

U aprilu mjesecu 1992. godine, dolazi do udarca. Do stravičnog udarca, na više mjesta u Bosni i Hercegovini, istovremeno. U Mostaru, Sarajevu, itd. Bijeljina je bila nešto ranije. Zahuktavao se taj rat u Bosni i Hercegovini. Patriotska liga nije u cijelosti izdržala taj udarac. Nije ga mogla izdržati. Ona je pružila otpor koliko je mogla. Negdje veći, negdje manji. Uvijek je to zavisilo, naravno, od kvaliteta ljudi. Od njihove hrabrosti. Negdje je Patriotska liga pružala otpor deset dana, kao što je u Foči bio slučaj, pa smo se povukli. Negdje se borila daleko više, kao što je to bilo u Zvorniku. Ja vas podsjećam na onu herojsku borbu zvorničkog Grada, gore, na kojem se borba vodila, mislim trideset i šest ili trideset i sedam dana, na kojem su skoro svi izginuli. Svi su bili iz SDA. Od prvog do posljednjeg čovjeka.

Dakle, u Sarajevu je, pored spontanog otpora niza grupa, najveći dio ipak ostvarila Patriotska liga. Ona je i podnijela onaj udarac drugog maja 1992. godine, kada je konačno došlo do sudara sa jugoslavenskom armijom ovdje u Sarajevu i kada je armija bila, praktički, istjerana iz grada.

Dakle, historija uspjeha i neuspjeha, pobjeda i poraza naše borbe protiv okupatora. Mogu reći, protiv tih sila koje su pokušale prvo da nas pokore, da zauzmu Bosnu - ta historija tek treba biti napisana. Na utvrđivanju činjenica se radi i ja apeliram na ljude koji rade na tome da ih zaista krajnje objektivno prikažu. Neka ništa ne uljepšavaju. Mi možemo reći: mi smo to učinili, mi više nismo mogli. Ali, to smo uradili, to je naš doprinos. Izvolite vi, gospodo, sada kazati, šta ste vi učinili. Gdje su vaši članovi? Gdje su vaši rukovodioci?

Iako, moram priznati, mi nismo bili jedini, hvala Bogu, uspjeh te borbe djelimično je rezultat i učešća pripadnika drugih stranaka, pa i drugih nacija, Hrvata, Srba,... Ali je lavovski dio te borbe iznio muslimanski narod i iznijela stranka SDA. I to su činjenice koje će biti, uvjeren sam, historijski potvrđene.

E, sad, što nije dovoljno poznato i priznato, treba zahvaliti pomalo iskirvljenoj slici koju stvaraju mediji, odnosno razlici između ove dvije realnosti, istinske i štampom kreirane. To dvoje, kao što znate, nikada se sasvim ne podudara. Ni tamo gdje je štampa mnogo razvijenija, narod često ne zna šta je istina, a kamoli kod nas, gdje je štampa često monopol jedne grupe od pet, šest, deset ljudi, kojima neko dadne 10.000 maraka da izdaju list i da pišu šta hoće.

Pa sad, kad sam već na tom pitanju, rekao bih jednu stvar, usputno sasvim: Prije dva-tri mjeseca, došao je do mojih ruku jedan letak u kojemu sam apostrofiran ja. Ne vidi se to tačno, ali, na kraju, kada vi taj letak pročitate, onda ispada ovako: da nije Alije Izetbegovića, u Bosni i Hercegovini bi tekli med i mlijeko. Autori tog teksta su jedna grupa muslimanskih intelektualaca (tako se barem predstavljaju), i pisan je negdje vani, iz pera pobjeguša, onih što ih tako zovemo - onih ljudi što su pobjegli. Oni to pišu u Zagrebu i Grazu. Kako se Alija ne bori dovoljno za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, kako on ne bi smio nikome popuštati, i tako dalje. I da njega nema, sve bi bilo u najboljem redu.

Bio sam ponukan da pročitam taj letak, u kojem se kaže kako ja zagovaram islamsku republiku ovdje i kako je to razlog što svijet hoće uništiti Bosnu. Evo, vi se sami upitajte: da li se ovdje stvara islamska republika i da li je to razlog nesreće ove zemlje? Zašto su Srbi onda napali Vukovar? Zašto su bombardirali Dubrovnik? Da li se tamo stvara islamska republika? U pitanju je osvajačka politika, i to je čitavom svijetu jasno. I, ustvari nekada mi se čini da to pišu, pravo da vam kažem, izdajnici naroda.

Recimo, mogao sam i umrijeti prije pola godine, godinu dana. Ne znam da li bi bila bolja situacija nakon toga. Sebi baš puno ne pripisujem, ali se bojim da ne bi bila baš bolja situacija. No, prema mome mišljenju, cilj je ukloniti mene. Na neki način, kompromitirati mene, jer ja, navodno, hoću islamsku republiku. A svijet onda, naravno, nalazi nekoga, neku pesnicu, koja to treba da uništi. I nalazi tu pesnicu u Srbiji. Dakle, ako je to tako, onda sam ja kriv za ovaj rat ovdje. Ne bi ga, inače, bilo. Nije Karadžić kriv. Nije Milošević kriv. Nego, naravno, Alija Izetbegović je kriv za taj rat. Muslimani su onda krivi za taj rat. Ako su muslimani krivi za rat, onda to uopće nije agresija.

Da budem sasvim jasan: ja neću islamsku republiku, ali ja hoću da se islam održi ovdje, u ovim krajevima, pa kome pravo - kome krivo.

I dalje kaže da sam ja rekao: evo vam Bosna, dajte mi islam. Evo, nek mu islam ostane, a Bosna nek ide, i tako dalje, i slične gluposti. Ja sam poslije toga prošetao malo Bosnom, iako znam, otprilike, šta narod misli o tome. Pošao sam na taj put, iako se tih dana nisam osjećao baš najbolje. A bilo je i hladno. Išao sam od mjesta do mjesta. Imao sam, da kažem, jedan javni cilj, a to je da malo vidim šta se radi, šta ima u Bosni. Da vidim kakvi su problemi. Ali, imao sam i svoj intimni cilj, da vidim šta taj narod misli o meni. To što sam vidio i čuo, meni je sasvim dovoljno. Ali, vidite, kako je to otprilike, kako bi neki ljudi htjeli da nas ubijede u to, kao: odrecite se tih vaših tradicija, pretopite se, pa ćete opstati. Nemojte više biti što ste, pa će vam svijet dozvoliti da ostanete živi. Međutim, mi nećemo da se pretopimo. Neće ni oni Indijanci, oni tamo u Americi, da se pretope - hoće da ostanu Indijanci. Mi hoćemo ostati ovo što smo, i mi to možemo sa ponosom kazati.

Mi ovdje ilustriramo jedan evropski islam, ilustriramo jedan moderan islam; ako je riječ o ilustraciji islama. Mi možemo u tom pravcu uraditi mnogo i za Istok i za Zapad. Baš mi! Možda je baš to naša misija da islam prikažemo u jednom novom i pravom svjetlu. I, hvala Bogu, to smo dosad uspjeli.

Vidite, Bog nas je stavio na teška iskušenja ovdje. Klali su nas, ubijali su naše žene i djecu, rušili naše džamije, a mi nećemo ubijati, nećemo ubijati žene i djecu, nećemo rušiti crkve. Mi to nećemo, jer to nije naš put. Iako se dogodi ponekad neki slučaj. Ovdje ima jedan broj vojnika, i koristim se prilikom da im to kažem, a treba tu poruku prenijeti i svima nama ovdje i drugdje: mi ćemo pobijediti zato što ćemo poštovati tuđu vjeru, tuđu naciju i drugo političko uvjerenje, i što ćemo pokušavati biti u ovoj teškoj nevolji - demokrate, tj. ljudi na svom mjestu. A rušiti tuđe bogomolje, to je, uostalom, nama izričito zabranjeno. Pa zahvaljujući toj zabrani, vi danas, kada prođete Srbijom (a Srbijom su vladali Turci četiri stotine godina; Turci koji nisu baš jedan blag narod) vidjet ćete da su Dečani, Gračanica, Sopoćani, Hilandar... ostali. Sve je to ostalo netaknuto, jer je tako pisalo u Knjizi, koju mi poštujemo. Pisalo je da se to ne smije činiti i ljudi su se pridržavali toga.

Pa i mi, kad poštujemo, ili kad kažemo da hoćemo poštovati crkve i tuđa uvjerenja, mi postupamo, ne samo po najboljim tradicijama jedne evropske demokracije, a to je ono do čega je svijet napipavajući, polahko, kroz historiju došao, nego poštujemo direktno i doslovno, naredbu naše Svete Knjige, koja kaže da se tako ne smije raditi. A to je, uostalom, i zalog naše pobjede. Mi ćemo pobijediti, ako Bog da, upravo zato što ćemo se držati nekih zakona. Zakoni su uvijek sračunati na dužu stazu. Zakone su pisali ljudi koji

dalje vide, pa kad ljudi pišu zakone, zakonodavci su oni koji su najdalje vidjeli u toj svojoj sredini. A kad su još ti zakoni Božiji, onda je sasvim sigurno da je to nešto što nadilazi Prostor i Vrijeme.

Ponekad se čini da vi upravo u tom momentu trebate napraviti neko nasilje, a zakon to zabranjuje. Ja ponekad imam probleme sa našom vojskom, kažu: pa oni su nama to uradili. Zašto da mi njima to ne vratimo? A ja kažem: držite se zakona i prepustite dalje stvari njihovom toku. Na kraju krajeva, mi pripadamo narodu koji vjeruje da mi trebamo raditi i da se borimo, a da rezultat nije u našim rukama. Jer, ljudi ne upravljaju historijom. Bog upravlja historijom, i bit će onako kako Bog kaže. Veliki ruski pisac Tolstoj napisao je dvije hiljade stranica svoga romana da bi dokazao upravo ovu tezu, koju sam sad rekao. Ne upravljaju ljudi historijom. Bog upravlja historijom, a ne vi, ne vi nekakvi umišljeni velikani: Napoleoni, Aleksandri, i tako dalje. Vama se samo čini.

A ono šta mi trebamo činiti, to je da se borimo i radimo na najbolji način, to jest, po svojoj najboljoj savjesti i umijeću. Naravno, time što Bog upravlja historijom ne znači da mi sad treba da sjedimo kod kuće i čekamo da se stvari odvijaju kako hoće. Naprotiv, naređeno nam je da se borimo, držeći se nekih zakona i obaveza. Mi se trebamo boriti, a šta će na koncu ispasti, mi to ne znamo. A historija, u stvari, i jest priča o događanju nepredvidljivih stvari. Niko se nije uspio predvidjeti. Ako se malo bavite time, pa uporedujete: šta je neko predviđao da će se dogoditi, vidjet ćete da se redovno prevario.

Ja se ovog momenta sjećam da sam, prije nekih osam godina, kod Kundere, poznatoga, genijalnoga pisca, pročitao ovu rečenicu: »Moja zemlja izgubila je slobodu za daljnjih trista godina«. Vidite, on je osamdesetih godina vjerovao da će komunisti vladati još trista godina Češkom. Oni nisu vladali još ni tri godine. To je rekao genije i genije se prevario. Hoću kazati da je historija nepredvidiva i da ona ima neke svoje tokove. Mi smo u njoj poput riba u vodi. Riba ne vlada vodom. Mi smo uronjeni u tu historiju. Mi trebamo učiniti u toj historiji najbolje što znamo i možemo, ali, kojim tokom će ona ići, to nije u našim rukama. I dobro je što nije u našim rukama. Ja se malo raspričam i filozofiram. Vjerujem da mi nećete zamjeriti.

Možda je ovo prilika da vam kažem: imao sam prekjučer razgovor sa Tuđmanom. Vi znate da je on nama ponudio neki sporazum o konfederaciji, ili savezu na svim poljima, i tako dalje. Ja sam, naravno, primio taj papir, za koji je Tuđman očekivao da ću ga taj dan potpisati. I čudio se što ga nisam potpisao. Ja sam se opet čudio što se on čudio. I sa razlogom, naravno: jedna je stvar što on nudi nešto radi čega ja nisam uopće došao i što predstavlja jednu potpuno novu ideju. Ja sam rekao da ćemo mi to razmotriti sa uvažavanjem, jer je to jedan važan dokument. I jest važan, mogu vam reći: veoma važan, ali zahtijeva temeljito razmatranje na više nivoa; stručno, pravno, političko. A, prije svega, političko. Za večerom, Tuđman pita Owena: »Šta mislite, gospodine Owen, zašto Izetbegović nije prihvatio jedan onako razuman i ženerozan prijedlog?« On voli taj izraz: ženerozan (velikodušan). Owen kaže: »Ne znam. Izetbegović je ovdje pa može odgovoriti.« A ja sam onda citirao onu grčku poslovicu: »Timeo Danaos...« (»Čuvaj se Danajaca i kad darove donose«). Treba pogledati taj dar malo bolje, znate. Ako bude stvarni dar, a ne danajski, mi ćemo ga vjerovatno prihvatiti. Prihvatit ćemo ga, ali to je stvar sada nekakvih dužih razmatranja.

Ovdje spomenuh da sam taj dan imao veoma teške razgovore. To su obično nesmirljeni razgovori; ja to nisam znao dok nisam ušao u taj nesretni život koji se zove politika, imao sam neke iluzije o diplomaciji. Nema tu nikakve dipolomacije. To nisu razgovori u rukavicama, to su razgovori, vrlo često, grubi, pa i bezobrazni; gdje se dižu tonovi, gdje se ponekad viče, gdje ima čak i uvreda. Čuli ste, vjerovatno, neki dan u Bruxellesu, kako se onaj Class izvikao na Karadžića, i tako dalje.

Dakle, hoću kazati da se ti razgovori ne vode u rukavicama, pa i onaj moj razgovor sa Tuđmanom prekjučer bio je dosta tvrd. On je meni kazao da mi trebamo biti sretni što nam je tako nešto ponuđeno. I, stvarno, da je to bilo lanjske godine ponuđeno, vjerujte mi, ja bih to bez razmišljanja prihvatio, jer sam stalno nešto slično predlagao. Govorio sam: »Dajte da nema granica. Neka Hrvatska bude do Drine, a Bosna do mora. Mi naravno ne bismo granice izbrisali, ali da se osjećamo tako.«

Međutim, u međuvremenu su se dogodile mnoge stvari, pa znate, ono što kažu: čovjek se opameti. Je li? I sad, u jednom trenutku, u nastavku priče, kaže meni Tuđman. I kao, taj bi ugovor to spriječio, jer bi to jačalo muslimansku poziciju. E, sad, ja sam tu bio malo neskroman, i ja ću vam to reći, vi se nećete ljutiti. Jer, ja sam rekao, ponekad me malo i stid da to ponovim, rekao sam: »Vi ste u pravu, sjećam se toga, ali ima jedna razlika: tada nije bilo Alije Izetbegovića! Znate, to je ta stvar.«

Jer, uistinu, šta se onda dogodilo? Ja sam čitao memoare, mislim da su bili Mačekovi ili Cvetkovićevi, jednog od te dvojice protagonista, mislim da je Maček u pitanju. Osvrće se na te događaje, odsudne događaje, u augustu 1939. godine. Jer, pazite, sporazum je potpisan, koliko se sjećam, 26. augusta 1939. godine, između Srba i Hrvata o podjeli Bosne. Pisac se osvrće na te sudbonosne događaje iz augusta trideset i devete, i sad, opisuje čovjek baš taj dramatičan trenutak, koji je odlučio sudbinu, koji je mogao odlučiti sudbinu Muslimana u Bosni i Hercegovini. Ali, eto, nije odlučio, jer je Bog drukčije htio, jer je došlo do rata, pa je to sve palo u vodu.

Piše ovako: »Pitam ja (Cvetković Mačeka ili obrnuto, nije važno) kako da dijelimo?« »Tamo gdje ste vi većina - vama, tamo gdje smo mi većina - nama.« Upita jedan od njih: »A šta ćemo sa onim krajevima gdje su Muslimani većina?« On kaže: »Smatrat ćemo da ih nema.« Mnogima od vas taj detalj nije poznat. On se nalazi u memoarima jednog od ove dvojice ljudi.

E sad, ja Tuđmanu kažem, pošto on mene podsjeća na taj dan, jer, kao, taj dan se može ponoviti, ja mu kažem: »Da, jest, onda su se pitali hoće li zvati Spahu, pa su odlučili da ga ne zovu, ali danas ne mogu odlučiti da ne zovu Aliju Izetbegovića, jer iza njega stoji dvjesta hiljada vojnika, pa je to sad malo drukčije.« To sam dodao naknadno, jer je ono sa mnom bilo malo pretjerano. Ne bih ja mogao spasiti Bosnu da nije tih dvjesta hiljada vojnika koji sada brane Bosnu i Hercegovinu, ali u čijem formiranju izvjesnu zaslugu imam i ja i ova Stranka.

Vidite, neki dan Karadžić na Srni izjavljuje da oni neće da uzmu Tuzlu, a meni je prije toga rekao da oni neće da uzmu Sarajevo. A mi znamo da bi uzeli sve da su mogli. I pokušavali su to nekoliko puta, pa me to podsjetilo na onu priču kako se lisica zalijeće na neko grožđe. Jednom, drugi put, a ono povisoko. Znate, ona ga ne može dostići, i kad je vidjela da to grožđe ne može dostići, ona je rekla: »Ne mari, ionako je zeleno«. I otišla. Dakle, oni sada kažu: »Mi nećemo Tuzli«. A mi dobro znamo da su htjeli, ali nisu mogli. Nisu mogli, zahvaljujući ovom otporu našeg naroda i naše vojske.

Rekao bih vam još nešto o Stranci. Mi Stranku moramo očuvati. Trebamo je organizirati, transformirati, to da, ali je moramo očuvati. SDA je postala simbol našeg naroda, i to planetarnog značaja. Gdje god dođete, vi ćete naći SDA.

Vidite, ja sam nekad bio zavidan Jevrejima. Imao sam jednog kolegu Jevreja, koji je pošao na školovanje u Pariz. Pitam ga, ima li koga u Francuskoj? Reče da nema, ali ima pismo za nekog Jevreja kojem će se javiti. Javlja mi kasnije, piše kako je došao i kako ga je taj vjerski lobi primio. Ja sam kasnije vidio kako taj jevrejski lobi i u Americi, u Njemačkoj, u Japanu, djeluje. Gdje god dođe Jevrej, nema problema za njega. On se javi tamo jevrejskoj zajednici i oni ga prihvate i pomažu. Pomislio sam: »Bože, da je i nama nešto slično«.

Recimo, naš čovjek, kad krene u onaj bijeli

svijet - gdje da se obrati? Tako je bilo do prije par godina. Sad nije tako. Ja sam neki dan izveo nekog ranjenika. Samo sam javio da dođu po njega. Došli su ljudi iz Stranke u Frankfurtu. Sve je bilo riješeno za nekoliko minuta. Oni će ga smjestiti, pobrinuti se za liječenje i tako dalje. U drugoj prilici, neka familija, koja je izbjegla iz Mostara, piše mi da su se našli negdje u Kanadi. Ne mogu naći posao, imaju problema oko nekakvih papira. Imamo u Kanadi jaku organizaciju SDA. Napišem im pismo; oni su im to sredili za par dana. Vidite, i mi sad imamo taj lobi. Možete otići u Australiju. I tamo ima jaka SDA. U Njemačkoj je jučer ili prekjučer završen veliki sastanak SDA u Heidelbergu.. Bio je to veliki skup dvadeset i devet organizacija SDA iz Njemačke. Prema tome, mi imamo sve razloge ovu Stranku održati, koliko god bismo ponekad mogli biti ljuti na nju zbog nekih njenih propusta i zbog nekih njenih nespretnosti. Trebamo je opravljati, usavršavati, ali te stranke se muslimanski narod ne može odreći. Trebamo od nje stvoriti jedan moćan oslonac za naš narod ovdje, prije svega, a onda i u svijetu.

A što se tiče vojske, uz sve čestitke koje se mogu uputiti našim borcima, treba reći da su glavnina tih ljudi, ono što bih rekao, krv i meso vojske, manje ili više, članovi Stranke ili njeni simpatizeri... Oficiri to najčešće nisu, i ne moraju biti. Potrebno je reći, međutim, i nešto drugo. Ja sam prije četiri-pet dana kod Konjica, imao jedno savjetovanje sa kompletnim vojnim vrhom. Bila je u novinama jedna kratka crtica o tome. Taj sastanak završio sam jednom preporukom oficirima. Ta poruka bila je vrlo kratka i ona je glasila: ličite na narod iz koga potječete. Potrudite se da ličite na taj narod. Taj narod nešto voli, a nešto ne voli. Volite ono što on voli, ne volite ono što on ne voli, pa ćete ličiti na taj narod. Taj narod je hrabar. Taj narod je pametan. Ne treba vas biti sramota da ličite na taj narod, pa makar dijelili s njime, možda, i neke mahane. Jer, nije naš narod savršen, jer nema savršenog. Ali ne treba bježati od toga. Ličite na taj narod.

Pri tome sam mislio na jednu konkretnu stvar. Naš narod je vjernički narod, ali nije bogomoljački narod. Znate, ne obija on džamijske pragove, mi to dobro znamo. Ali, nemojte mu dirati u neke njegove svetinje. Događa se da oficiri psuju Boga. E, pa, to ne treba da se događa. Mi, naravno, nećemo oficira pitati: posti li, ide li u džamiju. Mi tražimo od njega da se pošteno bori, a neka vjeruje u šta vjeruje. Ali psovati Boga - neće. Ja to odavde poručujem, a mislim da vi svi to poručujete, ali nažalost, to se događa. I meni se mnogi vojnici na to žale. Jedan malo stariji vojnik veli mi: »Ja sam to morao trpjeti onda u JNA, nisam mogao ništa uraditi. Svaki dan slušao sam tu psovku. Zašto ja to moram sad trpjeti?«

E pa, sad neće trpjeti. Mi ćemo osigurati da se to ne događa. Dakle, mi ćemo tu poduzeti izvjesnu mjeru, znate. Nećemo kazati oficiru da on mora da se viđa na džumi, to je njegova stvar hoće li on doći na džumu ili neće. Ali, ima stvari koje se ne mogu uraditi. U našem narodu psovka Boga je potpuno nepoznata stvar. Znate, što se tiče samog naroda, on i posti i ne posti, i klanja i ne klanja. Kako se uzme. Ali, neke stvari su za njega svete i u to se ne smije dirati. Naravno, ja ovdje neću o vojnim pitanjima raspravljati puno, niti je za to mjesto, jer ovo je jedan politički sastanak, pa ja samo ovako neku političku poruku bih htio učiniti.

I sad, konačno, nešto malo o toj našoj Bosni. Vidite, šta da radimo, stalno nam poručuju: Borite se za cjelovitu Bosnu. Bosne cjelovite nema bez Srba i Hrvata. Ako neće Srbi Bosnu - teško, Boga mi. Njih ima milion i trista hiljada. I ako je neće, teško je održati cjelovitu Bosnu. Da li i kada će Srbi htjeti cjelovitu Bosnu, ja to ne znam. Što se tiče Hrvata, njih većina, po mome mišljenju, hoće. Osim bobanovaca. Ali ovaj dio hoće Bosnu. Hoće sa nama zajedno tu Bosnu. To je za nas jedna velika nada. Prema tome, kad se ovako pitam, ko hoće Bosnu? Hoće je svi Bošnjaci. Hoće je većina Hrvata i jedan broj Srba. Jedan mali broj Srba. To je ipak ona kritična većina, to je više od polovine ljudi, koji hoće tu Bosnu. Stoga mi imamo moralno pravo da i dalje ističemo princip cjelovite Bosne, jer većina naroda hoće to. Kako da dođemo do toga cilja?

Postoje, po mome mišljenju, dva puta, dvije faze borbe za cjelovitu Bosnu. Prva je vojna faza. Ta faza je sada u toku. I postavlja se pitanje: »Kada bi se mogao zaustaviti rat?« Po mome mišljenju, mogao bi se zaustaviti, kada se oslobode, ili vojnim ili političkim putem, krajevi u kojim bošnjački narod ima većinu. Tada bi moglo. Tada bi, možda, moglo. Prije toga ne bi moglo, i mislim da se trebamo boriti dok to ne bude postignuto. Bez obzira na cijenu. Ne možemo dozvoliti da Višegrad, Zvornik, Kozarac, Prijedor, da ne nabrajam sad, Brčko, i tako dalje - ostanu pod okupacijom ove srpske vojske i da Srbi od toga grade neku svoju republiku. Mi to ne možemo dozvoliti.

Prema tome, ako vrate naša područja, onda bi moglo biti govora o tome da se rat zaustavi. Time bi počela druga faza, faza političke borbe za integraciju Bosne i Hercegovine. U čemu se ona sastoji? Pa, mi bismo onda u oslobođenom dijelu Bosne trebali izgraditi demokratsku zemlju. Da pokrenemo naš narod, koji se danas tako hrabro bori, koji je prekaljen u ovom ratu, da uzmemo pomoć koja nam se nudi sa svih strana svijeta. Da vratimo naš narod, da dođe svojim kućama. Da uspostavimo sistem koji će biti uzoran i koji će snagom toga političkog modela polahko reintegrirati Bosnu i otrijezniti ove fašiste s lijeve i s desne strane, i koji će polahko rastjerati taj mrak. Jer fašizmi ne mogu opstati, ni u miru ni u ratu. U Drugome svjetskom ratu bili su srušeni silom, ali vidite, srušili su se i u miru. Fašizam se sam srušio u miru u Španiji, nedugo poslije Frankove smrti i kasnije se sličan sistem raspao u Sovjetskom savezu. Neće moći opstati ovi fašizmi, građeni i utemeljeni na zločinima i nasilju. Historija je pokazala da slični režimi ne mogu opstati. I neće opstati. Prema tome, ima nade za cjelovitu Bosnu. Otrijeznit će se ovaj svijet. A za otrježnjenje, to pijanci znaju, treba proći jedna-dvije noći, dvije noći, da prode vrijeme mahmurluka, glavobolja nekakvih. Ne može - najedanput.

Ovaj, nama susjedni svijet, opijen je nacionalizmom. Mržnjom. Treba da se to ispari, a za to treba vrijeme. Ne može se silom to postići. Čak i kada bi ova naša vojska, danas-sutra, ušla u Drvar, ne možete vi te ljude osvijestiti silom. A moraju se ljudi osvijestiti i početi gledati na drukčiji način. Rušilac mosta je ubijeđen da je napravio »bogougodno« djelo. Isti su i oni tamo što su porušili džamije. Vidite, koliki je stepen zabluda koje treba ljudima izbiti iz glave. Treba ih vratiti na pravi put. To je jedan dugi proces.

Pazite, mi ćemo, ako Bog da, ovdje, ako dođe do mira, pokušati ovdje stvoriti jednu republiku koja će biti uzorna republika. Mi kažemo da ćemo je zasnovati na principu da niko ovdje neće biti progonjen zbog vjere, nacije i političkog uvjerenja. To će biti njen prvi zakon. Ja bih dodao, recimo, što se mene tiče, još jedan zakon: ona će morati biti takva da u njoj muslimanski narod nikad ne doživi genocid. To će biti njen temeljni, po mome mišljenju, najviši zakon.

Možda bismo mogli tim putem (a to je jedan proces koji će trajati dvadeset-trideset godina) da reintegriramo Bosnu. Da li se možemo i vojnim putem reintegrirati, da danas naša vojska krene oslobađati sve dijelove Bosne i Hercegovine, to ne znam. Mi prije toga trebamo deblokirati Sarajevo, prije toga deblokirati Maglaj i Tešanj, prije toga osloboditi Višegrad i Zvornik, Prijedor i Kozarac, i tako dalje. Ima, dakle, naša Armija veoma mnogo posla prije toga uraditi.

Ja tu, evo, izložih, nekakvo svoje viđenje; u čemu se sastoje naši neposredni ratni ciljevi, i to je ono za šta se mi sada, otprilike, zalažemo u ovim pregovorima. Dakle, nećemo prihvatiti da pod okupacijom ostanu većinski muslimanski krajevi. Da ih dalje gaze oni koji su tamo pobili i prognali naš narod, da im dadnemo to kao nagradu. To nećemo učiniti. I sad, tu nema pogodbe. Tu nećemo pitati za cijenu. To je stvar moralnog zakona, koji će biti ispoštovan, bez obzira na sve.

A šta ćemo dalje? Imamo velik broj osakaćenih ljudi i veliki broj poginulih i njihovih porodica. Kada sam spomenuo osakaćene i poginule, da vas samo podsjetim: data je inicijativa za formiranje posebnog ministarstva koje će se brinuti za borce. Do sada nismo imali to ministarstvo, tako da je djelimično i to razlog što neke stvari nisu rješavane. Nije bilo dovoljno organizirane brige za porodice palih boraca, za borce same, i tako dalje. Toliko smo zauzeti ovim što nam se događa da ponekad zaboravimo na unesrećene i to je neoprostivo. Trebat će nam posebne institucije koje će se starati o tome, a i da bi se znalo ko je kriv ako je neka porodica zaboravljena.

Događa se da čovjek pogine u borbi a da mu ne odu porodicama da im kažu. Žena iz novina ili od njegovih drugova sazna da joj je muž poginuo. Nije to tako čest slučaj, ali se događa. Uslijed toga što to sve skupa nije ugrađeno u jedan sistem. Ja mislim da ćemo, u tom pogledu, moći uraditi nešto i da će se uskoro vidjeti rezultati.

Ja sam ovdje napravio sebi nekakve male bilješke da vam ne bih nešto zaboravio kazati. Da, ima jedna važna stvar koju moram iznijeti.

U Sarajevu imamo jednu ružnu pojavu - a to je stalni pokušaj djelidbe. To rade dušmani, zapamtite. Oni hoće podjele iznutra. To je pokušaj da se fragmentira grad na »dôšle« i na domaće. Na nekakve »papke«, koji su sa sela, i na neku gradsku raju. Pa sad u posljednje vrijeme veoma česta pojava - podjela na domaće i Sandžaklije. To mogu raditi samo dušmani.. Pokušavaju u to unijeti neki lažni šarm, spominjući tu gradsku raju. Ali, to je jedna teška podvala. Ne znam da li su ljudi svjesni šta čine na taj način.

Mi smo opkoljeni, i mi smo ovdje svi isti u Sarajevu, baš svi. Jedina razlika je između onih koji su ovdje u Sarajevu i koji se bore i onih gore koji nas napadaju, i koji pucaju na nas. Nikakva podjela nije dopustiva i suzbijajte to. To je zadatak političke stranke. Primjetite tu pojavu, to je jedna bolest koja može imati strašne posljedice. Otidite pa pobrojite mezarove palih Sandžaklija u Sarajevu, pa će se oni, koji to razdvajaju - posramiti. Ti su ljudi dali živote. Ti se ljudi bore sa nama zajedno. I, konačno, to je nesretniji dio našeg naroda. Vidite šta im rade tamo. Oni su ostali poslije Berlinskoga kongresa, tamo preko granice, preko Drine. Oni tamo, mi ovamo. Tako se to dogodilo, i sad to ne možemo spojiti. Ali, zar se moramo dijeliti i ovdje? Sada neki unutra pokušavaju, na neki vještački način, praviti neke podjele. Posvetite tome pažnju. Oni se ponekad osjećaju da ih se potiskuje. Izmišljaju se neki razlozi za to. Tu će najbolje pomoći ono mjerilo: ko radi za ovu zemlju - dobar je, ko ne radi - ne valja. Ako to mjerilo upotrijebite, nećete pogriješiti i nećete praviti nepravednu razliku. Istaknite to i na tome gradite jedinstvo.

I na kraju, šta bih da kažem drugo nego da citiram moga omiljenog pjesnika, koji je rekao: »Velikim Bogom se kunemo da robovi biti nećemo!«

Hvala!

12. 1. 1994.

ČINJENICE DRUKČIJE GOVORE

Pismo predsjednika Izetbegovića predsjedniku Tuđmanu

Poštovani gospodine Predsjedniče. Odgovaram na Vaše pismo od 23. decembra 1993. godine. Slažem se da je humanitarna situacija u BiH veoma teška, i to je, čini se, jedina stvar u kojoj se u ovom trenutku potpuno slažemo. Neke činjenice, vezane za ovu situaciju, očito, vidimo sasvim različito. Prije svega, vaš konvoj za Novu Bilu, stigao je na svoje odredište, dok naš konvoj za Maglaj nije. Taj konvoj i sada stoji i čeka u Zenici. Tu ste, dakle, pogrešno informirani. Istina je da je konvoj za Novu Bilu imao značajno zadržavanje na putu, ali razlog Vam je sigurno poznat, sakriveni vojni materijal. Utoliko mi nije razumljiva Vaša zamjerka za, kako Vi kažete, neopravdano zadržavanje konvoja. Pokazalo se, nažalost, da je to zadržavanje bilo potpuno opravdano. U povratku konvoj je imao problema, jer je kod Gornjeg Vakufa, gdje se mjesecima vode svakodnevne borbe, upao u unakrsnu vatru. Nama je žao zbog žrtava, ali mi ovaj rat nismo započeli ni inače, ni kod Gornjeg Vakufa. Armija BiH legalno brani ovaj grad od paramilitarnih jedinica HVO-a, koje ga pokušavaju zauzeti i koje su odgovorne za razaranje ovog grada i za smrt stotina njegovih građana. Navodna poruka zamjenika komandanta III korpusa Džeme Merdana je od riječi do riječi izmišljena. Naša Armija ne ubija žene i djecu. Kakve dokaze imate, gospodine Predsjedniče, za ovakvu grubu klevetu Armije BiH? Mislim da je potpuno neprimjerno jednu potpuno neprovjerenu, a ja mislim i izfabriciranu izjavu unositi u prepisku između nas. Kada je riječ o Armiji BiH, želim biti sasvim jasan. Prisustvo Armije BiH na svakom dijelu teritorija BiH legalno je i legitimno u istoj mjeri u kojoj je prisustvo drugih vojnih formacija koje ne priznaju vrhovnu komandu Predsjedništva BiH, nezakonito i neprihvatljivo. Armija BiH ne može biti agresor u vlastitoj zemlji. To mogu biti samo vojske upućene iz drugih centara i bez dozvole Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Da poljska bolnica, poklon naroda Južnoafričke Unije, namijenjena stanovništvu istočnog Mostara, već šest mjeseci stoji i čeka u Pločama, zaustavljena od hrvatskih vlasti i polagahno se raznosi. Kome smeta bolnica, i čime se može opravdati ovaj nehumani postupak? Da su dva naša helikoptera, koja su po dogovoru i uz asistenciju UNPROFOR-a otišla po ranjenike, već dva mjeseca od Vaših snaga blokirana i zadržana u Međugorju, a Međugorje je teritorij BiH. Da je Vaša policija u toku posljednje kampanje protiv građana BiH u Hrvatskoj bez ikakva osnova i bez objašnjenja oduzela 2760 vozila, vlasništvo naših građana. To je broj za koji u našoj Ambasadi u Zagrebu imamo dokumentaciju, a broj oduzetih vozila može biti samo veći. Hercegbosanske vlasti organizirale su logore i u njima zatvorile desetine hiljada nedužnih civila. Uporno ste odbacivali ovu tvrdnju kao klevetu. Prije nekoliko dana Vaš ministar inozemnih poslova u pismu Savjetu sigurnosti UN, pohvalio se da su hrvatske vlasti, citiram, »oslobodile 5600 muslimanskih zatočenika«. Kako se mogu osloboditi zatočenici iz logora koji ne postoje? Namjerno ovdje ne iznosim historijat sukoba u Hercegovini, praćen etničkim čišćenjem muslimanskog stanovništva u Mostaru, Stocu, Čapljini, Livnu i drugim mjestima, čiji je vrhunac barbarsko rušenje Starog mosta. Ne iznosim ni uznemiravajuće podatke o prisustvu zvaničnih elemenata hrvatske oružane sile na teritoriju BiH, što ukazuje na otvoreno miješanje Hrvatske u unutrašnje poslove BiH, jer je to predmet našeg pisma Savjetu sigurnosti. Ali, uprkos svemu rečenom i mnogim negativnim činjenicama, želim vam jednako ozbiljno prenijeti naš iskreni interes za poboljšanje odnosa između dvije zemlje, pa i razvijanje svih oblika saradnje, ali za sve je potrebna istinita promjena Vaše politike prema BiH. Uz to, što sam Vam više puta naglasio, ne možete od nas očekivati da o poboljšanju odnosa pregovaramo sa prononsiranim dželatima bošnjačkog naroda. Primite izraze moga poštovanja.

13. 1. 1994.

RAT BEZ POBJEDNIKA

Teritorije koje su etnički očistili mi im ne možemo dati kao ratnu nagradu

Da li očekujete da će NATO održati obećanje ukoliko Srbi ne popuste u opsadi Sarajeva?

Mislim da hoće - možda prvi put mogu reći da u to vjerujem. Ukoliko NATO učini nešto drugo, u pitanje će dovesti svoj kredibilitet. Jednostavno, ne znam kako bi se Srbi mogli iz ovoga izvući. To sam pitanje sebi postavio mnogo puta, ali ne znam na koji bi način to mogli učiniti.

Jedan od mogućih načina je da se oni samo djelomično povuku, ili pokušaju sakriti svoje oružje.

- Mislim da je general Rose vrlo efikasan, pa se to neće dogoditi. Mislim da ga Srbi ne mogu prevariti na takav način.

Kako se osjećate na pomisao da je bio potreban ovakav masakr na Markalama kako bi se Zapad natjerao na akciju, a svakoga dana ubija se manji broj ljudi?

- Bio sam emocionalno šokiran tim događajem, no nije me iznenadio. To, možda, zvuči paradoksalano, no nije tako. Ono što je bilo jasno je to da njihov cilj nije uništenje države, već uništenje ljudi, ubijanje ljudi. A kakav su uspjeh imali, kada su jednom granatom ubili 68 ljudi.

Među krivcima za ubijanje civila na tržnici uključuje Srbe jednako kao i Muslimane. S druge strane, srpski oficir koji ima sestru u Sarajevu primijetio je kako nije mislio da će nju ubiti pošto je postojala mnogo veća šansa da će ubiti Muslimane.

- To objašnjava njihovu filozofiju koja se može usporediti s Hitlerovom filozofijom protiv Jevreja. Naravno, to je teže, manje teoretski moguće, no ipak rasistička i fašistička filozofija.

U sadašnjem trenutku, koje je Vaše mišljenje o nastavljanju rata ukoliko se provede ukidanje opsade grada?

- U gradu će situacija biti ublažena, jer se neće nastaviti intenzivno ubijanje civila. U ovom trenutku, na dan se ubije od pet do deset ljudi, sa dvadeset do trideset ranjenih. Taj nivo ubijanja će se značajno smanjiti, no neće u potpunosti prestati. Snajperisti će nastaviti svoj posao za neko vrijeme. Ali, doći će do psihološke promjene, što je velika promjena, koja će djelovati efektno i na srpski moral - bez obzira što je moral strano

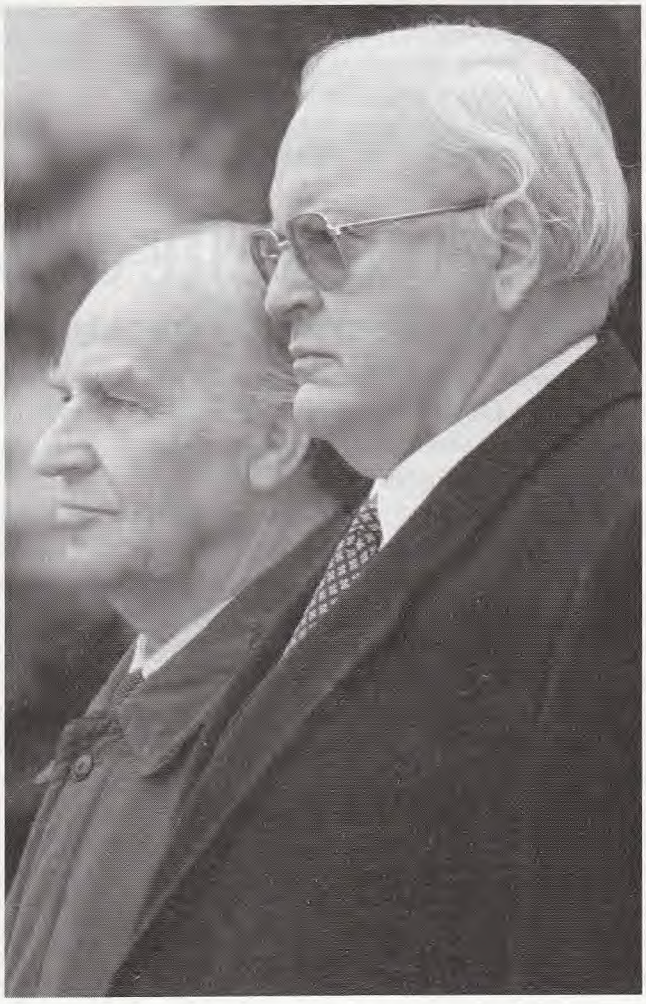

ime za želju za ubijanjem. To je borba u kojoj nije bitno ko će izazvati veće štete, već ko će dulje izdržati. Bili su u mogućnosti da nas jače napadnu, ali mi smo mogli dulje izdržati.

Želite li da međunarodna zajednica ukine embargo na uvoz oružja u Bosnu?

- Ne gajim nadu da će se to dogoditi, a znate li zašto? Zato što znaju - ukoliko dobijemo oružje, mi ćemo ovdje biti pojedinici. Zapad ne želi da iko pobijedi, a zasigurno ne želi da to budemo mi.

Koliko će rat još trajati?

- Mislim da je suprotna strana umorna. Naravno, mi nismo u prednosti. Vjerujemo da su njihove snage jače, ali su slabiji svakim danom. Kada će doći kraj? Mislim da će to biti ove godine, no to je samo osjećaj, ne tvrdnja. Ipak, rat neće završiti pobjedom na bilo kojoj strani.

Nadate li se da će se sada uspješnije nastaviti ženevski mirovni pregovori?

- Neka vrsta pregovora - da, ali ne vjerujem da će to biti Ženeva. Svaki se rat u povijesti završio mirovnim sporazumom, pa će se tako i ovaj. Ako to ne bude Ženeva, tražit ćemo da se stvar postavi pred Savjet sigurnosti UN-a. Tamo bi svijet mogli podsjetiti na brojne rezolucije donesene o Bosni i Hercegovini, koje se nisu poštivale.

Hoće li imati novih zahtjeva s obzirom na našu poboljšanu poziciju?

- Zahtjevi se neće bitnije razlikovati od onih iz septembra: povratak naših okupiranih teritorija, a to znači teritorija u kojim je bosansko stanovništvo većina (ili je bilo) u regijama gdje se provodilo etničko čišćenje. Sve će se to vratiti. To je više od onoga što se nalazilo na stolu krajem prošle godine, kada su preostale razlike iznosile tri do četiri posto teritorija. Nikada nismo razgovarali o prepuštanju naših teritorija, odnosno teritorija sa kojih su srpski četnici istjerali ljude. Ti ljudi sada žive širom svijeta i moraju se vratiti. Ti teritoriji koje su etnički očistili mi im ne možemo dati kao ratnu nagradu. Umjesto da se kazni agresija, oni će je nagraditi. To je moralno pitanje, ne samo za Bosnu već pitanje koje sebi svako na ovome svijetu mora postaviti.

Mislite li da bi, ukoliko dođe do mira, vođe poput Karadžića i srpskog predsjednika Slobodana Miloševića trebalo tretirati kao ratne zločince?

- *Biblija* kaže - namojte suditi. Ali mislim da bi to trebalo učiniti, jer su oni ratni zločinci.

26. 2. 1994.

BOSNA ĆE BITI BOLJA ILI GORA, ALI ĆE BITI DRUKČIJA

Govor na konvenciji SDA

Draga braćo i sestre,
dame i gospodo,
dragi prijatelji, poštovani gosti,
Očekivao sam da će predsjednik prvo dati riječ našim gostima. Međutim, pošto sam prozvan da izađem, ja ću govoriti, mada sam htio čuti diskusije ostalih, pa da, možda, nešto i komentiram. Ali, dobro, zadržavam pravo da opet izađem, ako bude trebalo.

Prije no što vam se obratim, želio bih kazati da ove moje slike, koje su nalijepljene na ovom zidu, nisu sa mojim pristankom stavljene i ja molim da budu uklonjene prilikom prve pauze. Nije u pitanju neka lažna skromnost. Jednostavno, to nije naš adet. Mislim da ćete se složiti s tim.

Dakle, ovih dana ili, tačnije, prekosutra, navršavaju se četiri godine od onog *Saopćenja za javnost*, kojim je četrdeset naših intelektualaca objavilo da osniva političku stranku - prvu stranku te vrste nakon četrdeset godina jednostranačkog sistema. Bilo je to u istoj ovoj zgradi 27. marta 1990. godine. Od tada su prošle četiri duge godine. Imao sam osjećaj da historija teče veoma brzo. Događanja je bilo mnogo, i osjećali se neka gustina događanja, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u svijetu. U Bosni i Hercegovini, posebno.

Događaji koji su se ovdje zbili, bili su siloviti. Istovremeno, nestajalo je Jugoslavije, ali dogodio se još jedan krupan događaj u svijetu: raspao se Sovjetski savez. Istina, nešto mirnije nego što se to dogodilo sa Jugoslavijom. Ali, to su bila dva velika potresa, ustvari, dva, da tako kažem, politička zemljotresa razorne snage. Epicentar tih događaja bila je upravo naša zemlja - Bosna i Hercegovina.

Kada smo se mi, dakle, prije četiri godine ovdje sastali, bilo je prisutno neko osjećanje da se sprema taj vihor. Pogrešno bi bilo smatrati da smo ga mi izazvali. Mi jesmo učestvovali u tim događajima, ali oni bi se odvijali i bez nas. Neumitno se rušio istočni sistem. On bi, prije ili kasnije, povukao Jugoslaviju. Promjene bi se ovdje dogodile. Mogle su se dogoditi bez nas, bez našeg učešća u događajima.

Mislim da mogu kazati, bez preuveličavanja, da je onaj proglas *Četrdeseterice* značio našu odluku da, po prvi put u posljednjih stotinu godina, naš narod - muslimanski ili bošnjački (možda je bolje da ga zovemo bošnjačkim narodom) - ne bude više objekt zbivanja, nego da postane subjekt zbivanja. Da se uključi u tu borbu, u taj vihor koji je, očito, krenuo i bivao sve jači.

Ja ponekad razmišljam: da sam se rodio, recimo, u prošlom vijeku, izbjegao bih te događaje. Da mi je bilo suđeno da se rodim u slijedećem vijeku, također bi ih izbjegao. Bilo nam je suđeno da budemo savremenici tih događaja - svi mi ovdje - i ja se ponekad pitam da li je to bilo prokletstvo ili blagoslov. Ponekad mi se čini da je bilo i jedno i drugo.

Prošli smo veoma teške, beskrajno teške dane, zajedno sa našim narodom. Ali, eto, kao što vidite, izdržali smo. Dakle, bilo je to našoj generaciji suđeno, jer ljudi ne biraju mjesto gdje će se roditi, ni vrijeme kada će se roditi. Bilo je upravo nama suđeno da ponesemo taj teret. Mi taj teret i dalje nosimo. Neki su, noseći ga, pokleknuli. Neki su izdržali. Neki su časno pali. A neki ga i dalje nose. I ja se nadam i želim da mi budemo od onih koji će do kraja iznijeti taj teret. Iza nas je, ja hoću vjerovati, veća polovina tog teškog i trnovitog puta. Neko daleko svjetlo vidi se na kraju tunela. Vlada neko opće osjećanje da je tako. Da smo održali ovaj sastanak prije dva ili tri mjeseca, mislim, mislim da bi preovladavali pesimističniji tonovi u izlaganjima ljudi; i u mojem, i u vašim. Ali sada se nazire neki izlaz. Kao da smo uspjeli izaći na vrh te planine. Stvari su se počele kretati postepeno i polahko u našu korist. I sad nam treba i hrabrosti i pameti za dovršenje tog posla.

Kada se sada analizira taj pređeni put i ovo što smo nedavno potpisali, onda izvjestan broj ljudi ima odveć kritički pristup pa kažu: nije ovo trebalo ovako, nije trebalo onako. Listaju dokumente koje smo nedavno potpisali. Nalaze neke formulacije koje nisu dobre (koje i po mome mišljenju nisu dobre), nalaze neka rješenja koja nisu dobra (koja i po mome mišljenju nisu optimalna), ali ne cijene rezultat u cjelini. Hoću kazati, imamo neki adet da, što kažu, u siru tražimo rupe. I ja vidim te rupe, ali nevolja je što oni vide samo te rupe, ali ne i sir.

Ja mislim da će ovdje biti o tome dosta govora. Bit će i konkretnih referata koji se odnose na naše posljednje razgovore i dogovore, ali smatram da možemo ocijeniti da je to bila naša politička pobjeda. Naravno, kao što kažu, diplomacija je samo neko šminkanje vojne situacije. Ta naša politička pobjeda, ne smijemo to zaboraviti, rezultat je vojnih napora. Rezultat je vojne situacije koja je to omogućila.

Kad spominjemo vojsku, zamolio bih vas, pošto ovdje sjedi veliki broj vojnika, i onih u uniformi, a ima ih mnogo i u civilu, za jedan zasluženi aplauz za te naše vojnike.

Ja spomenuh te događaje koji su, ustvari, jedan silovit sukob dobra i zla. Čini mi se da je Bosna bila scena nevjerovatnih kontrasta. Ovdje se sukobilo dobro i zlo, u najčišćem, i u nekakvom koncetriranom obliku. Zato je Bosna postala moralno pitanje, čak, možda, osnovna moralna dilema današnjega svijeta. U toku ove dvije godine, koliko traje ova borba, svijet se polahko svrstava ZA i PROTIV Bosne. Neutralnih nema. Niti ih u ovoj situaciji može biti. Svi su ili za Bosnu ili protiv nje. Niko nije ostao po strani. I kada posmatrate kako je to svrstavanje išlo, onda vidite kako je, sve što je bilo dobrog u svijetu, hvala Bogu, svrstalo se na našu stranu.

Primijetio sam, recimo, kada je riječ o vladama u jednom broju zemalja, kako su njihovi, ponekad ljigavi političari, stali na onu suprotnu stranu. Ali sve što je bilo slobodara u tim zemljama, idealista, romantičara, pjesnika, umjetnika, sve to bilo je i ostalo uz nas. Pored svega, sav muslimanski svijet bio je od početka uz nas, i to je posebna priča.

Sjetite se, na primjer, onoga dana kada je bila Zimska olimijada i kada je spomenuto Sarajevo. Tada su svi ustali u čast Sarajeva i minutom šutnje odali poštu mrtvima i živima u Sarajevu. Prema nekim računima, dvije i po milijarde ljudi je posmatralo taj spektakl. Svi su bili za Sarajevo. A Samaran, predsjednik Olimpijskog komiteta, koji je kasnije došao (mislim da je došao još u toku Olimpijade), rekao mi je: mnogi ljudi koje je on vidio pričali su mu da su tada, posmatrajući tu scenu, u svojim domovina, ustali radi Sarajeva. To mi

je on rekao prilikom posjete Sarajevu.

A vidite, kad već spominjem Sarajevo, sva Bosna je, kako rekoh, bila scena sukoba dobra i zla. Vidite, Sarajevo će u svijetu ostati upamćeno kao simbol patnje, mada bih ja volio da ga više pamtimo kao simbol otpora. Bacili su ovdje na nas, kažu, sedam stotina hiljada granata. Dakle, bio je to neki test otpornosti ljudskog materijala. Mi smo taj test, hvala Bogu, izdržali. I pokazalo se da često nije važno koliko je neko snažan da udari, nego koliko je neko snažan da taj udarac izdrži.

I u tom Sarajevu, kada bi dolazili stranci, prije nego što je rat počeo, imao sam običaj da im sa ponosom ukazujem na onaj slavni četverokut, koji svjedoči, koji je, da tako kažem, kameni svjedok ljudskosti i tolerancije, što je ovdje vladala stotinama godina. Riječ je o onome četverokutu u kojem se, u malom razmaku, nalazi naša Begova džamija, katolička Katedrala, Stara pravoslavna crkva i Sinagoga. I koje jedna drugoj nisu smetale, niti jedna drugu ometale.

Obično smatraju da je tolerancija rezultat najnovijeg doba. To je, kao, Francuskom revolucijom počelo. A vidite, nije počelo Francuskom revolucijom. Počelo je mnogo ranije. Neke od spomenutih bogomolja starije su od Francuske revolucije. Vidite, koristio sam se prilikom da strancima pokažem to mjesto, naravno, sa opravdanim ponosom.

Ja spomenuh kontraste. Koji je to sad drugi kontrast koji se u Sarajevu vidi? To je bivša Vojna bolnica, koja je granatirana, kažu, 160 puta. To se događa jednom u historiji i to ima samo u Sarajevu. Nemojte propustiti priliku da to vidite.

Ovo u Sarajevu je na neki način sukob uma i pomračenja uma. Ono je bio um, onaj četverokut o kojem sam vam govorio. A ovo je jedno pomračenje uma u najgorem obliku. Preporučio sam svojim gostima da također vide Vijećnicu, Nacionalnu biblioteku, koja je spaljena do temelja. Jedna divna zgrada, koja je izazivala poštovanje svakog čovjeka, osim ovih barbara sa brda. Kada bih mogao, ja bih savjetovao našem gradu, da ostavi te dvije građevine, kao spomenik tog pomračenja uma. Jer, kad se to popravi, ljudi neće vjerovati da se tako što dogodilo. Ako to ne budemo mogli, ostavit ćemo barem maketu. Neka se zna šta je bilo sa jednom bolnicom i sa jednom nacionalnom bibliotekom. Dakle, to su ti kontrasti o kojima govorim. Jedno oličenje kulture i ljudskosti, a drugo svjedočanstvo srama i barbarstva.

Rekoh kako je naša Bosna i Hercegovina postala, na neki način, moralni ispit čovječanstva. I kada je riječ o ispitu, vi znate kako su mnogi na tom ispitu pali. Međutim, nama je velika utjeha, kako rekoh maloprije, da je uz nas bio onaj bolji dio čovječanstva. Bio sam neki dan u Americi, pa su mi predložili da odem da pogledam neku izložbu savremenih američkih slikara. Otišao sam i ustanovio da je ova izložba u cijelosti bila posvećena Sarajevu. Umalo nisam napravio nedopustivu grešku da ne odem da je pogledam. A ti su ljudi to spremili da nam pokažu, kako oni, njih preko pedeset slikara, osjećaju za naš grad i pokušavaju na svoj način da nam pomognu. Bosna je, dakle, moralno pitanje. A pitanje moralnog reda uvijek je univerzlano. I tiče se svakog čovjeka i svake žene.

To je zapadni svijet. A muslimanski svijet je priča za sebe. Muslimanski svijet se ne odlikuje puno po jedinstvu. To je, uostalom, veliki svijet: od Maroka do Indonezije. Šarenilo rasa i naroda. I naročito uticaja. To je činilo da je izvjesna razjedinjenost odlikovala uvijek taj svijet. Sve doskora, sve do Bosne. Bosna je ujedinila muslimane. Nikada, čak ni palestinska nesreća, nije u toj mjeri ujedinila muslimanski svijet kao što je to slučaj Bosne. I podjednako, s istim poštovanjem, sa istom spremnošću da pomognu, sa istim osjeća-

Ovaj put, Bosna nije šutke pala. Grmljavina našeg otpora čuje se širom planete, mogu li reći: do neba se čuje. I to skoro bukvalno. Jer pet miliona granata je, po najskorijim procjenama, bačeno u pokušaju da se Bosna obori na koljena. Ali Bosna pati, trpi i drži se, hvala Bogu!

jem solidarnosti, kada je riječ o Bosni, susrest ćete se u jednom Maroku, Egiptu, Saudijskoj Arabiji, Iranu, Pakistanu, Maleziji ili Indoneziji. Svugdje je to osjećanje za Bosnu isto i vrlo snažno. I ako ova naša nesreća, ako nesreća ove vrste i ovog obima može imati ikakvu dobru stranu, ona je u tome što je ujedinila taj svijet oko jednog pitanja; a to je pitanje Bosne. Došlo je do procesa osvješćivanja, solidarnosti i jednog oblika jedinstva.

Ono što je uticalo na stvaranje takvog osjećanja je prije svega naš uporan otpor neprijatelju. Eto, vidite, ovdje među nama danas sjede, nadam se da sjede, neki ljudi iz Starog Viteza. Ne znam da li su uspjeli doći. Je li profesor Kaimović uspio doći? Hiljadu trista ljudi, žena i djece, opiralo se deset i po mjeseci u Starom Vitezu. Nisu se predali. Nisu pokleknuli. Nastavili su pružati otpor. A to je samo jedan od slučajeva. Naravno, drugi takav slučaj, jednako slavan, bilo je Goražde. Zatim Maglaj. Sad evo Bihać. Pa Brčko. Pa Olovo. Bojim se da ne preskočim neki od ovih naših slavnih frontova. Da, to su Gornji Vakuf, pa Žepa, koju, nažalost, odavno ne spominjemo. Konačno, ne na prvom mjestu, Sarajevo, jer je bilo puno težih slučajeva.

Ali, eto, opirali smo se tu, i svaki objektivan analitičar će reći, da je u osnovi toga otpora stajao onaj događaj prije četiri godine. Ono saopćenje četrdeset ljudi koji su smogli hrabrosti da pozovu muslimanski narod da se okupi, da se ujedini, da dočeka spremno događaje koji su dolazili. U tom smislu, današnji skup je i neka vrsta jubileja, odnosno proslave toga dana.

Pitam se često, šta je Bosna nakon svega što se dogodilo? Šta je Bosna danas? Ja bih mogao posigurno reći šta ona nije. Ona nije ono što je bila jučer. Ona nije ono što je bila prije, valjalo to ili ne. Bosna je nešto drugo. Bosna se promijenila. Dvjesto hiljada ljudi je ubijeno. Šestotina hiljada ljudi, prema najskorijim procjenama, protjerano je iz njihovih domova. Osamsto džamija je porušeno. Stotine sela i gradova su razoreni. A kao neizbježni rezultat svega toga, promijenjena su osjećanja ljudi.

Bosna će biti bolja ili gora, ali će biti drukčija. Mi, naravno, hoćemo i vjerujemo da će biti bolja. Mi se borimo za očuvanje Bosne u njenim sadašnjim granicama. To je naše pravo i nastavit ćemo zato raditi. Ali kod svih računa i analiza moramo imati u vidu da su se dogodile strašne promjene. Moramo to imati u vidu kao ozbiljni ljudi.

Naravno, to što sam naveo, to je ona loša strana medalje: naši poginuli, naši protjerani. Jedan dio Bosne, ne baš tako mali, nalazi se u tuđini. Međutim, Bosna, uprkos svemu što se dogodilo, nije šutke pala.

Znate li odakle potiče ova riječ: šutke - ova priča o nečujnom padu Bosne? Ona se odnosi na događaje iz 1939. godine. Jer tada je Bosna uistinu - šutke pala. Bilo je to onda kada su se Srbi i Hrvati dogovorili da podijele Bosnu na dva dijela. I to se dogodilo bez ikakva otpora. Ja sam pokušavao utvrditi da li je bilo nekih otpora. Nikakvih otpora nije bilo, pa čak ni ozbiljnih protesta! Bilo je tek nekih kritičkih članaka u štampi o toj sramnoj podjeli Bosne.

Ali, vidite kako su se prilike promijenile. Bosnu su ponovo pokušali oboriti. Ali, ovaj put, Bosna nije šutke pala. Grmljavina našeg otpora čuje se širom planete, mogu li reći: do neba se čuje. I to skoro bukvalno. Jer pet miliona granata je, po najskorijim procjenama, bačeno u pokušaju da se Bosna obori na koljena. Ali Bosna pati, trpi i drži se, hvala Bogu!

Preskačem neke stvari da ovo svoje izlaganje malo skratim. Bivša Jugoslavenska armija je četrdeset godina, nekon paranoičnom strašću, sakupljala oružje. Trošila je velike pare iz godine u godinu. Sve što je nakupila gvožđa, sručilo se na ovu našu nesretnu zemlju u protekle dvije godine.

U iskušenjima koja su nas snašla, bitno je da to kažem, mi smo pokušavali biti i ostati ljudi. Ali hoću naglasiti: nismo to pokušavali zbog njih. Mi smo nastojali ostati ljudi zbog nas. Ne zbog njih, njima ništa ne dugujemo. Da budemo i da ostanemo ljudi, to je naša obaveza prema Bogu i prema nama samima. Ne prema njima. Kada se to, da budemo i ostanemo ljudi, kada se taj, čisto moralni, poziv, prevede na politički jezik, šta on znači? U političkom jeziku taj poziv znači da ćemo nastojati stvoriti državu zakona. To, dalje, praktički znači, da će to biti država u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije ili političkog uvjerenja. To će biti njen, da kažem, glavni zakon. Jer, vidite, prošli smo taj test. Ovdje, na prostorima koje kontrolira legalna vlast i Armija RBiH, još se čuju zvona sa katedrala, i sa crkava. Još ima i Hrvata i Srba. Tamo, sa druge strane, nema više nikoga osim njih. I kada smo mogli održati jedan takav stav u ratu, u ovakvim iskušenjima i ovakvim izazovima, onda sam siguran da ćemo to moći, tim prije, u miru.

Ipak, mi, naravno, nećemo pri tome raditi protiv sebe. Hoću da kažem da će Bosna i Hercegovina, a naša Stranka treba biti tome garant, biti i tako uređena da se u njoj više nikada ne može ponoviti genocid nad muslimanskim narodom. To će biti njen najviši zakon. Nema, dakle, razoružanja i demilitarizacije. Nama vojska treba i ta vojska treba biti mala, ali jaka. Nema razoružavanja naroda. Tražit ćemo i donijet ćemo zakone da naši građani imaju pravo posjedovati oružje. Tog prava trebaju biti lišeni samo kriminalci. Samo ljudi koji imaju kriminalni dosje. Dakle, ljudi koji bi to oružje mogli zloupotrijebiti. Ali naš građanin, koji je sve ovo doživio, i nakon svega što je doživio, taj građanin ne može biti lišen prava da ima oružje.

U vezi s tim, htio bih kazati da mi se ne sviđaju neke akcije, ovdje, baš u Sarajevu. Mislim na Souk-Bunaru, zašla je policija i vojska, i oduzimala oružje od ljudi. To je vjerovanto učinjeno u najboljoj namjeri. Ali, pravit ćemo takve zakone koji će omogućiti poštenim ljudima da imaju okačenu pušku o zid. Poštenim ljudima, svakako.

Jedan naš učeni alim ima običaj kazati, kad je riječ o pravima ovdje u Bosni i Hercegovini, da će kod tih prava trebati uzeti u obzir i mezarove. Naime, trebamo izbrojati i mazarove. Vidjet ćemo ko je ginuo za ovu zemlju. Ko je ginuo za ovu slobodu ovdje. Jer, kada sam neki dan prolazio Bosnom, nagledao sam se tih mezarova. Mi muslimani nemamo običaj podizati spomenike nad tim humkama. Ali malo ćemo promijeniti adet, pa ćemo neke skromne spomenike ostaviti. Nećemo dozvoliti da se te humke zaravne, da ih ubrzo nestane. Nećemo praviti, naravno, nikakve skupe spomenike, ali neke nišane treba ostaviti. Neka se vide ove humke. Ovim humkama, svježim humkama, posijana je čitava Bosna i Hercegovina. Smrtnim sjemenom zemlja je posijana, kako kaže pjesnik. Sarajevo je samo jedan primjer. Ali krenite preko Igmana, na sve strane - humke. Gdje god se okrenete, svježe humke. Stare godinu dana ili nekoliko mjeseci.

Te humke trebaju biti obilježene i da se vide. Jer goblja su važna, kao i staništa živih. Pa, ne uništavaju džaba četnici naša groblja, gdje god stignu. Neki dan, kada sam letio avionom, vidim - Vlakovo je potpuno zaravnjeno. A kada sam išao kolima prema gradu, vidio sam da je pravoslavno groblje kod nas očuvano. Hvala Bogu, neka je. Mi nismo barbari. Ali ćemo mi, rekoh, malo adet promijeniti. Pa ćemo stavljati neki nišan, da se pamti, i da djeca, kada dodu na neke buduće Bajrame, prouče Fatihu, i sjete se ljudi i ovih događaja. Ovo se ne smije zaboraviti.

Kao što znate, proteklih mjeseci puno smo pregovarali, i konačno nešto potpisali. Pitamo se

Naš vojnik gore, koji se muči u onom blatu, ne čini to da bi zajednički živio, nego zato da bi odbranio svoj toprak zemlje koji hoće da mu otmu. On rizikuje život da brani svoju porodicu, svoju zemlju, svoj narod. To je istina.

- šta ćemo dalje? Šta mi hoćemo dalje? Naravno, moglo bi se o tome mnogo govoriti, ali ja bih rekao da mi naš zahtjev možemo iskazati u tri riječi: vratiti nam teritorij! To je naš zahtjev. U te tri riječi sabijeno je ono bitno što mi tražimo. Nema mira bez vraćanja teritorija!

Ne možemo mi ostaviti taj teritorij da se na njima šire, ostaviti im naša sela i gradove nad kojima su izvršili genocid. Gdje su narod pobili i rastjerali. Iako, neka znate, imamo teškoća u tom pogledu i sa međunarodnom zajednicom. Ali, uprkos svemu, mi se tog zahtjeva ne možemo odreći iz više razloga. Prije svega, zato što naš narod treba imati gdje da se vrati. Naš čovjek koji danas živi u Njemačkoj i Hrvatskoj, mora se moći vratiti u svoje selo kod Zvornika ili Višegrada. Tu nema pogodbi. To je praktični, svakodnevni, politički razlog. Ali, ima i onaj drugi, moralni razlog, zar bismo im mogli dati teritorij kao nagradu i kazati: »Pošto ste nas pobili i protjerali, izvolite to zadržati kao nagradu?«

Prema tome, neka nam vrate teritorij, a dalje ćemo moći o svemu razgovarati. I prvi razgovor koji s njima možemo povesti (to smo rekli i ovoj gospodi s kojima smo ovdje razgovarali), prva tačka ovog razgovora bit će: jesu li spremni vratiti teritorij? Naravno, ja se, ne bez razloga, pitam, hoće li Srbi uspjeti još jedanput prevariti svjetsku javnost? Uspjeli su je do sada nekoliko puta povući za nos. Hoće li uspjeti još jednom? Zato smo naš zahtjev do kraja pojednostavili. On je matematički tačan i liči po tome na jednu od Božijih zapovijedi. Znate kako su Božije zapovijedi kratke i jasne. I ova naša zapovijed, koju mi sebi dajemo, i koju činimo kao poruku svijetu, kratka je i jasna, i ne dozvoljava različita tumačenja.

Oni su, znate na koga mislim, veliki majstori u tim stvarima. I sve se to studira u njihovim akademijama gore. O tome ću još nekoliko riječi malo kasnije; o tim akademicima, u čijim se glavama rodio ovaj rat. Jedan od rijetkih ratova koji se rodio u mozgovima akademika. Ti mozgovi smišljaju koješta, i nama je, pravo da vam kažem, nekada poteško igrati tu šahovsku partiju sa njima. Oni su vojno nadmoćni, i naša vojska ima velikih problema izaći nakraj s njihovim lopovima. Ali mi koji vodimo političku borbu, imamo ponekad velikih teškoća da tu šahovsku partiju vodimo, i da izvučemo remi, recimo.

Postavio sam pitanje - hoće li Srbi ponovo uspjeti prevariti svijet? Ali, pravo pitanje glasi: jesu li ga uspjeli prevariti, ili je taj svijet htio biti prevaren? Da li se svijet pravio da ne razumije događaje? Da li se pravio da ne vidi da je u pitanju agresija? Srbi im kažu: nije to agresija, to je građanski rat. Izgleda da je to svijetu lakše: mjesto agresora i napadnutog, radije ide na tu shemu »zaraćene strane« itd. Zašto? Ako je agresija, i ako je genocid, onda su dužni pomoći. Ima čak neka konvencija koja obavezuje zemlje da odgovore na genocid. Njima je onda lakše da ne vide te stvari. Dugo im je vremena trebalo da vide konc-logore, na koje smo mi davno ukazivali. Ja sam predsjedniku Mitterandu, još u julu mjesecu 1992. godine, dao podatke o konc-logorima u Bosanskoj krajini. Dugo vremena trebalo je da to izađe na vidjelo. Iako su hiljade ljudi nestajale bez traga, jedan dio svijeta pravio se da to ne vidi. Da to ne zna. Tako im je bolje odgovaralo. Ponekad mi se čini da se radilo o pristanku da budu prevareni.

Međutim, stvari idu svojim tokom. Mi ćemo, ako Bog da, imati uskoro otvoren aerodrom u Tuzli. Ide teško, ali će se ta stvar završiti. I neće Srbi doći tamo vršiti kontrolu, rekli smo to jasno. Doći će nam i turske trupe u sastav UNPROFOR-a. I tu su se dugo opirali. Turci su odavde otišli prije više od 100 godina. Ali doći će trupe i siguran sam da neće podizati nikakve prste, nego da će korektno služiti. Jer su to dobri vojnici. Služit će korektno kao vojnici Ujedinjenih nacija. Isto tako, neće biti skinute sankcije Srbiji dok ne bude mira u Bosni i dok se ne garantiraju ljudska prava širom

Srbije. U posljednje vrijeme imaju običaj polahko navikavati javnost na to. Lansiraju tu krilaticu o ukidanju sankcija, stave to u promet, onda se o tome pola godine govori, pa se javnost polahko navikava na tu stvar. Stoga mi isto trebamo tako papagajski ponavljati: nema skidanja sankcija dok se ne postigne pravedan mir u Bosni i Hercegovini. I dok naša braća u Sandžaku ne dobiju svoja prava. A kad već spominjemo Sandžak, a rekao bih da Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka mi smatramo kao jednim legitimnim predstavnikom sandžakog naroda. Moraju razgovarati s njim o budućnosti ove regije.

Ja ću još neke stvari spomenuti. Možda nisu jedna sa drugom u vezi. Tek neka zapažanja. Neki dan, kad je bila ova fudbalska utakmica između nas i UNPROFORa, vidio sam na TV svezane zastave. Nemojte više vezivati zastave. To nam ne treba. Od onog vezanja zastava proteklo je mnogo vode i dogodilo se mnogo štošta. Vrijeme je da naš narod sazrije. Mi hoćemo ići u jedan prijateljski i razuman dogovor sa bilo kime, gdje naši politički interesi to traže. Ali vezanje zastava je jedna romantika, koja nema osnove i koja je nepotrebna. Konačno, ne treba nam poštapanje na bilo koji narod. Ne treba nama nikakvo poštapanje.

Onda, u jednim našim uglednim novinama, čitam kako naši vojnici ginu za zajednički život. Umiru da bismo zajednički živjeli. Zajednički život je lijepa stvar, ali ja mislim da mogu slobodno reći da je laž, da naši vojnici ginu za to. Naime, ako je iko gajio neke iluzije o zajedničkom životu, onda smo to bili mi. Ali ne mogu se na laži zasnivati stvari, i ne možemo mi našem narodu lagati. Naš vojnik gore, koji se muči u onom blatu, ne čini to da bi zajednički živio, nego zato da bi odbranio svoj toprak zemlje koji hoće da mu otmu. On rizikuje život da brani svoju porodicu, svoju zemlju, svoj narod. To je istina. Pitajte ga, uostalom, ako ne vjerujete. Je li on otišao gore da pogine da bi zajednički živio? Naš život mora se zasnivati na istini. Ne trebaju nam velike riječi. Znate kakva je stvar sa velikim riječima, to vam je kao sa saharinom: sladi, ali ne hrani.

I čeka nas, ako Bog da, mir. Ne možda odmah sad. Ali uskoro. I spremite se. Dobro se spremite za taj mir. Naš Mejgamber a.s. je rekao, kad se vratio iz jedne teške bitke, da ide iz male bitke u veliku bitku. I zaista, ovo što nas sada čeka, kad se zaključi, neće biti nimalo lahko. Bojim se da ćemo često pomisliti na one jednostavne dane kada je bio samo rat. Kažu, kad je bolestan, čovjek ima samo jednu želju: da ozdravi. A kad ozdravi, onda se jave stotine želja. I bude ponekad nesretniji nego kad je bio u krevetu. Slično je sa narodom koji ratuje, i koji je u ovakvoj situaciji kao što smo mi. Njemu se čini da kad ove granate prestanu i dođe mir, onda će sve biti lahko. Onda je pred nama ravan put. Itd.

Ovdje vas je većina mladih ljudi. Ogromni problemi nas čekaju. Srušena industrija. Problem nezaposlenosti. Glad. Sad nas svijet hrani. Manje-više svi jednako dobijaju. Manje-više. Međutim, ono što dolazi su krajnje nejednakosti. Imat ćete bogataša, ratnih profitera, koji će onda, da upotrijebim taj, ovdje potpuno opravdan izraz, ekspoloatirati onaj obični svijet, koji neće imati posla.

Dakle, vi, koji ćete morati voditi ovaj narod u miru, dobro se spremite za to. Nemojte živjeti u iluzijama i sijati iluzije da će biti lahko. Bit će veoma teško. Mi ćemo biti zemlja koja će izaći iz rata sa stotinama hiljada ozlijeđenih ljudi - invalida. Od toga, jedan dobar dio bit će potpuno nesposoban za bilo kakav posao. Oni će trebati našu pomoć. Imat ćemo masu porodica bez domaćina. Masu siročadi. Ja sam zaboravio tu brojku, a znam da sam se neki dan užasnuo kad mi je žena iz »Sumejje« ili »Fatme« rekla o koliko se oni siročadi već sada brinu. A onda, naravno, pitanje pravdi i nepravdi koje su neizbježne. Dakle, neka nam je Bog na pomoći.

Mi kao stranka trebamo biti i ostati u kontaktu sa narodom. Ponekad čovjek ne zna neke nepravde. Jednostavno ih ne primijeti. Šta mislite kako se osjećaju čovjek ili žena koji su izgubili sina? Nečiji sin će se vratiti iz rata, nečiji neće. Nema nikakve pravde koja to može ispraviti, koja to može nadoknaditi. I vodite računa o toj stvari. Budite veoma obazrivi prema ljudima koji su izgubili bližnje. To je nešto što će tražiti poseban obzir i posebnu brigu. Ja osjećam da se to ne može ispraviti. Čovjek koji je izgubio nekog od najbližih, a ima ih koji su izgubili više bliskih ljudi, ne može ništa što se dalje događa smatrati pravdom, osim, ako je čvrst vjernik, pa kaže: tako je Bog htio. Drugog izlaza i druge utjehe nema. Osim onih bukvalnih, fizičkih ranjenika, imat ćemo mnogo ljudi čija su srca i duše ranjene. Ne gubite to iz vida.

I konačno, vi znate da sam ja skoro prije dvije godine zamrznuo svoju funkciju u Stranci. Sada sam odlučio da se vratim na čelo Stranke. Takav prijedlog jučer je formulirao Izvršni odbor i, naravno, ja ću to učiniti, uz vašu saglasnost. Kako rekoh, mislim da nas čekaju vrlo teški dani, i trebat će nam jedna jaka politička snaga.

Stranka je bila malo oslabila. U posljednje vrijeme situacija se nešto popravila. U posljednjih pola godine. Stranka je oslabila uslijed toga što je ono kadrova što je bilo, otišlo u državu. Otišlo u vlast. Stranka je ostala sama. U političkom životu ljudi nisu smislili nešto pametnije nego da imaju političke stranke. Bez toga se ne može rukovoditi narodom na jedan demokratski način. Može se, naravno, nekim diktaturama, ali mi to nećemo. Mi hoćemo da to ide sa narodom. Da bude konsultiran zadnji čovjek u nekoj mjesnoj zajednici ili u nekom selu.

Dakle, što se tiče Stranke, predviđamo njeno otvaranje na takav način da kažemo svima: svi vi koji ste se borili za Bosnu i Hercegovinu, i koji u Stranci vidite jedno mjesto okupljanja - dobro ste došli. Vrata su vam otvorena.

Kabanica se, kaže narod, proba na kiši. Džaba je probati na lijepom vremenu. Na lijepom vremenu se sija, fina je, sve je to u redu. Ali kada pada kiša, tek onda možete vidjeti da li ona propušta. Mi smo prošli kroz oluju i sad možete reći koji je čovjek valjao, koji nije valjao. Prije toga morali smo se veoma mnogo oslanjati na nekakve njegove izjave, na lijepe riječi. Međutim, sad ako hoćemo, možemo gledati šta je uradio.

Prema prijedlogu koji se priprema, imat ćemo tri potpredsjednika Stranke. Jedan bi se brinuo za Vladu, drugi za međunarodne odnose, treći bi vodio Izvršni odbor. Bit će i generalni sekretar Stranke, I konačno: predsjednik Glavnog odbora. Zatim, predviđeno je nekoliko savjeta Stranke koje treba razviti. Već postoje: privredni savjet, pravni savjet, savjet za kulturu. Imamo namjeru formirati, naime, doformirati, vojni savjet, kao i savjet za međunarodne odnose. Da bi ti savjeti radili, imamo namjeru staviti sekretare savjeta, kao profesionalce, koji bi tehnički pripremili posao i prijedloge.

Ja sam prošli put rekao, ako birate između poštenih i sposobnih, dajte prednost poštenima. Nisam mislio pri tome, kako je to neko shvatio, da ne moraju biti sposobni. Ali sam htio kazati, ako ste u dilemi: ako imate manje sposobnog čovjeka, ali sasvim sigurno poštena čovjeka, dajte prednost poštenom. Sigurno nećete pogriješiti. Imao sam nenu, znate, ona je svu unučad voljela. Jednog nije. Ali, začudo, upravo taj je bio odličan đak. Ja joj kažem jednom prilikom: »Pa, neno, što ne voliš Hasana. On je najbolji đak među nama?« A ona meni odgovori: »On je, Alija, odličan sebi. Nije meni. Nije mi došao tri Bajrama.« Tako reče moja rahmetli nena.

Lijepo je da ljudi budu odlični. Ali je bitno da li rade za sebe ili za narod. Ovo je jedno teško i čudno vrijeme. Nema se kontrole. Mnogo je štošta prepušteno ljudima na savjest. Na povjerenje. Jednostavno, ne možete kontrolirati. I baš uslijed toga što kontrola ponekad nije moguća, potrebno je vidjeti ko je »odličan« za sebe, a ko je pomogao i narodu.

I, na kraju, ratni zločini. Namjerno sam ih ostavio za kraj ove priče. Rekao sam maloprije da se ovaj rat rodio u glavama nekih srpskih akademika. Svi su ratovi prljavi, ali spomenuti akademici su se postarali za to da ovo bude jedan od najprljavijih u historiji. I sad, jedna od tih ljudi je bio nedavno tu (baš onaj koji je isticao taj ultimatum), bio je na brdima, među njima, i kaže: »Naša je savjest čista!« Njihova je savjest čista?! On to kaže iznad Sarajeva, u kojem je od njihovih granata i metaka ubijeno 1.300 djece. Vidite, za mene se lično na taj dan dogodio nekakav čudan sticaj okolnosti. Baš taj dan sam čitao jedno sure iz

Kurana, i počinje ovim riječima: »*I kad Sunce potamni, i kad zvijezde padaju...*« I tu u nastavku, u nekoj prijetećoj gradaciji, što se penje naviše, ima jedna rečenica koja kaže: »*...I kada se nevino ubijena djevojčica bude upitala: 'Zbog kakvog sam grijeha umorena?*« ...Dogodilo se da sam baš tada uključio televizor, a tamo su upravo prikazivali scenu koja se dogodila dva dana prije masakra na Markalama. Kao što znate, 4. februara ubijeno je šestero djece. I onda kamera zumira lice jedne mrtve djevojčice. I sad, ta mrtva djevojčica, taj kuranski ajet, i taj akademik čija je savjest čista?!

Htio bih kazati i nama i njima, da se crna sjenka tog grijeha proteže preko prostora i vremena, do Sudnjega dana. Ja imam pravo oprostiti im nešto što su meni uradili, ako hoću. Ali ono što su uradili našim ženama i našoj djeci, to im nikad oprostiti nećemo.

To je moja poruka ovim ljudima koji kažu da im je savjest čista.

Eto, toliko bih. Mislim da je za danas dosta.

I hvala vam na strpljenju.

25. 3. 1994. godine

OBRAĆANJE POVODOM KURBAN-BAJRAMA

Sutra je Kurban-bajram, Bajram žrtava. Stoga su danas naše misli okrenute našim žrtvama: desetinama hiljada ljudi, žena i djece koji su nedužni pogubljeni na kućnom pragu. Naše misli u ovom času okrenute su i svima onima koji su se digli u odbranu našeg naroda, a naša sjećanja, sa tugom i ponosom, onima koji su u ovoj teškoj i neravnopravnoj borbi pali. Zahvaljujući veličini njihove žrtve, mi već treću godinu odolijevamo svoj sili brutalne agresije. Rat nam je nametnut iz osvajačkih i istrebljivačkih pobuda. Kao i uoči prethodnog Bajrama, molim Boga da slabe među nama obdari snagom kako bi izdržali, a jake ustrajnošću kako bi dočekali ono za šta se bore.

Naš cilj je pravedan mir, naše najjače oružje je istina, a naša najveća nada je pravda. Bog neće dozvoliti da istina izgubi ni da pravda bude poražena. Zajedno s nama, to uvjerenje dijele milijarde ljudi u svijetu. Bajram šerif mubarek olsun!

Sarajevo, 18. 5. 1994.

UZ POMOĆ ALLAHA, POBIJEDIT ĆEMO NEPRIJATELJA

Bismillahir-rahmanir-rahim. U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog! Uzbuđen sam i još sređujem dojmove. Već sam bio u Saudijskoj Arabiji, a sad sam prvi put na hadžu. Bio sam u Haremu i vidio Kiblu, i to je jedan nov, posve drukčiji doživljaj. Pomolimo se Allahu, koji nam je omogućio da se ovdje sretnemo. Izrazimo zahvalnost kralju Fahdu. Odmah vam moram reći da mi je žao što nismo zajedno.

Teško mi je palo ovo razdvajanje, no zbog sigurnosnih razloga, nije moguće da budemo sve vrijeme zajedno. No, ja bih pošao od ihrama. Ovaj ihram koji svi imamo na sebi, jest pokušaj ljudi da ostvare san o jednakosti. Svi smo odjeveni u isto, bijelo, skromno, čisto. I svi smo jednaki, barem na tren. Čin u kojem mnogo ljudi odjene ihram, kada postanu jednaki, to je odsanjani san ljudi. Jučer sam odjenuo ihram, a jednog ću dana biti opet ovako u bijelom, položenih ruku i računa pred Bogom. Pred njega se ne ide s titulama i odijelima, već s dobrom i zlom koje je učinjeno. Neka ovaj hadž bude poticaj da se vratimo vjeri. Vjera je jednostavna, mogu je razumjeti i djeca i neškolovani. Vidio sam, čitao u Kuranu: »*Vjerujte i činite dobro!*« Dakle, dvije stvari. U tome je islam. Vjerujte i činite dobro. Borite se! Bog vam je propisao ovu borbu. Osvjedočili smo se da je to istina. Život je borba. Narod koji to prihvati, ima šanse da opstane. Osjećam se manji od vas koji ste ranjeni, ni ja nikada nisam izostao s posla. I kad je na Sarajevo svaki dan padalo po dvije hiljade granata, nisam izostao s posla. A, eto, nisam ranjen.

Borba u Bosni je borba za bosanski narod. Mi hoćemo da imamo državu, jer narod bez države - to je kao obitelj bez krova nad glavom. Mi smo odlučni da stvorimo kuću. Ako Allah da, nastavit ćemo borbu i pobjedom ostvariti taj san. U toj državi nitko nam drugi više neće diktirati i propisivati zakone. Bit će to pravna država s jednakim pravima za sve narode. Ali, jedno je sigurno istina: u našoj će se državi poštovati islam. Vidio sam prije nešto vremena povjerljivu prepisku između Hrvata i Srba, u kojoj piše: »Da, onaj Alija, da, SDA«. Svejedno je da li je bilo Alije ili nije, rata bi sigurno bilo. Ovako znamo za šta ginemo, ginemo za svoj narod, za svoju državu. U suprotnom bismo u Bosni ginuli u hrvatskim ili srpskim jedinicama. Ovako znamo zašto se borimo.

I još nešto: sjećanje, uspomene, po tome se kulturan narod razlikuje od urođenika. Zato mi trebamo pamtiti.

Rekao bih još nešto o hadžu. Hadž nije turizam, to nije Dubrovnik. Riječ je o teškoj obavezi koju treba obaviti. Pozivan vas na strpljenje jer je to jedini pravi put. Na hadžu primijetismo da žene nisu posve prekrivene, da otvorena lica, zajedno s muškarcima, obavljaju hadž. I to jest i trebao bi biti položaj žene u društvu. Ravnopravan. Ne morate se posve držati forme.

Poruka vjernicima
sa Hadždža
10. 6. 1994.

LOŠE ILI LOŠIJE

Izlaganje na Drugome bošnjačkom saboru u Sarajevu

Dragi sabornici,
poštovani gosti,

Počet ću ovo svoje kratko izlaganje konstatacijom da je plan Kontakt-grupe, koji nam je ponuđen i o kojemu se vi danas treba da izjasnite - nepravedan. Činim to da bi i vama i sebi, uštedio vrijeme i trud. Jer ovih dana neki ljudi se ubiše trudeći se da dokažu ovu svima očiglednu činjenicu. A očigledne činjenice ne treba dokazivati. Neki to čine iz ubjeđenja, vjerujući naivno da će na taj način pomoći, a neki, upravo većina njih, da bi izbjegli odgovor na pravo i mnogo teže pitanje: Šta nam u takvoj situaciji valja činiti?

Naravno, lakše je, pa i popularnije, ponavljati kako je Zvornik naš, kako je Foča naša, kako je sve ovo nepravda i zavjera, nego odgovoriti na pitanje: Kako da vratimo Zvornik, Foču i druga okupirana sela i gradove? Pred nama se, ustvari, nalazi pitanje: Hoćemo li šansu za vraćanje otete zemlje povećati ako na ponuđeni plan odgovorimo sa DA ili je bolje, sa stanovišta toga cilja, ponudu, bez daljeg razmatranja, odbaciti?

Zato ovo što kanim reći neće biti razmatranje o pravdi i nepravdi, nego grub razgovor ili suhoparna analiza nekih činjenica o tome šta mi možemo, odnosno o tome šta mi ne možemo učiniti. Treba li da, uzimajući činjenice kakve jesu, situaciju kakva jest i svijet kakav jeste, damo pozitivan ili negativan odgovor? Šta će se dogoditi ili kako će se stanje dalje odvijati ako damo jedan, a kako ako damo drugi odgovor?

Molim učesnike Sabora da svoje razmišljanje i svoja eventualna izlaganja na današnjem skupu usmjere u tom pravcu. Samo tako će pomoći i dati svoj doprinos. Svako drugo razmatranje, sa stanovišta odluke koju treba donijeti, bilo bi u ovom trenutku čisti gubitak vremena i energije.

Svoj odgovor ja ću odmah dati i pokušati obrazložiti ga. Mislim da ponuđeni plan, uprkos svim njegovim manjkavostima, ne možemo odbiti. On jeste nepravedan i loš, ali sve opcije koje bi nastale iz našega negativnog odgovora, a koje mi u ovom momentu možemo sagledati i dokučiti, za naš narod su lošije od njega. Plan ne treba odbaciti, prije svega, jer procjenjujemo da će ga druga strana odbiti. Zašto bi joj našim negativnim odgovorom pomogli i pružili joj mogućnost da rat nastavi, prebacujući krivicu za njegov nastavak na nas, sa svim konsekvencama koje iz toga proizlaze?

Neko će, sasvim opravdano, primijetiti da mi ne možemo biti krivi za rat, bez obzira na vrstu našega odgovora. Rat nam je nametnut, on je odbrambeni, pravedan, i mi ni u kojoj varijanti ne možemo biti krivi za takav rat. Ta tvrdnja je tačna, ali u ovom trenutku niko je nije spreman saslušati i uvažiti. Nama je sada ponuđen mir, i iza te ponude stale su sve relevantne sile svijeta, počevši od Amerike, preko Evrope do Rusije. Odbijanje ovog mira, iako je to nepravedan mir, za svijet znači naše opredjeljenje za ratnu opciju. Žalosno je, možda, što je svijet takav kakav jest, što više poštuje silu nego pravo, ali mi taj svijet ne možemo promijeniti.

Dakle, po svoj prilici, i nažalost, rat se nastavlja. Postavlja se samo pitanje pod kojim okolnostima. To djelimično zavisi od nas. Ako se izjasnim za mir, okolnosti se bitno mijenjaju na štetu napadača i mi imamo realne izglede taj rat uspješno voditi i okončati.

Ako plan odbijemo, to će svijet tumačiti kao naše opredjeljenje za rat, koji od tog trenutka (opet po svijet), postaje građanski rat. Mnoge važne okolnosti okreću se tada protiv nas, a našim postojećim teškoćama pridružuju se nove, veoma ozbiljne. Naše ratne mogućnosti bitno se smanjuju, a naše šanse da se jednog dana vratimo u Zvornik i Foču postaju uistinu minimalne.

Ovom saboru prisustvuju i naši istaknuti komandanti, pa će ovdje biti korisno čuti i njihove procjene.

Naravno, postoji i ona druga mogućnost, da agresor također prihvati plan i tada se krug zatvara. Da li bi to za nas bila gubitnička kombinacija? Da, bila bi to gubitnička kombinacija, ako bi ona značila pristanak na podjelu Bosne, ali to ona ne znači. Plan, jasno i nedvosmisleno, potvrđuje suverenitet i integritet bosanske države u njenim međunarodno priznatim granicama, kao i nezastarivo pravo privatne svojine i pravo protjeranih da se vrate na svoja ognjišta. Uz ove uvjete, nepravda ponuđenog rješenja mogla bi se vremenom izbrisati.

Cinici će primijetiti da su te proklamacije mrtva slova na papiru, a ja ću im uzvratiti pitanjem: nude li oni nešto bolje? Bosna je u ovom trenutku faktički podijeljena, a ovim planom još jednom se afirmira ustavni princip o cjelovitosti Bosne i zahtijeva od agresora da to izričito prizna. To jest forma, ali realni ljudi znaju koliko je

ta forma važna. Podsjetio bih vas da su baltički narodi, nakon pedeset godina, došli do svoje slobode, jer nikad nisu formalno priznali okupaciju zemlje. U međuvremenu, njihovi cinici ismijavali su se nad tim papirnatim proklamacijama baltičkih boraca za slobodu. Nakon pedeset godina, forma i papiri pobijedili su, naravno uz upornu političku borbu onih koji su vjerovali u svoju pravednu stvar. Treba li sumnjati u našu upornost u sličnoj borbi i upornosti onih koji su izgubili svoja ognjišta?

U međuvremenu, trebat će donijeti zakone koji će, koliko je to moguće, normalizirati život izbjeglica. Ne mogu ljudi u vlastitoj zemlji biti izbjeglice. Kako je neko rekao, nisu Fočaci izgubili Foču. Svi smo mi privremeno izgubili Foču i trebamo je Fočacima nadoknaditi. Izbjeglicama treba dati privremene kuće, zemlju i radna mjesta, dok se na recipročnoj osnovi svi ne vrate na vlastita ognjišta. To treba biti privremeno, ali zakonom regulirano stanje.

Ako dođe do mira, a mi ne gajimo nikakve iluzije da će to ići brzo i lahko, to će značiti da napadač mora priznati Bosnu i Hercegovinu i povući se sa oko dvadeset odsto okupiranih teritorija, što uključuje dvanaest gradova: Bosansku Krupu, Sanski Most, Derventu, Bosanski Brod, Odžak, Bosanski Šamac, Brčko, Višegrad, Doboj, Kupres, Jajce, i Donji Vakuf. Ovo također znači da će se borba za oslobođenje ostalih okupiranih teritorija morati nastaviti političkim, ne vojnim, sredstvima. To će biti duga manevarska borba, koja će trajati godinama, pa i generacijama, ali u toj borbi realne šanse su na našoj strani. U ratu, prednost protivnika je očita. Mislim na njegovo naoružanje i materijalne i ljudske resurse. Vojnu ravnotežu mi uspijevamo održavati isključivo zahvaljujući moralnoj snazi našeg naroda i naše vojske.

Ali rat je prvenstveno fizički sudar i ovdje ne treba podlijegati iluzijama, niti ih sijati okolo.

Obrnuto, u miru stvari se obrću i naše prednosti postaju očite u istoj mjeri u kojoj su očite njihove prednosti u ratu.

Rat je njihova, mir je naša šansa.

Dakle, hoćemo li htjeti, moći i znati iskoristiti prednosti koje bi nam pružio mir? U historiji nema ničega sigurnog i garantiranog i kažu da je historija priča o događanju neočekivanih stvari. To je stoga što se u njene tokove upliće ogroman broj, često nepredvidljivih, faktora. Naša šansa je u ogromnom broju, često nepredvidljivih faktora. Naša šansa je u tome što i mi možemo biti, i jesmo, jedino od tih faktora. I što budemo aktivniji, naš uticaj će biti veći. Rekao bih, stoga, da će naša borba za integraciju Bosne zavisiti, u velikoj mjeri, od nas, od toga ko smo i sami, šta hoćemo i šta možemo. Da li mi hoćemo i možemo od dijela Bosne koji kontroliramo, napraviti savremenu, demokratsku i slobodnu zemlju?

Da li ćemo znati to učiniti čuvajući našu vjeru i naše tradicije? I da li ćemo znati Bosnu razviti da bi u njoj ljudi našli kruha i pravde? Da li će njena svjetlost biti dovoljno jaka da osvijetli i najdalje kutove zemlje i da rastjera mrak šovinizma i mržnje, ili ćemo se i mi sami zatvoriti u tjeskobu šovinizma i mržnje? Bosna ne trpi isključivost. Ovakva kakva jest, višenacionalna i viševjerska, ona traži nekoga kome to šarenilo ne smeta. A mi smo ti kojima to ne smeta. Nama ne smetaju ni crkve ni katedrale, mi smo naučili živjeti sa ljudima koji drukčije misle i osjećaju, i smatramo to svojom prednošću.

Stoga smo mi Bošnjaci, mi muslimanski narod Bosne, predodređeni da budemo predvodnici nove integracije Bosne. Ne da bi Bosna bila unitarna država - ona to ne može biti - nego da bi bila i ostala cijela. U toj misiji, i u tom nastojanju, sigurno nećemo biti sami. Ima, hvala Bogu, još mnogo ljudi koji podjednako vole Bosnu. Neke od njih vidim sa nama danas u ovoj sali i ja se koristim prilikom da ih pozdravim.

Evo, to je moj odgovor i moj savjet što bismo trebali činiti. Iznio sam i jedan broj fakata, a mnoge činjenice bit će sigurno iznesene u toku rasprave što slijedi. Za fakte kažu da su glupi ili tvrdoglavi. U svakom slučaju, oni su ravnodušni na to šta o njima mislimo. Razmotrimo ih, stoga, bez srdžbe.

Hvala!

18. 7. 1994. godine

FEDERACIJA SE »NE POMIČE«, BOŠNJACI ZA TO NISU KRIVI!

Naši ljudi i vozila lakše prelaze austrijsku u njemačku granicu nego punkt južno od Mostara, na ulazu u teritorij pod kontrolom HVO-a

Gospodine predsjedniče, što za Vas osobno i za državu Bosnu i Hercegovinu znači posjet Sv. Oca Sarajevu? Predviđen je i Vaš susret s Papom. Koliko taj susret i uopće posjet Ivana Pavla II. mogu utjecati na rješavanje krize u BiH?

- Ovo će biti moj treći susret s papom Ivanom Pavlom Drugim. Nosim duboko poštovanje prema tom čovjeku još od vremena kada se on kao poljski kardinal borio za slobodu Crkve u svojoj zemlji, pa time i za slobodu poljskog naroda. Za mnoge od nas on je bio primjer dosljednosti i hrabrosti. Papina posjeta Sarajevu pomoći će ovome gradu. On dolazi u vrijeme kada se nad gradom ponovno nadvijaju tamni oblaci. Papa nema iza sebe vojnu silu, ali ima golem moralni autoritet, najveći danas u svijetu. Taj posjet skrenut će ponovno pažnju javnosti na Bosnu i njezine nevolje, a to može imati samo pozitivan utjecaj na pravedno rješenje krize nastale vanjskom i unutrašnjom agresijom.

Danas je posebno aktualan problem zapadne Bosne. Što ste poduzeli i što sve namjeravate poduzeti da vratite izbjegle iz Velike Kladuše, sada smještene na privremeno okupiranome području Republika Hrvatska, te jeste li zadovoljni suradnjom s hrvatskim vlastima u rješavanju toga problema?

- Učinili smo i činimo sve što možemo da se taj propagandom zavedeni i unesrećeni narod vrati svojim kućama. Prije svega, proglasili smo opću amnestiju. Od amnestije su izuzeti samo oni koji su počinili zlodjela prema civilima. Zato smo u više mahova uputili apele i garancije izbjeglicama koje se sada nalaze na teritoriju Republike Hrvatske. Zamolili smo predstavnike UNPROFOR-a da se uključe u taj posao, a također smo ostvarili i dobre usluge američkog ambasadora g. Galbraitha. Vi znate za njihova putovanja u Veliku Kladušu i kampove izbjeglica. I osobno sam se obratio izbjeglicama. Konačno, suglasili smo se posebnim šestomjesečnim režimom za sve one koji se vrate, uključujući i garanciju da vojno sposobni neće biti mobilizirani u Armiju BiH. Problem je što naše poruke ne stižu do onih kojima su upućene. Drugi je problem taj što kninski Srbi nisu voljni pustiti muškarce da se vrate, jer u njima vide potencijalne vojnike bosanske armije i čine sve da taj povratak spriječe ili otežaju. Što se tiče hrvatskih vlasti, suradnja s njima u rješavanju toga problema jest dobra. Hrvatske vlasti pokazuju veliko razumijevanje za naš stav u tome pitanju i čine koliko mogu da pomognu. Ja moram istaknuti njihovo vrlo konstruktivno ponašanje u tome pogledu.

Kakva je sudbina Fikreta Abdića i njegovih sljedbenika koji prijete gerilskim ratom za »oslobođenje« tzv. AP Zapadne Bosne?

Osjećaj vlastite veličine i važnosti završava sljepilom. Valja žaliti samo što je u ovu nesreću Abdić za sobom povukao i stanovit broj nevinih ljudi. Mi činimo i dalje ćemo činiti sve da ih iz ove neprilike izvučemo.

- Mislim da je Fikret Abdić politički mrtav. On je učinio goleme štete stvari Bosne i Hercegovine i pravednoj borbi našeg naroda. Ima neke nesretne simbolike u ovome što se događa. Na kraju balade Abdić se našao zajedno s onima koji su pobili Krajišnike u Prijedoru i Kozarcu i srušili naše svetinje u Banjoj Luci i širom Bosne. To je logičan kraj za ljude te vrste. Osjećaj vlastite veličine i važnosti završava sljepilom. Valja žaliti samo što je u ovu nesreću Abdić za sobom povukao i stanovit broj nevinih ljudi. Mi činimo i dalje ćemo činiti sve da ih iz ove neprilike izvučemo.

Očito je da od usvajanja Ustava Federacije nema bitnih pomaka na terenu. Još nisu konstituirani kontonalni organi niti se primjećuju naznake. Dakle, koji problemi koče ralizaciju Federacije?

- Ozbiljnost situacije zahtijeva da budem sasvim otvoren. Federacija je dogovor između dviju strana: bošnjačke i hrvatske. Bitnih pomaka u implementaciji dogovorenog nema. Neko je kriv. Tvrdim da krivnja nije na strani Bošnjaka. Usporedit ću stanje na teritoriju koji kontrolira Armija i na onome koji kontrolira HVO, zapravo, navest ću neke činjinice, pa procijenite sami. Na »našem« teritoriju slobodno djeluju Crkva, »Napredak«, Caritas i sve hrvatske političke stranke, uključujući i HDZ, a slobodno se kreću čak i HVO i njihova vozila sa svojim oznakama. Dužnosnici iz hrvatskog korpusa stoluju u Sarajevu i slobodno putuju Bosnom. Komandant korpusa Armije BiH raportira predsjedniku Zubaku, a HDZ se sprema da održi glavnu izbornu skupštinu u Varešu, koji je pod kontrolom Armije BiH. Otiđite sad u Grude, Široki Brijeg, Čapljinu ili Stolac i upitajte za SDA, Merhamet, »Preporod« ili bar za hodžu i džamiju. Nećete ništa naći od toga! Možete li zamisliti da npr. SDA održi svoj kongres u Stocu, koji je bio grad s izrazitom bošnjačkom većinom? Naši ljudi i vozila lakše prelaze austrijsku i njemačku granicu nego punkt južno od Mostara, na ulazu u teritorij pod kontrolom HVO-a. HVO je zadržao pod kontrolom sve granične prijelaze na putovima iz Hrvatske u Bosnu i prisvojio sav prihod od carina, što su golema sredstva. Tim novcem, koji je zajednički, on plaća svoje vojne i civilne strukture itd. Jedino što sigurno znam jest to da ovako dalje ne može. Ne putujem odavno, jer ne vidim mnogo koristi od toga. Svi su naši problemi unutra. Ipak otputovat ću u Hrvatsku i Ameriku, jer su te dvije zemlje supotpisnice ugovora o Federaciji. Želim predsjednike Tuđmana i Clintona upitati jesu li mislili ozbiljno kada su potpisivali taj dokument. Mislim da ću dobiti pozitivan odgovor, a onda ćemo ići dalje.

Što očekujete od Kontaktne skupine - ukidanje embarga ili držite da će ruska diplomatska aktivnost utjecati na promjenu odluke paljanskih lidera?

- Kratko: jedno od to dvoje, s tim što ovo drugo postaje sve manje vjerovatno.

4. 9. 1994.

TMASTI OBLACI NE SLUTE NA DOBRO

Ono za što još nismo našli pravi odgovor je srpska artiljerija - posebno ona velikog dometa

Uskoro će se napuniti tri godine od početka agresije na Bosnu, računajući od masovnog dovođenja srpsko-crnogorskih rezervista i trupa bivše JNA i masakra u selu Ravno. Možete li ukratko ocijeniti sadašnju fazu rata i procijeniti da li su veći izgledi za mir i za nastavak borbi?

- Rat je potrajao duže nego što se moglo predvidati. Pogotovo se napadač prevario u prognozi. Računao je na munjeviti rat od pet do šest sedmica sa našim porazom kao posljednjim činom. Mi smo, naravno, od početka znali da će ovo potrajati. Znali smo da će bilo kakvom raspletu, povoljnom za nas, morati prethoditi stvaranje Armije od dvije stotine hiljada boraca, a to traži vremena. Sada smo u toj fazi. Ostvaren je izvjestan balans snaga. Nije simetričan. Mi imamo prednost u ljudskom faktoru (broj i moral), oni u tehničkom. Mi se trudimo da jaz koji nas dijeli u pogledu tehničke opremljenosti dviju vojski barem smanjimo i unekoliko uspijevamo u tome. Ali to je još uvijek nedovoljno. Osiguranjem savremenih antitenkovskih sredstava uspijevamo neutralizirati njihovu nadmoćnost u oklopnoj sili. Ono za što još nismo našli pravi odgovor je njihova artiljerija - posebno ona velikog dometa. Što se tiče minobacača, mislim da ćemo ih uskoro dostići i moći im parirati. Što se tiče drugog dijela vašeg pitanja, moram, nažalost, odgovoriti da izgledi za mir u ovom trenutku nisu veliki. Krivica je i formalno i stvarno na njihovoj strani. Na horizontu se gomilaju oblaci. Da li će ih rastjerati neki vjetar, istočni ili zapadni, ili će se oblaci pretvoriti u oluju, teško je predvidjeti. Ali oblaci se dobro vide i ne slute na dobro.

Uspostavljanje države na oslobođenim teritorijama imalo je različite rezultate od jednog do drugog grada. Slično se događa i sa primjenom sporazuma o Federaciji. Koje su osnovne pretpostavke da se ti procesi ubrzaju?

- Procesi o kojima govorite odvijaju se pod krajnje teškim, skoro nenormalnim uvjetima. Stvarali smo državu, praktično, pod granatama, u okolnostima okruženja i blokada. Politički razvoj je svugdje bio pod uticajem vojne situacije i zavisio je od nje. Zato ima neujednačenosti u stepenu uspostavljanja i države i Federacije. Ova posljednja u velikoj mjeri, ili skoro isključivo, zavisi od drugog partnera, hrvatske strane. Nakon prvih uspješnih koraka, stvari su bile potpuno stale i ja sam se bio počeo pitati hoće li uopće tu federaciju. Ja kažem »hrvatska strana«, kao da su oni jedno, a nisu. Kad je riječ o Federaciji, po mojem mišljenju, oni su podijeljeni, bojim se, čak duboko podijeljeni. Postoji, naime, snažan otpor i u vojnim i u političkim strukturama HVO. Mislim da zvanični Zagreb podržava »federalnu« struju i to bi moglo biti odlučujuće. Naravno, gdje su emocije, to je drugo pitanje. Još na samom početku rekao sam da ova federacija nije »brak iz ljubavi«. To i sada mislim i, mada ne volim brakove iz računa, u ovom slučaju - to nije loša stvar. Ja mogu samo još jednom ponoviti da su saradnja i dobri odnosi sa hrvatskim korpusom uopće i hrvatskom državom strateški interes bošnjačkog naroda. To bi mogao biti i moj odgovor na vaše pitanje. Dakle, osnovna pretpostavka da se procesi uspostavljanja države na oslobođenim teritorijama ubrzaju je iskrena i obuhvatna saradnja svih institucija bošnjačkog i hrvatskog naroda. Uostalom, to je uvjet i daljeg snaženja naše odbrane, pa i naše progovaračke pozicije prema srpskoj strani.

Da li su, po Vašem mišljenju, dominantnije snage koje se bore za Federaciju ili protiv nje?

- Slika, bar kako je ja vidim, tu je prilično jasna. Na bošnjačkoj strani izrazito su dominantnije snage koje su za Federaciju. Na hrvatskoj - obrnuto. Ali ovdje se ne može zanemariti uticaj svijeta, hoću reći, međunorodne javnosti, prije svega, Amerike i Njemačke. Ako se uzme u račun i ova veličina i njen uticaj, onda se može reći da su snage za Federaciju jače i da će, u krajnjoj liniji, i uz mnogo natezanja odnijeti prevagu.

Armija BiH u posljednja tri mjeseca imala je seriju taktičkih uspjeha ograničenog dometa. Smatrate li da je Armija došla u fazu da može ostvariti preokret na frontu protiv srpskog agresora ili će to moći tek ukoliko bude ukinut embargo?

Ja mogu samo još jednom ponoviti da su saradnja i dobri odnosi sa hrvatskim korpusom uopće i hrvatskom državom - strateški interes bošnjačkog naroda

- Mislim da sam djelomično već odgovorio na ovo pitanje. Ipak, da budem potpuno određen: za strateški preokret na frontu neophodno je dodatno naoružanje, prije svega, artiljerija. U pogledu neophodnosti tenkova, u armijskim krugovima postoje različita gledišta. Mnogi misle da bi tenkovi bili korisni, ali ne neophodni za preokret o kojem je riječ. Međutim, dodatno naoružanje, ne mora biti nužno povezano za podizanje embarga. Sa stanovišta naoružanja, to bi bio svakako najjednostavniji put, ali očito otvara niz drugih ozbiljnih problema. Ali to je druga tema.

Imat ćemo budućnost kakvu zaslužujemo. Kakva je budućnost prema nama?

- Vi tražite prognozu od čovjeka koji sam malo vjeruje u prognoze te vrste. Kakva je budućnost pred nama? Ko zna. Najvjerovatnije onakva kakvu zaslužujemo. A kakvu zaslužujemo? Mislim dobru, ali važnije od toga je da zaslužujemo, odnosno da smo uopće zaslužili tu budućnost. Vi znate da je ona bila pod upitnikom. Historija nas je stavila na surov ispit i mi smo taj ispit položili. Planirali su da nas unište. Sada to više i ne pomišljaju. Jednom prilikom, bilo je to pred prošlu zimu, pokušao sam staviti na papir sve faktore koji u tom trenutku utiču na neposrednu budućnost naše zemlje. Upisivao sam jedan po jedan i brzo se njih skoro trideset našlo na tom spisku. A onda sam pokušao odrediti specifični značaj ili pravac djelovanja svakog od tih faktora. Ustanovio sam da stanje ili ponašanje većine njih nije uopće predvidljivo. Naravno, nije čudno što se među tim nepredvidivim činiocima našla, na primjer, zima - hoće li biti duga, oštra ili blaga - ali čudno je da su se iste nedoumice pojavile i pred pitanjem ponašanja jednog broja uticajnih zemalja. Njihova politika izgledala mi je promjenjiva i nepredvidljiva, doslovno poput te predstojeće zime. Sjetite se samo jedne stvari: ko bi prije ovog rata, dok se tako pompezno stvarala tzv. nova Evropa, mogao povjerovati da će se ta Evropa tako kukavički ponašati i progutati agresiju na zemlju koju je upravo priznala, da će zatvoriti oči pred genocidom, konc-logorima itd. A to se dogodilo i dalje se događa i svi se osjećamo zatečeni. Hoću kazati da je predviđanje historijskih događaja veoma problematičan posao. Radi se uvijek o ogromnom broju faktora, od kojih su većina ili potpuno nepredvidivi ili u stalnoj mjeri. Ipak, važno je da ostanemo aktivni, tj. da budemo subjekt, a ne objekt događanja. U tom slučaju, ponovio bih: imat ćemo budućnost kakvu zaslužujemo, dakle, pomalo burnu, interesantnu, ali dobru. Sa Božijom pomoći, naravno.

18. 9. 1994.

ŠTO JE MOJE, TO JE MOJE, A ŠTO JE TVOJE, TO JE I MOJE

Kordić i Šušak su Tuđmanovi ljudi. Ne znam šta oni misle, ali prilično sam siguran da će postupiti onako kako Tuđman kaže

Po čemu se sporazum postignut u Zagrebu, 13. rujna, razlikuje od prethodnih hrvatsko-muslimanskih dogovora koji su redovito bivali prekršeni? Je li doista riječ o sporazumu od presudnog povijesnog značenja?

- Ovaj put su odluke konkretnije, a neke su lahko provjerljive. Na primjer, ona o stavljanju pod kontrolu mješovite policije ceste M-17 (Metković-Mostar-Zenica). Vrlo brzo ćemo i mi i naša javnost znati da li druga strana želi i može provesti ovu odluku. Nije dobro svaki događaj proglašavati povijesnim, ali poslljednji sastanak u Zagrebu svakako je bio vrlo značajan.

Vjerujem da je provedba Vašingtonskog sporazuma od vitalnog interesa za Hrvatsku. Vjerujem, također da predsjednik Tuđman želi dobro Hrvatskoj. Iz tih dviju premisa slijedi zaključak da bi predsjednik Tuđman trebao iskreno podržavati Vašingtonski sporazum

Je li zagrebački hrvatsko-bošnjački sporazum i osnova za formalni vojni savez Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, o kojem se govori još od ljeta 1992. godine?

- Mislim da ne. Držim da Hrvatska trenutno za to nema interesa. Pitanje je u uskoj vezi sa sudbinom okupiranih područja u Hrvatskoj, a čini se da do daljnjega ostaje politička - a ne vojna - opcija za rješenje UNPA-zona. Kažem - do daljnjeg. Dakle, vidjet ćemo.

Mogu li se vojni uspjesi Armije BiH na Baniji, dakle, činjenice da Armija BiH oslobađa dio okupiranih područja Hrvatske, smatrati prvim provedenim aktom toga hipotetičnog, ili budućeg vojnog saveza?

- Ne. Djelovanje Armije BiH o kojem govorite, oslanja se na jednu odredbu Ugovora o suradnji između Hrvatske i Bosne i Hercegovine iz augusta 1992., koja govori o vojnoj suradnji na graničnim područjima.

Što bi sve trebao obuhvatiti cjeloviti vojni sporazum Hrvatske i Bosne i Hercegovine?

- Nisam vojni stručnjak. Ako bi jednog dana zaključenje takvog ugovora došlo na dnevni red, pozvali bismo vojne stručnjake da ponude nacrt. Ipak mislim da bi taj sporazum minimalno morao jasno definirati agresora, odnosno, neprijatelja, strateški ratni cilj, neposredne ili taktičke vojne ciljeve, sredstva koja bi jedna i druga strana trebale uložiti u postizanje tih ciljeva, mjere koordinacije, najvjerojatnije združni štab i slično.

Vjerujete li da predsjednik Tuđman iskreno želi provesti Washingtonski sporazum?

- Odgovorit ću vam kako razmišljam o tome. Vjerujem da je provedba Vašingtonskog sporazuma od vitalnog interesa za Hrvatsku. Vjerujem, također, da predsjednik Tuđman želi dobro Hrvatskoj. Iz tih dviju premisa slijedi zaključak da bi predsjednik Tuđman trebao iskreno podržavati Vašingtonski sporazum. Kao što vidite, riječ je o logici. Jesmo li logični i možemo li to uvijek biti, drugo je pitanje.

Kako u tom kontekstu tumačite izbor Darija Kordića za predsjednika HDZ-a BiH? Mislite li da je Gojko Šušak pobornik Vašingtnoskog sporazuma?

Reciprocitet ne znači isti broj, znači samo obostranost. Ja ne znam tačne brojeve, bojim se da ih niko ne zna, ali ako je tačno da je broj izbjeglih Hrvata dvostruko veći, recimo da je tako, to znači da se na sto hrvatskih obitelji treba vratiti 50 bošnjačkih, ili slično

- Kordić i Šušak su Tuđmanovi ljudi. Ne znam što oni misle, ali prilično sam siguran da će postupiti onako kako Tuđman kaže. A kako će on postupiti, ili kako bi se moglo očekivati da će postupiti, upravo sam objasnio.

Koje hrvatske političare u BiH smatrate zagovornicima Washingtonskog sporazuma?

- Ako bih vam odgovorio na ovo pitanje, sigurno bi slijedilo drugo o tome ko su protivnici Vašingtonskog sporazuma. Naravno, postoje i jedni i drugi, iako stanje ne miruje, nego se iz dana u dan mijenja. Za vas, kao novinare, bio bi to vrlo »produktivan« odgovor, za mene, odnosno za ciljeve do kojih mi je stalo, kontraproduktivan. Jer, morate priznati, nije nam cilj da zabavljamo publiku, nego da nešto učinimo.

NAJTEŽE JE U STOCU

Je li ponovna »koalicija« SDA i HDZ-a bila neizbježna?

- Samo su te dvije stranke mogle očuvati Federaciju. I ovako teško ide. Kako bi tek bilo da smo HDZ-u, koji je vrlo sumnjičav i osjetljiv na druge stranke, nametali složenije kombinacije? Uostalom, nije to baš stranački »čista« koalicija. U Vladi ima i nestranačkih ličnosti iz oba naroda. Demokracija nije prirodno stanje, to je stvar kulture, dakle, nešto čemu se narodi uče.

U kojim su dijelovima BiH najzategnutiji odnosi između Bošnjaka i Hrvata?

- U Mostaru i Gornjem Vakufu. Rekao bih ipak da je stanje najteže u Stocu; odande su svi Bošnjaci protjerani. Kao što vidite, ima i gorih odnosa od zategnutosti.

Kako ocjenjujete situaciju u Mostaru?

- Kao teško i uporno, ali beskrajno sporo, kretanje naprijed. Ako gledamo kazaljke sata, čini nam se da stoje, ali dojam vara, one se kreću. U Mostaru je u proteklih šest mjeseci napravljen značajan korak naprijed, ali za to je trebalo punih šest mjeseci.

Mislite li da su Hrvati u svim dijelovima BiH u potpunosti ravnopravni?

- Formalno da, realno ne, mislim na područja pod kontrolom Armije BiH. Situacija je različita u pojedinim mjestima. To se tiče prostora pod nadzorom HVO-a, tamo su Hrvati »više ravnopravni«, kako bi to rekao Orwell.

Zašto se Hrvati i dalje iseljavaju iz Zenice? Znate li da je od potpisivanja Vašingtonskog sporazuma Zenicu napustilo pet tisuća Hrvata?

- Iseljavanje, nažalost, postoji, iako je broj koji spominjete sigurno pretjeran. Zašto odlaze? Jedno je sigurno: niko ih na to ne prisiljava, niti ih progoni. Idite tamo i provjerite. Ipak ljudi odlaze, a čovjek ne napušta svoj dom bez razloga. U Bosni se dogodilo tektonski poremećaj prvog reda, zemlja se trese i tlo će još dugo podrhtavati. Prave sigurnosti još dugo neće biti. Općenito, slojevi s nižim standardom kreću prema višem i takve se migracije događaju stalno. Ako možete za sebe i obitelj naći sigurnije mjesto za život, ako imate u džepu diplomu i nešto novca, a u duši nemate viška patriotizma i nostalgije, otići ćete. Ako vas to može utješiti, odlaze i mnogi Bošnjaci, istina u mnogo manjem broju, iz razumljivih razloga.

Zagrebački sporazum govori o povratku izbjeglica. Kako provesti povratak? Kako Hrvatima omogućiti da se vrate u Bugojno, ili Bošnjacima da se vrate u Stolac?

- Narod kaže: i put u daleku Meku počinje prvim korakom. Prvi koraci bit će vrlo teški i spori, ali treba ih učiniti. Treba prvih sto obitelji vratiti u Vareš i Stolac. I nastaviti hrabro i uporno dalje. Ne vidim drugi izlaz. Bošnjaci bi mogli učiniti taj prvi korak. Mislim da su ga već učinili. Kako sam obaviješten, u Vareš se vratilo oko hiljadu Hrvata. Da se u Kiseljak vratilo hiljadu Bošnjaka, taj bi se proces nastavio, no sasvim je stao.

NACIONALNA RAVNOPRAVNOST JE NUŽNA

Zašto je do Zagrebačkog sporazuma bošnjačka strana toliko inzistirala na reciprocitetu, ako je dobro poznato da je u hrvatsko-muslimanskom ratu prognano barem dvostruko više Hrvata nego Bošnjaka?

- Reciprocitet ne znači isti broj, znači samo obostranost. Ja ne znam tačne brojeve, bojim se da ih niko ne zna, ali ako je tačno da broj izbjeglih Hrvata dvostruko veći, recimo da je tako, to znači da se na sto hrvatskih obitelji treba vratiti 50 bošnjačkih, ili slično. Drugog načina ne vidim.

Kako uspostaviti ravnopravnu nacionalnu zastupljenost Hrvata u policiji, diplomatskim predstavništvima i drugim državnim službama?

- Vrlo jednostavno: nadležnost federalne Vlade treba proširiti i na područja pod kontrolom HVO-a, što sada nije slučaj. Federacija, s manjom ili većom zastupljenošću Hrvata, postoji samo na području koje kontrolira Armija BiH. Na području HVO-a ona uopće ne postoji. Neke su stvari moguće, neke nisu, moguća je zajednička vlast na zajedničkom teritoriju, nije moguća zajednička vlast samo na bošnjačkom teritoriju. U protivnom, dolazimo do onoga što je narod iskazao riječima: što je moje, to je samo moje, što je tvoje, to je i moje i tvoje. Ako malo bolje analizirate zagrabačke zaključke, primijetit ćete da smo u naše odnose pokušali unijeti nešto više logike. Jedan je od zaključaka, ako se sjećate, bio uspostavlja-

Nije nikakva tajna da ja nisam zadovoljan djelotvornošću Vlade na unutrašnjem planu, ali to se ne bi moglo nazvati nesporazumom između Silajdžića i mene. Naprotiv, mislim da se naši politički stavovi u najvažnijim pitanjima podudaraju

nje općinskih organa vlasti na osnovu izbornih rezultata iz 1990. To je bio jedan od naših zahtjeva. Hrvatski zahtjev bila je zastupljenost o kojoj govorite. Ako ovo s općinskim vlastima ne bude išlo, bojim se da će doći do općeg zastoja.

Kakav je Vaš odnos s nadbiskupom Puljićem?

- Korektan. Osjećam duboko poštovanje prema tome čovjeku.

Kako ocjenjujete držanje biskupa Perića i provincijala Pervana?

- Iskreno rečeno, ne znam mnogo o stavovima i držanju gospode Perića i Pervana, tačnije, ne znam dovoljno pozudano, pa ću se suzdržati od bilo kakva komentara.

Koliko je Islamska vjerska zajednica, na čelu s reisu-l-ulemom Mustafom-ef. Cerićem, bitan čimbenik u političkom životu Bosne i Hercegovine? Kako ocjenjujete moguće političke implikacije najavljene reisove fetve o mješovitim brakovima?

- Islamska vjerska zajednica ima značajno mjesto u životu muslimana u BiH, njen je politički utjecaj u porastu, ali sasvim posredan, to jest, preko vjernika. O hipotetičnoj fetvi Reisu-l-ulema ne bih mogao ništa reći, ne znam kakav je njezin sadržaj. Mogu samo reći svoj osobni sud. Institucija braka posvuda je u krizi. U nekim zemljama 50 posto brakova raspada se već u prvim godinama. Mješoviti brakovi imaju »teret« više.

KOREKTNOST, ALI NE I SAVEZNIŠTVO

Je li točno, kao što tvrde zapadne obavještajne službe i zapadni diplomatski predstavnici, da je iskrsnuo ozbiljan nesporazum između Vas i Harisa Silajdžića? Ako jest, što je uzrok tome nesporazumu? Ako nije, kako tumačite te informacije?

- To nije tačno. Nije nikakva tajna da ja nisam zadovoljan djelotvornošću Vlade na unutrašnjem planu, ali to se ne bi moglo nazvati nesporazumom između Silajdžića i mene. Naprotiv, mislim da se naši politički stavovi u najvažnijim pitanjima podudaraju. Ali šta se može, vi, novinari, morate imati vaše vijesti, a »nesporazumi« ove vrste veoma su zahvalna tema.

Kako će, po Vašem mišljenju, ublažavanje sankcija protiv »SRJ« utjecati na stanje u BiH?

- Ako granica bude doista zatvorena, tada ublažavanje sankcija neće biti osobito važno, toliko je i nesigurno. Uistinu, to je pitanje u ovom trenutku od bitnog značenja.

Očekujete li da ove jeseni napokon bude ukinut embargo na uvoz oružja? Šta bi ukidanje embarga sada značilo za oružane snage BiH?

- Mi ćemo, dakako, na tome inzistirati, a u ovom trenutku, vjerovatnost je da se to ostvari - polovična.

Mislite li da do uspostave cjelovite BiH može doći pregovorima, ili će Bošnjaci i Hrvati morati osloboditi okupirano područje Bosne i Hercegovine?

- Nažalost, vjerovatnije je ovo drugo.

U najnovijim vojnim uspjesima oko Konjica, HVO je prepustio područje koje je kontrolirao postrojbama Armije BiH, ali nije aktivno sudjelovao u borbama. Možete li prokomentirati takve postupke HVO-a?

- General Dreković, koji ondje vodi operacije, pohvalio je korektno držanje HVO-a u toj prilici. Ali korektnost nije isto što i savezništvo, a nama je potrebno savezništvo. Možda će ga biti nekom drugom prilikom.

Koliko je blizu ostvarenje ideje o konfederaciji Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine? Što su prepreke toj konfederaciji?

- Ne očekujem to u bliskoj budućnosti. Ovisi svakako o tempu kojim se bude uvodila u život Federacija BiH. I prepreke su iste vrste.

23. 9. 1994.

DODATNI ELEMENTI ZA TEORIJU ZAVJERE

Govor predsjednika Izetbegovića na 49. zasjedanju Generalne skupštine UN-a u New York-u

Stradanje naroda Bosne i Hercegovine ušlo je u trideseti mjesec i spada u najkrvavije u ljudskoj historiji. U početku to i nije bio rat, nego napad dobro naoružane armije na goloruki narod. Rezultati ove neravnopravne borbe su sedamdeset posto okupiranog teritorija Republike Bosne i Hercegovine, preko dvije stotine hiljada ubijenih civila, preko milion stanovnika protjeranih sa svojih ognjišta, na stotine porušenih gradova i sela. To je bio rat vojske protiv civila, praćen genocidom i do tada neviđenim rušenjem kulturnih i vjerskih objekata. Svijet nije na odgovarajući način odgovorio na ovo barbarstvo.

Naš narod, suočen sa prijetnjom da bude uništen, odlučio se braniti. Ali, tada se suočio sa novim apsurdom: našao je svoje ruke vezane. Naime, prije nego što je počeo rat, OUN je donijela odluku o zabrani uvoza oružja za čitavo područje bivše Jugoslavije. Sve se promijenilo. Došao je rat, pojavili su se napadači, ali - isti embargo na uvoz naoružanja ostao je na snazi, kao da se, u međuvremenu, nije ništa dogodilo. Pravda se pretvorila u nepravdu, jer su napadači imali oružje. Gomilali su ga četrdeset godina, a žrtva je bila i ostala nenaoružana. Ostala je vezanih ruku.

Reozulucija o embargu na oružje pretvorila se u svoju suprotnost. Unatoč svemu, Bosna i Hercegovina opredijelila se za mir. Prihvatili smo očigledno nepravičnu mirovnu ponudu da bi se okončao rat. Znajući dušu Bosne, vjerovali smo, a i sada vjerujemo - da je mir spašava. To što mi nazivamo Bosnom nije samo parče zemlje na Balkanu. Za mnoge od nas Bosna nije samo domovina. Bosna je ideja. To je vjera da ljudi različitih vjera, nacija, kulturnih tradicija mogu živjeti zajedno. Ako se dogodi da ta ideja bude zauvijek pokopana i ako taj san o toleranciji među ljudima na ovim prostorima ode u nepovrat, bit će krivi oni koji svojim topovima već trideset mjeseci ubijaju Bosnu, ali ne manje i mnogi moćnici u svijetu koji su mogli pomoći, a odbili su to učiniti.

Već tri mjeseca u toku je novi val etničkog čišćenja. Hiljade civila, čija je jedina krivica što nisu Srbi, protjerano je iz njihovih domova u Banjoj Luci, Bijeljini, Janji i drugim gradovima pod kontrolom Karadžićeve vojske.

Dugo sam odbijao, i još uvijek odbijam povjerovati u teoriju zavjere, tj. u objašnjenje da se sve ovo događa Bosni i Hercegovini, jer tu živi bošnjački narod i jer neke mračne sile guraju Srbe na uništenje bosanskih muslimana. Posljednji događaji u vez sa planom Kontaktne grupe dali su pristalicama teorije zavjere dodatni argument: ponuđeno je mirovno rješenje za Bosnu i Hercegovinu iza kojeg je stalo pet velikih međunarodnih sila, a time i velika većina međunarodne zajednice. Jasno je rečeno da će strana koja odbije ovaj plan biti kažnjena, a ona koja ga prihvati - biti zaštićena. Dogodilo se, međutim - obrnuto! Srbi su odbili plan i za to su nagrađeni suspenzijom sankcija. Mi smo prihvatili plan i bili smo kažnjeni potpunom blokadom Sarajeva.

Prije dva dana izašao sam iz Sarajeva. Nisam izašao avionom jer je aerodrom zatvoren. Izašao sam nekim šumskim putevima koji su stalno pod vatrom i na kojima ljudi svakodnevno ginu. Već danima u gradu nema struje, vode i plina. Grad je potpuno blokiran i bukvalno umire. Ništa nije poduzeto.

Naš narod, suočen sa prijetnjom da bude uništen, odlučio se braniti. Ali, tada se suočio sa novim apsurdom: našao je svoje ruke vezane.

Ja, naravno, nisam preduzeo ovaj dugi i naporni put od Bosne do Amerike samo da bih vam iznio činjenice koje su većini vas uglavnom poznate. Mi u Bosni vjerujemo da dobro i pravda, uprkos svim teškoćama, ne mogu biti poraženi. Mi ne gubimo vjeru da svijet može biti bolji i da treba raditi i pokušavati uvijek ponovo. Sa tim uvjerenjem došao sam vam govoriti i da vam iznesem naše prijedloge, uprkos svim našim razočarenjima i frustracijama.

Od ove Skupštine i Savjeta sigurnosti, mi tražimo:

1. da provede sve rezolucije koje je Savjet sigurnosti OUN donio o Bosni i Hercegovini;

2. da preduzme mjere efikasne kontrole granica između Srbije i Crne Gore, s jedne, i Bosne i Hercegovine, s druge strane, da bi spriječio ili na vrijeme otkrio transport trupa, oružja i vojne opreme preko ove granice;

3. ukoliko se ovi tranporti otkriju, da odluku o suspenziji nekih sankcija protiv Srbije (Rezolucija Savjeta sigurnosti broj 943) bez odlaganja ukine i uvede poštene sankcije iz plana Kontaktgrupe od jula 1994. godine;

4. da nikakvo daljnje ublažavanje sankcija prema Srbiji i Crnoj Gori ne dopuste, sve dok ove zemlje ne priznaju Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku;

5. da bez oklijevanja donesu rezoluciju kojom se pojačava zaštita i proširenje zona sigurnosti iz Rezolucije Savjeta sigurnosti 824 i 835, a u skladu sa obavezama iz tačke šest, Plana Kontaktgrupe;

6. da donesu odluke kojima će se spriječiti davljenje Sarajeva. U okviru ovih mjera treba predvidjeti otvaranje grada duž sjeverne komunikacije (put i cesta), stvaranjem demilitariziranog pojasa od dva i po kilometra sa jedne i druge strane ovih saobraćajnica. U demilitariziranom pojasu mogu ostati smao trupe i policija Ujedinjenih naroda. Moguća upotreba sile protiv davljenja Sarajeva predviđena je tačkom četiri Odluke NATO-a od 9. februara 1994. godine.

Uz gornje uvjete, i uz uvjet da UNPROFOR nastavi vršiti svoju misiju, Vlada Bosne i Hercegovine bila bi spremna prihvatiti novu, modificiranu formu za problem embarga na oružje. Naime, mi bismo naš zahtjev za skidanje embarga ograničili samo na donošenje formalne odluke, odnosno, njene konsekvence odložili na šest mjeseci. U ovom slučaju, trupe UN mogle bi ostati u Bosni i Hercegovini, Kontakt-grupa bi ispunila svoje obećanje, a Karadžićevim Srbima bila bi upućena jasna poruka.

Želim na kraju naglasiti dva glavna opredjeljenja:

1. Naš neopozivi cilj je demokratska Bosna i Hercegovina u njenim međunarodno priznatim granicama i sa nacionalnim vjerskim i političkim pravima za sve njene građane. U takvoj Bosni Srbi mogu imati sva prava do najvišeg stepena autonomije, ali ne mogu imati državu u državi.

2. Smatram da, kao i svaki narod, imamo neotuđivo pravo na samoodbranu. Stoga, ako se iz bilo kojih razloga ne prihvati naš kompromisni prijedlog o embargu na oružje, mi ćemo tražiti od naših prijatelja da ovaj embargo odmah podignu, pa i unilateralno.

Završavajući izlaganje, koristim se prilikom da zahvalim svim prijateljima Bosne koji podržavaju njenu borbu za opstanak i slobodu.

Septembar 1994. godine

CINIZAM ZAPADA

Paris i London od samog početka istupili su kao zaštitnici Srbije, blokirali Savjet sigurnosti i NATO, i time sprječavali sve korake u cilju zaustavljanja srpskog napadačkog rata

Dozvolite mi da domaćinu ovog skupa, mađarskoj vladi i narodu uputim riječi zahvalnosti za gostoprimstvo koje su nam ukazali. Posljednji događaji u našoj zemlji ispunili su me gorčinom, pa ću biti kratak i izravan. Ima odista nešto od ironije u činjenici da pred ovim visokim forumom organizacije, koja je prije dvadeset godina stvorena radi Sigurnosti i Saradnje i koja te dvije velike riječi ima u svome imenu, moram govoriti o nečemu što je sasvim suprotno tome: potpunoj nesigurnosti i nesaradnji. Jer, za ovo što se događa u Bosni - blago je reći da je to slabost Zapada. Nažalost, radi se o nečem mnogo ozbiljnijem od toga.

Prije mjesec dana agresija na Bosnu dobila je novi obrt. Pobunjeni Srbi u hrvatskoj, iz takozvanih UNPA-zona, napali su sa leđa naš Peti korpus, čime je otvorena takozvana bihaćka kriza. Iz zaštićene zone u jednoj državi organizira se napad na zaštićenu zonu u drugoj. Ništa se ne preduzima, zapravo, tvrdi se da se ništa ne može preduzeti. Čitava svjetska zajednica, otjelovljena u UN i moćnom NATO-u ne može spasiti jedan ugrožen grad. Je li to i može li to biti istina? A evo nekih činjenica: Posljednjih šest mjeseci prije napada, bihaćka regija se izgladnjuje, humanitarni konvoji uopće ne idu (od 143 konvoja, samo 12 prolazi, 131 biva vraćen), a neposredno pred napad, bihaćku regiju napušta Francuski bataljon. Zamjenjuje ga jedinica iz Bangladeša, malobrojna i slabo naoružana. Uspostavlja se potpuna medijska blokada, jer u čitavoj regiji nema nijednog stranog dopisnika, a UNPROFOR u svojim izvještajima umanjuje značaj i obim napada. Može li koincidencija ovih činjenica biti slučajna? Jedan gospodin, visoki funkcioner, sa ciničnom ravnodušnošću objavljuje svijetu i narodu kojemu prijete pokolji i uništenje da su Srbi pobijedili. Kao da se radi o fudbalskoj utakmici - on svira kraj. Ali, baš zato što se radi o biti ili ne biti, kraj nije i borba se nastavlja, pa se i Bihać i Kladuša i Cazin i Krupa, i nakon mjesec dana ofanzive, i dalje drže i odupiru. Mogao bih gospodinu, kojeg sam upravo spomenuo, navesti pregršt primjera gdje su prognoze njegovih uvaženih kolega grdno promašile. Događalo se upravo suprotno od onoga što su oni predviđali i prognozirali. »Pariz i London su od samog početka istupili kao zaštitnici Srbije, blokirali Savjet sigurnosti i NATO i time sprječavali sve korake u cilju zaustavljanja srpskoga napadačkog rata« - to ne kažem ja, tako glasi nedavna izjava Društva za ugrožene narode iz Göttingena. A šta da kažem za ponašanje Rusije? Ona ulaže veto na rezoluciju Savjeta sigurnosti i glasa za dostavu nafte hrvatskim Srbima istovremeno dok ovi zabranjuju prolaz hrane i lijekova za izgladnjelo stanovništvo bihaćke regije.

I, naravno, neizbježno pitanje: Karadžićevi Srbi razmjestili su raketni sistem širom Bosne - njih preko 150. Odakle im? Šta će biti rezultat rata u Bosni koji se produžava uslijed ove mješovite nesposobnosti, oklijevanja, pa i zle volje Zapada? Rezultat će biti: UN diskreditirane, NATO narušen, Evropljani dimoralizirani osjećanjem nesposobnosti da odgovore na prvi izazov poslije hladnog rata. Bit će to drugi, lošiji svijet u kojemu odnosi Evrope i Amerike, Zapada i Rusije te Zapada i muslimanskog svijeta, više nikada neće biti kakvi su bili.

U oslobodilačkim ratovima ima neka neuhvatljiva veličina koja se opire analizama. Takva borba se obično teško vodi, ali teško i gubi

Složio bih se sa onima koji predviđaju da će, citiram: Ogromni stid i poniženje zbog sramnog povlačenja iz Bosne obilježiti zapadni svijet na kraju ovog stoljeća. Mnogi su, očito, potcijenili ovo što se događa u Bosni. U početku bila je to regionalna kriza, zatim je postala evropska, danas je, bez sumnje, svjetska kriza. Stoga odbrana ili pad Bihaća imaju planetarni značaj i to pitanje tiče se svakog od nas ovdje u dvorani. Na brutalnu agresiju, genocid neviđenih razmjera, koncentracione logore, Zapad je reagirao takozvanim »humanitarnim odgovorom«. Protiv teške bolesti djeluje se sredstvom za umirenje i bolest se sredstvom za umirenje i bolest se, u skladu sa očekivanjem ili čak planom, razbuktava. A sada se taj »humanitarni odgovor« pretvara u ucjenu, u posljednje vrijeme - dvostruku ucjenu za naš narod. Zasluživali smo pomoć, jer nismo čekali skrštenih ruku. Pružili smo neočekivan i, za mnoge od vas, neobjašnjiv otpor. Ispočetka rata, sa svega stotinjak grupa od po 20 do 150 ljudi naoružanih samo puškama, stvorili smo vojsku od 150 hiljada vojnika, koja je iz stroja izbacila nekoliko desetina hiljada napadačkih vojnika i uništila preko hiljadu njegovih tenkova i oklopnih vozila. Što je naš otpor jačao, vaša spremnost da nam pomognete bivala je sve manja. Zašto? Ima li odgovora?

Gospodine Predsjedniče, ovo u Bosni je uistinu bio i jeste sukob između demokracije i najcrnjeg nacionalizma i rasizma. Naši protivnici priznaju samo jednu nasilju - njihovu naciju, samo jednu vjeru - njihovu vjeru, samo jednu političku stranku - njihovu političku stranku. Sve što nije njihovo, osuđeno je na istrebljenje. Čak i groblja su preorana. Pročitajte posljednji izvještaj UN-a, gospodina Mazowieckog o tome šta se tamo radi, u tim područjima pod konrolom napadača. Upitao bih neku gospodu koja predano rade da od ovoga čudovišta što je sebe nazvalo republikom srpskom naprave državu - a neki od te gospode sjede i u ovoj sali, hoće li sutra zatražiti da ta »republika« bude priznata i da njeni tvorci slijedeći put sjede ovdje sa nama. Upitao bih tu gospodu hoće li, spremaju li se, da tu tvorevinu, zasnovanu na nasilju i genocidu, danas-sutra pozovu u porodicu civiliziranih zemalja.

Ja sutra odavde idem u Ženevu, na sastanak ministara islamskih zemalja. Kao i vama ovdje, reći ću im svu istinu o tome šta se i zašto se događalo. Reći ću to vladarima i poručiti narodima muslimanskih zemalja.

U oslobodilačkim ratovima ima neka neuhvatljiva veličina koja se opire analizama. Stoga se neki vojni i politički analitičari na Zapadu stalno varaju u prognozama. Naš narod se bori za slobodu ili, više od toga, za opstanak. Takva borba se obično teško vodi, ali teško i gubi. Nijedan oslobodilački rat u posljednjih 50 godina nije bio izgubljen. Ne znam zašto bi bio naš. Niko i ničim ne može prisiliti naših 150 hiljada vojnika da polože oružje. Preporučio bih svakome da o ovoj činjenici vodi računa i zbog nas i zbog sebe. Nadam se da ni prijatelji Bosne neće zamjeriti na ovim riječima, a za one druge, nakon svega, nije me briga.

Govor učesnicima KESS-a u Budimpešti:
8. 12. 1994.

NISAM NEZAMJENJIV

Niko nema pravo da kaže da Bosne neće biti i da bi borba za nju mogla postati kontra-produktivna. Tu se nema pravo na mišljenje

U dugoj historiji Bosne i Hercegovine, o njenoj sudbini odlučivali su ili strani osvajači ili velike sile. No, i u jednom i u drugom slučaju, ponajmanje narod koji u njoj živi. Hoće li se historija ponoviti, i to u drastičnijem obliku nego ikada do sada?

- Ne bih se sasvim složio sa vama. Mi aktivno sudjelujemo u kreiranju onoga što se zove naša sudbina. Drugo je pitanje rezultata. To nije pitanje našega većeg ili manjeg učešća, nego odnosa snaga. U našu sudbinu umiješali su se vrlo moćni faktori, bilo svojom inercijom, bilo svojim djelovanjem. Zapad uglavnom inercijom, ali i inercija je sila. Ipak, ako treba procjenjivati konačni rezultat svih ovih povuci-potegni, mislim da će rezultat biti da će naš narod konačno dobiti svoju državu.

Uloga Rusije, Velike Britanije i Francuske u agresiji na Bosnu i Hercegovinu je, iako nelogična, ipak donekle jasna. No, čini mi se da najveću nepoznanicu za našu politiku predstavlja krajnja namjera Sjedinjenih Američkih Država prema Bosni i Hercegovini. Vjerujete li da će - sadašnjoj američkoj administraciji prevladati »političko-strateški provincijalizam« u tezi koja se može čuti, prema kojoj Amerika, zapravo, i nema sigurnosnih interesa u Bosni?

- Nedavno sam čitao studiju grupe veoma kompetentnih američkih autora. Prema toj studiji, Bosna spada u treću kategoriju američkih prioriteta, dakle, relativno je nisko rangirana. Ova tendencija prisutna je od početka krize u bivšoj Jugoslaviji. Uvijek smo, uglavnom bez uspjeha, pokušavali ubijediti Ameriku u potrebu da se aktivno, a ne kao posmatrač, uključi u rješavanje bosanske krize. Odgovor je, izravan ili neizravan, uvijek bio da je to primarno evropsko pitanje i evropska odgovornost. Iskreno rečeno, ne razumijem ovo potcjenjivanje problema, ali ne možemo ništa promijeniti. Kad sam se posljednji put sreo sa predsjednikom Clintonom, bilo je to prije nekoliko dana u Budimpešti, učino sam posljednji pokušaj, skrećući mu pažnju da su Rusi došli na Jadransko more. Bila je jasna moja aluzija da se to dogodilo u vrijeme predsjednika SAD koji se zove Bill Clinton. Rekoh da to nije ništa novo. Podsjetio bih vas da je isti povučeni stav imala Amerika za vrijeme neke krize između Jugoslavije i SSSR-a, kada je Brežnjev direktno zaprijetio Titu. Na pitanje da li će SAD uzeti Jugoslaviju u zaštitu u slučaju ruskog napada, tadašnji američki predsjednik Jimy Carter prostodušno je odgovorio: »To bi bila veoma ozbiljna stvar, ali mi vojno ne bismo intervenirali.« Neki su tada prokomentirali kako je Carter tada »na tanjiru« Rusima ponudio Jugoslaviju. Kao što vidite, stvari se nisu promijenile. Ali, moj najsnažniji osobni utisak je da Amerika, kada je riječ o Bosni, nema definiranu politiku. Zato možda, treba nastaviti da radimo da bi se ta politika definirala u za nas povoljnom smjeru.

Da li biste prihvatili najavljenu vojnu pomoć grupe islamskih zemalja (Malezija, Iran, Pakistan, Turska) u ljudstvu, u slučaju da Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija povuče mirovne snage iz Bosne i Hercegovine i kakve bi posljedice Vaše prihvatanje ponude moglo proizvesti?

- Da, prihvatio bih. Znam za rizike koje ta odluka nosi, ali u situaciji kakva jeste ili kakva bi mogla nastati, suprotna odluka bila bi neodgovorna. Narod je ne bi razumio ni odobrio.

NIČIJI ŠTIT NISMO ODBILI

Gospodine predsjedniče, čini mi se da se i Bosna i Hercegovina i Vi osobno razlikujete od svih malih i novonastalih evropskih država i državnika po tome što ni Bosna, ni Vi osobno, niste pod svojevrsnom kontrolom, ali ni zaštitom nijedne velike svjetske države. Ne postoji svjetski državnik koji Vas može nazvati telefonom i odrediti stav Bosne o nekom pitanju. Je li Bosna i Hercegovina mogla biti interesno-politički dominion, recimo, SAD, Njemačke, Irana ili Turske, i koliko je vaša samostalnost u odlučivanju bila prepreka čvršćem povezivanju Bosne i Hercegovine sa nekom »državnom zaštitnicom«?

- Mi smo se ponašali samostalno, ali ničiji štit nismo odbili, što ne znači da bi svačiji štit prihvatili. Postoje »samrtni zagrljaji«.

Da li je neko takvo povezivanje na početku agresije na Bosnu moglo smanjiti njene posljedice i može li takvo eventualno povezivanje u budućnosti spasiti Bosnu?

- Amerikanci imaju poslovicu koja u slobodnom prijevodu glasi - da svaki uspjeh dolazi iznutra. Mi našu odbranu moramo držati na nekoj granici, na nekom dovoljno visokom nivou, i to mi sami; moramo na tome ustrajati i tada će se naći saveznika u svijetu. Drugog puta ne vidim. Uostalom, ako je riječ o našem uticaju, mogućnost tog uticaja unutra je vrlo velika, napolju veoma ograničena.

Gospodine predsjedniče, Vaša harizma u bošnjačkom narodu je neupitna. Više niste samo predsjednik jedne stranke ili najvišeg državnog organa, već ste postali i simbol bošnjačkog naroda i prvi veliki politički vođa tog naroda u njegovoj historiji. Iako ću slijedećim pitanjem rizikovati osjećanje jednog od mnogih jugoslavenskih novinara koji su pravili intervjue sa predsjednikom Titom (ne želim Vam ovom paralelom ništa loše, a ni laskati, ili Vas možda uvrijediti) hoću da Vas pitam: šta poslije Vas? Vidite li u svome okruženju ljude koji bi Vas mogli zamijeniti u historijski najdelikatnijem trenutku bošnjačkog naroda? Znam puno različitih ljudi, od onih koji Vas obožavaju do onih koji Vas osporavaju, koji se slažu u tome da Vi predstavljate jedan od vrlo bitnih faktora odbrane, pa i opstanka bošnjačkog naroda?

- Moram se malo pribrati i sabrati nakon onoga što je sadržano u vašem pitanju. Prije svega, mislim da pretjerujete. Ja sam samo predsjednik izabran na slobodnim izborima i znam šta to znači. Polaskan sam onim što mi kažete ali, ako malo bolje razmislim, imam razloga i za tugu, pa i zabrinutost, možda, i ljutnju. Dozvolite da se ne složim sa mišljenjem da sam ja toliko važan za odbranu, pa i opstanak bošnjačkog naroda. Bilo bi loše da je to tako, ali hvala Bogu, nije. Hiljade ljudi se bori, lakše im je sa mnom, kao što je meni lakše sa njima, ali oni bi se borili i bez mene i nastavit će se boriti i raditi kada ja odem. Uvjerio sam se u to u oktobru 1992., tada sam prvi put prošao uzduž i poprijeko Bosnu u kojoj je bjesnio rat. Ponovio sam taj obilazak dva mjeseca kasnije, u decembru iste godine. Došao sam u jedan Gradačac, koji je već bio odbranjen i koji će biti konačno odbranjen u bici što će se voditi u novembru 1992., kada smo napravili hršum od njihovih tenkova u ravnicama oko Gradačca. Šta sam im ja i ljudi oko mene u Sarajevu pomogli u tome? Nismo mnogo. Pomogli smo im utoliko što smo prije početka rata organizirali narod i pripremili nešto oružja, nažalost ne mnogo, i što smo im negdje u jesen, a prije ove odlučne bitke u novembru, dostavili nešto oružja protiv oklopa. Sve drugo odradili su oni sami, na osnovu lične inicijative, organizirajući i pomoć iz svoje dijaspore u Evropi. U ovome su pokazali veliku mjeru samostalnosti, snalažljivosti i mašte. Sjetite se onoga oklopnog voza kako su ga borci Gradačca namamili i uništili. Nije to bila naša ideja, bilo je to i u zamisli i u izvedbi njihovo djelo.

Mogao bih vam navesti pregršt sličnih primjera. Oživljavanje naše namjenske industrije posebna je priča kad je riječ o lokalnoj pameti i lokalnoj inicijativi. Ovaj narod, srećom, ne zavisi od pojedinca. Blokada Sarajeva imala je i jednu dobru stranu: doprinijela je zrenju i osamostaljenju naroda. On je sazrijevao brže, prolazeći kroz ove patnje i suočen sa neposrednom opasnošću. Stoga mislim da je opasna - a nije ni tačna - tvrdnja: ako Alija ode, odbrana će se poljuljati. Već sada, u Stranci, Vladi i Predsjedništvu, nalaze se sasvim formirani ljudi. Stranku već odavno skoro samostalno vodi Bičakčić, poslove Vlade vodi Silajdžić, a mnoge poslove Predsjedništva Ganić. Apelirat ću na sve ljude da nastave da se dogovaraju i sarađuju. A narod će jednog dana kazati ko će biti prvi, čim mu se za to pruži prilika na slobodnim izborima. Dotle, neka se strpe i bore zajedno sa narodom.

NAŠ NAROD VOLI VJERU, ALI NI U NJOJ NE PRETJERUJE

U bošnjačkom narodu, pa i u Stranci demokratske akcije, i u samoj vlasti, sve se više produbljuje jaz između dvije struje: radikalnije, uvjetno bismo je mogli nazvati vjerskom, i umjerenije, opet uvjetno - građanske. Da li ta podjela polako postaje ozbiljna opasnost i da li je za nju kriv »vjerski fanatizam« prvih ili »kozmopolitizam i nedostatak patriotizma« drugih?

- SDA je velika stranka i nije čudo da ima više struja. U njoj se ogleda naš narod takav kakav je, pa možda i neka njegova protivrječja i nedosljednost. Naš narod voli vjeru, ali ni u vjeri ne voli pretjerivanje. To je tipičan narod sa Velike granice, sa razmeđa svjetova. Po vjeri smo Istočnjaci, po obrazovanju smo Evropoljani. Srcem pripadamo jednom svijetu, umom drugom. Miješa se tu i ona daleka bogomilska komponenta praštanja i dobrote. Svako od nas ko je iskren mora priznati da se često upita: ko je on, kojemu svijetu pripada. Što se mene tiče, ja sam sebi odgovorio da sam evropski musliman i osjećam se u toj definiciji kao u komotnim cipelama.

Malo sam se udaljio od vašeg pitanja. Dakle, bilo bi loše kada bi se struje u Stranci pojačavale tako da se oštro izdvoji vjerska od laičke struje. Ja bih želio da Stranka nastavi ličiti na naš narod, a da bi to bila, ove dvije tendencije ne smiju se udaljavati. Obrnuto, treba da se približavaju. Tamo ćemo dobiti najefikasniju kombinaciju za budućnost.

Važite za tolerantnog čovjeka i demokratskog političara, uprkos ili, možda, zahvaljujući tome što ste na svojim plećima najbolje osjetili represivnost prošloga, totalitarnoga sistema. No, Stranka čiji ste osnivač i predstavnik, počinje se ponašati u dlaku isto kao i Partija nekad. Bošnjacima je puno lakše živjeti, boriti se, raditi, ostvarivati svoja prava ukoliko su članovi Stranke demokratske akcije, nego ako to nisu. Narodski pitano: našto će to?

- Mi u posljednje vrijeme imamo snažan priliv u Stranku ljudi koji su pripadali ranijem sistemu. Naravno, postavlja se pitanje: dolaze li iz ubjeđenja, karijerizma ili pritiska. Jedno je sigurno: nikakva izravnog pritiska nema, neizravnog možda. Kad je riječ o ljudima ranijeg sistema, mi imamo poštovanje za ljude koji su ostali sa narodom i nastavili pošteno raditi i boriti se na mjestima na kojima su se zatekli. Sa druge strane, ti ljudi imaju poštovanje za stranku koja je nastavila da se uporno i nepokolebljivo bori za Bosnu i ovaj narod.

Dakle, priznanje i uvažavanje je uzajamno. Naravno da uz to ima i karijerizma, pa i direktnih pritisaka tu i tamo, posebno u provinciji, ali to nije prevladujući trend i ne može objasniti situaciju. Uostalom, sve stranke imaju punu slobodu djelovanja, neke i vlastite medije i svoj iskusan kadar. Ratno stanje, možda, doprinosi homogenizaciji, ali to ne potstiče SDA. Ljudi instinktivno osjećaju potrebu da se pred opasnošću zbijaju ili, barem da se ne rasipaju. A što se tiče onoga »lakšeg života« - koliko ja znam, svima je veoma teško.

Gospodine predsjedniče, snagom svoga autoriteta i moći, u stanju ste da presudno utičete na tok svih društvenih kretanja - od privrede, obrazovanja, položaja, vjerskih zajednica, do kadrovske, spoljne ili unutrašnje politike. Kako se privatno odnosite spram te činjenice, kako nosite toliko breme?

- Mislim da precjenjujete i moj autoritet i moj uticaj. Jedino što znam jeste da imam mnogo posla, pa se uvijek žurim, da teško stižem i da sam beskrajno zahvalan svakome ko me mnogo ne pita, ali pošteno i dobro uradi svoj posao.

Plašite li se mogućnosti da se silnice međunarodne politike i nečasnih interesa u jednom trenutku poklope u tački u kojoj će Vam biti jasno da Bosne i Hercegovine više neće biti i da bi daljnja borba mogla biti kontraproduktivna?

- Neko je rekao da je u Bosni na sceni svjetski rat, ali da se to ne vidi. Očigledno je mislio na tu snažnu umiješanost skoro svih relevantnih sila svijeta u tekući sukob. Ako bih rangirao te sile, po uticaju na tok događaja, na vrhu ljestvice smo ipak mi, naš vojni i politički uticaj, jer je, za razliku od nekih drugih, direktan i jer mi, bolje od drugih, poznajemo situaciju, općenito i u detaljima. Niko nema pravo da kaže da Bosne neće biti i da bi borba za nju mogla postati kontraproduktivna. Tu se nema pravo na mišljenje.

Hoće li Bosna i Hercegovina postojati za stotinu godina i kada će se završiti rat?

- Mislim da sam upravo odgovorio na prvi dio vašeg pitanja, a kada će se završiti rat, to ne znam i nije me stid to kazati. Naime, siguran sam da u ovom trenutku niko na svijetu to ne zna. Ima toliko promjenjivih nepredvidivih faktora. Naše je da radimo i da se borimo i da to činimo na najbolji način, a Bog upravlja historijom. Tako ja vjerujem.

31. 12. 1994.

0001995.

ONI ŠTO PRAVE HISTORIJU NE VOLE DA JE PIŠU

Bismillahir-rahmanir-rahim!
Braćo i sestre, dragi prijatelji,
Danas se navršilo pet godina od održavanja velikog i važnog skupa na kojem je osnovana Stranka demokratske akcije.

Bio je to jedan od prvih skupova te vrste i te veličine u posljednjih četrdeset pet godina u bivšoj Jugoslaviji.

Po tada važećim zakonima bilo je to kažnjivo okupljanje za koje bi svako od nas mogao dobiti do deset godina zatvora. Međutim, tadašnja vlast, spletena aferama i unutrašnjim sukobima, nije više bila u stanju da preduzme bilo šta.

Ako se malo prelista štampa iz tih dana, vidjet će se da je nacionalistička euforija u Srbiji bila već uveliko uzela maha i, dobivajući ubrzanje, približavala se svome vrhuncu. Kosovska kriza je bila u punom jeku, Miloševićev Gazimestan i »Ušće« već su se bili odgirali, a garniture koje nisu bile dovoljno velikosrpske u Crnoj Gori i Vojvodini bile su uklonjene tzv. jogurt i balvan-revolucijama.

Od svoga proglašenja 1918. godine Jugoslavija je patila od srpske hegemonije, koja je bila ugrađena u sve manje mehanizme, posebno u vojsku i policiju. Dolaskom komunista na vlast 1945. godine ova hegemonija je bila ublažena, ali ne i otklonjena. Pokazalo se da se radi o konstrukcionoj grešci, koja je, kako je mašina starila, sve više dolazila do izražaja. Konačno, pojavio se Memorandum Srpske akademije nauka i Milošević kao realizator programa. Jugoslavija se nepovratno raspadala.

U takvim historijskim okolnostima, 27. marta 1990., četrdeset muslimanskih građana izdaju poznato Saopćenje za javnost u kojem najavljuju da će, kao odgovor na događaje u zemlji i oluju koja se naslućivala, osnovati političku stranku radi zaštite interese muslimanskog naroda. Definirali su je kao stranku građana muslimanskog kulturno-povijesnog kruga u bivšoj Jugoslaviji.

Dva mjeseca kasnije, u velikoj sali Holiday Inna u Sarajevu, okupili su se delegati iz svih krajeva tadašnje Jugoslavije, njih ukupno oko tri stotine, usvojili Programsku deklaraciju i Statut Stranke i izabrali organe Stranke.

Ovo je prilika za malu retrospektivu i osvrt na događaje kroz koje je Stranka zajedno sa narodom prošla u burnom petogodišnjem razdoblju. Kao što će se vidjeti, Stranka je prvo krenula da oslobodi ljude, a zatim da oslobodi zemlju.

OSVAJANJE NARODA

Programska deklaracija, usvojena na Osnivačkoj skupštini prije pet godina, i danas je sasvim aktualna, iako neki njeni dijelovi sada imaju samo historijski značaj.

Zanimljivo je da smo mi tada još uvijek vjerovali da je Jugoslaviju moguće sačuvati. Da li smo bili naivni, ili smo predosjećali katastrofalni potres koji će njeno rušenje izazvati, tek u jednom od članova Deklaracije (tačka 6) stoji: »Zalažemo se za održavanje Jugoslavije kao slobodne zajednice suverenih naroda i republika u sadašnjim granicama«.

U skladu sa ovom odredbom, naši predstavnici će se kasnije, sve do početka agresije, zalagati da se nađe načina sa se Jugoslavija rekonstruira na novim osnovama koji bi osigurali poštovanje principa ravnopravnosti svakog naroda, pa i muslimanskog. Vi se sigurno sjećate tih silnih pregovora čiji je tok narod pratio sa zebnjom i nadom, ali koji su se uvijek završavali tako da smo za jedan korak bili bliže katastrofi.

Ne treba da se danas stidimo tih naših nastojanja, iako su se ona na kraju pokazala uzaludnim. Naprotiv, sve što smo tada govorili i činili, pokazuje da smo bili odgovorni ljudi, koji su, svjesni ozbiljnosti situacije, do posljednjeg dana tragali za političkim i razumnim rješenjem.

Ne treba ni da žalimo, jer »sve što je u historiji propalo, propalo je sa razlogom« - kako glasi jedna često citirana rečenica o smislu historije.

Poruke Programske deklaracije naše Stranke zvuče i danas sasvim aktualno i predstavljaju ono što bih sa pravom mogao nazvati našim konstantama. Dozvolite mi da vas podsjetim na neke od tih poruka:

»Demokracija je jedna od osnovnih odrednica naše stranke. Pošto je ovaj pojam podložan različitim, često oprečnim shvatanjima i tumačenjima, ističemo da pod demokracijom podrazumijevamo vladavinu naroda koja je regulirana vladavinom pravednih zakona. To su zakoni u čijem se središtu nalazi čovjek kao slobodna ličnost i koji bez ikakvih rezervi i ograda potvrđuju prava, slobode i jednakost ljudi i građana bez obzira na vjeru, naciju, rasu, jezik, spol ili njihov društveni položaj i političko uvjerenje.«

»Definirajući demokraciju ne prvenstveno kao vladu većine, nego kao vladu zakona, mi hoćemo da istaknemo privrženost načelu potpune ravnopravnosti velikih i malih naroda i pravima vjerskih i nacionalnih manjina, i u tom smislu odbacujemo svaki vid majorizacije.

Vladavina većine bez posredovanja zakona neizbježno se pretvara u tiraniju većine, a tiranija većine je tiranija kao i svaka druga.« (tač. 5)

»U vezi sa prednjim, zahtijevamo kulturno-prosvjetnu autonomiju za muslimansko stanovništvo Sandžaka.« (tač. 6 st. 2).

»SDA će stoga oživljavati nacionalnu svijest bh. Muslimana i insistirati na uvažavanju činjenice njihove nacionalne samobitnosti sa svim pravnim i političkim konzekvencijama.

Ističući pravo bh. Muslimana da pod svojim nacionalnim imenom i kao autohtoni narod žive na ovom tlu, mi to pravo podjednako i bez ikakvih ograničenja priznajemo Srbima i Hrvatima kao i svim drugim narodima i narodnostima u Bosni i Hercegovini«.

»U vezi sa prednjim, ističemo naš poseban interes za očuvanje Bosne i Hercegovine kao zajedničke države Muslimana, Srba i Hrvata. U ovom smislu SDA će se energično oduprijeti pokušajima destabilizacije BiH, njene podjele i svojatanja, bez obzira sa koje strane takve i slične pretenzije dolaze.« (tač. 7).

»SDA smatra svojim prioritetnim zadatkom da istražuje i otklanja uzroke ovoga stanja (misli se na loše stanje u obrazovanju, moja opaska) *i da inicira i podržava sve mjere koje idu za razvijanjem prosvjete i školsko obrazovanje u svim stepenima. Ovo se naročito odnosi na osnovno školsko obrazovanje, koje mora biti obavezno, besplatno i u najvećoj mjeri obuhvatno. Pri tome, SDA će zahtijevati bitnu reformu školskog sistema i reviziju školskog programa, kako bi se iz njih uklonile ideološke dogme i predrasude nastale u periodu političkog i duhovnog monopola.« (tač. 9).*

»Uz ukidanje vlasništva bez vlasnika i dosljedno provođenje ovog načela, smatramo da su najmanje još dva radikalna zahvata neophodna:

Prvo, široka denacionalizacija privrednih preduzeća, počinjući od manjih ka većim. U javnom (odnosno državnom) vlasništvu treba da ostanu samo djelatnosti od općeg interesa (PTT, željeznica, rudnici, avio-saobraćaj i sl.) i one koje po prirodi nisu tržišne. Ističemo da u privatnoj svojini ne gledamo samo faktor preduzetničke

efikasnosti, nego i garanciju osobne slobode građana.« (tač. 11).

»Vjerujemo u demokratski put za postizanje promjena u društvenom, političkom i ekonomskom biću zemlje bez mržnje i revanšizma.« (tač. 18. st. 2).

Ovim riječima završava se Programska deklaracija SDA, čijih poruka se nikad nećemo zastidjeti. Naprotiv, vjerujem da ćemo se i mi i naši potomci moći uvijek sa ponosom pozivati na ono što je u njoj bilo zapisano.

Moći ćemo to, naravno, ako se budemo pridržavali njenih proklamacija i provodili ih u praktičnoj politici i radu Stranke.

Ovo je prilika da napravimo to neophodno uporedenje.

Prvo, ostali smo vjerni principu slobode, demokracije i ljudskih prava;

drugo, većina smo a ne provodimo diktaturu većine;

treće, ostali smo vjerni ideji Bosne, ne pitajući za cijenu;

četvrto, oživjeli smo nacionalnu svijest muslimanskog naroda i vratili mu osjećaj samopouzdanja i njegovo historijsko ime;

peto, nismo zaboravili našu braću u Sandžaku;

šesto, definirali smo naš cilj u obrazovanju i školskim programima (ovo posljednje smo dobrim dijelom i proveli), i

konačno, proglasili smo načelo protiv mržnje i revanšizma i pridržavali se tog načela.

Nakon uspješnog završetka Osnivačke skupštine, čiju godišnjicu danas obilježavamo, uslijedio je probjedonosni pohod Stranke širom Bosne. Do parlamentarnih izbora, koji su održani 18. novembra 1990. godine, dakle za manje od šest mjeseci, održano je 120 osnivačkih skupština SDA ito u skoro svim općinskim sjedištima u BiH, a zatim 7 u Sandžaku, 13 u Hrvatskoj, 4 u Sloveniji, 4 na Kosovu i jedna u Makedoniji. U istom periodu osnovana su 24 ogranka u svijetu, i to 2 u Austriji, 10 u Njemačkoj, 5 u Švicarskoj, jedan u Holandiji i po 2 u SAD, Austriji i Kanadi.

Vrijeme mi ne dozvoljava da učinim ma i kraći osvrt na riječi i misli koje su se mogle čuti na ovim skupovima, punim oduševljenja i nade. Održane su stotine vatrenih govora, izgovorene su kletve i zakletve i data mnoga obećanja. Neka od tih obećanja su ispunjena, neka potpuno zaboravljena. U svakom slučaju, bio je to dramatičan trenutak muslimanskog naroda, trenutak protesta i istine nakon stotinu godina prinudne šutnje.

Od skupova koje sam spomenuo, četiri se izdvajaju po svojoj važnosti, pa ću ovdje reći nekoliko riječi o njima.

- 27. septembra 1990. goidne održana je Osnivačka skupština Stranke u Novom Pazaru koja je - okupila preko 50.000 ljudi. Na ovom skupu prvi put je istaknut zahtjev za autonomijom Sandžaka.

- 25. augusta 1990. u Foči se okupilo preko 100 hiljada članova i simpatizera Stranke. Skup će ostati upamćen, pored ostalog, po tome što je na njemu klanjana zajednička dženaza šehidima i nevinim žrtvama četničkog terora u Foči u Drugom svjetskom ratu.

Dvadeset dana kasnije, Osnivačka skupština u Velikoj Kladuši okupila je 200 hiljada ljudi i bila je najveći politički skup ikada održan u Bosni. Dominirale su dvije naše poruke: Prva - Muslimani neće prihvatiti krnju Jugoslaviju, i druga - Muslimani će, ako zatreba, oružjem braniti Bosnu.

- Četvrti važan skup je bio u vezi sa rascjepom u Stranci. Naime, 18 septembra 1990. godine Adil Zulfikarpašić i Muhamed Filipović, sa još nekoliko istomišljenika, objavili su razlaz sa rukovodstvom Stranke. Bio je to klasični pokušaj puča i nezakonitog preuzimanja vlasti u Stranci, koja je već tada bila najjača politička snaga u Bosni.

Mi smo munjevito reagirali i raščistili situaciju. Za svega četiri dana organizovali smo vanrednu konvenciju stranke u Tešnju, na kojoj smo donijeli odluku o isključenju Adila Zulfikarpašića i još tri disidenta iz rukovodstva Stranke, popunili rukovodstvo i normalno nastavili rad. Zulfikarpašić je nakon toga objavio osnivanje nove stranke - Muslimanske bošnjačke organizacije (MBO). Na izborima, koji će se održati nepuna

dva mjeseca nakon toga, MBO je pretrpjela katastrofalan poraz.

IZBORI I DANI VARLJIVOG MIRA

Na parlamentarnim izborima održanim 18. novembra 1990. godine, SDA je osvojila 86 od 240 poslaničkih mjesta u Skupštini RBiH i tri od sedam mjesta u Predsjednišvu BiH. U 44 od 104 općine u BiH, SDA je osvojila natpolovičnu većinu glasova, a u još 20 nešto manje od polovine glasova.

Izbori su bili naša velika pobjeda i mi smo je slavili. Nisam siguran da smo u tom trenutku bili sasvim svjesni kako ogroman teret odgovornosti smo preuzeli na svoja pleća. Jer, iako nismo bili jedina politička stranka muslimanskog naroda, opredjeljenje našeg naroda za SDA bilo je tako ubjedljivo i nesumnjivo, da je sva odgovornost za sudbinu naroda i sve dobro i zlo što će ga snaći praktično prešla na nas.

Neposredno prije izbora u Sarajevu je promoviran *Muslimanski glas*, glasilo SDA, koje će kasnije postati nezavisni list - današnji *Ljiljan*.

Decembra 22. 1990. u Skupštini BiH osnovan je Klub poslanika SDA, tijelo koje će imati veoma važnu ulogu u formiranju političkih stavova, ali i u održavanju veze između Izvršnog odbora Stranke i Skupštine kao najvišeg organa vlasti.

Januara 28. 1991. SDA objavljuje Deklaraciju o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike. Proglas je upućen članovima SDA, muslimanskom narodu i građanima Bosne i Hercegovine. Evo ključnog stava te Deklaracije, čija poruka veoma rječito govori koliko je Stranka bila svjesna cilja svoje borbe, ali i svih rizika i opasnosti koji taj izbor prate:

»Smatramo da su samo vlade izabrane na višestranačkim i slobodnim izborima legalne i legitimne. Niko se ne može pozivati na zakone čije je vršenje protiv volje naroda, jer je volja naroda zakon viši od svih drugih. Nastojte da razborim djelovanjem u svojoj sredini doprinesete očuvanju mira, sloge i jedinstva muslimanskog naroda bez obzira na stranačku pripadnost. Učinite sve da sačuvamo slobodu i suverenitet BiH bez intervencije vojske ili neželjnih saveznika sa strane. Slobodna i suverena BiH prvi je cilj naših nastojanja, a opstanak muslimanskog naroda je direktno zavisan od opstanka i suvereniteta Bosne i Hercegovine.«

Deklaracija je dobila opću podršku. Navodim komentar Izvršnog odbora SDA istočne Hercegovine koji je uslijedio četiri dana kasnije (2. februara 1991.). Komentar je karakterističan jer ilustrira mišljenja i osjećanja muslimanskog naroda tih dana. U njemu se kaže:

»Muslimanski narod Hercegovine u cijelosti podržava stavove iznesene u Deklaraciji o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike BiH, koja je objavljena u sredstvima informisanja. SDA i njeni članovi istočne Hercegovine upozoravaju da muslimanski narod neće dozvoliti nikome i ni pod kojim uslovima cijepanje i podjelu BiH. Upozoravamo predstavnike srpskog naroda da rješenje problema ne traže van granica BiH, jer time siju nepovjerenje i mržnju među narodima.«

Sve ovo događa se četrnaest mjeseci prije izbijanja rata.

Od 1. do 15. aprila 1991. aprila 1991. proveden je redovni popis stanovništva. SDA je promovirala bosanski jezik kao jezik bosanskih Muslimana, odnosno Bošnjaka.

Devetnaestog aprila 1991. u Banjoj Luci održan je veliki skup građana pod nazivom »Ljudi dobre volje«. Na skupu, kojem je prisustvovalo oko 100 hiljada građana, govorio je predsjednik SDA.

Dvadeset osmog aprila 1991. u Sarajevu je održano republičko savjetovanje SDA, gdje su se okupili predsjednici općina i općinskih odbora SDA iz osamdeset općina.

U međuvremenu, stanje u bivšoj Jugoslaviji nastavilo je da se pogoršava. Srpski nacionalistički pokret, predvođen Miloševićem, nastavio je da stvari bezobzirno gura u pravcu konflikta.

Suočena sa ovom situacijom, SDA je u Sarajevu organizirala skup skoro svih relevantnih ličnosti muslimanskog naroda u bivšoj Jugoslaviji. Bilo je to 10. juna 1991., 15 dana prije izbijanja rata u Sloveniji. Bili su prisutni muslimanski zastupnici u Skupštini RBiH, članovi Glavnog i Izvršnog odbora SDA, predstavnici KDM »Preporod«, Merhameta, potpisnici »Rezolucije 84« i poznati javni i kulturni radnici, ukupno njih 386. Skup odlučuje da se obrazuje Savjet za nacionalnu odbranu muslimanskog naroda. Formiranjem ovog Savjeta od sedam članova otpočeo je organiziran rad na pripremi oružanog otpora protiv agresije koja se neumitno približavala. Nešto prije toga počelo je, također na inicijativu SDA i uz učešće njenih istaknutih članova, organiziranje Patriotske lige, preko koje će se uskoro širom Bosne uspostaviti mreža oružanih jedinica za pružanje otpora. Patritska liga je u periodu pred rat postala mjesto okupljanja ljudi i oružja. Ona je već u septembru 1991. osnovala i vlastitu sanitetsku službu u koju je okupila veći broj patriotskih opredijeljenih ljekara i zdravstvenih radnika. Na spomenutom skupu u Sarajevu Liga je dobila i svoju političku platformu. Tu platformu dobro ilustrira jedan odlomak iz Proglasa objavljenog sa ovoga značajnog sastanka:

»Bosna i Hercegovina je domovina Muslimana, Srba i Hrvata i svih građana koji u njoj žive. Ona nije djeljiva jer nacionalno je izmiješana. Svoju nedjeljivost ona je zajamčila stoljećima zajedničkog življenja. Svoje dijeljenje morala bi platiti hiljadama života.

Stoga pozivamo sve Muslimane, sve Srbe i sve Hrvate, sve građane Bosne i Hercegovine, da brane svoju domovinu.

Opredjeljujemo se za Bosnu i Hercegovinu kao građansku republiku u kojoj će biti poštovani sloboda i prava čovjeka i građanina i nacionalna prava naroda i manjina i u kojoj će vladati ekonomska i politička demokracija. To je trajno opredjeljenje muslimanskog naroda«.

Tako je, pored ostalog, pisalo u ovom značajnom dokumentu.

Drama Jugoslavije i drama u Bosni i Hercegovini se nastavljala. SDS počinje da razara Bosnu stvaranjem tzv. SAO (»srpske samostalne oblasti«). Dvadeset petoga juna počinje rat između Slovenije i JNA, a nešto kasnije između Hrvatske i JNA. Na inicijativu SDA, Predsjedništvo RBiH donosi odluku kojom zabranjuje odlazak regruta iz Bosne u JNA dok Armija ne obustavi rat protiv Hrvatske. JNA to oglašava protuzakonitim aktom i prijeti hapšenjem legalno izabranih organa vlasti RBiH. Predsjedništvo RBiH ustrajava na svojoj odluci i regruti ne idu u rat koji se u Hrvatskoj sve više rasplamsavao.

U julu 1991. SDA odbija Zulfikarpašićevu inicijativu poznatu pod imenom »Istorijski dogovor između Srba i Muslimana«, kojim je Bosna trebala, pod izvjesnim uslovima, ostati u krnjoj Jugoslaviji.

U saopćenju ovim povodom SDA je reafirmirala svoju tzv. doktrinu ekvidistance, tj. pristajanje samo na Jugoslaviju u kojoj bi istovremeno bila i Hrvatska i Srbija. Ovo je značilo odbijanje koncepta krnje Jugoslavije koju je SDA identificirala kao veliku Srbiju.

Na sastanku održanom 14. i 15. septembra 1991. godine u Stuttgartu osnovana je Zajednica ogranaka SDA Evrope uz učešće 120 delegata iz šest evropskih zemalja. Izabrano je rukovodstvo Zajednice.

Dvadeset devetoga novembra 1991. u Sarajevu je otvoren prvi kongres SDA, po nekima najreprezentativniji skup bosanskih Muslimana u ovom stoljeću. Kongresu je prisustvovalo 1200 delegata i gostiju iz BiH, drugih republika tadašnje Jugoslavije, kao i delegata i gostiju iz mnogih zemalja Evrope, Amerike i daleke Australije. U toku trodnevnog rada usvojen je Statut SDA i tri rezolucije o općim ciljevima muslimanske nacionalne politike i izabrani organi Stranke.

Devetnaestoga decembra 1991. održana je I. sjednica Glavnog odbora SDA na kojoj su konstituirani organi Stranke izabrani na upravo završenom kongresu. Imenovana su i tri savjeta Stranke: Politički, Pravni i Ekonomski.

Dvadeset drugoga januara 1992. godine u Lisabonu je održana Konferencija predstavnika

vladajućih političkih stranaka: SDA, HDZ i SDS o rješavanju političke krize u BiH. HDZ i SDS su tražile konfederalno uređenje za BiH. SDA je to odbacila. Svoj stav SDA je obrazložila činjenicom da je u nacionalno izmiješanoj Bosni nacionalne granice moguće povući samo uz cijenu genocida.

Bilo je jasno da smo bili stigli na samu raskrsnicu. Rasplet se više nije mogao odlagati. Jedan put je vodio u krnju Jugoslaviju (veliku Srbiju), drugi u rat. Stranka je odlučila da se za ovu dramatičnu odluku obrati narodu.

Dvadeset devetoga februara i 1. marta održan je Referendum o nezavisnosti BiH. Inicijator i politički organizator Referenduma bila je SDA. 64% glasača izjasnilo se na nezavisnu državu RBiH. Projekat »velike Srbije« ovim je konačno odbačen, ali se opasnost rata izravno nadvila nad zemljom. Varljivi mir potrajat će još manje od mjesec dana.

AGRESIJA I ORUŽANI OTPOR

Šestoga aprila 1992. godine međunarodna zajednica priznaje nezavisnost Bosne i Hercegovine, a dan ranije, 5. aprila, pošto se za ovu odluku saznalo, počinje agresija JNA, ustvari Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu. Ovim je počeo najstrašniji i najkrvaviji rat u historiji Bosne, pa i u historiji Balkana. Slabo naoružane jedinice Patriotske lige, Zelenih beretki i spontano nastalih malih oružanih grupa pružaju herojski otpor nadmoćnim napadačima, koji brzo ovladavaju velikim prostorima zemlje. Naročito je žilav naš otpor u većim mjestima: Sarajevu, Tuzli, Zenici. U jednoj vrsti kontraudara, oružane jedinice legalne vlasti oslobađaju ova mjesta i u njima se vlast konsolidira. Značajan doprinos u ovoj neravnopravnoj borbi daju naoružane formacije i pojedini članovi SDA.

Stranka bilježi i svoje prve šehide, pa i šehide oslobodilačkog rata. Pod još nerazjašnjenim okolnostima ginu poslanici SDA Senad Hodžić iz Tešnja i Suad Alibegović iz Bužima. Njih dvojica su prvi u dugoj koloni poginulih i ubijenih članova SDA u ovome ratu.

Trećega maja 1992. na sjednici Izvršnog odbora SDA pokrenuta je akcija pomoći porodicama šehida. Ova pomoć će isprva biti sporadična, a zatim će dobijati sve redovniji i organiziraniji karakter. Na sjednici od 17. oktobra 1992., donesene su odluke o proširenju ove pomoći na veći broj korisnika, da bi 9. augusta 1994. stranka prišla formiranju posebnog fonda za brigu o šehidskim porodicama i invalidima oslobodilačkog rata u Bosni. Taj fond je do sada isplatio u gotovu iznos od po 300 DM svakoj šehidskoj porodici i svakom teškom invalidu u BiH, što je najveća akcija ove vrste preduzeta u zemlji od početka rata.

Trećeg i 4. oktobra 1992. na Bledu je održan sastanak Izvršnog odbora SDA, prvi sastanak članova ovog organa izvan Sarajeva. Sastanak je sa prekidima trajao 14 sati i na njemu su donesene važne odluke o nastavku oružane borbe i posebno o logističkim problemima Armije BiH. Od političkih stavova karakterističan je slijedeći:

»Dogovaranje o osnovama budućeg ustrojstva RBiH sastavni je dio borbe za nezavisnu, suverenu i cjelovitu BiH koja će se zasnivati na demokraciji i visokom stepenu regionalne i lokalne samouprave.

Saradnja muslimanskog i hrvatskog naroda na osnovama ravnopravnosti i uzajamnog poštovanja strateško je opredjeljenje SDA.« »Demokratska i cjelovita BiH i funkcioniranje njenih institucija ostaje najviši interes muslimanskog naroda«.

Od 11. do 13. novembra 1992. godine u Zenici je održana 2. sjednica Glavnog odbora SDA. Sjednica je održana u proširenom sastavu i njoj su prisustvovali i članovi poslaničkog kluba SDA u Skupštini RBiH te predsjednici općinskih i regionalnih organizacija SDA izvan područja Sarajeva. Na sjednici je analizirana vojna i politička situacija u BiH, njezinom susjedstvu i svijetu, kao i njihov uticaj na položaj našeg naroda i mogući razvoj u neposrednoj budućnosti. Razmatrana su pitanja borbe za suverenitet i nezavisnost BiH i u okviru toga interesi muslimanskog naroda. Raspravljalo se o organiziranju Armije RBiH i o radu Stranke u ratnim uvjetima. Glavni odbor je usvojio zaključak kojim se zahtijeva dosljedna primjena Amandmana 51. na Ustav RBiH u pogledu nastavljanja mandata članova i predsjednika Predsjedništva RBiH u ratnim uvjetima. Kao što je poznato, ovim Amandmanom je predviđeno da se navedeni mandati produžuju dok ratno stanje traje. Povodom vijesti o nasilnom pokrštavanju Muslimana u Bosanskoj krajini, Glavni odbor je uputio protest Organizaciji Ujedinjenih nacija, Evropskoj zajednici i drugim međunarodnim institucijama, skrećući na ovaj način pažnju svjetske javnosti na nasilje koje se čini.

8 i 9. maja 1993. održana je 3. sjednica Glavnog odbora SDA. Sjednica je održana u Tuzli i također je bila proširena poslanicima SDA u Skupštini BiH i predsjednicima općinskih i regionalnih odbora SDA. Glavni odbor je podržao stavove državne delegacije na pregovorima o unutrašnjem uređenju RBiH koji su rezultirali donošenjem Vance-Owenova plana. Sjednica je razmatrala zadatke Stranke ako dođe do provođenja ovog plana.

Dvadeset trećega maja 1993. Izvršni odbor uputio je poziv svim građanima, koji to još nisu učinili, da se aktivno, svako prema svojim mogućnostima, uključe u borbu za opstanak naroda i države Bosne i Hercegovine. Od članova SDA se traži da budu primjer i da se nađu u prvim redovima oružane borbe.

Dvadeset sedmoga jula 1993. utvrđen je prijedlog platforme za predstojeće razgovore o rješenju političke krize u Bosni, koji će se održati u Ženevi. Potvrđen je princip očuvanja cjelovitosti Bosne kao nezaobilazan uvjet svakog rješenja.

Dva dana kasnije, 29. jula 1993., SDA je izdala Saopćenje u kojem se izražava protest zbog pokušaja iznuđivanja političkih rješenja vojnom silom. Bilo je to u vrijeme igmanske krize. Upornošću naše delegacije izdjejstvovano je povlačenje napadačkih jedinica iz rejona Igmana. Četrnaestoga septembra 1993. Izvršni odbor je razmatrao situaciju nastalu istupanjem Fikreta Abdića. Njegovo proglašenje tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna proglašeno je veleizdajom i najavljena bespoštedna borba za očuvanje jedinstva muslimanskog naroda i cjelovitost Bosne.

Dvadeset prvoga oktobra 1993. Izvršni odbor SDA odlučuje da se za mandatara nove Vlade RBiH kandiduje dr. Haris Silajdžić, potpredsjednik Stranke.

Dvadeset trećega oktobra 1993. Izvršni odbor SDA oglasio se saopćenjem o pojavama samovolje i kriminala u nekim jedinicama Armije BiH na području Sarajeva. U saopćenju se traži od Predsjedništva i Glavnog štaba Armije BiH da rozmotre ovu situaciju i preduzmu energične mjere za poštovanje reda i zakona u svim jedinicama i komandama Armije. Tri dana kasnije uslijedila je akcija vojske i policije protiv dijelova nekih jedinica u Sarajevu koje su bile počele da se paravojno ponašaju. Otpor je brzo i efikasno skršen. Slična akcija, manjih razmjera, provedena je širom BiH, čime je u čitavoj vojsci osigurano strogo poštivanje linije rukovođenja i komandovanja (RIK-a).

Na osnovu iste inicijative provedena je i akcija protiv kriminala i ratnog profiterstva. Postignuti su izvjesni rezultati, ali nedovoljni. Akcija je pokazala da su korijeni ovih zala duboki, da je kriminal vrlo otporna vrsta korova i da borba protiv njega mora biti sistematska i kontinuirana. Stranka to mora smatrati svojim stalnim zadatkom, počinjući uvijek od svojih vlastitih redova.

Drugoga februara 1994. godine saopćenjem za javnost naša i svjetska javnost upoznate sa hapšenjima čelnika SDA Sandžaka od strane srpske i crnogorske policije i skrenuta pažnja javnosti na teror u ovoj pokrajini.

Šesnaestoga i 17. februara 1994. u Sarajevu održana 4. sjednica Glavnog odbora SDA. Podržani su Vašingtonski sporazumi o Federaciji RBiH i izvršene značajne personalne promjene u rukovodećim organima Stranke. Šesnaest članova Glavnog odbora razriješeno je članstva u ovom organu, neki zbog neaktivnosti, a jedan broj

zbog djelovanja protivno Programu Stranke. Tajnim glasanjem izabrana su 33 nova člana Glavnog odbora. Izabrana su tri potpredsjednika Stranke. Utvrđene su izmjene nekih odredaba Statuta i usvojena Odluka o organiziranju i djelovanju SDA u inozemstvu.

27 i 28. maja 1994. u Sarajevu održana 5. sjednica Glavnog odbora SDA. Podržani su Bečki dogovori delegacija bošnjačkog i hrvatskog naroda o provođenju Ustava Federacije BiH. Za mjesto potpredsjednika i premijera u budućoj Federaciji kandidirani su dr. Ejup Ganić i dr. Haris Silajdžić. Data je podrška razgovorima o miru posredstvom Kontakt-grupe u Ženevi i Francuskoj. Ocijenjeno je da razgovore treba nastaviti uz međunarodno posredovanje i uz zaštitu temeljnih interesa bošnjačkog naroda, a to se prije svega odnosi na očuvanje RBiH kao demokratske i cjelovite države u međunarodno priznatim granicama.

U vezi sa Ustavom Federacije, slijedilo je formiranje kantonalnih odbora SDA, prvo Tuzlansko-podrinjskog kantona (11. juna 1994.), Srednjebosanskog (8. augusta 1994.), Zeničko-dobojskog (10. augusta 1994.) i Neretvanskog (30. oktobra 1994.).

Federacija, međutim, nailazi na teškoće, jer neki uticajni ljudi iz tzv. »Herceg-Bosne«, u želji da očuvaju svoje pozicije i privilegije, vrše otvorenu opstrukciju. SDA inicira niz sastanaka sa rukovodstvom HDZ, pokušavajući da strpljivim i upornim radom otkloni smetnje. U vezi sa ovim, počev od augusta 1994., održan je niz sastanaka sa čelnicima HDZ. Našu delegaciju u ovim razgovorima predvodi potpredsjednik Stranke ing. Edhem Bičakčić. Prvi takav sastanak održan je u Hrasnici 24. augusta 1994., a zatim 15. septembra u Kreševu, 17. septembra u Sarajevu, pa 27. oktobra u Rosuljama kod Tešnja, 4. novembra u Zenici itd. Kontakti su se nastavili. Naša upornost počinje da daje rezultate.

Osamnaestoga januara 1995. održana je 6. sjednica Glavnog odbora SDA na kojem su donesena tri dokumenta:

- Prvi se odnosio na stavove SDA u slučaju nastavka mirovnih pregovora o političkom rješavanju krize u BiH. Drugi, pod nazivom »Promemorija«, ticao se teškoća u uspostavi Federacije, dok je treći definirao najvažnije zadatke državnih organa u nastupajućoj godini.

Sa sva ova tri dokumenta bile su praktički pokrivene tri najvažnije grupe problema sa kojima se trenutno suočava zemlja.

Kada je riječ o mirovnim pregovorima, potvrđen je stav da Plan Kontakt-grupe predstavlja donju granicu naših popuštanja i da novih koncesija sa naše strane neće biti.

- Promemorija, jedna vrsta »bijele knjige«, na iscrpan i dokumentovan način prikazuje historijat bošnjačko-hrvatskih odnosa od zaključenja dogovora o Federaciji. Dokument je namijenjen našoj i stranoj javnosti, posebno SAD i Njemačkoj, i imao je cilj da podstakne prijatelje Federacije u zemlji i svijetu da pomognu u otklanjanju opstrukcije Federacije od strane nekih hrvatskih krugova.

Zadaci državnih organa BiH u 1995. godini, kako ih vidi SDA, definirani su u dvanaest tačaka. Dokumentom su obuhvaćena sva važnija pitanja, počev od odbrane do informisanja, sa zahtjevom da Vlada više pažnje posveti unutrašnjim problemima, posebno privrednim.

27 i 28. marta 1995. u Sarajevu je održana 7. sjednica Glavnog odbora, proširena poslanicima, predsjednicima općinskih i regionalnih odbora SDA i jednim brojem predsjednika općina. Na ovoj sjednici dominirale su tri teme: (1) Stavovi Stranke o najznačajnijim pitanjima unutrašnje i vanjske politike BiH u 25 tačaka; (2) Organizacija i rad Stranke u inozemstvu i (3) Inicijalne ideje za niveliranje Programa SDA. O sve tri teme doneseni su odgovarajući dokumenti.

Na ovoj sjednici je pokrenuta živa i na trenutke polemična diskusija o kadrovskoj politici Stranke. Zaključeno je da je Stranka, nakon tri burne godine rata i svih promjena koje su se dogodile, zrela za temeljitu kadrovsku provjeru i kadrovsku obnovu. Utvrđeno je da postoji opća saglasnost da angažiranost i doprinos u borbi za Bosnu u protekle tri godine bude glavni kriterij u selekciji kadrova.

Četrnaestoga maja 1995. Izvršni odbor je odlučio da preko poslaničkog kluba SDA pokrene inicijativu za promjenu Ustava Republike Bosne i Hercegovine. Prema ovom prijedlogu, ubuduće bi Skupština RBiH birala predsjednika Predsjedništva. Do sada je to bilo u nadležnosti Predsjedništva. Ova promjena se tiče situacije koja bi mogla nastati ako bi sadašnji predsjednik Predsjedništva iz bilo kojih razloga prestao vršiti svoju funkciju. A to se može dogoditi svaki dan. Danas je u Bosni skoro veća vjerovatnost da čovjek pogine nego da umre prirodnom smrću. Da bih preduhitrio spekulacije, hoću da naglasim da sam ja bio inicijator ove ustavne promjene. Inače, moje pravo da predsjedavam tijelu na čijem se čelu nalazim dok rat traje, utvrđeno je Amandmanom 51. na Ustav RBiH iz aprila 1989. godine. Predložena izmjena Ustava treba da riješi navedeno pitanje na način koji u većoj mjeri osigurava interes našeg naroda. Prijedlog se nalazi u postupku i bit će razmatran na jednom od slijedećih zasjedanja Republičke skupštine Bosne i Hercegovine.

Moram, nažalost, ovo izlaganje završiti podsjećanjem na jedan tragičan događaj.

Vraćajući se sa uspješno završene i opasne misije u bihaćkoj regiji, poginuli su ugledni prvoborci Stranke dr. Irfan Ljubijankić, Izet Muhamedagić, dr. Mensur Šabulić i major Fadil Pekić. Dr. Ljubijankić je uz to bio predsjednik, a Muhamedagić član Glavnog odbora Stranke.

Svojom junačkom smrću - a ona je junačka jer se dogodila u izravnom i svjesnom suočenju sa neprijateljem - četverica naših mučenika pridružila su se dugoj koloni naših šehida koji su pali u borbi za vjeru i slobodu.

Mnogi se pitaju koliko je duga ta kolona kada je riječ o Stranci.

U ovom momentu teško je pouzdano odgovoriti na to pitanje jer posjedujemo podatke za samo nešto više od polovine općina. Podaci koji se odnose samo na 61 općinu govore da su 163 funkcionera Stranke izgubili život, od čega 123 kao pripadnici oružanih snaga BiH, dok ih je 149 prošlo kroz logore. Broj poginulih članova Stranke još uvijek nije utvrđen, ali je sigurno nekoliko desetina puta veći.

Vrijedi ovdje spomenuti dva drastična slučaja: od petnaest članova općinskog odbora Nevesinje, izabranog na Osnivačkoj skupštini 1990. godine, samo su još trojica u životu. Ostalih dvanaest poginuli su na bojištima širom Bosne, a od 370 članova SDA, zarobljenih u toku devetodnevnih borbi u Foči u aprilu 1992. godine, samo je jedan ostao u životu (jedan ljekar iz Foče). Podaci o doprinosu Stranke borbi prikupljaju se, sređuju i provjeravaju, ali taj posao ide dosta sporo i teško. Oni što prave historiju, očito, ne vole da je pišu.

Posljednji sastanak Izvršnog odbora Stranke održan je 31. maja na kojem su razmotreni mogući kandidati za funkciju ministra inostranih poslova nakon pogibije rahmetli dr. Irfana Ljubijankića. SDA je kandidirala Muhameda Šaćirbegovića, koji je dva dana kasnije, 1. juna 1995., na sjednici Predsjedništva RBiH imenovan na ovu funkciju.

Ovo je bio mali izbor iz obilja činjenica i događaja koji ilustrira rad Stranke u minulih pet godina. Ti događaji poput miljokaza stoje na ovome tegobnom putu kojim je prošla naša Stranka zajedno sa našim narodom.

Taj put nije bio sasvim prav, na njemu je bilo i padova i uspona, i kolebanja i odlučnosti. Suočeni sa strahotama rata, mnogi su otišli, ali najveći broj naših članova su ljudski i uspravno izdržali sva iskušenja, vjerujući u Boga i njegovo obećanje da će On pomoći narodu koji je odlučan da sam sebi pomogne.

Hvala vam i neka vas Bog čuva!

8. 7. 1995.

Govor na svečanoj sjednici Izvršnog odbora SDA 9. jula 1995.

MIR U 12 TAČAKA

1. *Svako mirovno rješenje mora se zasnivati na suverenitetu i teritorijalnom integritetu Republike Bosne i Hercegovine, a Srbija treba da prihvati uzajamno priznanje svih država koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije.*
2. *Plan Kontakt-grupe pet zemlja od jula 1994. za nas je i dalje na snazi. Mislimo da bi to trebalo da bude i za njegove autore. Od početka smo prihvatili mogućnost manjih modifikacija u tom planu. To i dalje prihvatamo s tim da karta unutarnjeg razgraničenja ni kvantitativno ni kvalitativno ne može za nas biti nepovoljnija od sadašnje karte Kontakt-grupe.*
3. *U sklopu obuhvatnog mirovnog plana mora biti riješeno pitanje Sarajeva. Nakon Srebrenice i Žepe, mi nismo spremni predati Sarajevo na upravljanje Ujedinjenim nacijama.*
4. *Pitanje Bosne je pitanje demokracije. Mi priznajemo jednaka prava Srbima u Bosni, ali nikakva prava ne priznajemo paljanskom režimu. Taj režim, jer se zasniva na genocidu, mora biti ili vojno pobijeđen ili potpuno izoliran. Spremni smo pregovarati sa vodstvom srpskog naroda koje će poštovati elementarna prava nesrpskog stanovništva u BiH i ponašati se u skladu sa normama civiliziranog svijeta. Dok to ne bude slučaj, niko u svijetu nema prava direktno ili indirektno podržavati paljanski režim jer time podržava genocid i zločin.*
5. *Pošto bi zaključenje mira u ovom trenutku onemogućilo integraciju BiH vojnim putem, ustavno uređenje BiH ne može sadržavati ništa što bi ometalo njenu mirnu reintegraciju u budućnosti a mora sadržavati sve što tu integraciju omogućuje, a naročito:*
   - garanciju ljudskih prava i sloboda, uključujući slobodu kretanja ljudi i roba;
   - pravo izbjeglog stanovništva na povratak svojim domovima;
   - pravo privatne svojine i obavezu vraćanja oduzete ili nelegalno prisvojene imovine. Treba osigurati međunarodni nadzor nad poštivanjem prava iz ove tačke.
   Ne priznajemo nikakve referendume provedene na dijelu teritorija u uvjetima etničkog čišćenja i terora.
6. *Ratni zločinci treba da budu i dalje energično gonjeni i ovaj proces treba da bude intenzivan i ubrzan.*
7. *Implementacija mirovnog plana treba biti garantirana učešćem vojnih snaga pet zemalja članica Kontakt-grupe. Pošto su SAD pokretači nove mirovne inicijative, značajne američke snage također treba da budu uključene. Srpsko povlačenje na granice unutrašnjeg razgraničenja traba biti izvršeno u roku ne dužem od sedam dana od potpisa mirovnog sporazuma pod prijetnjom upotrebe sile. Granica između Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore bit će efikasno zatvorena u cjelosti dok se mirovni plan ne provede.*
8. *Zemlje potpisnice će osnovati poseban fond za obnovu ratom opustošene Bosne i same će značajno doprinijeti tom fondu.*
9. *Zemlje potpisnice će podržavati, politički i materijalno učvršćenje Federacije BiH i učiniti sve što doprinosi unaprijeđenju odnosa između Republike Hrvatske i Federacije BiH na osnovama ravnopravnosti.*
10. *Pregovore sa srpske strane treba da vodi predsjednik Srbije Slobodan Milošević. Ako Srbi odbiju plan, ili ga prihvate, a ne sprovedu, bit će podignut embargo na oružje BiH i preduzete druge mjere prisile prema vojsci paljanskih Srba, a sankcije prema Srbiji će biti pooštrene.*
11. *Potpisnici mirovnog sporazuma će pomoći BiH da efikasno osigura svoju odbranu u budućnosti. One će, također, podržati učlanjenje BiH u MMF i Svjetsku banku i druge međunarodne organizacije globalnog i regionalnog značaja.*
12. *Mirovni sporazum, pored neposredno zainteresiranih, trebaju potpisati predstavnici zemalja članica Kontakt-grupe i predstavnik Islamske konferencije koji ova organizacija odredi.*

18. 8. 1995.

GORKI OKUS MIRA

U prošli petak u Ženevi su se ministri vanjskih poslova - Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije - saglasili o nekoliko osnovnih principa budućeg mira u Bosni i Hercegovini. Ništa nije potpisano, ali nešto dogovoreno jeste i to će biti osnova za nastavak pregovora. Pokušat ću iznijeti svoj osobni sud o tome.

Bio je to klasični kompromis, a svaki kompromis nosi sobom ukus gorčine.

Šta je dogovoreno u Ženevi? Ono najvažnije može se svesti na dvije tačke:

1. Bosna i Hercegovina nastavlja da egzistira kao cjelovita i suverena država - članica Ujedinjenih nacija u međunarodno priznatim granicama.

2. Bosna i Hercegovina se ubuduće sastoji od Federacije BiH i "Republike Srpske", sa unutarnjim razgraničenjem na omjeru 51:49 u korist Federacije.

VAŽNE OKOLNOSTI

Srbi su, dakle, morali priznati i prihvatiti državu Bosnu i Hercegovinu protiv koje su ratovali, mi smo morali prihvatiti njihovu republiku nastalu agresijom. Uz to, oni su morali prihvatiti omjer unutarnjeg razgraničenja 51/49, koji su od samog početka kategorički odbijali, a konfederacije sa Srbijom nema.

Ove važne okolnosti, a posebno da se srpska republika nalazi u sastavu BiH i da nema konfederacije, Karadžićevi mediji prešućuju srpskom narodu, ali obmanjivanjem i samoobmanjivanjem se ništa ne mijenja.

Zašto smo prihvatili ovaj kompromis? Odgovor je jednostavan: da bi se okončao rat. Odveć je mnogo nesreće i patnji naroda, svaki dan rata donosi nove žrtve i invalide, izbjegli narod u tuđini gubi strpljenje i nadu, a broj izbjeglica se ne smanjuje, nego povećava broj srušenih, kuća i tvornica. U slučaju nastavka rata - izgledi su neizvjesni, jer nam svijet jasno poručuje da imamo njegovu podršku za mir, ali ne i podršku za rat. U slučaju odbijanja mira za koji svijet misli da je razuman, embargo na oružje gotovo sigurno ne bi bio podignut, a moguć je i pritisak na okruženje da nam otežа snabdijevanje i nastavak rata. Pošto je rat po svojoj prirodi proces koji je teško kontrolirati, moguća je u svakom trenutku njegova eskalacija sa uključivanjem u rat Srbije i Rusije, itd. U slučaju takvog razvoja stvari, sve je na kocki i moglo bi se sve izgubiti.

Ponašanje Zapada nije nelogično, kao što se često tvrdi. Ono je određeno i bit će dalje određeno interesima pojedinih zemalja, ali još više jednom činjenicom koja se manje vidi i o kojoj se rijetko govori: strahom od ruskih atomskih bombi. Danas je taj strah veći nego u vrijeme Sovjetskog saveza. Onda su one bile pod punom kontrolom, danas su tamo moguća svakojaka neprijatna iznenađenja. Ovu činjenicu o kojoj zapadnjaci stalno misle, i o kojoj nerado govore, naši analitičari stalno previđaju. Međutim, ona stoji iza ovog »nerazumljivog« ponašanja Zapada. Bit će to i dalje slučaj, pa kada govorimo o ratu i miru u Bosni, ovu važnu okolnost ne smijemo gubiti iz vida.

Zašto smo prihvatili ženevski kompromis? Odgovor je jednostavan: da bi se okončao rat. Odveć je mnogo nesreće i patnje naroda, svaki dan rata donosi nove žrtve i invalide, izbjegli narod u tuđini gubi strpljenje i nadu, a broj izbjeglica se ne smanjuje, nego povećava, kao što se povećava kuća i tvornica.

Svijet je takav kakav jeste, mi ga ne možemo promijeniti. Ono što možemo jeste upoznati ga i ne zatvarati oči pred činjenicama.

Šta se dobiva ovim gorkim mirom? Pokuštat ću nabrojati:

1. Federacija dobiva još oko 15 odsto bh. teritorija, uključujući, pored ostalog, i gradove Bosansku Krupu, Sanski Most, Donji Vakuf, Jajce, Trnovo, Brčko, Odžak, Derventu, Doboj, Bosanski Brod i Bosanski Šamac. Također dobiva kopnenu vezu sa Goraždem, čime se Goražde deblokira. Dobiva, najvjerovatnije, Sarajevo koje će ostati nepodijeljen grad. Kažem *vjerovatno*, jer to još nije sasvim sigurno, ali je dovoljno sigurno, to je naš uvjet od koga ne možemo odstupiti.

2. Na ovako prošireni prostor Federacije mogu se vratiti i smjestiti sve naše izbjeglice i otpočeti normalan život.

3. Umjesto humanitarne pomoći - dobit ćemo ekonomsku pomoć za obnovu zemlje. Otvarajući ponovo tvornice, škole i univerzitete i time perspektivu normalnog života za naše građane, bit ćemo u stanju da radno sposobnima vratimo posao, mladima škole, a penzionerima penzije. Također bi konačno krenula sistematska briga za invalide i šehidske porodice.

4. Konačno, sa ovih osnova mogao bi početi proces mirne reintegracije dijela Bosne koji je sada pod četničkom kontrolom. To je mukotrpni zadatak za slijedeće dvije generacije, ali dvije osnovne pretpostavke za to bi bile ostvarene već sada:

- prvo, sam princip cjelovite Bosne koji je prihvaćen od svih relevatnih zemalja svijeta i formalno potvrđen u Ženevi, i
- drugo, odbranjeni dio Bosne, sada konstituiran kao Federacija u kojem se treba i može ostvariti visok stepen (i tempo) političkog i ekonomskog razvoja.

Prvo je formalni, a drugo realni osnov buduće reintegracije Bosne. Da li ćemo ove mogućnosti iskoristiti, to u velikoj mjeri zavisi od nas, od toga ko smo mi sami i jesmo li u stanju da na ovom dijelu Bosne ostvarimo takav model demokratske i napredne države koji će pobijediti mrak po razbacanim parčićima tzv. srpske republike.

GDJE JE GRANICA IZDRŽLJIVOSTI

Ima samo jedna alternativa ovom putu: to je nastavak rata da bi se vojnim putem, vojnom pobjedom ujedinila Bosna. Možemo li to postići i koliko to košta, prije svega, u životima? Koliko još ubijenih, koliko još osakaćenih i koliko još dobrovoljnih i prisilnih izbjeglica? Mi smo mali narod. Gdje je granica izdržljivosti tog naroda? I zar se nismo saglasili da rat nastavlja razarati samo biće Bosne, a da ga mir, možda, može spasiti? Zar se nismo složili da ratnim zločincima sa Pala odgovara nastavak rata, da ih on hrani i brani, a da će im mir ovako ili onako doći glave? Etničko čišćenje je ono što zatire Bosnu. Uporedite samo koliko su stvari u tom pogledu krenule natrag u posljednjih nekoliko mjeseci, nakon zločina u Srebrenici, Žepi, Banjoj Luci. Uprkos uspjesima Armije, Bosna kao višenacionalna zajednica danas je dalja od sebe, nego prije godinu dana. Zar nastavak rata neće djelovati u istom pravcu?

Ipak, ako zatreba, ratovat ćemo, ali tada moramo biti sigurni da drugog izbora nije bilo.

13. 9. 1995.

OSNOVNI PRINCIPI SPORAZUMA IZ ŽENEVE

Bosna i Hercegovina, Hrvatska i tzv. Jugoslavija složili su se sa slijedećim tekstom na sastanku u Ženevi:

1. Bosna i Hercegovina nastavit će svoje legalno postojanje u sadašnjim granicama i bit će i dalje međunarodno priznata država.

2. Bosna i Hercegovina će sadržavati dva entiteta - Federaciju BiH, utvrđenu Vašingtonskim sporazumima, i Republiku Srpsku (RS).

Parametar o teritorijalnom razgraničenju 51:49, proizašao iz prijedloga Kontakt-grupe, osnova je sporazuma. Ovaj prijedlog otvoren je za eventualno podešavanje, koje bi proizašlo iz međusobnog sporazuma.

Svaki od entiteta nastavit će da postoji pod postojećim ustavom (prilagodljiv za promjene ovih osnovnih principa).

Oba entiteta imat će pravo da osnuju paralelne specijalne odnose sa susjednim zemljama bez narušavanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine.

Dva entiteta recipročno će se držati slijedećih obaveza:

a) Održavanje općih izbora pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice;

b) Prihvatanje i poštivanje međunarodnih standarda i obaveza poštivanja ljudskih prava. Ovo uključuje i obavezu da se dozvoli sloboda kretanja i da se omogući raseljenim licima da se vrate kućama ili da prime pravednu kompenzaciju;

c) Angažman u arbitraži kako bi se riješili sporovi među njima.

3. Entiteti su se, u principu, složili i sa slijedećim:

Ustanovljavanje komisije za ljudska prava koja bi (uz pomoć međunarodnih faktora) omogućila realiziranje obaveza oba entiteta da omoguće raseljenim licima da se vrate svojim domovima ili da prime pravednu kompenzaciju.

Formiranje Komisije za ljudska prava u BiH treba pojačati obaveze dva entiteta da poštuju ljudska prava. Entiteti će se povinovati odlukama ove komisije.

Formirat će se zajednička javna korporacija BiH, koju će financirati oba entiteta. Korporacija treba da posjeduje i da operira transportom i drugim kapacitetima za dobrobit oba entiteta.

Formirat će se Komisija za čuvanje nacionalnih spomenika;

Dizajniranje i implementiranje sistema arbitraže za rješenje sporova među entitetima.

Septembar/Rujan 1995.

BOSNA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Mi smo rijetka zemlja koja u svoje prijatelje ubraja istovremeno Ameriku i Iran i koja ima podršku i arapskog i jevrejskog svijeta

Mirovni proces je uhvatio zamah. Očekuju se novi napreci. Može li se očekivati da će teritorijalna podjela biti povoljnija u korist Federacije BiH? Da li su za to stvorene mogućnosti?

- U ovom trenutku, i u okviru ove mirovne inicijative, mi smo vezani parametrom 51:49. Povoljniji odnos bio bi moguć pod dva uvjeta: da ova inicijativa pretrpi neuspjeh, ali ne našom, nego njihovom krivicom, i drugo, da nakon toga, naša Armija zadrži inicijativu i nastavi oslobađati nove oblasti. Ovo drugo neće biti lahko jer ćemo, najvjerovatnije, kao i u posljednje tri godine, ratovati sami, pošto Hrvati, kako izgleda, neće nastaviti borbu. Ovo posljednje opet nije sigurno i zavisi od rješavanja pitanja istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Kao što vidite, mnogomuvjeta i nepoznanica.

U mirovnom planu je predviđeno vraćanje ljudi u njihove domove ili pravična naknada. Ako se više stanovništva opredijeli za naknadu, ko će je isplaćivati i kako će to biti osigurano?

- Takozvani srpski entitet bit će dužan da isplati naknadu građaninu koji je tamo ostavio imovinu. Naravno, bit će potrebno da se prvo utvrdi obaveza, to jest dug, a dugovi se inače teško naplaćuju, posebno od zla dužnika. Bit će i prebijanja obaveza. U svemu će posredovati neko međunarodno tijelo predviđeno Ženevskim dogovorom. To su principi, a detalji i procedure tek treba da se utvrde.

Imamo odluku nekih zemalja OIC da ne poštuju embargo na oružje našoj zemlji. Rat još traje i ono nam je potrebno. Kada se može očekivati realizacija odluka iz Kuala Lumpura?

- Već šestog oktobra, dakle, kroz nekoliko dana, u Istanbulu se sastaju visoki funkcioneri Malezije, Irana, Pakistana i Turske i još nekih muslimanskih zemalja radi realiziranja odluka iz Kuala Lumpura. Tamo ide i naša visoka delegacija. Stvari idu dosta dobro.

Stidljivo je zatražen prijem BiH u program »Partnerstvo za mir«, drugim riječima, u NATO. Hoće li BiH jednog dana biti član tog vojnog saveza?

- Iskreno rečeno, puno se ne guramo tamo. Mi smo zemlja »između Istoka i Zapada«. Mi smo, uz to, rijetka zemlja koja u svoje prijatelje ubraja istovremeno Ameriku i Iran i koja ima podršku arapskog i jevrejskog svijeta. Smatram to velikim dostignućem naše politike.

Jedan od naših uvjeta za primirje je ukidanje vojne vlasti u Banjoj Luci: vraćanje civilnih struktura. Zahtjev je prilično nedefiniran pogotovo što policijski sistem, vođen od civilnih organa, može biti represivniji. Šta mi zaista želimo u Banjoj Luci?

- Najkraće rečeno, želimo promjenu. Čak i ako bi u prvi mah, praktično, sve ostalo isto, pro-

mjena bi otvorila proces na dužu stazu. Policija tamo ima jednako lošu, ako i ne goru, reputaciju od vojske, ali odlazak Karadžićeve paravojske omogućio bi civilima nešto veći uticaj. A čuli smo da među njima ima jedan broj razumnih ljudi. Kod totalitarnih režima promjena, čak samo i personalna, uvijek je značila neko olakšanje i otvarala neki proces nabolje.

POSAVSKI KORIDOR

Jesu li, u ovom trenutku, u stanju aktualnih pregovora, dijelovi Podrinja, a prije svega područja Srebrenice i Žepe, definitivno izgubljeni za nas?

- Rješenja na osnovu američke inicijative, dakle, ova o kojima se sada raspravlja, imaju lošu i dobru stranu. Loša strana je što su neki teritoriji izgubljeni, a dobra što nijedna od njih nije definitivno izgubljena. Borba za njih se nastavlja drugim, nevojnim sredstvima i trajat će dugo. Nastojimo da u ovoj fazi procesa osiguramo pravne pretpostavke za to. Mislim da u ovom momentu ne možemo učiniti više, a da na kocku ne stavimo sve. Izuzetak je situacija o kojoj sam, mislim, govorio na početku ovog intervjua, odgovarajući na vaše prvo pitanje.

Ne bi li presijecanje koridora u Posavini ubrzalo završetak rata i konačno dotuklo agresora? Može li se uskoro očekivati takva akcija, zajednička s hrvatskim snagama?

- Tu su procjene različite. Po jednima, to bi trebalo pokušati i time bi rat bio završen. Po drugim, vrlo odgovornima i, po mojoj ocjeni, vrlo obaviještenima, to bi dovelo do izravnog uključivanja Srbije u rat. Srbija je i sada uključena, ali indirektno. Izravno uključivanje znači da bi ona javno uputila desetak divizija u pomoć Mladiću. Procjene su da Milošević ne bi imao izbora. Rat bi se produžio, ali ovaj put na mnogo višoj skali. Posljednja dva velika rata, prvi i drugi, pokazuju da je rat proces koji se ne da kontrolirati. Mislim da Hrvatska u ovom trenutku nije spremna učestvovati u presijecanju posavskog koridora, ali je spremna promijeniti držanje u slučaju neuspjeha pregovora o njenim istočnim teritorijima, mislim na okupirane dijelove Slavonije i Srijema. Situacija se u tom slučaju bitno mijenja.

BiH kao država imat će Parlament, Predsjedništvo i Vladu. Kako će se doći do tih institucija?

- Putem izbora u oba entiteta - odvratni su mi ovi nazivi, ne znam ko ih izmisli. Dakle, pod kontrolom međunarodnih posmatrača bili bi održani direktni izbori za Parlament i Predsjedništvo. Izbori će biti održani kada komisija KESS-a utvrdi da su ispunjeni politički i društveni uvjeti za održavanje slobodnih demokratskih izbora. Dok se na taj način ne uspostave nove institucije, postojat će republičke institucije, Parlament, Predsjedništvo i Vlada nastavljaju vršiti svoje funkcije.

I kad dođe do slobodnih, demokratskih izbora - postoji mogućnost da jedan entitet izabere ljude koji, doduše, neće biti proglašeni za ratne zločince, ali koji su se svojim dosadašnjim djelovanjem teško ogriješili o interese i vlastitog, a pogotovu druga dva naroda u BiH. Ima li garancija da se ti ljudi neće naći na izbornim listama?

- Nažalost, mislim da nema. Izuzetak su prozvani ratni zločinci. Mi ćemo učiniti sve što je u našoj moći da se na listama prozvanih nađu svi ili većina onih za koje postoje dokazi da su direktno ili indirektno odgovorni za ratne zločine.

IZMJENA USTAVA

U njujorškim razgovorima spomenut je po prvi put i ustav BiH. Da li biste mogli nešto šire reći o tom budućem dokumentu?

- Znam samo da će Republika Bosna i Hercegovina imati ustav i da će on biti u prilično mjeri, u odnosu na ono što sada imamo, izmijenjen. U kolikoj, to ne bih mogao reći. Kao što znate, mi nastojimo da za buduću državu osiguramo sve bitne funkcije, oni nastoje da ih što više reduciraju. Gdje će se u ovom natezanju klatno zaustaviti, to ne znam, ali znamo naše minimume. Razmišljamo o uključivanju u pregovore i nekih pravnika sa međunarodnom reputacijom - možda Badentera, iako problem nije u znanju, nego u odnosu snaga. Pitanje je ne šta znate nego šta možete.

Poslije sloma samoproglašene »republike zapadne Bosne« koja je vjerovatno bila republika sa najmanjim stažom u novijoj historiji, pružena je mogućnost za amnestiju »republikanaca«. Voda te pobune Fikret Abdić je maltene nadohvat ruke pravdi. Hoćemo li skoro zatražiti njegovo izručenje iz Hrvatske?

- Mislim da je to već učinjeno, jer je odluka na Parlamentu donesena.

5. 10. 1995.

DO CJELOVITE I SUVERENE BOSNE, PREGOVORIMA ILI RATOM!

Izvršni odbor Stranke demokratske akcije na sjednici koja je održana 20. oktobra u Fojnici razmatrao je vojno-političku situaciju u zemlji, tok ostvarivanja Federacije Bosne i Hercegovine i neke kadrovske promjene u stranci.

Uvodno izlaganje podnio je presjednik Predsjedništva RBiH i lider SDA Alija Izetbegović, koji je članovima Izvršnog odbora u 21 tački predložio polazišta o kojima treba zauzeti definitivne stavove, na osnovu njih našoj pregovaračkoj ekipi dati platformu za pregovore. Ta polazišta glase:

1. Naš je cilj očuvanje suverene i cjelovite Bosne i Hercegovine. Taj cilj se može postići vojnim i političkim putem. Mislimo da smo došli do tačke kako bi se rat mogao zaustaviti, a ostatak puta do suverene i cjelovite Bosne nastaviti političkim sredstvima. Predstojeći mirovni pregovori su test koliko je ovakvo očekivanje opravdano.

2. Cjelovitost Bosne garantiraju zajedničke institucije i zajedničke funkcije države. Te institucije su, pored ostalih, Parlament, Predsjedništvo, Vlada, Ustavni sud i centralna (emisiona) banka, a funkcije: vanjski poslovi, odbrana, zaštita ljudskih prava i sloboda, državljanstvo, zaštita vanjskih granica, komunikacije, moneta, carine i vanjska trgovina, budžet i finansiranje na nivou države. Srpska strana učinit će sve da broj zajedničkih funkcija reducira. Naš interes je, naravno, obrnut.

Pregovarat ćemo gdje god možemo, a i ratovati ako moramo. Zahvaljujući našoj vojsci, imamo jaku pregovaračku pozociju. Naš je cilj očuvanje suverene i cjelovite Bosne i Hercegovine. Taj cilj se može postići vojnim i političkim putem.

Mislimo da smo došli do tačke kako bi se rat mogao zaustaviti, a ostatak puta do suverene i cjelovite Bosne nastaviti političkim sredstvima. Predstojeći mirovni pregovori su test koliko je ovakvo očekivanje opravdano

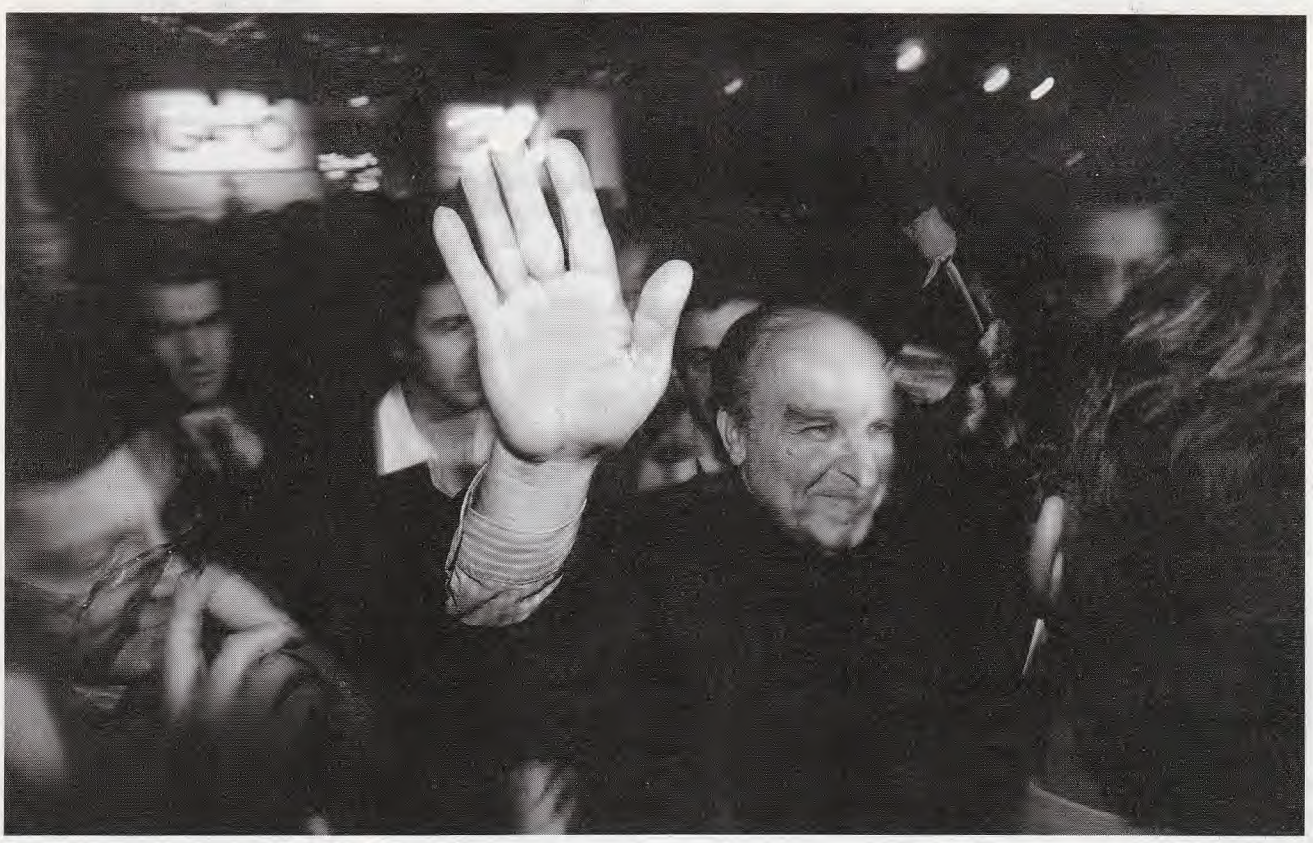

3. U situaciji kakva jest i s obzirom na vjerovatan paritetni sastav zajedničkih organa, osnovni problem je opasnost blokade i funkcioniranja zajedničkih institucija korištenjem veta. Mi trebamo državu koja može funkcionirati i ne smijemo dozvoliti da se ponovi situacija iz 1991.-1992. kada zbog prakse konsenzusa (veta) nijedna odluka suštinskog značaja nije mogla biti donesena. Mi trebamo (1) cjelovitu Bosnu, ali i (2) državu koja može funkcionirati. Izgleda da su ova dva zahtjeva protivrječna i pred nama stoji pitanje kako razriješiti ovaj čvor. Neki predlažu većinsko odlučivanje, ali tada postoji realna opasnost od dogovora dvojice protiv trećeg, a taj treći može biti i bošnjačka strana. Izlaz je možda u ugrađivanju jednog mehanizma za deblokadu. Tu bi vjerovatno bio presudan Ustavni sud koji bi u ovom slučaju uključivao i nekoliko sudija-stranaca. U svakom slučaju, način odlučivanja i mogućnost blokade donošenja odluka ostaje najozbiljnije pitanje Bosne kao cjelovite države.

4. Važan korak u reintegraciji Bosne je bošnjačko-hrvatska Federacija. Ona, međutim, ne funkcionira. Obrazovanje kantona ne ide ili ide vrlo sporo. Vlada Federacije je, u stvari, vlada samo dijela teritorija Federacije, i to samo onog pod kontrolom Armije RBiH. Na dijelu Bosne pod kontrolom HVO i dalje djeluje vlada tzv. Herceg-Bosne i nema nikakvih znakova da namjerava da se samo ukine. U vezi sa ovim stagnira formiranje federalne - mješovite policije i vraćanje izbjeglica, a sloboda kretanja je na mnogim mjestima ograničena.

Stoga je potrebno učiniti novi napor da se dovrši instaliranje Federacije, jer je to naš vitalni interes.

5. Mapa Kontakt-grupe vrijedi, ako se ne saglasimo o promjenama. Mi nećemo odstupiti od Goražda i Brčkog i to smo američkim posrednicima u više mahova stavili na znanje.

6. Kada je riječ o Sarajevu, imamo više varijanti, ali sva rješenja se zasnivaju na konceptu jedinstvenog, nepodijeljenog grada.

Ovo je, uz problem zajedničkih funkcija, svakako »najvruća« tačka u pregovorima.

U vezi sa prethodnom tačkom bilo bi preporučljivo da se odmah pride reorganizaciji grada Sarajeva, obrazovanjem distrikta Sarajevo, shodno primjenom odredaba koje, prema Ustavu Federacije, važe za obrazovanje kantona.

Pri tome treba biti vrlo obazriv i imati mjeru u stepenu i dinamici prenošenja nadležnosti sa općina na distrikt. Ustav Federacije ne zahtijeva imperativno niti automatsko razvlašćivanje općina i dopušta u ovom pogledu fleksibilna rješenja. Prenošenje ovlašćenja sa općina na kantone treba biti odmjereno i postepeno.

7. Mirovni sporazum, ako se išta potpiše, može biti proveden samo uz pomoć snažnih međunarodnih snaga. To ne može biti UNPROFOR. To mogu biti samo snage NATO-a, eventualno dopunjene vojnicima drugih prijateljskih zemalja. Ukoliko Rusija ponudi svoje vojnike, njihov broj treba biti izbalansiran sa brojem vojnika iz muslimanskih zemalja.

8. Trupe za implementaciju mira treba da budu raspoređene u vidu garnizona na području čitave Bosne i Hercegovine. Za nas nije prihvatljivo da budu raspoređene samo na linije razgraničenja.

9. Finansiranje vojnika iz muslimanskih zemalja treba da budu preuzeti Ujedinjene nacije.

10. Međunarodne vojne snage za implementaciju mira ne mogu ometati odbrambene napore Armije Bosne i Hercegovine.

Cjelovitost Bosne garantiraju zajedničke institucije i zajedničke funkcije države. Te institucije su, pored ostalih, Parlament, Predsjedništvo, Vlada, Ustavni sud i centralna (emisiona) banka, a funkcije: vanjski poslovi, odbrana, zaštita ljudskih prava i sloboda, državljanstvo, zaštita vanjskih granica, komunikacije, moneta, carine i vanjska trgovina, budžet i finansiranje na nivou države.

11. Snage za implementaciju mira mogu ostati na teritoriju BiH godinu dana, a duže samo na traženje Predsjedništva.

12. Jedinice vojske Republike Hrvatske mogu ostati na teritoriju Republike Bosne i Hercegovine najduže trideset dana nakon što mirovni ugovor bude potpisan, a duže samo na traženje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine.

13. Pozdravljamo izraženu spremnost međunarodne zajednice da pruži ekonomsku pomoć za obnovu zemalja pogođenih ratom na području bivše Jugoslavije, a posebno za obnovu Bosne i Hercegovine.

Međutim, izričito tražimo da ova pomoć bude uvjetovana: a) poštovanjem teritorijalnog integriteta BiH od strane susjednih zemalja; b) poštivanjem ljudskih prava i prava nacionalnih manjina; c) poštovanjem prava izbjeglica i prognanih lica da se vrate na svoja ognjišta. U ovom pogledu zapadne zemlje ne bi smjele nastaviti praviti greške pristajanjem na nove neprincipijelne kompromise. Ekonomska pomoć - jer je sve strane trebaju - snažno je sredstvo kojim se rukovodstva i javnost mogu podstaći da krenu putem poštovanja zakona.

14. Demokratski izbori širom Bosne i Hercegovine su velika šansa da se sa vlasti uklone zločinački režimi i nacionalistički fanatici. Ta šansa ne smije biti propuštena, a to će biti slučaj ako se prethodno ne osiguraju uvjeti za istinski demokratske izbore. Za to je potrebno:

a) da se osigura neophodni minimum slobode (sloboda aktivnosti političkih stranaka, sloboda medija, lična i imovinska sigurnost građana i sl.), b) povratak većeg dijela protjeranog stanovništva u njihova mjesta življenja, c) efikasna međunarodna kontrola izbora i d) da izbori budu održani u vrijeme prisustva međunarodnih vojnih snaga za implementaciju mira. Izbori za Parlament i Predsjedništvo moraju biti direktni.

15. Lica koja su od strane Haškog tribunala osumnjičena za ratne zločine ne mogu učestvovati na izborima.

16. Da bi se pospješio povratak izbjeglica, bilo bi korisno osnovati mješovite komisije i uspostaviti biroe za prijem i pružanje pomoći izbjeglicama u svim većim mjestima Republike Bosne i Hercegovine.

17. Treba zatražiti od Srbije i Hrvatske da svečano izjave da nemaju teritorijalnih pretenzija prema RBiH i da neće podsticati separatističke i secesionističke tendencije u BiH. Prijem ovih zemalja u članstvo međunarodnih institucija, posebno u Svjetsku banku, MMF, Evropsku uniju, Partnerstvo za mir i dr. treba staviti u ovisnost od njihove politike prema Bosni i to im izričito staviti do znanja.

18. Pod uvjetom iz prethodne tačke, bilo bi korisno Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini omogućiti skori jednovremeni prijem u Partnerstvo za mir. Ova činjenica bi pozitivno djelovala na odnose između Hrvatske i Bosne i Hercegovine i stabilnost u regionu.

19. U slučaju zaključenja mira, potrebno je osposobiti Armiju BiH da može sama braniti Bosnu od eventualne agresije. Ovo podrazumijeva skidanje embarga na oružje, naoružavanje i trening Armije BiH.

20. Pregovarat ćemo gdje god možemo, a i ratovati ako moramo. Zahvaljujući našoj vojsci, imamo jaku pregovaračku poziciju. Ukoliko naše opravdane zahtjeve ne budemo mogli osigurati putem pregovora, preostaje nam jedino vojni put. Stoga nijednog trenutka ne smijemo zapustiti odbrambene napore niti bojnu gotovost naše armije.

21. I na kraju: Ništa nije dogovoreno dok sve nije dogovoreno.

26. 10. 1995.

U SVIJETU KAKAV JE DANAS POSTIGLI SMO MAKSIMUM

Većina opozicionara živi u oblacima, važno im je da prijedlozi lijepo zvuče, bez obzira što nemaju nikakve veze sa stvarnošću

Gospodine Predsjedniče, i Dejtonskim sporazumom naša Republika je potvrdila međunarodni subjektivitet i teritorijalni integritet, ona će imati Vladu, Parlament sa dva doma, centralnu banku, jedinstvenu monetu... Mislim da je najznačajnije pitanje kakve će kompetencije imati »republika srpska«, zatim - da li se gasi »hrvatska republika HB«? Ipak, »običan« čovjek ima utisak, pogotovo kad je o »republici srpskoj« riječ, da se radi o državi, da smo izgubili 49 posto našeg državnog teritorija?

- Pitanje šta će dobiti Srbi jeste važno, ali ne slažem se da je i najvažnije. Najvažnije je ipak da je država BiH, uprkos svemu, opstala, da naš narod ima svoju državu u koju će se moći vratiti i u kojoj će moći živjeti, da ta država ima sve važne institucije preko kojih će djelovati i da se sve to provede u život. A što se tiče tzv. srpskog entiteta, on je dobio ono što i Federacija, dakle nadležnosti u oblasti privrede, obrazovanja, unutrašnjih poslova, zdravstva, itd., ali to nije dato u Daytonu, nego su to oni ranije silom uzeli i mnogo više od toga. Ništa u Daytonu nije izgubljeno, što već nije bilo izgubljeno. Naprotiv, mnogo je čega vraćeno: dio teritorija i neke državne kompetencije koje ste upravo nabrojali u svom pitanju. Srbi su morali da prihvate i priznaju bosanskohercegovačku državu, koju su odbacivali od početka, i da se odreknu ambicija o nezavisnosti ili otcjepljenju. Mi smo mogli da tražimo više, ali samo na bojnom polju, to jest - produženjem rata. Za pregovaračkim stolom moglo se dobiti samo to što je dobijeno, ni centa više. A rat se morao konačno zaustaviti jer su umiranja i patnje davno prešle granicu podnošljivog. Što se tiče Herceg-Bosne, ona bi sa uspostavom Federacije, što se očekuje u naredna dva mjeseca, trebala prestati da postoji.

Da li je bilo preciznijih dogovora o vojsci i policiji unutar dva entiteta? Kako će one izgledati?

-Zasada ostaju i postojeće vojske i policije, nažalost. Razlika je u tome što se više ne tuku i što se - bar kad je riječ o vojskama - snage postepeno balansiraju, što nama odgovara. Postavljene su osnove i za zajedničku komandu u daljoj budućnosti, ali moram priznati, to je zasad samo na papiru. Dayton je mogao unekoliko izmijeniti stanje, ali nije mogao potpuno izbrisati realnosti na terenu. Uzalud je čovjeku koji je pretrpio saobraćajni udes i polomio se govoriti da bi bilo bolje da nije izgubio nogu i da nema ožiljke na licu. A Bosna je pretrpjela strašan udes i važno je da je preživjela. Stvari će se postepeno popravljati.

Srpska strana je prihvatila sporazum premda postoji medijsko »podgrijavanje« njezine javnosti, pogotovo onih Srba koji žive u okolici Sarajeva. Ima li nekih drugih naznaka da će zatezati oko dogovorenog i šta će se desiti ako iznevjere??

- Oni pokušavaju stvaranjem tenzija pokolebati svijet, posebno američki Kongres. Ne vjerujem da će nešto postići, ali mi smo već ranije vrlo jasno izjavili, ako iz bilo kojih razloga dogovor ne bude sproveden, mi ćemo naše potpise staviti van snage. U tom slučaju slijedila bi nova runda rata u kojoj će Srbi doživjeti poraz. Nažalost, to bi bilo povezano i sa našim gubicima, što smo htjeli da izbjegnemo.

Koji su bili glavni razlozi pa ste Vi, na čelu naše delegacije, prolongirali pitanje Brčkog i tzv. koridora u Posavini? Da li je hrvatski predsjednik Tuđman bio otpisao ovo područje u dogovoru s Miloševićem?

- Radi se o dva odvojena pitanja: Posavina i Brčko. Kad je riječ o Posavini, Milošević je tvrdio da o tome još ranije ima dogovor sa Tuđmanom i ostao je u tome uporan. Tuđman je to demantirao. O Brčkom se vodila rasprava od početka pregovora, a posebno intenzivno posljednja tri dana. Pozicije su bile potpuno suprotne. Mi smo grad tražili za Federaciju, Milošević za Srbe. U jednom trenutku, suočeni sa potpunim krahom pregovora, mi smo ponudili odlaganje i arbitražu. Milošević je to odbio. U pokušaju da spasi situaciju, Amerikanci su produžili pregovore za 24 sahata. Bilo je to u ponedjelja, 20. novembra. Ali dan je protekao bez rezultata. Navečer, poslije deset sati, Amerikanci su nas obavijestili da do ponoći traže naš konačan stav. Ja sam oko pola dvanaest poslao gosp. Šaćirbegovića kod gospo. Christophera da mu prenese da se mi ne odričemo Brčkog. Pola sahata nakon toga dobili smo pismo kojim se konstatuje da su pregovori završeni neupsjehom. Zahtijevali su da ja to potpišem i ja sam to učinio. Smatrao sam da je sve gotovo i dao uputstvo našoj delegaciji da se pripremi da sutra rano ujutro napustimo Dayton. Ali, tada je došlo do preokreta. Izgleda da je negdje pred svanuće Milošević obavijestio Amerikance da prihvata arbritažu i tako je put dogovoru bio otvoren. Mi smo, naravno, tada mogli da arbigtražu odbijemo, ali to bi sigurno značilo nastavak rata, i to po mišljenju Amerikanaca, našom krivicom.

Prema danas objavljenoj dejtonskoj mapi, ona se razlikuje od mape Kontakt grupe. Sada ni pravno nemamo pod kontrolom Srebrenicu i Žepu, a geografska veza između srednje Bosne i Krajine nije uspostavljena relacijom Jajce - Mrkonjić Grad - Bihać. Izostaju i komunikaciona čvorišta u Doboju, Prijedoru i Bosanskom Novom?

- Sve što kažete je uglavnom tačno, ali to puno ne pomaže. Kad već spominjete pravnu stranu pitanja, nije tačno da pravno više nemamo Srebrenicu i Žepu. Pravno imamo, jer je država opstala ali nažalost, stvarno nemamo, ali vjerujemo - privremeno. U komadu sira vi vidite samo rupe. Morate priznati da i nastavak rata, nakon 44 mjeseca stradanja, nije baš neka alternativa. Pošto ste nabrojali šta sve nismo dobili, pokušajte sada nabrojati šta dobivamo. Što se mene tiče, ako upoređujem šanse koje pruža rat sa onima koje donosi mir, mislim da je prednost mira očigledna.

U kojem odnosu su ukidanje embarga na uvoz oružja za našu Vladu i ukidanje sankcija Miloševiću? U prvom razgovoru za državnu Televiziju Vi ste samouvjereno rekli da će naša strana, ukoliko agresori potkopaju sporazum, »na drugi način riješiti krizu«. Da li su američke garancije ukidanja embarga na uvoz oružja čvrste i koliko bismo, u slučaju dakle da srpska strana ponište sporazum, dugo čekali na to ukidanje?

- Rezolucije o suspenziji sankcija Srbiji i ukidanje embarga na oružje Bosni su povezane i obje su već donesene. Ako imam razloga da sumnjam u dolazak američkih vojnika u Bosnu, jer

tu teškoće sigurno postoje, nemam opravdanog razloga da sumnjam u sprovođenje rezolucije o skidanju embarga na oružje kada je ta odluka već donesena. Naravno, sve je moguće, pa i to da srpska strana izigra sporazum, ali tada smo gdje smo: nema Daytona, ni njegova »dva entiteta«, borba se nastavlja, ali sada pod za nas povoljnijim okolnostima. Tada Srbi imaju rat protiv »ostatka svijeta«. Da smo mirovni sporazum odbili, mi bismo se našli u toj situaicji. Diplomatska bitka u Daytonu se dijelom vodila i oko tog pitanja, to jest oko pitanja krivice za eventualni nastavak rata. Taj dio utakmice smo dobro odigrali.

Jedan dio opozicije reagirao je na Vaš poziv da građani koji žive na području pod kontrolom legalnih vlasti izađu na referendum i izjasne se o Daytonu. SDP traži referendum i za građane izvan ovih područja, a neki drugi opozicionatri smatraju da je referendum trebalo sprovesti prije Daytona?

- Većina opozicionara živi u oblacima, važno im je da prijedlozi lijepo zvuče, bez obzira što nemaju nikakve veze sa stvarnošću. Kako bi oni to sada proveli referendum na čitavoj teritoriji? - Ja sam predlagao jednu vrstu konsultacije građana na teritoriju gdje je to moguće, a to je teritorij pod kontrolom legalnih vlasti. Uvjeren sam da bi velika većina građana podržala Daytonski sporazum.

Zamislimo da građani srpske nacionalnosti ostanu živjeti u Hadžićima ili na Ilidži. Kakav tretman će imati? Šta im može obećati naša Vlada?

- Najkraće: može im obećati energičnu zaštitu civila i isto tako energično gonjenje krivaca i ubica.

Gore, u Daytonu, na ceremoniji parafiranja, rekli ste da se u svijetu kakav je danas bolji mir nije mogao postići za Bosnu i, vjerovatno se to podrazumijevalo, za bošnjački narod. Spomenuli ste i islamski svijet. Da li se osjećao ikakav uticaj islamskog svijeta u Daytonu i kakva su Vaša iskustva političara sa »svijetom kakav je danas«?

- Islamski svijet još uvijek nije dovoljno organiziran i snažan. Ipak, sama činjenica postojanja tog svijeta uticala je u izvjesnoj mjeri na ponašanje Zapada, posebno nekih zapadnih zemalja. A što se tiče svijeta uopće, pa, sve sam rekao u onom kratkom govoru na kraju Daytona. Preporučujem vam da ga, umjesto odgovora, pažljivo pročitate. U svakom slučaju, to je svijet u kojem je moguće povesti nepravedan rat i nametnuti nepravedan mir.

27. 11. 1995.

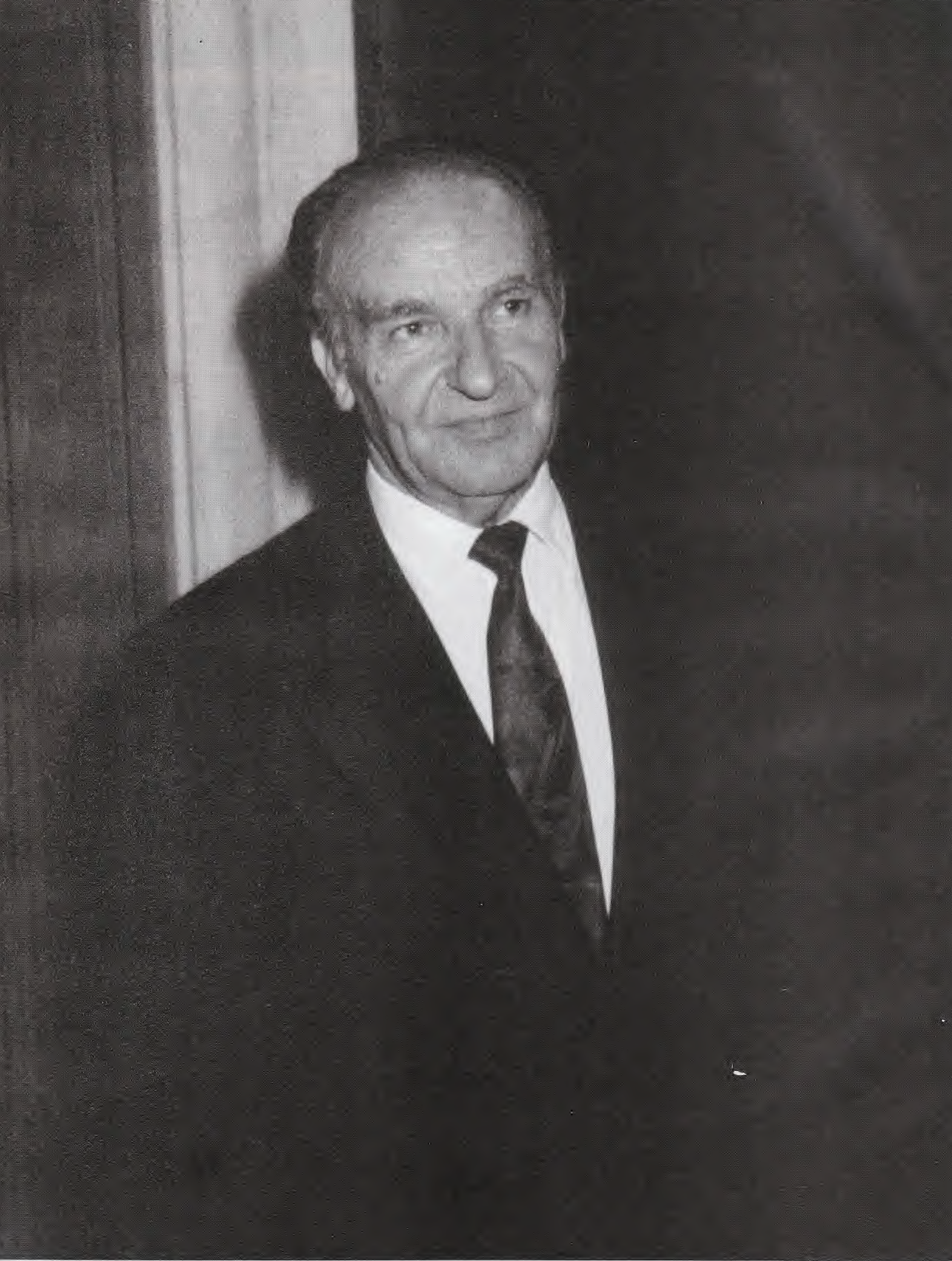

1996.

BRŽE ĆE SE IZGRADITI MOSTOVI PREKO RIJEKA NEGO MOSTOVI U DUŠAMA

Vjerujem u trajni mir. Cjelovita Bosna nije stvarnost, nego još uvijek samo mogućnost. Nisu problem ni tri vlade, ni Predsjedništvo, ali tri vojske jesu. Vjerujem da će SDA, uz određene uvjete, pokupiti gotovo sve bošnjačke glasove

Poslije govoto četverogodišnjeg stradanja i patnji, Bosna i Hercegovina se nalazi na pragu mira i čak na historijskoj prekretnici. U ovom trenutku otvorena su mnoga pitanja, počev od toga hoće li snage mira nadjačati snage rata, pa do toga kojim će smjerom krenuti zemlja tokom 1996. i narednih godina.

KAD JE MOGUĆA AMNESTIJA?

Iako se čini da smo bliži miru nakon Daytona i dolaska snaga za implementaciju mirovnog ugovora (IFOR), uzroci rata, međutim, nisu otklonjeni. Kako u ovakvom ambijentu i političkom okruženju vidite perspektivu trajnog mira? Da li je jedna godina angažiranja IFOR-a dovoljan rok da mir pusti korijenje?

- Dejtonskim sporazumom neke stvari su konačno riješene, ali za neke važne stvari su samo stvorene pretpostavke. Tako, npr., cjelovita Bosna nije stvarnost, nego još uvijek samo mogućnost. Demokratska Bosna je dijelom stvarnost, dijelom mogućnost. Slično je sa povratkom izbjeglica. Konstituirano je samo pravo, bar kad je riječ o dijelu pod srpskom kontrolom. Hoće li se te mogućnosti i proklamacije ostvariti, i kojim tempom će njihova realizacija teći, to zavisi od mnogo faktora. Jedan od važnih faktora smo sami, ustvari, naša spremnost i sposobnost da se uhvatimo ukoštac sa teškoćama koje će se isprječiti. Što se tiče mira, vjerujem da će on trajati. Ne vjerujem da će se, nakon svega, usuditi da nas ponovo napadnu, jer kad nisu 1992. godine uspjeli da nas slome, ne vidim kako bi im u budućnosti to moglo poći za rukom. To je, pored ostalog, razlog što vjerujem da će IFOR uspjeti i da će sadašnji mir preći u trajni mir.

Cilj koji ste i Vi isticali mnogo puta, pa i u toku potpisivanja Mirovnog ugovora - jedinstvena i demokratska Bosna - podrazumijeva opstajanje multietničkog društva. Cilj agresije bio je upravo suprotan - ubijanjem multietničkog društva željelo se izbiti osnovu za ponovnu reintegraciju bosanske države. Kolike su, po Vama, šanse da se obnovi međusobno povjerenje i koliko će još trebati vremena da bi se moglo govoriti o multietničkom društvu na cijelom teritoriju zemlje? Da li je to pitanje godina ili generacija?

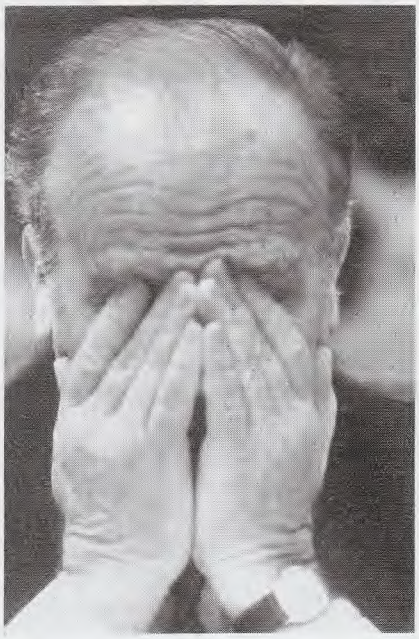

- Mislim da će proces potrajati. Neko je rekao da će se brzo izgraditi porušene zgrade i mostovi preko rijeka, nego mostovi u dušama ljudi. To je, nažalost, tako. Rane su duboke i možda će, uz mnogo truda i dobre volje, zarasti, ali ožiljci će ostati, bojim se dugo, ako ne i trajno. Ali, »valja nama preko rijeke«.

Ujedinjenje Sarajeva je najveći test implementacije mirovnog sporazuma. Međunarodna diplomacija i zapadni mediji zabrinuti su za sigurnost Srba u Sarajevu. Koliko se iz Vaših istupa može shvatiti, spokojni mogu biti svi oni koji nisu ratni zločinci. Pretpostaviti je da se to ne odnosi na sve pripadnike srpske vojske i poluvojnih formacija. Da li se razmišlja i eventualno planira amnestija za one za koje se obično kaže da nisu okrvavili ruke?

- To pitanje nije razmatrano iako, očito, visi u zraku. Ja lično mislim da o tome može biti govora tek kada se izvrši integracija grada. Razumije se da bi se eventualna amnestija i tada mogla odnositi samo na one koji svojim komšijama nisu učinili otvoreno nasilje.

PODJELE SU NEIZBJEŽNE

Bosanska država će, sudeći po mirovnom ugovoru, predstavljati neku vrstu hibrida opterećenog glomaznim aparatima i odvojenim vlastima. Podrazumijeva se da je takva formula cijena uspostavljenog mira. Ipak, kako će funkcionirati takav sistem vlasti ako ćemo imati čak tri vlade, potom državno Predsjedništvo, nekoliko policija i armija?

- Nisu problem ni tri vlade, ni Predsjedništvo, ali tri vojske jesu. U toku su napori da se problem, po mogućnosti, reducira sa tri na dvije vojske, ali i za to će trebati mnogo truda, bojim se i koncesija. Što se tiče treće vojske, rješenje se sada ne vidi. Nazire se možda u nekim političkim promjenama u srpskom entitetu, što bi sadašnju otvoreno neprijateljsku vojsku postepeno pretvaralo u nešto neutralniju. I mir, koji po prirodi smanjuje značaj vojnog faktora, uticat će u pozitivnom pravcu, ali najveći uticaj na rasplet ove uistinu vrlo komplicirane političke i vojne situacije koju je rat stvorio u Bosni, imat će uspjeh - ili neuspjeh - federalnog projekta. Snažan politički, društveni i ekonomski progres u Federaciji doveo bi do urušavanja sadašnjeg poretka u srpskom entitetu. Što kontrasti budu veći, hoću reći izraženiji, očitiji, proces urušavanja srpskog je-

dnonacionalnog i jednostranačkog koncepta bit će brži. Priznajem da je stanje u Bosni vrlo složeno, ali jedina alternativa je bilo produženje rata. Kada je Amerika pokrenula svoju mirovnu inicijativu, ratna opcija je postala krajnje rizična, pa i opasna. Za vašu utjehu: ovo je Bosna. Tu su tri vjere, tri nacije, dvanaest političkih stranaka, podjele su još dugo neizbježne, podjele teritorija ili vlasti, pa izaberite. Iz ove kože ne možemo.

Posljednji incidenti u srednjoj Bosni i traženje NATO-a da dobrovoljci iz islamskih zemalja napuste Bosnu fokusirali su i ovaj problem. Kakve su obaveze države u vezi sa zahtjevima zapadnih saveznika i kako ovu odluku realizirati?

- Nema nikakvih obaveza koje se isključivo odnose na dobrovoljce iz muslimanskih zemalja. Ima jedna odredba koja predviđa odlazak svih stranih trupa i stranih vojnih elemenata iz Bosne u roku od 30 dana od stupanja na snagu Dejtonskog ugovora. Ta se obaveza, dakle, podjednako odnosi na hrvatsku vojsku, mudžahide i sve druge strance.

DONATORI ODREĐUJU NAMJENU

Bilo je mnogo prigovora da prikupljanje i trošenje donatorskih sredstava nije pod adekvatnom državnom kontrolom. Može li se očekivati da i donatorska sredstva uđu u redovne financijske kanale i budu pod izravnom državnom kontrolom?

- Država ima pravo na opću kontrolu svega što se radi u zemlji, ali ona ne može narediti nekom donatoru kako će upotrijebiti svoju donaciju. Međunarodna zajednica, koja je dala milijarde dolara pomoći Bosni, nije ta sredstva dala državi, nego je sama određivala njihovu namjenu i usmjerila ih uglavnom preko UNHCR-a. Veliki broj stranih vladinih i nevladinih organizacija djeluje u Bosni i plasiraju svoju pomoć kako same nađu za shodno. Smatraju da je to njihovo pravo jer su to njihove pare. Koliko znam, i vaš list dobiva pomoć od Sorosa, a Soros ne daje državi, nego to čini direktno i vi to smtrate normalnim. Neke muslimanske zemlje tražile su od mene da kontroliram, a u nekim slučajevima i raspoređujem pomoć koju one daju. Ja to činim i uredno ih obavještavam o tome. U nekim slučajevima ček je glasio na moje ime, pa sam ga vraćao sa molbom da glasi na neku od državnih institucija, s tim da ja zadržavam pravo nadzora. Bilo je i značajnih iznosa pomoći koje su išle preko države. Što država bude organiziranija, vjerujem da će se donatori sve više orijentirati na nju. Pretpostavljam da će pomoć za obnovu zemlje, o kojoj se ovih dana mnogo govori, najvećim dijelom ići preko državnih kanala, ali će donatori i tada zadržati pravo kontrole, a vjerovatno i izbora prioriteta i projekta.

Sloboda mas-medija bila je od prvog dana agresije među temeljnim odlikama društvenosti na područjima Bosne i Hercegovine pod kontrolom legalnih vlasti. I to je bio jedan od ključnih razloga što smo zadobili podršku inozemne javnosti. Mnoga međunarodna priznanja i nagrade došle su stoga, a i dalje dolaze na adresu demokratske Bosne. Nasuprot tome, ovdje se u posljednje vrijeme dešavaju incidenti koji, najblaže rečeno, ukazuju na smanjen prag tolerancije prema javnoj riječi. Fizički napadi na novinare su najružniji oblik ispoljavanja netrpeljivosti. Kako komentirate tu pojavu?

- Fizički napad na novinara zato što je nešto napisao je ružna i nedopustiva stvar i to treba sprječavati na svaki način. Ali, vjerujem da ćete se Vi sa mnom složiti da u Bosni sloboda medija postoji i da to niko ozbiljan ne može osporiti. Nijedan list nikada nije zabranjen, niti je neki novinar zakonski gonjen za nešto što je napisao, čak i kad se radilo o prozirnim neistinama i lažima. Ipak, priznat ćete da svaku kafansku tuču ne možete proglasiti političkim incidentom zato što je jedan od aktera kavge novinar. I novinar ima pravo da zađe u kafanu, nešto popije, pa i da se potuče, to je njegovo ljudsko pravo i od toga ne valja praviti aferu. Moguća su i iznenađenja.

Već naredne godine predviđeni su izbori. Kako vidite političku scenu BiH do izbora i dakako nakon izbora?

- Do izbora, osim pojave nekih novih partija i koalicija, i, naravno, žive izborne kampanje, ne očekujem ništa senzacionalno. Nezahvalno je upuštati se u izborne prognoze, ali, evo, da pokušam. Prije svega, vjerujem da će i dalje tzv. nacionalne stranke voditi glavnu riječ, ali će u njima doći do izvjesnih promjena. Uz HDZ, dijelom na račun ove stranke, obrazovat će se i relativno snažna hrvatska stranka probosanske orijentacije. SDS u srpskom entitetu će se raspasti na tri dijela: četnički nešto slabije miloševićevce i dosta slabu, ali ne i nevažnu, probosansku frakciju. SGV, ako se organizira kao politička stranka, okupit će većinu Srba u Federaciji, ali to neće biti jaka stranka. Što se tiče SDA, ukoliko u prvi plan iz stara uvede i neka nova lica, i uz uvjet da očuva jedinstvo, što opet nije sasvim sigurno, vjerujem da će pokupiti gotovo sve bošnjačke glasove. Stranke »pričalice«, a to su skoro sve sadašnje tzv. građanske stranke, dobit će relativno mali broj glasova, mislim manje nego što imaju u sadašnjem parlamentu. Izuzetak bi mogli biti Kadićevi liberali, koji su kao tendencija još za vrijeme komunista, nešto značili. Naravno, moguća su svakojaka iznenađenja. Narodna duša je, nakon svega, vrlo ranjiva i osjetljiva, pa su prognoze ove vrste vrlo nesigurne.

4. 1. 1996.

ALIJA IZETBEGOVIĆ LIČNOST GODINE U SVIJETU

Ugledni madridski dnevnik El Mundo izabrao je predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Aliju Izetbegovića za ličnost godine u svijetu.

El Mundo je, uz El Pais, najtiražniji i najuticajniji list u Španiji, a njegov godišnji izbor ličnosti u svijetu je već tradicionalan i respektabilan. U obrazloženju ovogodišnjeg izbora, El Mundo naglašava da je to »ujedno i odavanje počasti bosanskom narodu.«

1993. JE BILA NAŠA NAJTEŽA GODINA

Bosni se u 1995. godini dogodilo mnogo toga: nastavak četničke agresije, Srebrenica, Žepa... ali i ofanziva Armije BiH i novi kilometri slobode. Ipak, ono što je najvažnije: sa Daytonom je stigao MIR

Gospodine Predsjedniče, iza nas je još jedna godina i njen kraj se poklapa sa završetkom rata i početkom mira. Jeste li zadovoljni?

- Pa, otprilike kao i većina naših građana: najviše sam bio zadovoljan prvi dan mira, a onda je to oduševljenje počelo opadati jer ratne nevolje zamjenjuju nove. Ljudi će relativno brzo zaboraviti granate, kao da ih nikada nije bilo, jer će se suočiti sa novim problemima koje mir donosi: posao, plaće, stanovi, različite nepravde. Ipak, zadovoljan sam što se više ne gine.

Koja Vam je najteža ratna godina i kako biste opisali Vaš osobni doživljaj ostalih ratnih godina?

- Bez dvoumljenja, to je bila 1993. godina. Našli smo se potpuno opkoljeni, praktički u kliještima dva crna šovinizma. Opstali smo mimo svake vojne logike, valjda zato što i nismo imali izbora nego da nastavimo borbu, bez obzira što se realan izlaz više nije vidio.

Bili ste u prilici da donosite dalekosežne, delikatne odluke. Koje su bile najteže i u kojim prilikama ste griješili?

- Za mene lično, najteža odluka je bila pristanak na direktne razgovore sa Karadžićem. Bilo je to krajem 1992., uoči pregovora koji će rezultirati Vance-Owenovim planom. Zahtjev je u ime Evrope, mislim i Amerike, prenio lord Owen. A što se tiče grešaka, bilo ih je vjerovatno mnogo, ali ja nisam imao vremena da o njima razmišljam i da sačinim spisak. Ako ja ne stignem, to će učiniti drugi.

Čini se da za Vas važi ocjena da rado slušate tuđa mišljenja, a da odluke donosite sami. Ipak, možete li reći sa kime ste se voljeli najradije savjetovati kada su u pitanju vojne teme, a s kime kada ste pretresli političke?

- Mislim da svako manje-više voli sam donositi odluke, ali svako ne voli čuti tuđe mišljenje. A što se tiče savjetovanja, kada je riječ o vojnim pitanjima, bio je to uglavnom jedan čovjek - general Delić. O političkim pitanjima, volio sam sazivati čitave timove i da nadugo nevezano razgovaram, ne bi li iscijedio neku novu ideju. Mislim da ste i vi prisustvovali jednom takvom skupu. U šali sam to nazvao besplatnim savjetima.

Osjećate li da ste u potpunosti preuzeli komunistički obrazac politizacije Armije i policije? Ministar policije kao i skoro svi generali su ne samo članovi nego i istaknuti funkcioneri Vaše stranke.

- Ima izvjesne politizacije, ali nema komunističkog obrasca. Razlika je suštinska: ova politizacija je spontana, a komunistička je bila neumetnuta. Ja nisam tražio da vojnici uzvikuju »tekbir« niti da se generali upisuju u SDA. Vi to, možda, nećete vjerovati, ali to ne mijenja na stvari. Podite malo Bosnom, pa provjerite. Za Vas kao novinara, bilo bi važno da znate istinu, bez obzira da li Vam se ona svidala.

Što se tiče nepotizma u diplomaciji, tu ste prevazišli komuniste. Ako mislite da se varam, predlažem Vam da od MIP-a zahtijevate javno objavljivanje spiskova zaposlenih u diplomatsko-konzularnim predstavništvima. Baš me zanima Vaš komentar.

- Umjesto komentara, evo nekoliko brojeva: u našim diplomatsko-konzularnim predstavništvima koncem decembra 1995. godine bilo je uposleno 377 osoba i to 236 u stalnom radnom odnosu i 141 u privremenom. Od ovog broja, 18 njih, ili pet odsto, nalaze se u rodbinskim vezama sa nekim ko ima neku državnu ili stranačku funkciju u BiH. To su podaci MIP-a. Malo ili mnogo, procijenite sami. Niste me pitali, ali za Vašu informaciju: niko od mojih ni bližih ni daljih rođaka ne nalazi se na bilo kakvom poslu u inozemstvu.

Kada će biti realiziran Dejtonski dogovor u dijelu koji se odnosi na Sarajevo?

- Svo nastojanje Karadžićevih Srba, u zemlji i vani, ide na to da dobiju odlaganje. Mi ćemo se tome suprotstaviti. Ali jedno je sigurno: dogovor iz Daytona bit će realiziran i ne vidim zemaljske sile koja to može spriječiti.

Postoji li pritisak predsjednika Tuđmana na odustajanje od gonjenja hrvatskih ratnih zločinaca?

- Čujem da se Tuđman ljuti, ali ne čujem da pritišće. Uostalom, gonjene ratnih zločinaca je stvar Haškog tribunala.

Mislim da velikom broju boraca i patriota, pa ako hoćete i Sandžaklijama, dugujete objašnjenje slučaja i tretmana generala Halilovića?

- Halilović je imao poziciju broj dva u Armiji. On nije bio zadovoljan s tim i sam se povuka. Ja i dalje mislim da Delić, i kao vojnik i kao ličnost, ima prednost pred Halilovićem. A rat je, hvala Bogu, izbacio na površinu i nemali broj veoma sposobnih i hrabrih komandanata.

Hoćete li se kandidirati na slijedećim izborima?

- To će zavisiti od razvoja situacije u Bosni i Hercegovini.

Ako se poslužimo ocjenom Vašeg ministra Karića o postojanju frakcija unutar Stranke, čini se da Vašu blagonaklonost uživa ona čiji su predvodioci Bičakčić, Omersoftića, Ganić, Alispahić... Jesu li Vam oni bliži od drugih?

- Svi su mi bliski koji iskreno rade za Bosnu i bošnjački narod.

Haris Silajdžić Vam prošle godine nije čestitao Bajram, niti se odazvao Vašem pozivu na bajramski prijem. Je li se nešto promijenilo od tada u Vašim odnosima i biste li mirno spavali kada biste znali da je on Vaš nasljednik?

- Loše ste obaviješteni, jer mi smo razmijenili bajramske čestitke. A ko će biti moj nasljednik, najvjerovatnije neću ja odrediti. To će biti ljudi i događaji.

januar 1996.

ONO U PODGORELICI KOD FOJNICE BILA JE NAŠA KRUPNA GREŠKA

Situacija je takva da grešaka ne smije biti, jer između naših grešaka i njihovih zločina svijet stavlja znak jednakosti. To je žalosno, ali svijet je takav kakav jest, mi ga ne možemo izmijeniti

Počnimo s nezaobilaznim pitanjem u ovoj situaciji. Kako ste i kako se osjećate?

Dobro sam i dobro se osjećam, hvala Bogu.

Trebali ste ići u Sloveniju na kontrolu i oporavak. Kada ćete ići i koliko ćete ostati?

- Neću ići u Sloveniju. Zahvalio sam se predsjedniku Kučanu na zaista velikodušnom i ljubaznom pozivu. Imam puno povjerenje u naše ljekare. Oni su položili ispit na mnogo težim slučajevima, a osjećam da ću se ovdje u Bosni prije oporaviti. Mislim da nije baš pošteno hvaliti naše ljekare, govoriti da su oni »heroji u bijelom«, a onda kada bude gusto pobjeći u Sloveniju. Uostalom, kada se radi o životu i smrti ja sam fatalist. Svakako, valja se čuvati, ali ne valja, kako bih rekao, nogama i rukama bježati od smrti. Ne vrijedi. I ja i ti imamo svoj suđeni dan. Pobjeći se ne može. A, evo, u zraku se osjeća neki dah slobode i proljeća, to mi baš ovdje u Bosni prija, vraća mi snagu.

Odmah nakon Vašeg odlaska u bolnicu mediji su iznosili različite uzroke koji su doprinijeli Vašoj bolesti. Tako se spominje rimski sporazum, posjeta šehidskom mezarju, Silajdžićev odlazak, premorenost, brige... Šta Vi lično mislite šta Vas je odvelo u bolnicu, a šta mislite o ovim novinarskim nagađanjima?

- Pravo da Vam kažem, ne znam, valjda sve to pomalo i još ponešto što niste nabrojali. Ipak mislim da sam se bio premorio i da je to glavni uzrok. Posljednji slobodan dan imao sam u augustu 1991., nikada nakon toga, sve do ove bolnice. Ako ništa, sada sam se odmorio.

Izgleda da je odlazak u Rim zbilja bio događaj s negativnim predznakom. Čini se da je to bio veći događaj nego što se još uvijek može sagledati? Na koncu, bio je iznenadan, zar ne? Naša javnost je, dozvolit ćete mi ovu konstataciju, bila šokirana, pogotovo onaj dio hercegovačkih Bošnjaka. Šta se, u stvari, desilo u Rimu? Pred kakvu ste soluciju bili dovedeni? Koje su bile dileme? Kako su se ponašali akteri u Rimu? Možete li Rim široko objasniti pred našom javnošću?

- Ne bih se mogao sasvim složiti sa Vama kad je riječ o značaju rimskog sastanka. Ništa posebno važno nismo na ovoj konferenciji ni dobili ni izgubili. Koschnickov plan Hrvati su odbili, a Evropa se, po svome običaju, izmakla. Iznenađuje li Vas to i je li to nešto novo? Zar nam i u najtežim danima genocida Evropljani nisu govorili: dogovorite se, nema vam druge. S kime smo trebali da se dogovorimo - sa ubicama?! Zato ne razumijem zašto bi neko sada bio šokiran ili razočaran. Sve je to već viđeno i doživljeno. Koschnickov plan i njegov veći centralni distrikt je bio tek projekat, nije to nešto što smo imali pa u Rimu izgubili. Osnovno što javnost treba da zna da bi razumjela Rim jest da je Evropska unija već bila napustila Koschnickov plan kad smo mi stigli u Rim. Oni su već uveliko zasjedali i tražili tzv. obostrano prihvatljivo rješenje. Njemački predstavnik u Evropskoj uniji je našem ekspertu dr. Kasimu Begiću vrlo jasno rekao: »Ako se danas ne dogovorite, Evropska unija će se u roku od tri dana povući iz Mostara«. Ja sam u toj situaciji imao samo jedan cilj: obavezu hrvatske strane da prihvati slobodu kretanja i rasporedivanje mješovite policije u gradu. Znao sam da se to neće u cijelosti realizirati, ali važno je da se produži pritisak svijeta u tom pravcu i da taj pritisak ne popusti. Mislim da mi je nedavni sastanak u Ženevi dao za pravo. A što se tiče atmosfere na rimskom sastanku, ona je uistinu bila paklena jer su istovremeno čitavu prethodnu noć i naredni dan u tri prostorije tekla tri sastanka i stalno se proizvodili sve novi i novi papiri, koji su odbacivani, mijenjani, dopunjavani, pa ponovo odbacivani. Našoj novinarki, koju sam vidio da piše raport iz Ženeve, bila je to nedjelja navečer, rekao sam da izvještaj počne riječima: »Ovdje je ludnica«. Srećom, nije me poslušala, napisala je nešto slično.

Predsjedniče, s Vašom bolešću bosanskohercegovačka država i bošnjački narod dovedeni su u neslućene, ma kako očekivane kušnje. Prvo, da li su zemlje potpisnice Dejtonskog sporazuma na cjedilu ostavile jedinstvenu državu Bosnu i Hercegovinu? Imamo utisak da je nakon Daytona počelo forsiranje entiteta a ne države Bosne i Hercegovine kao multinacionalne države, zatim da su se, pogotovo Evropljani, složili oko koncepta nacionalnih država u BiH... Evo, jučer gosp. Zubak tvrdi u *Slobodnoj Dalmaciji* da je BiH moguća samo kao federalno-konfederalna tvorevina. Izgleda da se novi gusti oblaci viju nad bošnjačkim narodom ukoliko svjetska zajednica krene u bilo koju od ovih avantura. U nedavnom intervju ste izjavili da niste sigurni da je naša javnost svjesna ozbiljnosti situacije. Jeste li imali u vidu iste stvari?

- Mislim da je to pravo pitanje, a ne teme iz Rima. Sile dezintegracije Bosne, i unutrašnje i vanjske, jesu u ofanzivi. Najviše me zabrinjava činjenica da se i nakon Daytona nastavlja etničko čišćenje. A najvažnija, za Bosnu daleko najvažnija odredba Dejtonskog ugovora je bila ona koja je predviđala postepenu etničku reintegraciju. Povratak raseljenog stanovništva se ne ostvaruje i za sada se ne vidi načina kako da se tu stvari pokrenu u pozitivnom smjeru. To je najveći problem i najveća prijetnja nad Bosnom. U toku su i pokušaji da se svijet ubijedi da su svi jednako krivi, da ni legalna bosanska vlast nije imuna od uskogrudosti i nacionalizma i da Bosna nije moguća. Neke naše greške - a njih ima - koriste se u ovoj otrovnoj propagandi. Međutim, situacija je takva da grešaka ne smije biti, jer između naših grešaka i njihovih zločina svijet stavlja znak jednakosti. To je žalosno, ali svijet je takav kakav jest, mi ga ne možemo izmijeniti. Ono što možemo jest znati činjenice, bez obzira da li nam se one sviđaju ili ne, unijeti ih u račun, a onda pokušati da taj račun izvedemo što je moguće tačnije. I naša propaganda je dobrim dijelom pogrešna. Mediji se utrkuju da pokažu nepravde i zločine koji su Bošnjacima učinili Srbi i Hrvati. Naravno, zločine ne treba prešućivati i zataškavati, ali ima li išta dobrog i ljudskog između ova tri naroda? Dogodi li se i jedan gest pažnje između ljudi različitih vjera i nacija u ovoj našoj Bosni? Ne vjerujem da toga nema, ali to se, iz meni potpuno neshvatljivih razloga, stalno prešućuje. A to je upravo ono što u ovoj situaciji treba isticati. Jer dokazivati samo nevolju između tri naroda u Bosni nije ništa drugo nego dokazivati da Bosna nije moguća, a taj posao dobro odrađuju Krajišnik i Boban. Naše je valjda da dokazujemo obrnuto. Naše je da nalazimo pozitivne primjere i da ih ističemo. Naravno, ne trebamo ih izmišljati. Vi pitate da li se to svijet složio oko koncepta nacionalnih država u Bosni i Hercegovini. Nije problem da li se svijet složio. Problem je što smo se mi izgleda složili ili se bar tako ponašamo. Evo, pogledajte, naprimjer, neke članke u našoj štampi, pa i u vašem listu. Njihovo čitanje Vas neće učvrstiti u ubjeđenju da je Bosna kao multinacionalna država moguća. Sasvim obrnuto.

Mislim da se mi trudimo da u svim prilikama afirmiramo Bosnu, ali nakon što su pronašli jednog-dvojicu Iranaca kod Fojnice, Amerikanci su počeli da diktiraju uvjete i kadrove koji zadiru u suverenitet države. Više se čak i ne krije da se želi srušiti vlast Alije Izetbegovića. Kao glavni razlog mogla bi biti navodna krivica zbog veze sa islamskim svijetom, tačnije sa Iranom u toku agresije, kada niko drugi nije želio dati jednog metka bh. Armiji. Kako komentirate ove poteze?

- Pa, evo, i ovo Vaše pitanje. Prije svega, ono u Podgorelici kod Fojnice bila je naša krupna greška i povreda onoga što smo potpisali. Neko je morao povući konsekvence, u demokraciji su to uvijek čelni ljudi. A sada da Vas upitam: hoćete li, ili hoćemo li mi svi biti sretniji ako potvrdim skrivenu pretpostavku u Vašem pitanju da nam je Amerika neprijatelj?

Nisam rekao da nam je Amerika neprijatelj, već da ne razumijem neke poteze IFORA i neke najave iz Vašingtona u pogledu BiH i njezine legalne vlasti...

- Pa dobro, ali Vas pitam hoće li Bosna biti sigurnija ako utvrdimo da su nam Amerika, i uz nju još desetak važnih zemalja u svijetu, sve sami neprijatelji. Kad to utvrdimo, šta ćemo s tom činjenicom? Šta da radimo sa tom »istinom«. Mislim da nam Amerika nije neprijatelj, a možemo to od nje napraviti. Amerika će nam biti prijatelj ako se uvjeri da je opstanak Bosne kao cjelovite države i u njenom interesu. Pa kad je to tako, djelujmo u tom pravcu jer mi moramo imati Ameriku na našoj strani. U situaciji kakva jest to je pitanje opstanka Bosne i našeg naroda. To je jedina realna politika, ili kraće to je politika, jer nerealna politika nije politika nego glupost. Iran se u toku rata pokazao kao iskreni prijatelj, ali Iran je daleko a neprijatelji su blizu, vrlo blizu, možemo se kamenom dobaciti. Kad je riječ o saveznicima, moj potpun odgovor glasi: moramo imati Ameriku i islamski svijet na našoj strani i, koliko god je to moguće, i ostatak svijeta. To je moguće i to treba da bude naša politika.

Primijetio bih da ni Amerika nije blizu, da je i ona daleko, i postavio bih Vam još jedno, posljednje pitanje: imate li saznanja da li Evropska unija doista podržava projekat Federacije Bosne i Hercegovine ili je prevrnula ćurak poslije Rima?

- Niste u pravu. Amerika je odavno u Evropi i veoma je blizu, zar to ne primjećujete? A što se tiče Evropske unije, mislim da i dalje podržava projekat Federacije. To je jedan od razloga što je išla na kompromis u Rimu. Inače bi odglumila principijelnost i prepustila da stvari idu svojim tokom, a zna se šta to znači, jer vrijeme ne radi za Federaciju nego protiv nje. Kad je riječ o Evropi, izvjesne neprijatne sumnje izaziva ponašanje Francuske i neke izjave koje sam upravo čuo. Rano je da ih komentiram jer su sasvim svježe i ne znam kontekst. A za loše vijesti nikad nije kasno. Nema razloga da ih požurujemo, one znaju same pokucati na vrata.

24. 3. 1996.

LJILJANOVA IZDANJA

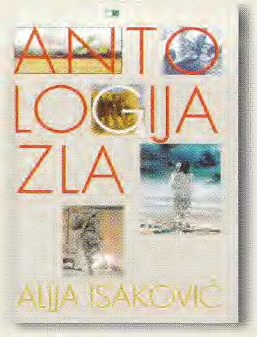

Alija Isaković
ANTOLOGIJA ZLA
cijena 30 DEM

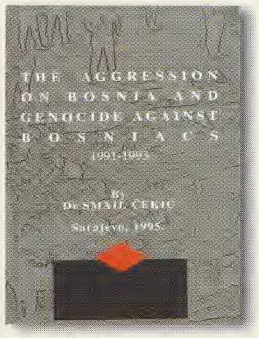

Dr.Smail Čekić
AGRESIJA NA BiH I GENOCID NAD OŠNJACIMA 1991-1993
cijena 30 DEM

Hadžem Hajdarević
ČETVERA UŠĆA
cijena 20 DEM

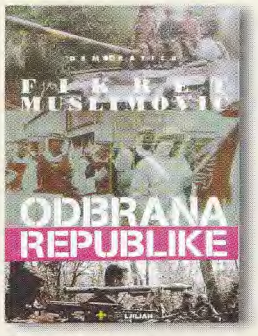

Fikret Muslimović
ODBRANA REPUBLIKE
cijena 20 DEM

Selim Arnaut
ZAŠTO NE ZNAM OPISATI GRAD
cijena 20 DEM

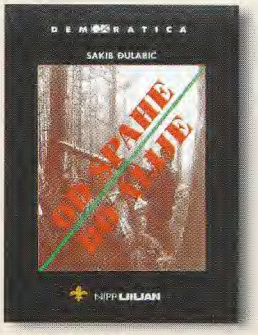

Sakib Đulabić
OD ŠPAHE DO ALIJE
cijena 25 DEM

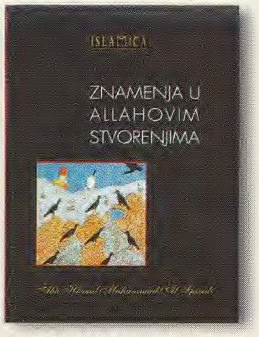

Abu Hamid Muhamed Al-Gazali
ZNAMENJA U ALLAHOVIM STVORENJIMA
cijena 25 DEM

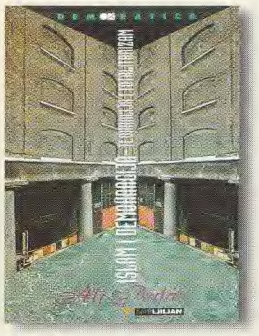

Ali Bulac
ISLAM I DEMOKRACIJA - TEOKRACIJA TOTALITARIZAM
cijena 15 DEM

Dr.Muhsin Rizvić
PANORAMA BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI
cijena 35 DEM

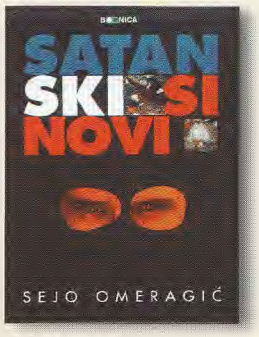

Sejo Omeragić
SATANSKI SINOVI
cijena 25 DEM

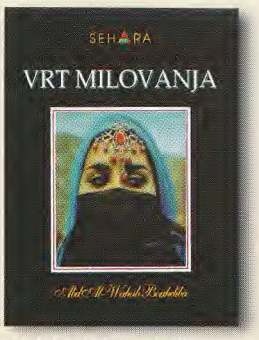

Abdelwehab Bouhdiba
VRT MILOVANJA
cijena 30 DEM

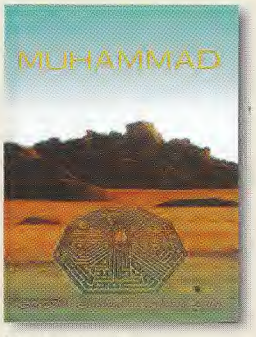

Martin Lings/
Ebu Bekr Siradžuddin
MUHAMMED
cijena 30 DEM

Dr. Muhsin Rizvić
BOSANSKI MUSLIMANI U ANDRIĆEVU SVIJETU
cijena 40 DEM

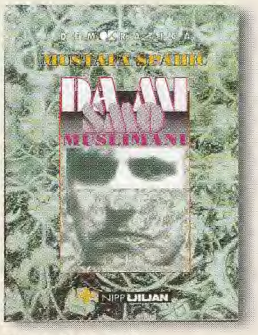

Mustafa Spahić
DA MI SMO MUSLIMANI
cijena 20 DEM

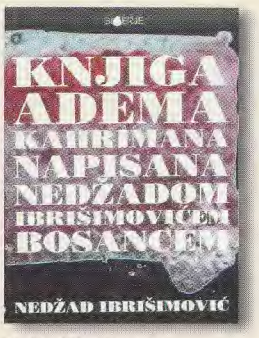

Nedžad Ibrišimović
KNJIGA ADEMA KAHRIMANA NAPISANA NEDŽADOM IBRIŠIMOVIĆEM BOSANCEM
cijena 20 DEM

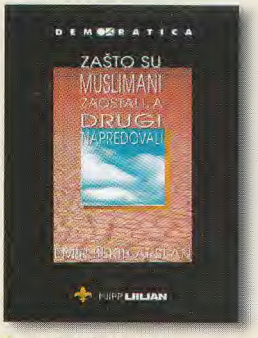

Emir Šekib Arslan
ZAŠTO SU MUSLIMANI ZAOSTALI, A DRUGI NAPREDOVALI
cijena 20 DEM

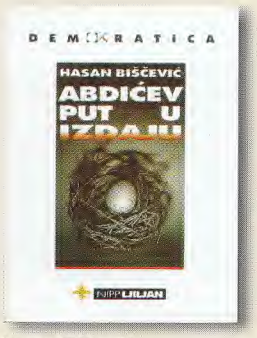

Hasan Biščević
ABDIĆEV PUT U IZDAJU
cijena 20 DEM

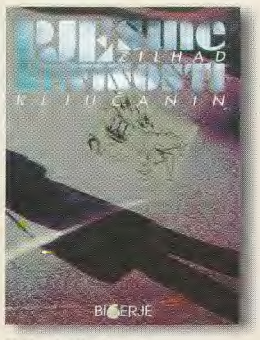

Zilhad Ključanin
PJESME NEVINOSTI
cijena 20 DEM

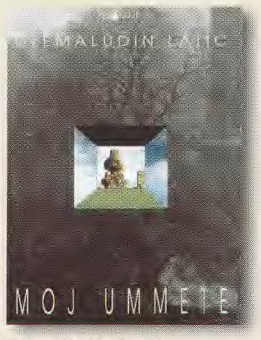

Džemaludin Latić
MOJ UMMETE
cijena 20 DEM

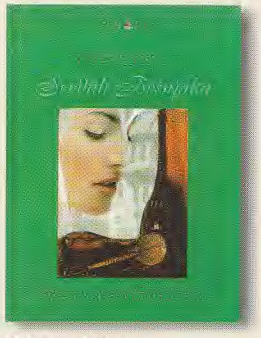

Muhamed Žero
SEVDAH BOŠNJAKA
cijena 40 DEM

Knjige možete poručiti:
BOSNA I HERCEGOVINA: Redakcija Ljiljana, tel. **387(71)44 29 93, fax 44 29 94
NJEMAČKA: Ljiljanovo predstavništvo, tel/fax ** **49 (06131) 604 890**